શ્રી વીરશાસનના છવ્વીસમા વર્ષના ગ્રાહકોને ભેટ

આત્માને ઓળખો

[બાર જાહેર પ્રવચનોનો સંગ્રહ-બીજી આવૃત્તિ]

: પ્રવચનકાર :

પૂ. પરમ શાસનપ્રભાવક, વ્યાખ્યાનવાચસ્પતિ
આચાર્યદેવ શ્રીમદ્
વિજયરામચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મ.

શ્રી વીરશાસન કાર્યાલય
ટંકશાળની પોળ-અમદાવાદ

મૂલ્ય-ત્રણ રૂપીઆ

णमोत्थु णं समणस्स भगवओ महावीरस्स

આત્માને ઓળખો

[બાર મનનીય જાહેર પ્રવચનોનો સંગ્રહ]

બીજી આવૃત્તિ

: પ્રવચનકાર :

પૂ. સકલાગમરહસ્યવેદી, પરમ ગીતાર્થ, સ્વ. આચાર્યદેવ શ્રીમદ્
વિજયદાનસૂરીશ્વરજી મ. ના પટ્ટપ્રભાકર–પૂ. સિદ્ધાન્તમહોદધિ
આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજયપ્રેમસૂરીશ્વરજી મ. ના પટ્ટાલંકાર–પૂ.
પરમ શાસનપ્રભાવક, સમર્થ વિદ્વાન, વ્યાખ્યાનવાચસ્પતિ આચાર્યદેવ

શ્રીમદ્ વિજયરામચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજ

: પ્રકાશક :

શાહ પ્રેમચંદ હઠીસીંગ, –તંત્રી શ્રી વીરશાસન

શ્રી વીરશાસન કાર્યાલય

રતનપોળ : : : : અમદાવાદ

શ્રી વીરશાસનના છવ્વીસમા વર્ષના ગ્રાહકોને ભેટ

વીર સં. ૨૪૭૭] મૂલ્ય–ત્રણ રૂપીઆ [વિ. સં. ૨૦૦૩

નિવેદન

અનેક ગુણગણાલંકૃત પૂ. બાલબ્રહ્મચારી, પરમ શાસનપ્રભાવક, પરમારાધ્ય, વ્યાખ્યાનવાચસ્પતિ આચાર્યવર્ય શ્રીમદ્ **વિજયરામચંદ્રસૂરીશ્વરજી** મહારાજાનાં અતિ મનનીય ને બોધક રસિકતાભર્યાં વ્યાખ્યાનોનું સારભૂત અવતરણ પ્રગટ કરવાનો અમારો પ્રયાસ ચાલુ છે. તેમાં પૂ. પ્રવચનકાર મહાત્માશ્રીના વાસ્તવિક આશયથી વિરૂદ્ધ આશયને પેદા કરનારી જે કાંઈ ઉક્તિ અમારા પ્રમાદાદિથી મૂકાઈ જતી હોય, તદર્થે અમે તે પરમ તારકની ક્ષમાના પ્રાર્થી છીએ; તેમજ વાંચકો પ્રત્યે પણ નિવેદન છે કે-તેમને જે કાંઈ શંકાસ્પદ ભાસે, તેનો અમારી પાસેથી ખૂલાસો મેળવે: અમારા પ્રમાદને કારણે કૃપા કરી પૂ. પ્રવચનકાર મહાત્માશ્રીને ન વગોવે.

સમ્પાદક : **"શ્રી જૈન પ્રવચન"**
રતનપોળ : **અમદાવાદ**

મુદ્રકઃ ગોવિન્દલાલ મોહનલાલ જાની
શ્રી કૃષ્ણ પ્રિન્ટરી ઠે. રતનપોળ–અમદાવાદ

કિંચિત્ [આ બીજી આવૃત્તિનું]

શ્રી **વીરશાસનના** છવ્વીસમા વર્ષના ગ્રાહકોને આપવાના ભેટપુસ્તક તરીકે આ **'આત્માને ઓળખો'** ગ્રન્થ પસંદ કરવાનું કારણ એ છે કે–આ ગ્રન્થની પ્રથમાવૃત્તિ ઘણાં વર્ષો પૂર્વે પ્રગટ થઈ, ત્યારે આ પુસ્તક શ્રી વીરશાસનના ગ્રાહકોને ભેટ અપાયું નહોતું અને હાલમાં ઘણાં વર્ષોથી આ પુસ્તકની નકલો ખલાસ થઈ જવાથી મળી શકતી નહોતી. આ પુસ્તકની બીજી આવૃત્તિ માટે જનતાની ઘણી માગણી છતાં સરકારી ધારાને અંગે તે છપાવી શકાય તેમ નહિ હોવાથી, આને ભેટપુસ્તક તરીકે પ્રગટ કરેલ છે. આ પુસ્તકની ઉપકારકતા વિષે કાંઇ જ કહેવાની જરૂર નથી. માત્ર એટલું જ કહેવાનું છે કે–કેટલાક અનિવાર્ય સંયોગોને કારણે કેટલીક અશુદ્ધિઓ રહી જવા પામી છે અને તેનું શુદ્ધિસૂચન તૈયાર કરીને આપવાનો અવકાશ પણ મેળવી શકાયો નથી. આશા છે કે–સુજ્ઞ વાંચકો તેને સુધારી લેશે.

—**પ્રકાશક**

કિંચિત્— [પહેલી આવૃત્તિનું]

આ પુસ્તક જ એવું છે કે–જેને પ્રસ્તાવનાની જરૂર ન હોય. ગ્રન્થકારે સ્વયં પ્રત્યેક પ્રવચનની પ્રસ્તાવના કરેલ છે અને અનેકવિધ તાત્ત્વિક રહસ્યોનો સ્ફોટ કરેલ છે. ગ્રન્થકારનાં પ્રવચનો આજે હજારોની માનવમેદની આતુરતા અને શાન્તચિત્તતાથી સાંભળે છે. શ્રોતાને લાગે છે કે–એના અન્તરમાં કોઈ અજબ પ્રકાશ પડી રહેલ છે. આન્તર જીવનના તડકા–છાંયડાનો આબેહુબ ચીતાર શ્રોતાની દૃષ્ટિ સમક્ષ ખડો થઈ જાય છે. અન્તરમાંથી ધ્વનિ ઉઠે છે કે–કાંઈક નવીન, કાંઈક જરૂરી, કાંઈક દીવ્ય પામી રહ્યો છું, અને ત્યારે એના બાહ્ય જડરાગભર્યા જીવન ઉપર એને ઘૃણા ઉત્પન્ન થાય છે.

આ માત્ર થોડાં જ પ્રવચનોના સંગ્રહનું નામ **'આત્માને ઓળખો'** સહેતુ રાખેલ છે. જગત્ દેહની સેવામાં, દેહની અન્દર

રહેલાને ભૂલી ગયું છે. દેહની સુખશાન્તિ માટેના જ પ્રયત્નોમાં આત્માની સુખશાન્તિ વિસરાઈ ગઈ છે. જગત્‌નું જીવન સૂચવે છે કે–જાણે આત્મા જેવી કોઈ ચીજ અસ્તિત્વમાં નથી. જગતની આ ભૂલભૂલામણીને આ પ્રવચનો અસિધાર રૂપ બની છેદે છે. આત્માના અસ્તિત્વનો ખ્યાલ આપે છે. આત્માની ઉન્નતિ સાધવાની જરૂરીયાત દર્શાવી, એના સાધક માર્ગોનું નિદર્શન કરાવે છે. એમાં પોતાને અને જગત્ માત્રને શાન્તિ કયી રીતિએ પ્રાપ્ત થાય એ દર્શાવે છે, અને માટે જ આ સંગ્રહનું નામ '**આત્માને ઓળખો**' રાખેલ છે.

વિશ્વસેવ્ય જૈનશાસન માત્ર એકજ પ્રભુને કે અમુક પ્રભુને જ માનતું નથી. જ્યાં જ્યાં પ્રભુત્વ, ત્યાં ત્યાં એ પ્રભુનો સ્વીકાર કરાય છે. જૈનશાસનનું પ્રભુત્વ તે સર્વથા રાગદ્વેષનો અભાવ–નિર્મમ સમવૃત્તિ –માત્ર આત્મરમણતા : અને આ પ્રભુત્વ પ્રત્યેક આત્મા પામી શકે છે. પ્રત્યેક આત્મા પરમાત્મા બની શકે છે; અને માટે જ દેહની અન્દર રહેલા આત્માની જ ઉન્નતિ થાય તેવું જૈનશાસનનું સાહિત્ય છે. પ્રસ્તુત ગ્રંથ, એ જ સાહિત્યસાગરનું એક બિન્દુ છે. આત્માને પરમાત્મા બનાવવાને માર્ગે દોરનાર અને ગતિ આપનાર આ ગ્રન્થ એક ચેતનાશક્તિ છે.

સાધુઓ, પરમાત્માના પ્રતિનિધિ રૂપ છે. પરમાત્માના માર્ગનું જગતને ભાન કરાવી, એની આત્મનૌકાના નાવિક બનનાર છે. આજે બાવાઓ અને ફકીરોની સંખ્યા વધી પડી છે. એમણે એને જીવનનિર્વાહનું સાધન બનાવી દીધેલ છે. આથી દુનિયાને એ 'સંન્યસ્ત'ના નામ નીચે પોષાતી 'સંસારિતા'એ ઉભગાવી દીધી છે. પરન્તુ સાચા જૈન સાધુઓના આચાર–વિચાર એથી સાવ નિરાલા છે. ઘણાય જૈનેતરો પણ આજે કબૂલ કરે છે કે–આજે કોઈ પણ સ્થલે સાધુતા દેખાતી હોય તો જૈન સાધુઓમાં! જૈન સાધુઓ સ્વયં પોતાના જીવનને પરમાત્મ–માર્ગગામી બનાવીને, જગત્ એ માર્ગનું રસિક અને પથિક બને એ માટે પ્રયત્ન કરનાર હોય છે. દેહસેવામાં દબાઈ ગએલી દુનિયાની આત્મજ્યોતિને જૈનસાધુ જગાવનાર છે.

પ્રસ્તુત ગ્રન્થમાંનાં પ્રવચનોના દાતા એક જૈન સાધુ છે. એ મહાત્માના શુભ નામથી આજે જૈનો અને જૈનેતરો ખૂબ ખૂબ પરિચિત છે. એઓ શ્રીમદ્‌ની વિદ્વત્તા, ગંભીરતા, તલસ્પર્શી વિવેચના, સચોટ વ્યાખ્યાનશક્તિ અને સાથે નિર્મલ ચારિત્રશીલતાએ આજે એ મહાત્માને અનેકોના હૃદયરાજ બનાવ્યા છે. અનેકો એમની સેવા કરે છે. અનેકો એમના નામસ્મરણમાં આત્મકલ્યાણ અનુભવે છે. તે પૂજ્યપાદ બાલબ્રહ્મચારી, પરમ શાસનપ્રભાવક, વ્યાખ્યાનવાચસ્પતિ પંન્યાસપ્રવર શ્રીમદ્ રામવિજયજી ગણિવર.

વિ. સં. ૧૯૫૨ માં પાદરા (ગૂજરાત) માં એક સાધારણ, પરન્તુ જૈનત્વની સુવિશિષ્ટ ભાવનાઓથી વાસિત કુટુમ્બમાં જ્યારે એક પુત્રનો જન્મ થયો, ત્યારે ભાગ્યે જ કોઈએ ધાર્યું હશે કે–અનેકોના તારણહાર થવાનું આ પુત્રના ભાગ્યલલાટમાં આલેખાયું છે. બાલકાલમાં જ એમના પિતા સ્વર્ગવાસી થયા. માતાને મન એ પુત્ર એ જ જીવન હતું, સંપત્તિ હતી. માતાએ બાલકના જીવનને સંસ્કારી અને તેજસ્વી બનાવ્યું, તેમ જ તે બાળકના પિતાની માતાએ પણ બાળકના જીવનમાં પવિત્ર સંસ્કારો રેડયા. આવું સુયોગ્ય વાતાવરણ હોય અને એમાં પૂર્વ ભવના સંસ્કારોનો ઉદય થાય, એટલે નાની વયમાં પણ પરમાત્મમાર્ગ પ્રતિ ખીંચાવું સ્વભાવિક છે; અને એથી જ આ બાળક સંસારમાં હોવા છતાં પણ એનું હૃદય કાંઈક જૂદું જ શોધી રહ્યું હતું. કોણ જાણે કેમેય–હૃદયને સંસારનું વાતાવરણ શુષ્ક ભાસતું.

જૈન કુટુમ્બનાં બાળકોના જીવનસંસ્કાર જૂદા જ હોય છે. બાલકાલથી જ એ રાગ અને દ્વેષના વિજેતા પ્રભુને પૂજનારા અને એ પ્રભુપંથના પ્રવાસી નિર્ગ્રન્થ મુનિવરોની ભક્તિ કરનારા હોય છે. લાખો, કરોડો, અબજો, અરે સામ્રાજ્યના માલિકો પણ આ પૂજન અને ભક્તિમાં જીવનકલ્યાણ માને છે. ત્યાંથી જ જૈન બાળકના હૈયામાં એક વાત રમ્યા કરે છે કે–જગતની વિપુલતમ સંપત્તિ કિંવા અમર્યાદિત સત્તા કરતાંય એ સંપત્તિ અને સત્તાનો ત્યાગ વધારે પૂજ્ય છે. ત્યાંથી જ એ

ત્યાગભાવના એના હૈયામાં જચે છે. આ જ કારણે, ઘણી વાર સંસ્કારી બાળકો પોતાનાં માતા-પિતાની સંમતિથી બાળ વયે ત્યાગી બની, ભવિષ્યના મહાન્ ત્યાગી ને ઉપકારી બને છે. ઇતિહાસ ઉચ્ચારે છે કે-ભૂતકાલના યશસ્વી મહાત્માઓ બાલકાલથી જ વિરક્ત થઈ સંસાર-ત્યાગી બન્યા હતા. વર્તમાનના ચમકતા સીતારાઓ પણ એની જ સાક્ષી પૂરે છે, અને ભવિષ્યમાં થનાર મહાપુરૂષોનાં વર્ણનો પણ એ જ સનાતન સત્યના એકરાર રૂપ છે. આ કારણે જૈન સાહિત્યકારોએ બાળદીક્ષાની મહત્તા ઉપર ભાર મૂક્યો છે. સુયોગ્ય વાલીની છત્ર-છાયામાં જૈનત્વના સંસ્કાર પામેલ બાળક, પૂર્વ સંસ્કારોના મેળથી વિરક્ત બને, દીક્ષા લે અને વૈરાગ્યવર્ધક વાતાવરણમાં સુયોગ્ય ગુરૂવરની છાયામાં જ્ઞાનાદિ પામે, ત્યારે એની વિદ્વત્તા, પ્રભાવકતા, વૈરાગ્યવૃત્તિ અને સચ્ચારિત્રશીલતા ભલભલાને શિર ઝુકાવવા પ્રેરે એવી પ્રબલ હોય, એ તદ્દન સ્વાભાવિક છે. અને આ સ્વાભાવિકતાના પૂરાવા તરીકે આ ગ્રન્થના કર્ત્તાને પણ મૂકી શકાય.

પ્રસ્તુત ગ્રન્થના રચયિતા બાલકાલથી જ શાસનસેવક બનવાના, આ રીતિએ અભિલાષી બન્યા હતા. એ મહત્ત્વાકાંક્ષાને જૈનત્વના સંસ્કારોએ પોષી અને નિર્ગ્રન્થ સદ્‌ગુરૂઓના નિકટ પરિચયે વિકસાવી. હૃદયમાં દીક્ષા ગ્રહણ કરવાની પ્રબલ ભાવના પેદા થઈ, અને આખર એ ભાવનાની પ્રબલતાએ આચારનો વેગ પકડ્યો. વિ. સં. ૧૯૬૯ માં ગ્રન્થકાર મહાત્માએ ગંધાર (ગૂજરાત) મુકામે સાધુદીક્ષા ગ્રહણ કરી.

વીસમી સદીના પરમ શાસનપ્રભાવક, પાંચાલ દેશોદ્ધારક, ન્યાયા-મ્ભોનિધિ તપોગચ્છાચાર્ય શ્રીમદ્ વિજયાનન્દસૂરીશ્વરજી (આત્મારામજી) મહારાજના અનન્ય પટ્ટાલંકાર, પરમ શાસનપ્રભાવક આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજયકમલસૂરીશ્વરજી મહારાજના પટ્ટધર, પરમ ગીતાર્થ આચાર્યવર્ય શ્રીમદ્ વિજયદાનસૂરીશ્વરજી મહારાજના પરમ વિનેય, સિદ્ધાન્તમહોદધિ મહોપાધ્યાય શ્રીમત્ પ્રેમવિજયજી ગણિવરના શિષ્ય-આ મુનિ શ્રી રામવિજયજીએ, ત્યારથી દેહદમન દ્વારા આત્મસાધનાનો અને વિનય-

શ્રમથી વિદ્યોપાર્જનનો માર્ગ ગ્રહણ કર્યો. આ મહાત્માની તીવ્ર બુદ્ધિ, વિલક્ષણ સ્મરણશક્તિ, વિનયશીલતા અને દૃઢચિત્તતા પૂર્વકની પઠન-પ્રવૃત્તિએ સૌને આકર્ષ્યા. પૂ. પરમ ગુરૂદેવ અને ગુરૂદેવની છત્રછાયામાં આ મહાત્માએ ખૂબ ખૂબ આત્મવિકાસ અને જ્ઞાનવિકાસ સાધ્યો.

આ મહાત્માના પહેલાજ પ્રવચને શ્રોતાઓને મંત્રમુગ્ધ બનાવ્યા. એ વિવેચના અને એ પ્રભાવકતાએ ભાવિનો ખ્યાલ આપ્યો. ઉજ્વલ ભાવિ ડોકીયાં કરી રહ્યું. ધીરે ધીરે એ શક્તિએ વિકાસ સાધ્યો. અમદાવાદમાં આ મહાત્માની વિશેષતઃ પિછાન થઈ. આજે અમદાવાદમાં તેમજ બીજાં અનેક શહેરો અને ગામડાંઓમાં સેંકડો સ્ત્રીપુરૂષો આ મહાત્માનાં પુણ્ય પ્રવચનોના પ્રતાપે જીવનસુધાર કરી રહ્યાં છે.

અમદાવાદનાં ત્રણ ચતુર્માસો પછી ખંભાત અને સુરતનાં ચતુર્માસ થયાં. ત્યાંથી મુંબઈમાં વસતા સેંકડો જૈનોના નિમન્ત્રણથી તેઓશ્રી વિ. સં. ૧૯૮૬ માં મુંબઈ પધાર્યા. રોજ સ્હવારે થતાં આ મહાત્માનાં પ્રવચનોમાં હજારો સ્ત્રી–પુરૂષોની હાજરી રહેવા લાગી. બહારગામના રહીશો પણ આ પુણ્ય પ્રવચનોનો લાભ લઈ શકે, એ ઇચ્છાથી કેટલાક ભક્તોએ આ મહાત્માનાં પુણ્ય પ્રવચનો રિપોર્ટર પાસે લખાવીને છપાવવા માંડ્યાં અને એ સાપ્તાહિક **'જૈન પ્રવચન'** આજે પણ સેંકડો વાંચકોના આત્મિક આહાર રૂપ બની ગયું છે. રવિવારના પ્રભાતે સેંકડો નેત્રો એની આતુરતા પૂર્વક રાહ જૂએ છે. આ મહાત્માનાં પુણ્ય પ્રવચનોનું જ પ્રકાશન કરવું, એ એનું ધ્યેય છે. 'જૈન પ્રવચન' અઠવાડિક વિષે સંખ્યાબંધ વણમાગ્યા અભિપ્રાયો મળ્યા છે અને એ બધા આ મહાત્માની વૃત્તિ ને પ્રવૃત્તિ ઉભય તરફ ઉચ્ચ સન્માન દર્શાવે છે. કેટલાય જૈનેતરો આ મહાત્માના પરિચયમાં આવવા બદ્દલ પોતાની જાતને ધન્ય માને છે. સારા વિદ્વાનો અને ધારાશાસ્ત્રીઓ પણ આ મહાત્માનાં પ્રવચનો સાંભળી મંત્રમુગ્ધ બન્યા છે. 'આત્મધર્મ'ના જાહેર પ્રવચનને અન્તે **મી. જમનાદાસ માધવજી મ્હેતા, બાર ઍટ લૉ**–એ ઉચ્ચારેલા શબ્દો અને 'માનવ-

જીવનની સાર્થકતા'ના જાહેર પ્રવચનને અન્તે વીલ્સન કૉલેજના **પ્રોફેસર શ્રી મન્જુલાલ જમનાલાલ દવેએ** ઉચ્ચારેલા શબ્દો, પ્રસ્તુત ગ્રન્થના વીસમે અને ચાલીશમે પાને અપાએલ છે. આ શબ્દો, એ જ વાંચકને ગ્રન્થકાર મહાત્માની પ્રતિભાભરી પ્રવચનશક્તિ માટે કલ્પના કરવાને પૂરતા છે. વધુમાં એકવાર વયોવૃદ્ધ **સાક્ષરરત્ન શ્રીયુત કૃષ્ણલાલ મોહનલાલ ઝવેરી,** આ મહાત્માના પ્રવચનનું પાન કરવા આવેલા અને તે પછી તેઓએ પોતાનો સ્પષ્ટ અભિપ્રાય લખી મોકલેલો. વાંચકો એ ઉપરથી જોઈ શે કે—આ મહાત્માનાં પ્રવચનો કેટલાં પ્રતિભાસંપન્ન છે. વાંચકોની જાણ ખાતર તેનો અત્રે ઉતારો અપાય છેઃ—

મુંબઈની સ્મૉલ કૉઝ કૉર્ટના માજી ન્યા૦ દિવાનબહાદુર સાક્ષરરત્ન કૃષ્ણલાલ મોહનલાલ ઝવેરીનો અભિપ્રાય.

"મુનિ શ્રી રામવિજયજી મહારાજનાં વ્યાખ્યાનોની સોએ સો ટકા ખૂબી અને કીંમત તો તે વ્યાખ્યાનો સાંભળવાથી સમજાય, વાંચવાથી નહિં. આ બાબતનો અનુભવ લેવા માટે મેં મુનિશ્રીના "ધર્મ" ઉપરના એક વ્યાખ્યાનમાં ખાસ હાજરી આપી અને તેમના પ્રભાવશાળી વક્તૃત્વનો લાભ લીધો. સચોટ, સરલ અને તરત હૃદયમાં ઉતરી જાય તેવી શૈલી વાપરવામાં એઓ એક્કા છે. એમનો શ્રોતાવર્ગ મ્હોટે ભાગે કેળવણી, શિક્ષણ અને સંસારવ્યવહારની દૃષ્ટિએ જોતાં પણ મધ્યમ વર્ગનો Middle class નો હોય છે, એટલે તેમના મન ઉપર અસર કરવા માટે વ્યાખ્યાનોની ભાષા ઘરગથ્થુ, લોકપ્રિય હોવી જોઈએ અને દૃષ્ટાંતો સ્હેલથી સમજી શકાય તેવાં અપાવાં જોઇએ : અને મુનિશ્રી ખરેખર તે જ ધોરણે વ્યાખ્યાન આપી શ્રવણ કરવા બેઠેલી મંડળીના હૃદયમાં પોતાના વિચારો સોંસરા પેસાડી દે છે. વચમાં વચમાં પ્રશ્નોત્તર પણ થતા જાય છે. ગમે તેવો કઠિન પ્રશ્ન એકાએક એમની સમક્ષ મૂકવામાં આવે છે, છતાં પણ મગજનું સમતોલપણું ન ખોતાં, પોતાની વિચારશ્રેણિમાં ત્રુટિ ન આવવા દેતાં, નૈસર્ગિક હાજર-

જવાબીના ગુણનો ઉપયોગ કરી, તે પ્રશ્નનો પોતે ઉત્તર આપે છે. પુસ્તક રૂપે તો એમનાં વ્યાખ્યાનોનો માત્ર સાર જ અપાય, કારણ એમના બોલેબોલ, એમની ભાષણ કરવાની છટા, એમના મનના ભાવનું પ્રદર્શન વિગેરે કાંઈ ટાઇપમાં મૂકી શકાય નહિ, પરંતુ એ સારનું પણ જે રીતે દોહન કરવામાં આવ્યું છે તે પ્રશંસનીય છે. છપાયેલાં વ્યાખ્યાનો જો મ્હોટેથી અને યોગ્ય જગ્યાએ ભાર દઈ વાંચવામાં આવે, તો જાણે મુનિજીને જ સાંભળતા હોઈએ એવો આભાસ થાય છે. તેનું કારણ એ છે કે-બની શકે ત્યાં વ્યાખ્યાન-કર્ત્તાએ ઉચ્ચારેલા શબ્દો તથા બોલ સાચવી રાખવામાં, ઉતારી લેવામાં, લખી લેવામાં આવેલા છે અને તેથી એ વ્યાખ્યાનોનું વ્યક્તિત્વ (Individuality) જળવાઈ રહ્યું છે. વ્યાખ્યાનોમાં કર્ત્તાએ આપેલો બોધ તથા જણાવેલી હકીકતનું તેમજ હાલના જમાનામાં થયેલી આચારોની શિથિલતા, સાધુતા જાળવવાની આવશ્યક્તા, વગેરે જરૂરી વિષયોનું બહુ સારી રીતે સ્પષ્ટીકરણ થયું છે. કટાક્ષરૂપે જે સમજે તેને એમણે સખત ચાબખા પણ માર્યા છે. એમાંની ઘણી હકીક્ત જૈન તથા જૈનેતર બન્નેને સરખી રીતે લાગુ પડે છે, એટલે બન્ને કોમને એ પ્રવચન વાંચવાથી લાભ જ થશે. મુનિશ્રીનાં પ્રવચન આવી રીતે સંગ્રહી રાખવાનો ખાસ પ્રયાસ સ્તુત્ય છે, એમ કહેવાની જરૂર નથી."

આ બધાય કરતાં વાંચકોની દૃષ્ટિ સ્હામે આ પુસ્તક ધરવામાં આવે છે, તે જ પૂરતુ છે. વાંચકો સ્વયં પોતાના જૈન કે જૈનેતરપણાના ભેદને ભૂલીને જો આ વાંચશે, તો એ વિષે પોતાનો અભિપ્રાય બાંધી શકશે તેમજ તેમને લાગશે કે-આ પુસ્તકમાંથી તેઓ કાંઈક નવીન, કાંઈક જરૂરી પામી રહ્યા છે. ગમે તેવા સુખદ કે દુઃખદ પ્રસંગોમાં સાથી બનીને આ ગ્રન્થ એના વાંચકને શાન્તિ આપશે. સુખમાં મુંઝાઈ ન જાય અને દુઃખમાં સ્વત્વ ન ગુમાવી બેસે, એવો કીમીયો આ પુસ્તકમાં પરોપકારરસિક મહાત્માએ બતાવેલ છે.

આ પુસ્તકમાં આ મહાત્માએ આપેલાં મુંબઈ, અમદાવાદ અને પાટણ ખાતેનાં જાહેર પ્રવચનોનો સંગ્રહ કરવામાં આવ્યો છે. સેંકડોએ સાંભળેલાં અને હજારોએ વાંચેલાં આ પ્રવચનો સંગ્રહ રૂપે બહાર પાડવાનો હેતુ એ જ છે કે-એના વાંચનના વ્યસનીઓ એને સદાય જાળવી શકે. ગ્રન્થ વિષે તો કાંઈ કહેવાનું છે જ નહિ. ગ્રન્થ જ સ્વયં કહેવાનું કહી દે છે. અનુક્રમણિકામાં પેટા હેડીંગો પણ આપવામાં આવ્યાં છે, કે જેથી વાંચકની અનુકૂળતા વધે. પ્રુફશુદ્ધિ તરફ પણ પૂરતું લક્ષ્ય અપાયું જ છે, છતાં દૃષ્ટિદોષ-પ્રેસદોષ યાતો અન્ય કારણે જો કાંઈ અશુદ્ધિ રહી જવા પામી હોય, તોતે તરફ લક્ષ્ય દોરી ભવિષ્ય માટે ચેતવવા વાંચકને વિનંતિ છે.

ગ્રન્થકાર મહાત્માનાં મુંબઈમાં બે ચતુર્માસ થયાં. વિ. સં. ૧૯૮૭ માં ત્યાંના સંઘના આગ્રહથી યોગ્યતા વિચારી આ મહાત્માને ચતુર્વિધ સંઘની હજારોની એકત્રિત મેદની સમક્ષ તેઓ શ્રીમદ્‌ના પરમ ગુરૂદેવે વ્યાખ્યાનવાચસ્પતિ પદ, ગણિપદ અને પંન્યાસપદ પ્રદાન કર્યું. મુંબઈએ આ પ્રસંગે આઠ દિવસનો ભવ્ય ઉત્સવ કર્યો. આજે આ મહાત્મા અનેકનાં જીવનોમાં પલ્ટો લાવીને આત્મિકતાનો પરિચય કરાવી રહ્યા છે. એમનો ઉજ્વલ પન્થ અને એમનું ઉજ્વલ જીવન આજે જૈનશાસનની ઉજ્વલતાનીજ સાક્ષી આપી રહ્યાં છે. જૈન સાધુની મહત્તા અહીં આવીને અનેક જૈનેતરો જોઈ શક્યા છે. આત્માનુલક્ષી જગત્ ઇચ્છે છે કે-એઓશ્રી દ્વારા મળતો દુર્લભ ઉપદેશ સારૂંય જગત્ સાંભળે.

પ્રાન્તે—વાંચકને વિનંતિ છે કે કોઈ પણ જાતના કલુષિત વાતાવરણથી નહિ દોરવાતાં, એક વાર આ મહાત્માના પવિત્રપરિચયમાં આવે. જરૂર એમાંથી એ કાંઈક નવીન દીવ્ય પ્રકાશ પ્રાપ્ત કરશે.

આભાર-દર્શન

જામનગરનિવાસી સ્વ૦ શેઠ શ્રી શાન્તિદાસ ખેતરશીભાઈએ, દર વર્ષે આ પ્રકારનું એક એક પુસ્તક શ્રી વીરશાસનના ગ્રાહકોને ભેટ આપી શકાય, એ માટે જે સ્થાયી યોજના પૂર્વક આર્થિક સહાય આપી છે અને એ રીતિએ શાસનસેવાના અમારા કાર્યમાં અમને જે ઉત્સાહ પ્રેર્યો છે, તે બદલ અમે તેઓનો આભાર માનીએ છીએ.

સમ્યગ્જ્ઞાનના પ્રચાર માટેની તેઓની લાગણી અને શાસનસેવામાં સહાયક રહેવાની તેઓની ભાવના પ્રશંસનીય છે. બીજા પણ શ્રીમન્તોને માટે એ લાગણી અને ભાવના અનુકરણીય છે.

તેઓને પોતાને આભાર મનાવવાની વૃત્તિ ન હોય તો પણ અમારે અમારા કર્તવ્યનું પાલન કરવું જોઈએ, એ દૃષ્ટિએ તેમની ના છતાં દરેક પુસ્તકમાં તેમનો આભાર પ્રદર્શિત કરવાનું અમે ચાલુ રાખ્યું છે. બાકી ખોટા પણ ગુણો ગાઈને ખૂશ કરવાની કે ખૂશ રાખવાની વૃત્તિ અમે કેળવી નથી અને કેળવવાની ઈચ્છા પણ નથી જ !

—પ્રકાશક

આત્માને ઓળખો—બીજી આવૃત્તિ

અ નુ ક્ર મ ણિ કા

આ પુસ્તકની પ્રથમાવૃત્તિમાં જે અનુક્રમણિકા આપવામાં આવેલી, તેમાં દરેક પ્રવચનના અવતરણમાં આવેલાં પેટા મથાળાં પણ આપવામાં આવ્યાં હતાં. આ આવૃત્તિમાં તેમ બની શક્યું નથી. સરકારી ધારાને અનુસરીને કાગળની કરકસર કર્યા સિવાય છૂટકો જ નહોતો. આ પુસ્તકમાં અપાએલાં બાર પ્રવચનોનો અનુક્રમ નીચે મુજબ છે:—

—(૦)—

२५७३५

આત્મધર્મ

પ્રવચનકાર : પૂ આ. શ્રીમદ્ વિજયરામચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મ.
સભા બોલાવનાર : ધી યંગમૅન્સ જૈન સોસાયટી, મુંબઈ
સભાસ્થલ : શ્રી મહાવીર જૈન વિદ્યાલય હૉલ, મુંબઈ
દિવસ : શુક્રવાર, તારીખ ૨ : ઑગસ્ટ : ૧૯૨૯

આત્માને પીછાનો !

ચેતન અને જડ, એ બે આ જગતમાં મુખ્ય તત્ત્વો છે. આજે આપણે આત્માનો ધર્મ વિચારવાનો છે. જડના ધર્મોનો અનુભવ તો આપણને અમુક અંશે પ્રત્યક્ષ છે અને આપણે તેના રંગરાગમાં ઝટ આકર્ષાઇ શકીએ છીએ : પરન્તુ મુખ્ય વસ્તુ જે આત્મા છે, તેને આપણે જોઇ શકતા નથી : અને તેથી–'તેનું સ્વરૂપ કેમ સમજાય અને તેના ધર્મની ખીલવટ શી રીતિએ થાય ?'–તેવી ભાવના પ્રગટે, એવો આપણે વિચાર કરવો છે. દુનિયાના સઘળા આસ્તિક દર્શનકારોએ, આત્મા અને તેના ધર્મોનું થોડું યા ઘણું વર્ણન કર્યું છે. જે દિવસે–'આત્મા અને આત્માનો ધર્મ શું છે ?'–તે યથાર્થ રૂપમાં સમજાઈ જશે, તે દિવસે જે આનંદ, સુખ અને શાન્તિ અનુભવવામાં આવશે, તે ઓર જ હશે. જો સઘળાને પોતાની વસ્તુનું યથાર્થ ભાન થઈ જાય, તો આજની અશાન્તિ સહજમાં નષ્ટ થઇ જાય. 'આત્માનો ધર્મ શું હોઈ શકે તેને ખીલવવા માટે શું કરવું

જોઈએ ? '-એ જાતિનું જ્ઞાન મેળવીને, તેનો અમલ કરવાનું અર્થિ-પણું જ્યાં સુધી નહિ જાગે, ત્યાં સુધી આત્માનો સાક્ષાત્કાર નહિ થાય. એવું અર્થિપણું પ્રાપ્ત થવું, એ એકદમ શક્ય નથી : છતાં જો સદ્‌ગુરૂના સહવાસમાં આવી, બાહ્ય પદાર્થોમાંથી ચિત્તને ખસેડી, ચોવીસ કલાકમાં એકાદ ઘડી પણ શાન્ત ચિત્તે પોતાના સ્વરૂપનો રોજ વિચાર કરવામાં આવે, તો ધીમે ધીમે પણ તેની ઝાંખી થયા વિના રહે નહિ. દરેકે એટલું તો કબૂલ કરવું પડશે કે–' શરીર એ આત્મા નથી !' આત્મા શરીરથી ભિન્ન એવી કોઇ અદૃશ્ય વસ્તુ છે અને એથી જ આયુષ્યનો અન્ત આવતાં, શરીરને અહીં મૂકીને જ આત્માને જવું પડે છે. આત્મા, આ લોક અને પરલોક,–એ બધી વસ્તુઓ બુદ્ધિ અને યુક્તિથી સંગત થાય એવી છે. એક જ ક્ષણે ઉત્પન્ન થયેલા આત્માઓમાં પણ પરસ્પર ભિન્નતા જણાય છે, તે શાથી ? એક સારા કુટુંબમાં જન્મે છે, તો બીજો અધમ કુટુંબમાં જન્મે છે : એક જ પિતા અને એક જ માતાથી જન્મેલ બે પુત્રોમાં એક મંદ બુદ્ધિવાળો હોય છે, તો બીજો તીવ્ર બુદ્ધિવાળો હોય છે : એકમાં શક્તિઓ વિકસેલી હોય છે, ત્યારે બીજામાં તે શક્તિઓ વિકસાવવા વર્ષો જોઈએ છે : આ બધાનું કારણ શું ? જરૂર એમાં કાંઇ ને કાંઇ પૂર્વના યોગ, પૂર્વના સંસ્કાર અને સામગ્રીઓ કારણ રૂપ છે. એને લઇને જ ભિન્નતા છે. શરીરથી આત્મા જૂદો છે, માટે શરીરનાં ધર્મો એ આત્માના ધર્મો નથી, એ સિદ્ધ છે. ચોવીસે કલાક આપણે શરીરના ધર્મોને જ ખીલવવા મથીએ, તો શરીરના માલી-કની શી હાલત થાય ? શરીરને એક દિવસ મને કે કમને અવશ્ય છોડવું પડે છે, એ ચોકખા અનુભવને દૃષ્ટિમાં ન લઇએ, તો પરિ-ણામ શું આવે ? આ જીવનમાં આપણે જો આત્માને ન પીછાની શક્યા અને આત્માના કલ્યાણ માટે કરવાજોગું કાંઈ જ ન કરી શક્યા, તો દરેક દર્શનકારોએ માનવજીવનની જે મહત્તા આંકી છે, તે મહત્તા આપણા જીવન માટે શી રીતિએ સફળ થાય ?

ભવિષ્યને ન ભૂલો !

જ્ઞાન, બુદ્ધિ અને સામગ્રીનો જેવો સદ્દુપયોગ અહીં મનુષ્યપણામાં થવો જોઇએ, તેવો જો ન થાય, તો તે કરવા માટે બીજું એકેય સ્થાન નથી. જ્યાં સુધી આત્માનું અને આત્માના ધર્મોનું સ્વરૂપ ન સમજાય, ત્યાં સુધી સૌ પોતપોતાની ફરજ યથાસ્થિત બજાવી શકવાના નથી. જે દિવસે સર્વ કોઈ પોતપોતાની ફરજ સમજી જશે, તે દિવસે વિગ્રહ આપોઆપ શમી જશે. ફરજ નથી સમજાતી, તેનું મૂખ્ય કારણ એ છે કે–' આત્મતત્ત્વ ભૂલાઇ ગયું છે !' ' મ્હારે આ શરીરને છોડીને અન્યત્ર જવાનું છે '–એવો ખ્યાલ, કે જે હરેક મનુષ્યના હૈયામાં સદાને માટે જીવતો ને જાગતો રહેવો જોઈએ, તે આજે ભૂલાઇ ગયો છે. ' અહીંથી ગયા પછી શું થશે ? '–તેની ચિંતા નષ્ટપ્રાયઃ થઈ ગઈ છે. આજે તો મોટે ભાગે કેવલ વર્ત્તમાનકાળની અને તે પણ વિવેકશૂન્ય ચિંતાએ સ્વામિત્વ લીધું છે. દરેક તત્ત્વવેત્તાઓએ સ્વીકાર્યું છે કે–' ભવિષ્યમાં સુખી થવું હોય, તો વર્ત્તમાનના કષ્ટની ચિંતા ન કરો ! ' કેવળ વર્ત્તમાનની દૃષ્ટિને અનુસરવાથી, સારાસારનો વિવેક પ્રગટી શકતો નથી. સારાસારનો વિવેક કરવાજોગી લાયકાત પ્રાપ્ત થઈ હોય, તોય તે કેવળ વર્ત્તમાનની દૃષ્ટિને અનુસરવાથી આપોઆપ નષ્ટ થઈ જાય છે. વર્ત્તમાનમાં ચાહે તેવી સ્થિતિ હોય, પણ–'ભવિષ્યમાં શું ? '–તેનો પહેલો વિચાર કરવો જોઇએ. વ્યવહારમાં પણ વેપારી ભવિષ્યના લાભ માટે ઓછી આપત્તિ ખેડતો નથી. તેનાં મન, વચન અને કાયા ચોવીસે કલાક કયા ચિંત્વનમાં રહે છે ? મનુષ્યે ભવિષ્યનો જે વિચાર કરવાનો છે, તેને મૂકીને તે જો કોરા વર્ત્તમાનને જ વળગે, તો તે પોતાની ફરજમાંથી ચ્યુત થયા વિના રહે જ નહિ. એથી અનેક જાતિનાં અનિષ્ટો સ્વયમેવ ઉત્પન્ન થઈ જાય છે. અનંતશક્તિનો માલીક આત્મા, જે જાતિની ચિંતા, વિકલ્પો તથા પાર વિનાની આધિ, વ્યાધિ અને ઉપાધિનું

દુઃખ અનુભવી રહ્યો છે, તે નષ્ટ કરવા માટે એક વાર દીર્ઘદર્શી બનવું પડશે : ભવિષ્યના વિચારક થવું પડશે. બાકી વર્તમાનની ક્રિયાઓ–પેટ ભરવું, બાળબચ્ચાંને પાળવાં, મોજમજાહ કરવી વિગેરે ક્રિયાઓ તો કોણ નથી કરતું ? મનુષ્ય જેને તુચ્છ જંતુઓ માને છે, તે પણ પોતાને રહેવાને સ્થાન બનાવી લે છે, વર્તમાનની જરૂરીયાતને એકત્રિત કરે છે અને આપત્તિના સમયે નાશભાગ આદિ પણ કરે છે. એવી રીતિએ વર્તમાનમાં કાંઈ ને કાંઈ મેળવી અને ભોગવી લેવાની ભાવનાઓ તો, સામાન્ય પણ જંતુઓમાં મૌજુદ છે.

હિતૈષી તરફ સદ્‌ભાવ ક્યારે જાગે ?

મનુષ્યો પણ બહારના રંગરાગમાં જ જો આબાદી અને વર્તમાન મોજશોખમાં જ આનંદ કલ્પી લે–એમાં જ સ્વર્ગ અને મોક્ષ કલ્પી લે, તો તેવા આદમીઓને ગમે તેવા ધર્મશાસ્ત્રો પણ કેવળ બોજા રૂપ લાગે ! એવાઓને તો એક વર્તમાનનું જ સુખ જોઇએ અને તે બતાવનાર શાસ્ત્ર મળે તો ખૂશી ! ! તેવા સલાહકાર, હિતૈષી અને મિત્રો મળે તો ખૂશી ! ! ! એવાને જો કોઈ કહે કે–' ભાઈ પછી શું ?' તો એમ કહેનારને એ ઝટ કહી દે કે–" અમે આનંદ કરતા હતા, તેમાં વચ્ચે ક્યાં પત્થર ફેંક્યો ? અમે અમારાં સુખમાં લીન હતા, ત્યાં વળી વચ્ચે આ ચિંતાનું ધાંધલ ક્યાં ઉભું કર્યું કે–ભવિષ્યમાં શું ? " આમ આત્મચિંતાને જ્યાં ધાંધલ અને દોષ રૂપ માની લીધી, એટલે એક મોટી ખામીએ પણ આવી કે–પોતાના દોષ સાંભળવાની શક્તિ નાબૂદ થઈ અને તેથી ગુણોને આવવાનું દ્વાર બંધ થયું. ' હું '–પદ વધી જવાથી, શિષ્ટ પુરૂષોનો સમાગમ અને તત્ત્વની ગોષ્ઠિ,–એ વિગેર ગુણો આવવાના માર્ગો નાબૂદ થઈ ગયા ! આપણામાં ખામી છે, એ સમજીએ એમાં આપણો ઉદય કે આપણામાં ન હોય તેવા પણ ગુણો આપણામાં છે–એવું કોઈ સંભળાવે, એમાં આપણો ઉદય ? આજે ઘણે ભાગે એ દશા છે કે–

' પોતાની ખામી સાંભળવાની તાકાત રહી નથી અને એથી કોઈ ખામી કહે તો તે જૂલ્મ રૂપ લાગે છે. ' પણ જ્યારે આત્મભાન થશે, ત્યારે તો-જો કોઈ પોતાની ખામી દર્શાવનાર મળશે, તો તેનો ઉપકાર માનવાની ભાવના થશે. આ દુનિયામાં ખોટા યા સાચા કે છતાં યા અછતા ગુણ ગાનારા તો બહુ મળી રહે છે: કારણ કે-સામાનું ભલું થશે કે ભૂંડું થશે એની ચિન્તા કર્યા વિના, પોતાનો જ સ્વાર્થ સાધવાની તેવડમાં ફરનારાઓનો આ દુનિયામાં તોટો નથી. એ તો કહેશે કે-' ખાડામાં એ પડશે, મારે શું કામ ખોટા બનવું? '

સ૦ ખોટા બની ખામી બતાવે કોણ ?

કડવા ઔષધના ઘુંટડા તો મા જ પાય ને ? અને બચ્ચાંની લાત તથા તિરસ્કાર પણ મા હોય તે જ સહે ને ? બધું સહન કરીને પણ દવા પાવાની તૈયારી મા કરે. એને મન બચ્ચાંની લાત, તિરસ્કાર અને ગાળો ખાતાં પણ, બચ્ચાંના પેટમાં દવા ગઈ, એ જ આનંદનો વિષય છે. મા સમજે છે કે-' એનામાં પેઠેલો રોગ નાશ કરવાની દવા કોઈ રીતિએ એના પેટમાં ચાલી જાય તો ઘણું છે. ' કારણ કે-એનામાં એનું જીવન રહેલું છે. એવી જ રીતિએ સામાની ખફા મરજી વહોરીને પણ, તેની ખામી દર્શાવવા પ્રયત્ન કોણ કરે ? સાચો હિતૈષી હોય તે જ કરે. ખામી બતાવનાર જ્યારે હિતૈષી લાગે, ત્યારે ખામીઓ ક્રમે ક્રમે દૂર થાય. આ બધી સ્થિતિ લાવવા માટે વર્ત્તમાનને કડવો પણ બનાવવો પડશે. ખામી જોવા અને સાંભળવાની લાયકાત પેદા થશે, ત્યારે-'સત્ય ક્યાં છે? '-તે શોધવા માટેની વૃત્તિ સ્હેજે પેદા થશે: એમ થતાં સમજાશે કે-' મારે મારા આત્માનો સુધારો કરવો હોય, તો મારામાં રહેલી ખામીઓ સમજવી જોઈએ ! " પછી એનામાં એની ખામી બતાવનાર તરફ સદ્‌ભાવ, સન્માન અને ભક્તિ જાગૃત થયા વિના નહિ રહે.

આત્માના રોગની કાળજી છે ?

શરીરમાં સ્હેજ વ્યાધિ થાય તો ઝટ ચિકિત્સક પાસે જઈએ :

વૈદ્ય જો એને–' ભયંકર દર્દ છે '–એમ કહે, તો ' કેમ બચવું ? '–એ પૂછીએ. વૈદ્ય કહે કે–'બચવા માટે બધી સ્વતંત્રતા મૂકી દેવી પડશે : અમારે તાબે થવું પડશે : દર્દે ઘર કર્યું છે : અત્યાર સુધી પાંચે ઈંદ્રિયો જે માગતી હતી તેની પૂંઠે ધસ્યા જતા હતા, ખાવા–પીવામાં મરજી મુજબ વર્તતા હતા, પણ હવે એવા દર્દના પંજામાં ફસાયા છો કે–એમાંથી બચવું હશે તો તમારી ઇચ્છાને બાધી મૂકવી પડશે.'–તો શરીર માટે આ બધું થાય છે. શાથી ? એને પોતાનું માન્યું છે, એથી ! એની આબાદીમાં પોતાની આબાદી માની છે, એથી !! પણ જ્ઞાનિઓ કહે છે કે–' એને ગમે તેટલું સાચવવામાં આવે તો પણ, એક દિવસ એ જરૂર પડી જવાનું છે. ' આવા નિયત નાશવાળા શરીરના રોગ માટે આટલી બધી કાળજી અને આત્માના રોગો માટે કાંઇ નહિ ? આત્મા, કે જે આપણે પોતે છીએ, જે શાશ્વત છે, જે કાયમ રહેવાવાળો છે, તે જે જે રીતિએ ખરાબ બનતો જાય છે, એને સુધારવા માટે ચિકિત્સક જોઈશે કે નહિ ? દર્દીને વૈદ્ય ખાનપાન મૂકાવે છે, ત્યારે આત્માના રોગ માટે કાંઈક આગળ વધવું પડશે કે નહિ ? જેવા રોગ તેવા પ્રયત્ન તો કરવા જ જોઇએ ને ? પણ તે થતા નથી. તે કરવાની જરૂર છે, એનો વિચાર કરનારા ય વિરલ છે.

ભાવના સુખ મેળવવાની અને કાર્યવાહી એથી જૂદી !

અત્યારે શુદ્ધ જીવન ખવાતું જાય છે અને શુદ્ધ સંસ્કારો ઘસાતા જાય છે, તે અનુભવની બહાર નથી. પૂર્વપુરૂષોની ઉત્તમ ભાવનાઓનો વિચાર કરો ! જેમને તમે તમારા મહાપુરૂષો માનો છો, તેઓ પોતાના ઘોર દુશ્મનો–અપકારિઓ પ્રત્યે પણ ઉપકારની ભાવના રાખતા હતા. એ ભાવનાઓ નાબૂદ થતી જાય છે, એ પ્રતાપ કોનો ? આચારશુદ્ધિ નથી તેમ વિચારશુદ્ધિ પણ નથી : વિચાર સુધાર્યા વિના વિવેક આવે નહિ : વિવેક વિના હેય–ઉપાદેયનું ભાન થાય નહિ :

તે થયા વિના અંતરંગ શત્રુઓનો જય થાય નહિ : અને આંતર્ શત્રુઓનો જય કર્યા વિના સાચા સુખની પ્રાપ્તિ પણ થાય નહિ ! 'અમારે દુઃખ તથા અશાંતિ ન જોઈએ અને આબાદી, સુખ તથા સંપત્તિ જોઇએ '–એમ ઇચ્છો છો, પણ એટલા માત્રથી શું વળે ? સુખ કાંઈ રસ્તા વચ્ચે રખડે છે કે મળી જાય ? એના માટે તો કાર્યવાહી પણ તેવી જ જોઇશે. અંતિમ સમયે હીરાના હાર, કુટુંબ-પરિવાર અને ધનધાન્ય, એ બધાથી શાન્તિ વળવાની નથી. આપત્તિના સમયમાં મુંઝાવા ન દે અને આનંદમાં રાખે, એ ચીજ કયી ? એક કવિ કહે છે કે:-

" धर्मस्य फलमिच्छन्ति, धर्मं नेच्छन्ति मानवाः ।
फलं पापस्य नेच्छन्ति, पापं कुर्वन्ति सादराः ॥१॥ "

ધર્મનું ફળ–સુખ, સંપત્તિ અને આબાદી, એને સૌ ઇચ્છે છે, પણ કહેવામાં આવે કે–' ધર્મ કરો ! '–તો કહે કે–' શરીર અનુકૂળ નથી : સંયોગો પ્રતિકૂળ છે : ટાઈમનો અભાવ છે : આળસુ છું ! ' કાંઈક મર્યાદામાં હોય તો તે આ પ્રમાણે કહે, પણ મર્યાદા મૂકીને ધર્મથી વિરૂદ્ધ થઈ બેઠેલાઓ તો વળી બીજું જ કાંઈક કહે ! પાપનું ફળ–અશાંતિ, દુઃખ તથા રીબામણ, એને કોઈ હૃદયથી ઇચ્છતું નથી : પણ પાપને તજવાની વાત ઉપર પણ વિરલાઓને જ પ્રેમ ઉપજે છે. ધર્મનું ફલ જોઈએ છે, પણ ધર્મ જોઈ તો નથી અને પાપનું ફલ જોઈતું નથી, પણ પાપત્યાગનો વિચારેય ગમતો નથી. આવી વિપરીત દશામાં સુખ–શાન્તિ મળે ક્યાંથી ? આજ તો કહે છે કે–' આધિ ને વ્યાધિ ન જોઈએ, પણ ઉપાધિ જોઇએ. ' આધિ એટલે મનની પીડા ને વ્યાધિ એટલે શરીરની પીડા : એ ન જોઇએ, પણ એ બેને ઉત્પન્ન કરનાર ઉપાધિને મૂકવાની વાત ગમે નહિ : મૂકવાની વાત તો દૂર રહી, પણ તે મેળવવાની આશા પણ છોડાય નહિ : આશા છોડવાની વાત તો ઘેર ગઈ, પણ તે મેળવવામાં અનીતિ તો નહિ જ આચરવી એવો ય નિર્ણય થાય નહિ : અનીતિ નહિ જ આચરવી

એવા નિર્ણયની વાત તો દૂર રહી, પણ અનીતિ આચરાય તેનો ડર પણ નહિ : અનીતિનો ડર તો ઘેર ગયો, પણ આજે તો અનીતિની પ્રશંસા કરતાં પણ શરમ નથી આવતી! ઉલ્ટું એમ કહે કે-'કેવો હુંશિયાર ? કેવો તાલીમબાજ ? મારી અનીતિને કોઈ જરાય કળી શક્યું ?' તેને કોઈ કહેવા જાય કે-'આ બધું શાના માટે ?' તો જવાબ દે કે-'બેસો, તમે શું સમજો ? તમારે અમારી વચ્ચે આવવું નહિ. એક વાર કીધું તે કીધું, પણ હવે કહેવા આવશો તો તમારૂં માન નહિ જળવાય!' ભાગ્યશાળી! આ વિપરીત દશાનું પરિણામ તો જૂઓ. આસ્તે આસ્તે પાપ વધતું ચાલ્યું. આજે મૃષાભાષણ, લોભ, લાલચ, મમતા, ભોગ, ભોગસુખની ભાવનાઓ,-એ બધા દોષો જડમૂળથી વધતાં વૃક્ષ રૂપ થવા માંડ્યા છે. પાપનું ફળ ન જોઈએ અને પાપ કરવાનું આદરપૂર્વક, એટલે દશા એ થવા માંડી કે-જે પાપભીરૂતા હતી, તેનો નાશ થયો. પોતાનો સ્વાર્થ સધાતો હોય, તો સામાનું ગમે તેટલું ભૂંડું થતું હોય તેની દરકાર રહી નહિ. પાપનો ભય જાય, ત્યાં ધર્મનો પ્રેમ શી રીતિએ થાય ? પાપના ભય વિના ઉત્તમ ભાવનાઓ પ્રગટે શી રીતિએ ?

ચાર ઉત્તમ ભાવનાઓ :

સન્માર્ગને આરાધવા તૈયાર થયેલા પુરૂષોનાં જીવનો જૂઓ! તેઓને પાપનો ભય કેટલો હતો ? 'કોઈ પણ પ્રાણિને મારા તરફથી તકલીફ ન થઈ જાય : કોઈનું પણ ભૂંડું ન થઈ જાય!'-આ એમની ભાવના હતી. આત્માનો ઉદ્ધાર સાધવા માટે ચાર ઉત્તમ ભાવનાઓથી જીવનને ઓતપ્રોત બનાવી દેવું જોઈએ. જેનામાં આ ચાર ભાવનાઓ પ્રગટે, તે પાપનો ભીરૂ અને ધર્મનો સેવક ન હોય એ બને નહિ. આ ચાર ભાવનાઓ છે-મૈત્રી, પ્રમોદ, કરૂણા અને મધ્યસ્થતા.

મૈત્રી૦ 'જગતમાં મારો કોઈ દુશ્મન નથી : કદાચ હો તો તેનું પણ ભલું થાવ!'-એ પરહિતચિંતન રૂપ મૈત્રીભાવના છે. પાર-

કાના હિતની ચિંતાવાળાને હિંસા, જૂઠ, ચોરી, વ્યભિચાર અને પરિગ્રહ—એ કાયમ ખાતે ખટકે ખરાં કે નહિ ? હિંસામાં પરને પીડા: મૃષામાં પણ પરને પીડા: ચોરીમાં અને વ્યભિચારમાં પણ પરને પીડા: તથા પરિગ્રહ પણ પરને પીડા વગર આવતો હશે ? નહિ જ. હવે વિચારો કે–હિંસા આદિ પાંચેય ચીજો પારકાના હિતની ચિંતાની ભાવનાથી તરબોળ થએલા આત્માને ખટકે કે ગમે ? ખટકે જ ! કારણ કે–'દુશ્મનનું પણ ભલું થાવ.' –એ એની ભાવના છે. આ ભાવનાનો યથાર્થ અમલ તો હિંસા આદિ પાપોથી સર્વથા નિવૃત્ત થયા વિના બને જ નહિ. ગૃહસ્થદશામાં આનો સંપૂર્ણ અમલ શક્ય નથી, છતાં તેનામાંય ભાવના તો આ જ હોવી જોઈએ. કદાચ ગૃહસ્થને, અપરાધિને શિક્ષા કરવી પણ પડે, છતાં તેમાંય તેનું ભૂંડું તો તે ન જ ચિંતવે. તેને શિક્ષા કરે એ પણ સુધારવા માટે! એમાં દુન્યવી પદાર્થોના સંરક્ષણ આદિનું કે દુન્યવીનું કારણ હોય, તો એ કારણ એને ખેદ ઉપજાવ્યા વિના રહે જ નહિ. મૈત્રીભાવનાવાળો આત્મા તો હિંસા આદિ જે પાંચેય વસ્તુઓ પારકાની પીડા સાથે સંડોવાએલી છે, તેનાથી અલગ થવાનો પ્રયાસ કર્યા જ કરે: કારણ કે–એ વિના એ પોતાની ભાવનાને જીવનમાં વાસ્તવિક પ્રકારે અમલી બનાવી શકે, એ શક્ય નથી.

પ્રમોદ૦ કોઈના પણ ગુણને જોઈ આનંદ થાય: દુશ્મનના પણ ગુણને જોઈ હર્ષ થાય: આવા ગુણો સૌમાં પ્રગટે અને વધે તો સારૂં: એવો ગુણનો જે પક્ષપાત, તેનું નામ છે પ્રમોદભાવના.

કરૂણા૦ ગુણહીન, દોષવાન અને દુઃખમાં પડેલા આત્માઓ પ્રત્યે કરૂણાભાવના હોવી જોઇએ. હીનગુણી, અલ્પગુણી, દોષવાળો યા દુઃખી જીવ, કરૂણાવંત આત્માની નજરે પડતાં જ, તેના હૃદયમાંથી કરૂણાનો ઝરો વહે. કરૂણાવંત આત્મા એકલો વિચારતો હોય, ત્યારે પણ ભવરોગથી પીડાતા, વિષય–કષાયની આધીનતાના યોગે દુઃખમય દશાને ભોગવતા જીવોની તરફ તે કૃપાદૃષ્ટિવાળો બન્યા વિના રહે

નહિ. કરૂણાવાળામાં ઉપકાર કરવાની ભાવના સહજ હોય. અવસરે યોગ્ય જીવને યોગ્ય રૂપે શિખામણ દેવાની વૃત્તિ પણ તેનામાં પેદા થયા વિના રહે નહિ. ઉગ્ર થઈને પણ જો સામાને દોષથી મુક્ત કરી શકાતો હોય, તો તે તેમ પણ કરે. વૈદ્યે નિષેધેલી ચીજ દરદી લેવાને આતુર થયેલો હોય અને તેનાથી તેની જીંદગી જોખમમાં આવતી હોય, તો સગામાં સગી મા, સ્નેહી પિતા યા સાચો સાથી તેને શું કરે ? લેવા દે નહિ, લીધી હોય તો ઝુંટવી લે, અરે મ્હોંઢામાં નાખી હોય તો મ્હોંઢું પહોળું કરીને પણ કાઢી લે. આ દયાળુ કે નિર્દય ? તે ચીજ નહિ આપવામાં જ તેનું ભલું રહ્યું છે, માટે એની બુમરાણ આદિની ચિંતાથી એ ચીજ આપીએ, તો દયાભાવના નાશ પણ પામે ! એજ રીતિએ સાચો દયાળુ જો કે-શાન્ત હોય, કોઇના પ્રત્યે પોતાના હૃદયમાં અશાંતિ, દુર્ભાવ યા અરૂચિવાળો ન હોય, છતાં અવસરે તે ઉગ્ર પણ થાય : ભયંકર દેખાવવાળો પણ થાય : પણ શાથી ? કેવળ કરૂણાથી. જ્યાં ઉગ્રતા દેખાય ત્યાં કરૂણા અગર તો સામાની હિતકાંક્ષા ન હોય, એવી માન્યતા આજે ફેલાવવામાં આવે છે : પરંતુ એ માન્યતા ભૂલભરેલી જ છે. એવી માન્યતામાં રાચનારાઓને કરૂણાશીલ હૃદયનો અનુભવ જ નથી. સાચો કરૂણાવંત આત્મા, સ્વ-પરના દોષનિવારણને માટેના શક્ય એટલા પ્રયત્નો, યોગ્ય પ્રકારે કરવાને ચૂકે જ નહિ.

માધ્યસ્થ્ય૦ કરૂણાની ભાવનાવાળો આદમી સઘળા પ્રયત્નો કરી છૂટે, પણ સામો એવો છે કે-બધી મહેનત ધોળી પીએ-ઉલ્ટો ચાલે, દયાની દૃષ્ટિએ જેટલા ઉપાયો યોજી શકાય તેમ હોય, તેટલા ઉપાયો યોજવા છતાં પણ ન સુધરે, તો એના માટે શાસ્ત્રે ચોથી ઉપેક્ષા-ભાવના રાખી, એટલે **तस्य भाग्यम्** । એની ખાતર મારે મારૂ બગાડવાની આવશ્યકતા નથી. આ ચોથી માધ્યસ્થ્ય ભાવના.

આ ચાર ભાવનાવાળા આત્માની હિંસા, જૂઠ, ચોરી, વ્યભિ-ચાર અને દુન્યવી પદાર્થોની મૂર્છા-એ પાંચ પ્રત્યે મનોવૃત્તિ કેવી

હોય ? તેનાથી કદાચ હિંસા આદિ બધુંય ન છોડાય તેમ હોય, તો પણ તે માને તો એમજ કે–' આ પાંચેય વસ્તુઓ, આ ચારેય ભાવનાઓને માટે બાધક છે.' જીવનમાંથી ખૂણઓ ક્યારે નીકળે ? આત્મા જગત માટે ઉપકારી ક્યારે નિવડે ? સાચો ઉપકાર તેજ કરી શકે, કે જે પાંચેયથી મુક્ત બનાવવાના પ્રયત્નોમાં રાચતો હોય. એ પાંચેય વસ્તુઓનો સહવાસ આત્માને મલિન કરનાર છે. દરેક દર્શનકારોએ–ધર્મના સ્થાપકો અને પ્રરૂપકોએ, જગતના ભલા માટે એ પાંચેયનો ત્યાગ કરવાનો ઉપદેશ કર્યો છે. એમાં જો કે ઘણી તરતમતા છે, પણ પાપભીરૂતા અને ધર્મનું સાચું અર્થિપણું આવશે, ત્યારે તે પણ ક્રમશઃ સમજાયા વિના નહિ રહે. શાસ્ત્ર કહે છે કે– આ ચાર ભાવનાઓથી તરબોળ બનેલો રંકમાં રંક લાગતો આદમી પણ, જે આત્મિક આનંદ પ્રાપ્ત કરી શકે છે, તે આનંદની ઝાંખી મેળવવાને માટે, આ ભાવનાથી હીન એવો મોટો શહેનશાહ કે છ ખંડનો માલીક ચક્રવર્તી પણ અસમર્થ છે.

કહેવાનો ઇરાદો :

શરીર મૂકીને જવાનું છે, એ નક્કી છે. મમતા ઉતરી હોય તે ઇચ્છાપૂર્વક મૂકી શકે અને મમતા ન ઉતરી હોય તેને અનિચ્છાએ પણ મૂકવાનું : છતાં નાશવંત વસ્તુઓની રક્ષા માટે જેટલા પ્રયત્નો થાય છે, તેટલા આત્મા માટે થાય છે ? નથી થતા. એ પ્રયત્નો કરવા જરૂરી છે, એનો ખ્યાલ આપવાને માટે જ આજનું આત્મધર્મનું વ્યાખ્યાન છે. દુનિયાની કળાઓ શીખવાની શાળાઓ માટે પાઠશાળાઓ હોય છે : શરીરની ખબર–અંતર પૂછનારા હોય છે : વેપારની સલાહ આપનારા અને વ્યવહારની શિખામણો આપનારા મળી રહે છે : અમારે આનો વિચાર કરવાની જરૂર નથી : એમાં ઓછું કરતા હો તો મળતું નથી–સંયોગો નથી એથી ! પણ એ મેળવવા માટે તો શક્તિ, જ્ઞાન, વિજ્ઞાન બધું ખર્ચાયે જાય છે ! ટાઇમટેબલો રખાય

છે! મિત્રો પણ એના, સહવાસ પણ એનો અને એ વસ્તુના ચોપડાયે કીટ ! પણ ગુણ અને દોષનો સરવાળો કોઈ દિવસ કર્યો છે ? દુનિયામાં જન્મીને સારૂં કેટલું કર્યું અને ખોટું કેટલું કર્યું ? દાન કેટલું દીધું અને લૂંટ કેટલી ચલાવી ? એમ ન કહેતા કે-' બધાને લૂંટારા કહ્યા ! ' જે કહેવાય છે તે હિત માટે : દુર્ગુણ હોય તેને કાઢવા માટે : ન હોય તો એ ન આવે એની કાળજી રહે તે માટે ! તમારામાં દુર્ગુણ ન હોય, તો અમને તો આનંદ : પણ અમારી ફરજ અમે ન ચૂકીયે. એ ફરજને અંગે જ તમને હું એ વિચારવાનું કહું છું કે-' મનુષ્યજીવન જેવા આ ઉત્તમોત્તમ જીવનને પામીને તમે સદાચાર કેટલો સેવ્યો અને અનાચાર, દુરાચાર કેટલો સેવ્યો ? સહિષ્ણુ કેટલા બન્યા અને ધાંધલીયા કેટલા થયા ? વિષયમાં આસક્ત થયા કે વિરક્ત ? ઇંદ્રિયોને આધીન થઇ અયોગ્ય કાર્યવાહી કરી કે ઇંદ્રિયો ઉપર જીત મેળવી અયોગ્યથી બચ્યા ? બીજાનું ભલું કેટલું કર્યું અને ભૂંડું કેટલું ચિંતવ્યું ?' એક કવિએ કહ્યું છે કે-

' ज्ञानेन हीनाः पशुभिः समानाः । '

જ્ઞાન વિનાના આદમીઓ પશુ સમાન છે. હવે પશુ કહ્યા, તો શીંગડાં અને પૂંછડાં જોઇએ : એટલે કહ્યું કે-

' शृंगपुच्छविहीनाः । '

આમાં કવિનો આશય શું મનુષ્યજાતિનું અપમાન કરવાનો છે કે જ્ઞાનહીનોને ગાળ દેવાનો છે ? નહિ જ. કવિનો આશય તો એ છે કે-મનુષ્યોને પોતાના મનુષ્યપણાનો ખ્યાલ આવે : મનુષ્યો પોતાના સ્વરૂપને સમજે : મનુષ્ય છતાં પશુપણું આવતું હોય, તો ચેતી જાય. કહેવાનો આ એક જ ઇરાદો છે, પણ ખામી હોવા છતાં તે સાંભળવી ગમતી નથી અને એથી ખામી બતાવનાર તરફ સદ્ભાવ જાગતો નથી.

શિષ્ટપુરૂષોને આધીન બનો :

પર વસ્તુમાં લાગેલી લીનતા અને ત્યાંનું મારાપણું ખસેડી,

સ્વસ્વરૂપ તરફ આત્મા વળે, તેના માટે આ બધો પ્રયત્ન છે. જ્યાં સુધી ચેતન અને જડ, કે જે મૂળ તત્ત્વો છે, એમાંથી જડ પ્રત્યે અરૂચિ ન થાય, જડ વસ્તુ જાય તો શોક અને આવે તો આનંદ–જાણે સુખનો દાતા એ જ ન હોય!–એ બુદ્ધિ ન મટે તથા જડ પદાર્થોને લાવવા અને સાચવવાની ચિંતામાં ને ચિંતામાં જ જીવન પસાર કરાય, ત્યાં સુધી સત્ય શી રીતિએ પમાય? કોઈ પૂછે કે–'જીવનમાં સાધ્યું શું?' તે વખતે એમ કહેશો કે–'પાંચ બંગલાઓ બાંધ્યા: અમેરીકા અને જાપાન સુધી પેઢીઓ ખોલી: લીમીટેડ કંપનીઓના હેડ થયા!' પણ એમાં તમારૂં શું? તમારી સાથે એમાંનું શું આવવાનું? આ કંઈ જીવનને સુધારવાની તૈયારી છે? મનુષ્ય જેવા મનુષ્યની જીંદગીના સરવૈયામાં આ જ વસ્તુ? તત્ત્વ જેવી કોઈ ચીજ નહિ? વારસામાં વારસોને અનુકરણ કરવા જેવું કાંઈ નહિ? વારસોમાં વિવેકબુદ્ધિ પ્રગટી હશે, તો તેઓને પણ વિચાર થશે કે–'અમારા વડિલોએ અમારા માટે મૂક્યું શું?' વડિલોની સંતાન પ્રત્યે શી ફરજ છે? બાળકમાં એક પણ દોષ ન ઘુસી જાય અને વધારેમાં વધારે ગુણો પ્રગટે, એની પૂરેપૂરી કાળજી રાખવાની ફરજ વડિલોની છે. પગમાં કાંટો વાગે તો કાંટાથીયે તીણી સોય ઘાલે, તેનાથીયે ન નીકળે તો કપાવે, લોહી કાઢે, પછી પત્થરથી પણ કૂટે. શાથી? પાકે નહિ માટે. આટલો કાંટો પગમાં રહી જાય તો શરીરને બગાડે, સડો લાગે ને પ્રાણ જાય, તો સંખ્યાબંધ દોષોના યોગે આત્માનું શું થાય? આત્મામાં કોઈ દોષ ઘુસી ગયો, તો તે રૂપ કાંટાને કાઢવા કોઈ દિવસ મહેનત કરી? વિષ ખાવાથી પ્રાણ જાય છે, એ સાંભળીને માનો છો કે અનુભવીને? પાપના અખતરા ન હોય! નાશકારક વસ્તુઓના અનુભવ ન હોય! શિષ્ટપુરૂષો કહે તે ઝટ માની લેવાનું હોય! નિશાળે ભણવા જાય ત્યારે પહેલેથી જ–'એકડો આવો ન હોય' અગર–'એકડો આવો જ કેમ હોય?'–એમ જે કહે, તે કોઈ દિવસ ભણી શકશે? મને તો રૂચે તે જ માનું,–એમ કહ્યું

હોત તો આ સ્થિતિ આવત ? વ્યવહારની બાબતમાં બધી વસ્તુ મનાય છે, પણ આજ એવું વાતાવરણ ફેલાયું છે કે-' શાસ્ત્રે-શિષ્ટ પુરૂષોએ કહ્યું તે પહેલેથી જ હમ્બગ લાગે !' પરિણામ શું ? સત્સંગ, સારા શાસ્ત્રનું રટણ, મનન, એ બધું ગયું અને અર્થ-કામની સાધનામાં પાવરધા, એક્કા અને પ્રવીણ બન્યા. છતાં એમાંય, એ વસ્તુ ભાગ્યાધીન હોઈને વારંવાર ખત્તા ખાવા પડે છે. વિચાર કરો કે-જો પચીસ-પચાસના પગારને માટે પણ છ કલાક વેચવા પડે, તો આત્મકલ્યાણ માટે થોડા કલાક વેચાવું પડે કે નહિ ? પૈસા કમાવાના નહિ જેવા સ્વાર્થ ખાતર આધીનતા, વિવેક, વિનય કેળવવો પડે છે, ત્યારે આત્માના કલ્યાણ માટે-આત્માની અનંત શક્તિ પ્રગટ કરવા માટે, કોઈનું શરણ કે તાબેદારી સ્વીકારવી પડશે કે નહિ ?

કાળનું ચક્ર ધુમી રહ્યું છે :

આજે તો એમ થઇ રહ્યું છે કે-' દેવ એ પુતળું, ગુરૂ કાંઈ નહિ અને ધર્મ એ જુના જમાનાની વસ્તુ !' હું પૂછું છું કે-' દુનિયાની બધી વસ્તુઓ આત્માના રક્ષણનું કામ કરશે ?' નહિ જ, તો પછી એનો ખ્યાલ કરો કે-'સંસારની દરેક લાઇનનો અભ્યાસ કરવાની તૈયારી જીવનની આદિથી તે અન્ત સુધી ચાલુ જ, ત્યારે પછી આ લાઇનનો અભ્યાસ કે દિ' કરવાનો ?' આત્મા અને આત્માના ધર્મનું જ્ઞાન એ નકામી ચીજ છે કે કામની ? આત્માના હિત માટેની કરણી, એ નકામી કે કામની ? જો કામની, તો અહીંથી ઉઠ્યા બાદ શાન્ત ચિત્તવાળા બનીને એક જ વિચાર કરજો કે-' આપણે આપણા માટે-આત્માને માટે કર્યું શું ?' અને જો તમને આત્મા જેવી વસ્તુ ઉપર શ્રદ્ધા હશે, તો કાંઇક નવીન જ જણાશે. આજે એક એવી જાતિની છાયા પડી ગઈ છે કે-' આ ટાયલાં જેવી વાતોમાં ફાયદો શો ? રાજ્ય, ઋદ્ધિ, સિદ્ધિ, પાંચ લાખ, પચીસ લાખ કેમ મળે તેવી વાતો કરો !' હું કહું છું કે-' અર્થકામની લાલચ બતાવીને આખી દુનિયાને પોતાની

અનુયાયી બનાવવી હોય-તો તેના માટે પ્રાણુ પાથરનારી બનાવવી હોય. તો તેમાં મહત્તા નથી. જેને જે ઇચ્છી રહ્યા છે, તેને તે માર્ગે વાળવા, તેમાં વિશેષતા શી છે?' દેવ, ગુરૂ અને ધર્મની વાત આવે, ત્યાં કહે છે કે-'મૂકને પંચાત! એ બધું ડોકરાઓનો સોંપો.' હું એમ પૂછું છું કે-' ઘરડા થયા પછી મરવાનું છે કે વચમાં પણ મરવાનું છે? સમજે છે કે-માતાના ગર્ભમાં પણ કાળ આવે, જન્મતી વખતેય કાળ આવે અને પાંચ, પચીસ યા પચાસ વર્ષે પણ કાળ આવે. કદાચ તેથી લાંબા ગાળે પણ કાળ આવે, છતાં તે નક્કી નહિ. એવો સમય તમે બતાવી શકશો, કે જે સમયે કોઇનો પણ કાળ ન જ આવે? કાળ કાંઈ નોટીસ આપવા નથી આવતો. આજે તો રોગ બી એવા થાય છે કે-સાજો સમો ને હાર્ટ ફેઈલ! આજે તો દર્દો પણ એવાં ભયંકર સંભળાય છે કે જેનાં નામ પહેલાં કદી ન સંભળાતાં! તો પછી આ જમાનામાં-' ધર્મ કાલે કરીશું '-એમ કહેવું તે કેટલું બધું હમ્બગ છે? આટલું ખ્યાલ રાખવાનું છે કે-કાળનું ચક્ર ઘુમી રહ્યુ છે. ક્યારે કોણુ એનો ભોગ થશે, તે આપણે જાણતા નથી. આનો ખ્યાલ રાખીને હિંસા આદિનો ત્યાગ કરવાનો જ પ્રયત્ન કર્યા કરવો જોઇએ. બધો ત્યાગ ન બને તો થોડે થોડે પણ ત્યાગ કરતા રહેવું. એ વિના-'ભલે મરણ આવતું 'તેએમ કહેવું એ મૂર્ખના છે. એમ ક્યારે કહેવાય? પીડ બળવાન હોય તો! બાહોશ રહેવું એ વ્યાજબી. પણ બાહોશ મનાય? મરવાનો ડર નહિ, એ કોના માટે? પુણ્યાત્માઓ નિર્ભય જરૂર હોઈ શકે : કારણુ કે-તેમણે કોઇનું ભૂંડું કર્યું-કરાવ્યું નથી કે કોઇનું ભૂંડું ઇચ્છયું પણ નથી : એટલે ભૂંડું થવાનું નથી : પણ ચોવીસે કલાક પાપની ક્રિયાઓમાં રક્ત રહેવું ને પછી કહેવું કે-' અમને મરણુનો ભય નથી : અને નિર્ભય છીએ.'-એનો અર્થ શો? નિર્ભયતા, નમ્રતા, ક્ષમા, શાંતિ,-એ બધાના અર્થ સમજવા પડશે. સાચું સમજવા અભ્યાસ કરવો પડશે. જેને આત્માના અસ્તિત્વ ઉપર, આત્માની શાશ્વત ઉપર અને પુણ્ય-

પાપ-પરલોક આદિ ઉપર શ્રદ્ધા ન હોય તે ગમે તેમ કહે, પણ આપણે તો આસ્તિક ! આત્માને અને પરલોક આદિને માનનારા ! એટલે આપણાથી તો એમ કેમ જ કહેવાય ?

કેળવણી :

કેળવણી એટલે શું ? વક્રતા નહિ પણ કોમળતા. જેમ રોટલી વણતાં તુટી ન જાય એને બાઈઓ કેળવાયલી કણક માને, તેમ કેળવાવું એટલે સીધા, સાદા અને સરલ થવું. કેળવાતી વખતે બરાબર અંકુશમાં રહેવું પડે. યોગ્ય અંકુશ મનુષ્યને મનુષ્ય બનાવે છે. જંગલના ઘોડા દેખાવડા, ઉંચા અને લાંબા હોય, પણ તેને લગામ વિના ગામમાં લાવે તો ઉત્પાત થાય કે બીજું કાંઇ ? તેવી જ રીતિએ મનુષ્યો માટે કયો અંકુશ છે ? 'હું કોણ ? મારાથી શું થાય ? મારે શું કરવું જોઈએ ?'-એ બધાના ખ્યાલપૂર્વક જે કોઈ સાચા મહાપુરૂષ બન્યા હોય, તેમનો અંકુશ. તે અંકુશમાં રહી, જડના સંસર્ગની લાલસાથી ખસી આત્મધર્મની સન્મુખ થવું, એ શાંતિનો સાચો માર્ગ છે. સાચી કેળવણી પણ આ જ છે.

ઉપસંહાર :

તમને સમજાવવા છતાં પણ તમે જો સારાનો સ્વીકાર ન કરો અને ખોટાને ન મૂકો, તો એમાં અમને હાનિ શી ? અમારે તો ઉપકારિઓની આજ્ઞા મુજબ, 'તમે અમને પૂજશો કે ગાળો દેશો'-એ વિગેરે લાલચ કે ભયનો ત્યાગ કરીને, તમને ખરાબ કરનારી જે જે વસ્તુઓ હોય, તેને શરમ વિગેરે રાખ્યા વિના કહી દેવી જોઇએ. જે સમજશે અને માનશે તેનું કલ્યાણ થશે ! આમ છતાં જેનામાં વિપરીત ભાવ પ્રગટે, તેને માટે તો એ જ કે-'જેવું તેનું ભાગ્ય !' તમાશામાં અંજાઇ જઈએ તો અમે અમારી ફરજથી ચૂકીએ. તમે કોણ ? અર્થ-કામથી ખરડાયેલા, તેમાં આસક્ત થયેલા : તેમાંથી તમને બચાવવાનો પ્રયત્ન અમારે કરવાનો. સારો લાગે કે નહિ, પણ

યોગ્યતા મુજબ શુદ્ધ બુદ્ધિથી શુદ્ધ પ્રયત્ન કરનારને તો લાભ જ છે. જ્યાં સુધી અમારામાં આજ્ઞાનુસારિતા અને ઉપકારબુદ્ધિ હોય, ત્યાં સુધી અમે અમારી ફરજથી નથી ચૂકવાના, એ નિશ્ચિત છે. આ જીવનમાં અર્થ-કામની પ્રવૃત્તિ એ જીવનને દોષિત કરનારી છે અને વૈરવિરોધને વધારનારી છે: આથી દુનિયાના પરમ ઉપકારિઓએ એક જ કહ્યું કે-'સુખી બનવું હોય તો એવા બનો કે-તમારી કાર્યવાહીથી કોઈને પણ દુઃખી કરનાર ન નિવડો!' આ ક્યારે બને? હિંસાદિ સર્વનો ત્યાગ થાય ત્યારે! એક વિષયવાસનામાંથી સેંકડો દુર્ગુણો આપોઆપ પ્રગટ થાય છે. એક રાગ, એમાંથી દ્વેષ, ક્રોધ, પ્રપંચ! ક્યાં સુધી? તો કે-તેની સીમા, મર્યાદા-અવધિ નહિ! માટે તેનાથી ચોંકો, ચેતો અને થંભો! શરીરની મમતામાંથી છૂટી આત્મા તરફ ધ્યાન આપો અને આત્માના ઉદ્ધાર માટે સાચા જ્ઞાનિઓનું આ જીવનમાં શરણ સ્વીકારો, તો તમે ઘણું ઘણું મેળવ્યું એમ કહેવાય. સૌ કોઈ આ રીતિએ આત્માનુલક્ષી બનો, જડની સેવાથી પરાઙ્મુખ બનો, મૈત્રી આદિ ચાર ભાવનાઓમાં રત બનો, એના યોગે હિંસાદિના ત્યાગી બનો અને એમ વર્તી આ જીવનને સાર્થક બનાવો તેમજ નિકટના ભવિષ્યમાં મુક્તિસુખના ભોક્તા બનો, એજ એક શુભાભિલાષા.

* * *

શ્રી જમનાદાસ માધવજી મહેતાના ઉદ્‌ગારો :

પૂ. ગુરૂદેવનું પ્રસ્તુત પ્રવચન સમાપ્ત થયા બાદ શ્રી જમનાદાસ માધવજી મહેતા બાર-ઍટ-લૉ. એ જણાવ્યું કે-

"મ્હારે કાંઈ બોલવાનું હોય નહિ. હું પણ તમારી જેમ સાંભળવા, શીખવા અને સમજવા આવ્યો છું. મહારાજશ્રીએ કહ્યું તેમ, સંસારની અનેક વિટંબણાઓને લીધે હું આજે મોડો આવી શક્યો છું, છતાં પણ એક કલાક સુધી જે બોધજનક ઉપદેશ સાંભળ્યો છે, તે વિદ્વાનોને પણ કબૂલ કરાવનાર છે. હજુ પણ વ્યાખ્યાન આગળ ચાલત તો હું ન થાકત. જેઓએ આ વ્યાખ્યાન સાંભળવા માટે 'નિમંત્રણ-પત્રિકાઓ' કાઢી છે અને હજારોને જ્ઞાનામૃતનું પાન કરા-

વીને તૃપ્ત કર્યા છે, તેઓને હું ધન્યવાદ આપું છું. આવો ઉપદેશ સાંભળવો, એ જીંદગીનો એક અજબ લ્હાવો છે. હું જો કે એક રાજદ્વારી છું, ફીલોસોફીને બહુ સમજતો નથી, છતાં જે સમજ્યો છું, તે પરથી હું કહીશ કે—આ ભાષણ આગળ ચાલ્યું હોત, તો વિશેષ લાભ થાત. ”

અત્રે કેટલીક બીજી પણ પ્રાસંગિક વાતો ઉચ્ચાર્યા બાદ, આગળ ચાલતાં તેમણે જણાવ્યું કે—

“ હાલમાં હું અપ્ટન સીંકલેર, જે આ વીસમી સદીના આગેવાન નવલકથાકાર છે, તેની નૉવેલ વાંચું છું. તેમાં બે મજૂરનાં અમેરીકામાં ખૂન થયેલાં તેનું ચિત્ર આપ્યું છે. તે ચિત્રનો જે ઉદ્દેશ છે અને આ ભાષણનો જે ઉદ્દેશ છે, તેની હું ૦ા કલાકથી સરખામણી કરી રહ્યો હતો. પૂર્વના જ્ઞાનિઓ અને આ વીસમી સદીના જ્ઞાનિઓ શીખવે છે, તેમાં શું ફેર છે? બન્નેની ભાવનાઓમાં—‘ વર્ત્તમાન સ્થિતિ અનિષ્ટકારક છે ’—એવો અભિપ્રાય છે. ‘ તેને સુધારી વધારે સુખ થાય ’—એવી ઇચ્છા છે: પણ વિશેષતા એ છે કે—વીસમી સદીના લેખકોનો ઉદ્દેશ એ છે કે—શ્રીમંતો અને બધા સરખા થાય: એક સુખી અને નવાણુ દુઃખી છે, તે સોયે સો સુખી થાય: એક લહેર કરે છે તેમ સોયે સો લહેર કરે!’ પણ ભવિષ્યમાં આત્માનું શું થાય, એનો આ નવલકથાનાં ત્રણસો ચુંવોતેર પાનાંમાં કયાંય ઉલ્લેખ નથી. આ નવલકથાકાર બહુ નામાંકિત છે. એનાથી આગળ વધેલા લેખકો થોડા છે, પણ બધાની સ્ટાઇલ અને ભાવના વૈભવનો ભાગ બધાને અપાવાની છે. અહીં તેનાથી કાંઇક જૂદી જ ભાવનાનું શ્રવણ કર્યું છે. મહારાજશ્રીએ તો પોતાની ફરજ બજાવી. આપણે ટાઇમના અભાવને લઇને વધુ શ્રવણ ન કરી શકયા તેમાં નુકશાન આપણને જ છે. મ્હારા ટાઇમમાંથી આજે એક કલાકનો ભાગ આપીને હું અહીં આવ્યો—તે બહુ યોગ્ય કર્યું છે, એમ મને લાગ્યું છે અને મારા હૃદયને અત્યંત શાંતિ થઇ છે. ”

જીવનસાર્થકતા

પ્રવચનકાર : પૂ. આ. શ્રીમદ્ વિજયરામચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મ.
સભા બોલાવનાર : ધી યંગમૅન્સ જૈન સોસાયટી, મુંબઈ
સભાસ્થલ : ટાઉન હૉલ............કોટ............મુંબઈ
દિવસ : રવિવાર, તારીખ ૨૯ : સપ્ટેમ્બર : ૧૯૨૯

આપણું કિંમતી જીવન :

આ દુનિયાના સર્વ કોઇ તત્ત્વજ્ઞાની પુરૂષોએ એકી અવાજે જે જીવનની મહત્તા સ્વીકારી છે અને જગતની સન્મુખ જે જીવનની મહત્તા ઘણા જોરશોરથી ગાઇ છે, તે માનવજીવનની પ્રાપ્તિ આપણને થઈ ચૂકી છે : છતાં તેની સાર્થકતા જો ન સાધી શકાય, તો એ મળેલી વસ્તુને આપણે સમજી ન શક્યા–તેની પીછાન ન કરી શક્યા એમ કહેવાય : અને એમ બને, તો તે આપણી મોટામાં મોટી કમનશિબી ગણાય. જ્ઞાનિપુરૂષોએ જે જીવનની પ્રશંસા કરી છે, તે જીવન દ્વારા આપણે સારૂં કાંઇ જ મેળવી શકીએ નહિ અને જે મેળવીએ તે એવું મેળવીએ કે જેથી આવા જીવનની પુનઃ પ્રાપ્તિ ઘણા કાલે પણ થવી મુસ્કેલ બને, એ ઇચ્છવાયોગ્ય નથી જ. આ જીવન કેવી રીતિએ સાર્થક બને, તે વિષે તમને કાંઇક વિચારતા બનાવવાનો આજના વ્યાખ્યાનનો મૂખ્ય હેતુ છે. જે જન્મે છે તે અવશ્ય મરે છે. સંસારના સર્વ પ્રાણી માટે જન્મ લેવા અને મરણ પામવું, તે જન્મ-મરણની દૃષ્ટિએ સરખું જ છે.

પશુઓ અને પંખીઓ આદિ પણ જન્મે છે, અમૂક કાળ જીવે છે અને મરે છે. આપણું જીવન પણ એ રીતિએ પસાર થઇ જાય, તો તે આપણી સમજશક્તિની અપેક્ષાએ તો ઘણું જ શરમાવનારૂં ગણી શકાય. આવી ઉત્તમ સામગ્રીવાળું જીવન મળ્યું છે, તો તે કેમ સફળ થાય, તેનો દરેક આત્માએ જરૂર વિચાર કરવો જોઇએ. જો આપણને તેવી ચિંતા ન હોય, તો કહેવું જોઇએ કે–'આપણે આ માનવજીવનની કિંમત સમજી શકયા નથી.' આ જીવન માત્ર ખાનપાન અને મોજશોખમાં પસાર કરવા માટે નથી. આ કિંમતી જીવનને કેવળ રંગરાગમાં અને બાહ્ય સુખોમાં રાચતા રહેવા દ્વારા આપણે જો પાયમાલ કરી નાખીએ, તો માનવજીવન પામ્યા–નહિ પામ્યા એ બન્ને સરખા જેવું છે. એમેય બને કે–આ જીવનના ભોગે આપણે જે નુકશાનને પામીએ, તે આ જીવનના અભાવે ન પણ પમાય. દુનિયામાં જ્યાં ને ત્યાં મનુષ્યકર્ત્તવ્યનો વિચાર થાય છે, પણ પશુકર્ત્તવ્ય કે દેવકર્ત્તવ્યનો વિચાર કોઇ કરતું નથી : આ વાત દરેકે વિચારવા જેવી છે. જો નહિ વિચારાય, તો જ્ઞાનિઓએ વખાણેલી જીંદગી પણ, આપણે માટે તો કિંમત વિનાની જ બની જશે. આથી આપણો આજનો પ્રયાસ માનવકર્ત્તવ્યની દિશા ઓળખવા માટેનો છે.

મનુષ્યજીવનનો મુદ્રાલેખ :

આજે જે કાર્યવાહી ચાલી રહી છે, તેથી જૂદી જ કાર્યવાહી મનુષ્યની હોવી જોઈએ, એમ સંસારના પરમ અનુભવી, સમર્થ જ્ઞાની અને જગતના સાચા હિતૈષી મહાપુરૂષોનું કહેવું છે : અને તે જ વસ્તુ કહેવાને હું અહીં આવ્યો છું. મારૂં કહેવું કદાચ ઘણાઓને નવાઈ ભરેલું પણ લાગશે : કારણ કે–દુનિયાના તુચ્છ પદાર્થોમાં ઘણાઓ એવા લીન થઈ ગયેલા છે કે–તેમને એ સિવાયની બીજી વસ્તુના વિચારો કરવાને ફુરસદ પણ નથી. પરંતુ જે વસ્તુના યોગે આ કિંમતી જીવનની સાર્થકતા સધાવી શકય છે, તે વિષેનું જ્ઞાનિપુરૂષોની આજ્ઞા મુજબનું કથન અવશ્ય સાંભળી લેવું જોઇએ :

અને તે વિષે અત્રે જ નહિ, પરન્તુ ઘેર ગયા પછી પણ વિચાર કરવો જોઇએ. વિચારને અંતે જો એમ જ લાગે કે–' આપણે હાલમાં જે કરીએ છીએ તે ઠીક જ છે '–તો જૂદી વાત, પણ જો એમ લાગે કે–' જે કરીએ છીએ તેના કરતાં જૂદું જ કરવા જેવું છે '–તો તે પ્રમાણે અવશ્ય સુધારો કરવો જોઇએ. એ વિચાર કરવા જેવી વાત છે કે–' જે કાર્યવાહી કરીએ છીએ તે જો યોગ્ય ગણાતી હોય, તો જ્ઞાનિજનોએ આ જીવનની આટલી બધી પ્રશંસા શા માટે કરી ? ' પશુજીવન કરતાં માનવજીવનને ઉચ્ચ ગણી તેનાં વખાણ કરવામાં આવે છે, તેનો હેતુ શો ? પશુ પણ માનવની માફક શક્તિ–સામગ્રી આદિ મુજબ ખાય છે, પીએ છે, તડકેથી છાંયે જાય છે, ભોગો ભોગવે છે અને પોતાનાં બાળબચ્ચાંનું પાલન આદિ પણ કરે છે ! જો એ જ કાર્યોમાં માનવજીવનની સફળતા ગણાતી હોત, તો આપણે પશુ કરતાં ઉત્તમ કોટિનાં ન આવી શકત. આથી સિદ્ધ થાય છે કે–' માણસને ઉચ્ચ કોટિના બનવા માટે કોઈ જૂદી જ કાર્યવાહીની જરૂર છે. ' ખરો માનવ તે, કે જે વિચાર કર્યા વિના એક પણ પગલું ન ભરે. " મારી ક્રિયા અને મારી પ્રવૃત્તિથી બીજાને હાનિ પહોંચવી ન જોઈએ "–એ મનુષ્ય-જીવનનો મુદ્રાલેખ હોવો જોઇએ. જે બીજાનું રક્ષણ કરે તે ઉચ્ચ કહેવાય. રક્ષણ ન થાય તો પણ બીજાને તકલીફ પડે તેવું કામ તો તેનાથી ન જ થવું જોઇએ. પોતાના સુખ માટે બીજાને દુઃખ ઉત્પન્ન કરવાનું જે ઇચ્છે, તે મનુષ્ય માનવકોટિમાં રહી શકતો નથી. જે મનુષ્ય અનેકનું રક્ષણ અને પાલન કરીને ઉચ્ચ કોટિનો ગણાવાને લાયક બની શકે છે, તે જ મનુષ્ય જો વિવેકહીન અને–મર્યાદા છોડે, તો પશુ કે પશુ કરતાં પણ અધમ ગણાવાને લાયક બની જાય છે : અને એ અધમતાના યોગે તે પોતાના આત્માને માટે તેમજ બીજા પણ ઘણા જીવોને માટે ઘણું જ કારમું પરિણામ લાવનારો પણ નિવડે છે.

નીતિ, પાપભીરૂતા અને ઇન્દ્રિયનિગ્રહ:

જીવનની સાર્થકતા માટે જેમ અનેક વસ્તુઓ જ્ઞાનિજનોએ બતાવી છે, તેમ નીતિ આદિ ત્રણ વસ્તુઓને પણ આવશ્યક જણાવી છે. એ વસ્તુઓ તે–નીતિ, પાપભીરૂતા અને ઇન્દ્રિયનિગ્રહ છે. નીતિ ઉપર મનુષ્યજીવનની સાર્થકતાનો પાયો રહેલો છે: નીતિમાં દૃઢ રહેવા માટે પાપભીરૂતાની જરૂર છે અને પાપની ક્રિયામાંથી બચવા માટે ઇંદ્રિયો ઉપર કાબુ હોવો એ જરૂરી છે. જો આ ત્રણ વસ્તુઓ જીવનમાં એકતાર બની જાય, તો જીવન ઉચ્ચ કોટિનું બને અને સર્વને નમસ્કરણીય થાય. ઇંદ્રિયનિગ્રહ માટે મનઃશુદ્ધિની પણ જરૂર છે. જે જીવનમાં નીતિ પરિણત થઈ જાય છે, તેનાથી સઘળા પ્રપંચ વેગળા રહે છે. નીતિ, એ જીવનનો પાયો છે. માણસ ગમે તે અવસ્થામાં હોય, પણ તેણે પોતાના જીવન માટે જે કલ્યાણનો માર્ગ નક્કી કર્યો હોય, તે માર્ગને વળગી રહેવાની શક્તિ નીતિની આધીનતામાં રહેલી છે. નીતિ જીવનને મર્યાદિત બનાવે છે. સુનીતિવાનથી કોઇને હાનિ પહોંચતી નથી. સારી વસ્તુનો ઉપયોગ દુન્યવી સ્વાર્થ માટે ન થવો જોઈએ. દુન્યવી સ્વાર્થ માટે નીતિનો ઉપયોગ કરનાર, નીતિમાંથી ક્યારે લપસી પડે તે કહી શકાય નહિ. કોઈનું પણ બૂરૂં ન થાય, એ નીતિવાને જોવાનું છે. નીતિ એટલે હૃદયની નિખાલસ-વૃત્તિથી કાર્ય કરવાની રીતિ, એમ પણ કહી શકાય. નીતિના અનેક અર્થો થઇ શકે. વચન એક, પ્રવૃત્તિ એક અને વિચાર એક, તે પણ નીતિ છે. વિચારમાં કાંઈ અને વર્તનમાં ઇરાદાપૂર્વક જૂદું, તે નીતિમાં ન ચાલે. હૃદયમાં હોય તે જ હિતકર રીતિએ વચનમાં આવવું જોઈએ: અને તે જ પ્રમાણે વર્તવાનો સ્વપરહિતના ખ્યાલપૂર્વકનો શક્ય પ્રયત્ન હોવો જોઈએ.

શિષ્ટપુરૂષોની સલાહ ધર્મમાં પણ સ્વીકારો!

દરેક દરેક વ્યક્તિ જો પોતપોતાના વિચારોને મૂખ્ય કરીને કાર્ય કર્યે જાય, તો તો દુનિયાનો વ્યવહાર પણ ચાલે નહિ. દરેક આદમી

જો પોતપોતાના જ વિચારો પ્રમાણે ચાલવાનો આગ્રહ રાખે, તો દુનિયામાં એક મોટી અવ્યવસ્થા ઉભી થાય. તરંગી વિચાર કરનાર આદમીનું તરંગીપણું ક્યાં ચાલે? ઘરમાં, બજારમાં કે વ્યાપારમાં નહિ ચાલે. ચાલે ક્યાં? એની હાની કે નુકશાનીની પોતાના ઉપર અસર ન થતી હોય ત્યાં! પોતાના જીવનની જરૂરી અને હિતકર ચીજોમાં નહિ!! આજની દુનિયાની એક ચીજ માટે એવી માન્યતા ઘડાઈ છે કે–' એ ચીજ અમે કરીએ તોય ચાલે અને ન કરીએ તો પણ ચાલે! અમને ફાવે અને રૂચે તો કરીએ! એ ચીજ કરવી અગર માનવી, એ અમારી મુખત્યારીની વાત છે.' તેવાઓને વ્યવહારમાં બધું કરવું પડે છે, પણ એક ચીજ એવી છે કે–ત્યાં ગમે તે આદમી, ગમે તે વખતે, ગમે તેમ કહે: પણ તે જ ચીજમાં આત્માનો નિસ્તાર રહેલો છે. તેમાં જ સર્વ સુખોની સાધનાના માર્ગોનો ખજાનો છે. જીવનની સાર્થકતાની ચાવી પણ તેમાં જ રહેલી છે. આવી ચીજમાં જ આજ્ઞા યા બંધન નહિ, એ આજની વિષમ મનોદશા છે! તે ચીજ તે સદ્ધર્મ છે. ખરી રીતિએ તો, ધર્મ આત્મિક સુખ પ્રાપ્ત કરવાને માટે જરૂરનો છે, એના પ્રત્યે વધુમાં વધુ આદરભાવ હોવો જોઈએ! પરન્તુ–'આત્માના ઉદય માટે તેની જરૂર છે'–એમ હૈયામાં વસ્યું નથી અને જ્યાં સુધી 'આત્માના ઉદય માટે તેની જરૂર છે' –એવું હૈયામાં વસ્યું નથી, ત્યાં સુધી જ મનુષ્ય તેની અવગણના કરે છે. મનુષ્ય પોતે જરૂરી માનેલી બધી વાતમાં પોતાની શક્તિ અને સામગ્રી મુજબ પરીક્ષા કરે છે, વિચાર કરે છે અને શિષ્ટપુરૂષોને શરણે થાય છે. જે જે પ્રવૃત્તિમાં જે જે કુશળ હોય, તેને અત્યારે શિષ્ટ તરીકે ઓળખો. જે વસ્તુની કિંમત મનાઈ છે, જેના વિના આજીવિકા–પોતાનો વ્યવહાર નહિ ચાલે એટલી શ્રદ્ધા યા વિશ્વાસ છે, તેના માટે મનુષ્ય તે તે વસ્તુઓના કુશળ પુરૂષોને શરણે થાય છે. માત્ર ધર્મની જ વાતમાં લગભગ બધા એમ કહે છે કે–'ધર્મ એ આત્માની વસ્તુ છે અને એને માટે આત્મા ફાવે તેમ કરે.' તેવાઓને

હું પૂછું છું કે–'તમારો આત્મા અલ્પજ્ઞ છે યા સર્વજ્ઞ છે?' સૌને કબૂલ કરવું જ પડશે કે–' વર્તમાનમાં દરેકનો આત્મા સર્વજ્ઞ નથી પરન્તુ અલ્પજ્ઞ છે.' જો 'અલ્પજ્ઞ છે'–એ વાત કબૂલ છે, તો પછી અલ્પજ્ઞો માટે સર્વજ્ઞનું શરણ સ્વીકારવું–એજ હિતકારક માર્ગ છે, એમ પણ કબૂલ રાખવું જ જોઇએ : કારણ કે–જ્યાં સુધી સંપૂર્ણ જ્ઞાન ન હોય, ત્યાં સુધી પોતાના વિચારને વળગી રહેવામાં ભયંકર જોખમ છે. આથી સ્પષ્ટ છે કે–જેમ દરેક કાર્યમાં શિષ્ટપુરૂષોની સલાહનો સ્વીકાર કરો છો, તેમ અહીં પણ, આત્માના કલ્યાણની વાતમાં પણ, શ્રી સર્વજ્ઞની અને એ તારકની આજ્ઞાને અનુસરતા સાચા શિષ્ટપુરૂષોની સલાહનો સ્વીકાર કરો. એમ કરશો તો જ માનવજીવનની વાસ્તવિક સાર્થકતા સાધી શકાશે.

સાપ કરતાં પણ પાપ વધારે ભયંકર છે :

આ રીતિએ શિષ્ટપુરૂષોનું શરણ સ્વીકારાય, તો નીતિ આદિનું પણ સાચું સ્વરૂપ સમજાયા વિના રહે નહિ. નીતિ પરઘાતક અને કેવળ સ્વાર્થસાધક ન જોઈએ : એ તો સ્વપરનું કલ્યાણ કરનાર જોઈએ. સ્વપરનું કલ્યાણ કરનારી નીતિને ટકાવવા–મજબૂત બનાવવા માટે પાપભીરૂ બની, પાપથી બચવા ખાતર સર્વસ્વનો ત્યાગ કરનાર થવું જોઈએ : સર્વસ્વનો ત્યાગ કરવાનું સામર્થ્ય ન હોય, તો બની શકે તેટલા વધુ પ્રમાણમાં ત્યાગી બનવું જોઈએ : પણ હૃદયમાં પાપને મૂળમાંથી તજવાની મજબૂત ભાવના તો હોવી જ જોઈએ. પાપથી ભીરૂ બનેલા આત્માને અનીતિ કરતાં સેંકડો વિચારો આવશે. અનીતિ ન થઇ જાય, તેને માટે તે કાળજી રાખનાર બનશે. પાપનો ડર રોમે રોમ વસવો જોઈએ. નીતિને પાળનાર પાપથી અવશ્ય પાછો હઠે. કિંમતીમાં કિંમતી–પર્વદિવસે પહેરવાની–ઘણા દિવસથી સાચવી રાખેલી મૂલ્યવાન પાઘડી પહેરીને તમે જતા હો, આસપાસ કાદવ-કીચ્ચડ હોય અને કોઈ બૂમ પાડે કે–'પાઘડીમાં સાપ છે'–તો

તમે શું કરો? પાઘડીને કાઢીને ફેંકી દો, કારણ કે-' સાપ એટલે જીવલેણ જંતુ '-એમ તમે સમજો છો અને માનો છો! તમને એ વખતે પાઘડી ફેંકી દેતાં, આસપાસના કાદવકીચ્ચડનો વિચાર આવે કે? નહિ જ: ઉલ્ટું તમે ઘેર જઈને વિચાર કરો કે-' પાઘડી ભગડી ગઈ તો કાંઈ નહિ, પણ જીવતો ઘેર આવ્યો એ જ બસ છે!' પાપ તો સાપથીય ભયંકર છે: કારણ કે-સાપના ડંસનો અન્ત છેવટમાં છેવટ જીન્દગીના અન્ત સાથે તો આવી જ જાય, જ્યારે પાપનો અંશ અનેક ભવો સુધી પણ બરબાદ કરે. છતાં પાપનો ડર કેટલો? તમને સાપના જેટલી પણ પાપની ભીતિ લાગતી હોય, તો હિંસા વધે કે ઘટે? જૂઠ, ચોરી, વ્યભિચાર અને લોભ વધે કે ઘટે? આજના ઘણાઓનું જીવન એવું બની ગયું છે કે-' વાત-વાતમાં જૂઠું બોલાય છે અને જરા-જરામાં ચોરી થાય છે.' મોટી ચોરીની આ વાત છે. આમ થાય છે, એનું કારણ શું? એ જ કે-' પાપની ભીતિ રહી નથી.' સાચા મહર્ષિઓ કહી ગયા છે કે-' પરને પીડા થતી અટકાવવા માટે પોતે પોતાના પૌદ્ગલિક સુખને જતું કરતાં જરાય ખંચકાવું નહિ.' સામા આત્માને તકલીફ આપવાથી આપણા આત્માને શાંતિ થાય, એવી સ્વપ્ને પણ આશા રાખતા નહિ. આમ છતાં પણ જેટલો સાપનો અને કાંટાનો ભય છે, તેટલો પણ પાપનો ભય નથી! શરીરમાં વ્યાધિ ઉત્પન્ન થતાં પ્રાયઃ તરત જ વૈદ્યાદિને ત્યાં દોડી જવાય છે. શરીર માટે કેટલી કાળજી? પાપથી બચવા માટે આટલી કાળજી છે કે? સાપ વધારે હેરાન કરે છે કે પાપ? સાપ કરતાં પાપ તો કેઈ ગુણી વધારે હેરાનગતિ કરનાર છે. સાપ કરડે અને ઝેર ચડતાં મૃત્યુ થાય, તોય તેનાથી માત્ર આ ભવનો જ નાશ થાય છે: જ્યારે ભયંકર પાપો તો ભવોના ભવો સુધી પણ આત્માને દુઃખ દેનાર બને છે. પાપનો ડર, એ તો ગુણની જડ છે. પાપના ડર વિનાનો ગુણી હોતો નથી અને પાપના ડરવાળો સર્વથા ગુણરહિત હોતો નથી. પાપથી નહિ ડરનારો માત્ર પોતાનું જ બગાડતો નથી, પણ બીજા

પણ અનેકોનું બગાડે છે. જ્યાં સુધી આત્મા પાપથી ડરનાર ન બને, ત્યાં સુધી એના હાથે કોઈનું વાસ્તવિક ભલું થાય, એવી આશા રાખવી એ પણ વ્યર્થ જ છે. જેને પાપનો, અનાચારનો ભય નથી, તે સામાનું વાસ્તવિક ભલું કયી રીતિએ કરી શકે? પાપરસિક તો કોઈના ભલાનો દેખાવ કરીને પણ, પોતાના સ્વાર્થની સિદ્ધિ માટે બીજાના ભૂંડામાંજ રાચનારો હોય છે. એનાથી તો સામાનું જેટલું ભૂંડું ન થાય તેટલું સારૂં, એમ જ માનવું પડે.

ઈન્દ્રિયોની આધીનતા એ જ પાપની જડ :

નીતિને ભાંગી નાખનાર જેમ પાપ છે, તેમ પાપને જીવનમાં લાવનાર ઈંદ્રિયોની આધીનતા છે. પાપ શા માટે કરવું પડે છે? સુંદર પ્રકારના શબ્દ, રૂપ, રસ, ગંધ અને સ્પર્શ મેળવવા માટે! આંખને સુંદર જોવાનું જોઈએ છે, કાનને સુંદર અવાજ સાંભળવો છે, નાકને સુંદર ગંધ જોઈએ છે, જીભને સુંદર રસ જોઈએ છે અને સ્પર્શનેન્દ્રિયને સુંદર સ્પર્શ જોઈએ છે!! આ જ પાપનું મૂળ છે. પાપ કરાવનાર આ પાંચેય ઈંદ્રિયોની આધીનતા છે. બધી ઇન્દ્રિયોની પોષક રસના ઇંદ્રિય છે. બધી ઇંદ્રિયોને મજબૂત કરી બહેકાવી મૂકનાર રસના એટલે જીભ છે. રસના ખાનપાન અને ભક્ષ્યાભક્ષ્યનો વિવેક ભૂલાવે છે. તેને સ્વચ્છન્દપોષક સામગ્રીઓ આપી એટલે બધી ઇંદ્રિયો હેવાન બની જાય છે. આ ઇંદ્રિયો જેટલી છૂટી, તેટલી પાપની પરાયણતા અધિક. બધી ઇંદ્રિયોએ જ્યાં મનગમતી વસ્તુઓ ઉપર ત્રાપ મારવા માંડી, ત્યાં પાપની ભીતિ ન રહે: અને પાપની ભીતિ ન રહે એટલે નીતિ પણ ન રહે. ઇંદ્રિયો જેટલું માગે તેટલું આપીએ, તો જીવન સુખ રૂપ બની જાય, એમ? જમીને ઘેર જઇને સુખી કોણ થાય? ઉત્તમમાં ઉત્તમ ચીજો ભાણામાં આવી જાય, તે જમીનેય સુખ કોણ ભોગવી શકે? રસના ઉપર કાબુ રાખી શકે તે! રસના ઇંદ્રિયને આધીન બનેલ આત્મા પટકાયા વગર ન રહે.

જે કાબુ ગુમાવીને ખાય, તે ઘેર જઇને સુખે સુઈ શકતો પણ નથી : કારણ કે-તેને અકળામણ થાય છે અને અનેક પ્રકારના વ્યાધિઓ પણ થાય છે. વ્યાધિ થયા પછી પણ ઘણા માણસો પાટલે બેસતી વખતે પાછા કાબુ ગુમાવી બેસે છે. ઇંદ્રિયોને આધીન થયા, એટલે પાપનો ભય ગયો : પાપનો ભય ગયો, એટલે નીતિ ગઈ : અને નીતિ ગઇ, એટલે મનુષ્ય મનુષ્ય રહે-એમ તમે માનો છો ? પછી તો માત્ર આકૃતિએ મનુષ્ય છે, એમ માનવાપણું રહે. પછી એનામાંથી સ્વ-પરનો, સારા-નરસાનો અને લાભદાયી યા નુકશાનકારક વસ્તુનો વિચાર નાબુદ થાય છે. સારા-ખોટાનો વિવેક કરાવનારી વિચારશક્તિ ગઈ, તો પછી તેના જીવનમાં સારૂં રહ્યું શું ? કશું જ નહિ ! માટે સઘળાં પાપોનું મૂળ ઇંદ્રિયોની આધીનતા છે.

મન ઉપર સંયમ રાખો :

ઇંદ્રિયોને જીતવા માટે મનઃશુદ્ધિ સાધવી એ જરૂરી છે. કહેવાય છે કેઃ—

' मन एव मनुष्याणां कारणं बंधमोक्षयोः '

છૂટું મૂકેલું મન બંધનું કારણ છે અને કાબુમાં રાખેલું મન મુક્તિનું કારણ છે. જેનું મન સ્વચ્છન્દપણે પ્રવર્તે છે, તે પાપ કરે છે અને એથી આત્માનું અકલ્યાણ કરે છે. જે મન ઉપર કાબુ મેળવે છે અને તેને શ્રી સર્વજ્ઞની આજ્ઞા મુજબ પ્રવર્તાવે છે, તે પોતાનું તથા પરનું પણ કલ્યાણ સાધી શકે છે.

મનોનિગ્રહ વિષે સિંહનું ઉદાહરણ :

સિંહ, એ મનુષ્ય કરતાં બળવાન અને ઘાતકી હોય છે : છતાં માણસ તેના ઉપર કાબુ મેળવી શકે છે. શાથી ? તે તેને પાંજરામાં પૂરે છે. તે પાંજરૂં દેવદારનાં પાટીઆનું નહિ, પણ લોખંડથી મજબુત બનાવેલું રાખવામાં આવે છે. સિંહ આ પાંજરામાં પૂરાયા પછી ધમપછાડા કરે છે અને છૂટવાના પ્રયત્નો કરે છે. ધમપછાડા કરવા

છતાંય તેનાથી છૂટાતું નથી, એટલે તે પાંજરામાં આમ-તેમ આંટા મારતો ઘુમે છે. આખરે થાકીને તે એક જગ્યાએ બેસી જાય છે. કારીગર તે પછી તેની પાસે આવીને કહે કે-"ક્યાં ગયું તારૂં બળ ? દેખાડ, હોય તો !" આટલેથી ન અટકતાં તેને મારી ઉભો કરે: એમ કરતાં કરતાં ધીમે ધીમે તેનું બળ હરી લે. કારીગર તે પછી સિંહને ખાવાનું પણ ન આપતાં ભૂખે મારે : તે પછી તેને થોડું ખાવાનું આપી, તેની પાસે અમૂક ક્રિયાઓ કરાવે. તે આવડ્યા પછી તેને બહાર કાઢે, પણ સાવધગીરી પૂરી રાખે. કામ પતી ગયા પછી તો તેને પાછો પાંજરામાં જ પૂરે : કારણ કે-આખરે તો તેની જાત જંગલી અને હિંસક જ રહી. એવા જ કારીગર બનીને સિંહની જેમ મન ઉપર આપણે અંકુશ રાખવાનો છે. મનની ઇચ્છાને આધીન આપણે થવાનું નથી, પણ તેને આપણી ઇચ્છાને આધીન બનાવવાનું છે. જે માગે તે તેને આપવાનું નથી, પણ આપણે ઇચ્છીએ તે તેને આપવાનું છે. આથી મન ઉપર સંયમની જરૂર છે. મન ઉપર કાબુ મેળવવા માટે મનને તૃષ્ણાથી દૂર રાખવું જોઇએ. મનને વશ રાખવાનો એક રસ્તો એ છે કે-સારી યા ખોટી ઇચ્છાની પરીક્ષા કરવી જોઇએ. જેટલી ખોટી ઇચ્છાઓ હોય, તેના ઉપર કાપ મૂકવો અને સારી ઇચ્છાઓનો અમલ કરવા પ્રબળ પ્રયત્ન કરવો. માત્ર સાધુઓએ જ નહિ, પણ સંસારિઓએ પણ સુખી બનવું હોય, તો મન ઉપર સંયમ રાખવો જોઇએ. સંયમ ન રખાય તો છતી સામગ્રીએ દુ:ખી થવાય. માણસે કોઈ પણ રીતિએ ખરાબ ઇચ્છાને દાબી રાખી, સારી ઇચ્છા પ્રમાણે તેને પ્રવર્તાવવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઇએ.

મનોનિગ્રહ અસાધ્ય નથી-એક દૃષ્ટાન્ત :

જે જ્ઞાનિઓએ આ જીવનને કિંમતી કહ્યું છે, તેમણે મનને આધીન રાખવા માટેના ઉપાયો બતાવવામાં પણ કમીના રાખી નથી. મનને કેવી રીતિએ કાબુમાં રાખી શકાય, તે સમજાવવા માટે રાજા અને શેઠના એક પુત્રનું દૃષ્ટાંત અપાય છે. અહીં એક દૃષ્ટાંત

તેના ભાવમાં વાંધો ન આવે અને તમને ઝટ મૂળ આશયનો ખ્યાલ આવે એ રીતિએ કહેવાય છે.

એક સાચા ત્યાગી પુરૂષોનો ભક્ત રાજા, પોતાની રાજસભામાં રાજપુરૂષોની વચ્ચે, સાચા ત્યાગીઓની એટલે–હિંસા, જૂઠ, ચોરી, મૈથુન અને પરિગ્રહ વિગેરેથી સર્વથા નિરાળા હોય, જેમ બને તેમ તેના સંસર્ગથી દૂર રહી અન્યને પણ ત્યાગના સુખનો આસ્વાદ ચખાડનારા હોય–તેઓની હંમેશાં પ્રશંસા કરતો હતો કે– "ધન્ય છે તે ત્યાગી પુરૂષોને! તેઓ જ પૂજવા લાયક, માનવા લાયક અને શરણું લેવા લાયક છે! તે ત્યાગી આત્માઓ પોતાના મનને, ઇંદ્રિયોને વશ કરીને હજારો આત્માઓને સન્માર્ગે યોજી રહ્યા છે."

એક શેઠનો દીકરો, કે જે મોજીલી રીતિએ પોતાનું જીવન પસાર કરતો હતો, તેને આ વાત રૂચતી ન હતી. તે એમ માનતો અને બોલતો હતો કે–' મન કાબુમાં રહે એ વાત જ ખોટી છે: મન જેવી ચંચળ, ક્ષણે ક્ષણે પરિવર્તન પામતી વસ્તુને કાબુમાં રાખવી, તે તદ્દન અસંભવિત વસ્તુ છે.'

આની સામે રાજાનું કહેવું એ હતું કે–' તત્ત્વજ્ઞાની અર્થાત્ વસ્તુસ્વરૂપને યથાર્થપણે જાણકાર સત્ત્વશીલ મહાત્માઓ પોતાના ચિત્તને બરાબર કાબુમાં રાખી શકે છે.'

રાજાએ તે શ્રેષ્ઠિપુત્રને સમજાવવાનો ઘણો પ્રયત્ન કર્યો, પરન્તુ તેણે દલીલોથી માન્યું નહિ. બીજી તરફ રાજા એ શ્રેષ્ઠિપુત્રને કોઈ પણ ઉપાયે સન્માર્ગ પમાડવા ઇચ્છતો હતો, એટલે શ્રેષ્ઠિપુત્રને મનોનિગ્રહનો ખ્યાલ આવે તે માટે રાજાએ એક યુક્તિ રચી.

રાજાએ તે શેઠના દીકરાની સાથે પોતાના એક વિશ્વાસુ પુરૂષને ગાઢ મિત્રાચારીમાં યોજ્યો. જ્યારે તે બન્નેને પરિપૂર્ણ પ્રેમ બંધાઈ ગયો, ત્યારે રાજાએ પોતાના નામથી અંકિત થયેલી મુદ્રિકા

આપીને તે રાજપુરૂષને સમજાવ્યું કે-' શેઠના દીકરાના અલંકારોની સાથે એ જાણે નહિ તેવી રીતિએ આ મુદ્રિકા મૂકી દેવી.'

પેલાએ તેમ કર્યા પછી રાજાએ ઢંઢેરો પીટાવ્યો કે-' મારા નામથી અંકિત થયેલી મુદ્રિકા ગુમ થઈ છે: તે જેને મળી હોય તેણે તુર્ત આપી જવી: આટલી જાહેરાત કરવા છતાં પણ જો કોઈ નહિ આપી જાય અને ઘરમાંથી નીકળશે, તો તેને મૃત્યુની શિક્ષા દેવામાં આવશે.'

પણ ખબર આપે કોણ ? રાજાના નોકરોને આખર નગરની જડતી લેવાનું નક્કી કર્યું અને રાજાની આજ્ઞા મુજબ પેલા શેઠના ઘરેથી જ તેની શરૂઆત કરી. શેઠના દીકરાના અલંકારના ડબ્બા-માથી એ મુદ્રિકા હાથમાં આવી. રાજ્યનાં માણસો કહે છે કે-' આ શું ! શેઠનો દીકરો આશ્ચર્યચકિત થઈ ગયો : હું કાંઈ જ જાણતો નથી, મેં ચોરી કરી નથી.'-એમ કહેવા લાગ્યો : પણ એનું કહ્યું સાંભળે કોણ ? તેને પકડીને કેદ કરવામાં આવ્યો.

પછી પેલો મિત્ર બનેલો રાજપુરૂષ તે શ્રેષ્ઠિપુત્ર પાસે આવ્યો. શ્રેષ્ઠિપુત્રે તેને આજીજી કરી રાજાને સમજાવવા કહ્યું.

પેલાએ કહ્યું કે-" બીજું તો નહિ, પણ મૃત્યુ શિવાયની ગમે તે શિક્ષા કરવાને હું રાજાને સમજાવીશ."

શ્રેષ્ઠિપુત્રે કહ્યું-" એટલું થાય તોય ઘણું છે!"

રાજાએ કહ્યું કે-" કાના વિનાના પિત્તળના વાડકામાં ઠેઠ કાંઠા સુધી, જરા પણ ખાલી ન રહે તેમ તેલ ભરીને, તેમાંથી એક પણ ટીપું નીચે પડે નહિ એ રીતિએ તે વાડકો હાથમાં લઈ, આખા નગરમાં ફરીને શ્રેષ્ઠિપુત્ર જો રાજસભામાં રજૂ કરે, તો તેને છોડ-વામાં આવે: અન્યથા, મૃત્યુદંડની સજા થશે."

શેઠના દીકરાએ જોયું કે-જીવતા રહેવાનો બીજો કોઈ ઉપાય નથી, એટલે એણે તે પ્રમાણે કરવાની પણ તૈયારી બતાવી.

તે દિવસે રાજાએ આખા ય નગરને સુંદર રીતિએ શણગા-રાવ્યું. જ્યાં ને ત્યાં ગાન-તાન-નાચ-દેખાવ-રૂપ-રંગ વિગેરેની એવી યોજના કરવામા આવી કે-યોગિને પણ પોતાનું ચિત્ત અચ-લાયમાન રાખવું મુશ્કેલ થઈ પડે! આવી રીતિએ જ્યાં પાંચેય ઈંદ્રિયોના વિષયોની સામગ્રી ભરપૂર બનાવવામાં આવી હતી, ત્યાં કોઇ પણ જગ્યાએ દૃષ્ટિ નહિ ફેરવતાં અને કોઇ પણ શબ્દ તરફ ધ્યાન નહિ આપતાં, એક હાથમાંના કટોરા ઉપર જ ધ્યાન રાખી, આખા નગરમાં ભમીને તે શેઠનો દીકરો એક પણ છાંટો નીચે પડવા દીધા વિના-જેવો ભરેલો હતો તેવો ને તેવો જ તેલનો કટોરો હાથમાં લઈને રાજસભામાં હાજર થયો.

રાજાએ પૂછ્યું કે-" તેં નગરમાં શું જોયું? તારૂં મન આટલું બધું તને આધીન કેમ રહી શક્યું?"

મરણની સજાથી-બચી જવાના યોગે આનંદમાં આવી ગયેલા તે શ્રેષ્ઠિપુત્રે કહ્યું કે-" મન આધીન ન રહે તો જાય ક્યાં? મને ખાત્રી હતી કે-જરાયે મન ખસ્યું તો મોટી આપત્તિ છે! મરણના ભયના યોગે અને જીવનને સાચવવાની ઈચ્છાના પ્રતાપે, મારા મનને મેં જરા પણ ખસવા દીધું નથી!"

હવે રાજા તેને પોતાની સાચી વાતનો ખ્યાલ આપતાં કહે છે કે-" જ્યારે માત્ર એક મરણની ભીતિથી તારા મનને આટલા બધા આનંદના-વિષયસુખોના પ્રસંગોની વચ્ચે પણ તું વશ રાખી શક્યો, ત્યારે જે તત્ત્વજ્ઞાની-સમજદાર પુરૂષો, એક વખતના જ મરણને નહિ, પરન્તુ ભવિષ્યનાં પણ અનંતાં મરણોને જોઈ શકતા હોય, તેઓનું મન દુનિયાના સંયોગોથી લોભાય ખરૂં?"

શેઠનો દીકરો હવે વસ્તુસ્વરૂપ સમજી જવાથી પોતાની ભૂલનો પશ્ચાત્તાપ કરતાં બેઉ હાથ જોડીને કહે છે કે-" આપના જેવી ઉપકારબુદ્ધિ જગતમાં જોઈ નથી. મને આ કારીગરીથી ન સમજાવ્યો હોત, તો પણ આપ અને ગુરૂઓ ગમે તેટલી મહેનત કરત, તો

પણ તરંગી એવો હું, એક પણ વાતને માનત નહિ. આપના જેવા જગતમાં મારા કોઇ પણ ઉપકારી નથી."

અંતિમ સદ્બોધ:

મનની શુદ્ધિ–મનની શાંતિ ત્યારે જ આવે, કે જ્યારે ભવિષ્યની ચિંતા આત્મામાં જાગૃત થાય અને વિવેકપૂર્વકનો આગળ–પાછળનો વિચાર કરનારા બનાય.

[[1]આ વખતે બહારના ઘોંઘાટથી સભામાં પણ કેટલીક બરબડ થવા પામી હતી. આથી પૂ. મહારાજશ્રીએ તેને અંગે જણાવ્યું કે–]

તાજુબીનો વિષય છે કે–મકાન બાંધેલું છે, અંદર કોઇ જાતના ભય જેવું નથી, છતાં પણ જીવનને માટે–જીવનના કલ્યાણને માટે સાંભળવાની આવી ઉત્તમમાં ઉત્તમ તક મળી હોય, ત્યારે પણ, મનની ચંચળ સ્થિતિને લઈને આમ અશાંતિ થાય છે. આ કેટલી દુઃખદ અવસ્થા છે? શું આ મનનો સંયમ છે? એટલો પણ કાબૂ ન રાખી શકાય, તો ચિત્તની ચંચળવૃત્તિથી કયું કાર્ય સિદ્ધ થશે? આ સ્થિતિએ તો દુનિયાનું કામ પણ ન સાધી શકાય, તો આત્માનું કેવી રીતિએ સાધી શકશો? જ્યારે સ્થિર ચિત્તે સાંભળવાની તમારી શક્તિ પણ હું નથી જોતો, ત્યારે તે ઉપર વિચારવાની અને તદનુસાર વર્તન કરવાની આશા તો કેમ જ રાખી

૧–પૂ. મહારાજશ્રી આત્મિક વિચારોનો પ્રચાર કરે, તે પ્રત્યે અણગમો ધરાવતા કેટલાક જડવાદી સુધારક ગણાતા તોફાનીઓએ, આજની સભાને તોડી પાડવાનો ઘણો પ્રયાસ કર્યો હતો અને ધાંધલ મચાવ્યું હતું : પણ આ સભામાં લગભગ દશ હજાર સ્ત્રીપુરૂષોએ પૂ. મહારાજશ્રીનું વ્યાખ્યાન સાંભળવાનો લાભ લીધો હતો. જૈન સમાજમાં સુધારક તરીકે ઓળખાતો વર્ગ કેવી મનોદશા ધરાવનારો છે. તે પણ આ વ્યાખ્યાન ઉપરથી વાંચકો કલ્પી શકશે. તે વર્ગથી આવા સુન્દર વિચારોનો પ્રચાર પણ ખમી શકાતો નથી, એ બહુ જ દુઃખદ બીના છે.

—પ્રકાશક.

સહાય ! આવા સામાન્ય પ્રસંગથી મુંઝાઈ જવામાં આવે તે શોભા-સ્પદ નથી. ચિત્તની ચંચળતાનો ત્યાગ કરીને, જે કાંઈ ઉત્તમ વિચારો મળી શકતા હોય, તેને ગ્રહણ કરવામાં સાવધ બનવું જોઈએ.

[આ વખતે સભામાં શાંતિ પ્રસરી ગઈ હતી અને એથી ચાલુ વિષયને અંગે અન્તિમ સદ્બોધ આપતાં પૂ. મહારાજશ્રીએ જણાવ્યું હતું કે–]

જીવનની સાર્થકતા માટે મનના તરંગો, મનસ્વી ઈચ્છાઓ અને અયોગ્ય તૃષ્ણાઓને દબાવી દેવી જોઈએ. પાંચે ઇંદ્રિયો, કે જે વિષયોની વાસનામાં લીન થઈ ગઈ છે, તેને અંકુશમાં લેવી જોઈએ. એને અંગે જે પાપ થઇ રહ્યું છે, તેનાથી બચી આ જીવનને સુંદર બનાવવું જોઈએ. તેમ કરવાથી જૂઠ, ચોરી, અનાચાર અને લોભને વશ પડી, કોઈ પણ પ્રાણિને દુઃખી કરવામાંથી બચી શકશો અને એવી જાતિની ઉત્તમ નીતિને જીવનમાં ઉતારશો, તો આ લોકમાં ઉંચામાં ઉંચી કોટિની ઉત્તમ આત્મશાંતિ અનુભવી, જ્યાં જશો–જ્યાં જવું પડશે ત્યાં પણ અનુકૂળ સ્થિતિ અને સામગ્રી પ્રાપ્ત કરી. ઉન્નતગામી બની, આધિ–વ્યાધિ અને ઉપાધિમાંથી છૂટી, જે જાતિના સુખની ઇચ્છા–ચાહના છે, તે મેળવી શકશો ! ગણુત્રીના ભવોમાં તે મેળવવા જેવી સ્થિતિ આ જીવનમાં તમે પ્રાપ્ત કરો, તો જ તમારૂં આ જીવન સાર્થક થયું એમ કહેવાય.

* * *

પ્રોફેસર મન્જુલાલ જમનાલાલ દવે :

પૂ. મહારાજશ્રીનું વ્યાખ્યાન પૂર્ણ થયા બાદ, મુંબઈની ધી વીલ્સન કૉલેજના ફ્રેન્ચ ભાષાના પ્રૉફેસર ડૉ. મંજુલાલ જમનાલાલ દવેએ સભાને જણાવ્યું હતું કે–

"લગભગ દોઢ કલાક થયાં આપણા ઉપર એક જાતની અમૃતની વૃષ્ટિ વર્ષી રહી હતી. મહારાજશ્રીનાં એકે એક વચનો

જાણે અમૃતનાં બિંદુઓ હોય તેમ લાગતાં હતાં. આપણા સર્વનું કલ્યાણ ઇચ્છવું, એજ એક ભાવના આજના વ્યાખ્યાનમાં દેખાઈ આવે છે. આજના વ્યાખ્યાનમાં કોઇને પણ શંકા રહેવા પામે તેમ નથી. મહારાજશ્રીએ આપણને કેવળ સર્વમાન્ય ધર્મ શિવાય બીજું કાંઇ કહ્યું નથી. ચાહે હિન્દુ યા મુસલમાન, જૈન યા જૈનેતર હોય, તે સર્વને ગ્રહણ કરવા લાયક આજનું વ્યાખ્યાન છે. તેમણે નીતિની જે ભાવના રજૂ કરી છે, તે સર્વ ધર્મવાળાને માન્ય હોવી જ જોઈએ. નાનીસુની પણ નીતિ વિના કોઈ પણ માણસ જીવનની સાર્થકતા ભાગ્યે જ સાધી શકશે. પૂર્વ કે પશ્ચિમ–હરકોઈ સ્થળે નીતિના પાયા વધારે સુદૃઢ કરાતા જાય છે. નીતિ વિનાની બુદ્ધિનો પાયો બીલકુલ ટકી શકવાનો નથી. મહારાજશ્રીએ બહુ જ ગંભીર શબ્દોમાં કૃપા વરસાવીને જે સદ્બોધનાં વચનો કહ્યાં છે, તે સર્વ શબ્દોને જો આપણે આપણા જીવનમાં ગુંથીશું, તો આપણું જીવન વધારે ઉચ્ચ અને દીવ્ય બનાવી શકીશું."

વચનામૃતો–

મુક્તિની કામનાએ સેવાતા ધર્મ યોગે દુન્યવી સુખો ન જ મળે એમ નહિ: મળે અને તેય ઉત્તમ કોટિનાં મળે: પણ એ સુખો આત્માને મુંઝવે નહિ. સદ્ધર્મની આરાધનાના યોગે પુણ્યાનુબંધી પુણ્યનો સ્વામી બનેલો આત્મા તો, રાગની ઘણી અને ઉત્તમ સામગ્રી વચ્ચે પણ, વિરાગભાવમાં વધતો જાય.

*

દુનિયાના ઇતર માણસો આ દીક્ષા જેવી પવિત્ર વસ્તુની સ્હામે થયા હોય, તો તેનું મ્હોટે ભાગે એક જ કારણ છે કે–આપણામાંનાઓએ જ પરમ તારક દીક્ષાને જગત સમક્ષ ખરાબ સ્થિતિમાં મૂકી છે.

આત્મશુદ્ધિ

પ્રવચનકાર : પૂ. આ. શ્રીમદ્ વિજયરામચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મ.
સભા બોલાવનાર : શ્રી કચ્છી દશા ઓસવાળ જૈન સ્વયંસેવક મંડળ, ... મુંબઈ
સભાસ્થલ : મસ્જીદબંદરના પુલ નીચે, કલાઈવ રોડ. ઉપરનું વિશાળ ચોગાન, ... મુંબઈ
દિવસ : શુક્રવાર, તારીખ ૧ : ડીસેમ્બર : ૧૯૩૯

સાધનને સાધ્ય ન માનો !

દુનિયાના સઘળા પ્રાણિઓ શરીરાદિ બાહ્ય પદાર્થોની શુદ્ધિના ઉપાયો યોજવામાં કમીના રાખતા નથી. મોટા પ્રાણિઓથી માંડીને નાનામાં નાના જંતુઓ સુધીના જીવો પણ બાહ્ય સાધનો મેળવવા માટે જેટલું બને તેટલું કરી લેવામાં, કોઈ પણ જાતિની ખામી આવવા દેતા નથી. શરીરની રક્ષા માટે આ જગતમાં કોણ પ્રયત્ન કરતું નથી ? જે જંતુઓને આપણે તદ્દન ક્ષુદ્ર જંતુઓ માનીએ, તે જંતુઓ પણ પોતાના શરીરની રક્ષા માટે અનેક જાતિના પ્રયત્નો કર્યા વિના રહેતા નથી, એ આપણને અનુભવસિદ્ધ છે. પરન્તુ કલ્યાણમાર્ગથી સુપરિચિત ઉત્તમ આત્માઓએ, આત્મશુદ્ધિના માર્ગે જ પ્રયત્નશીલ બનવાનું, જગતના જીવોને ઉપદેશ્યું છે. શરીરાદિ બાહ્ય વસ્તુઓની ગમે તેટલી સાધના કરવામાં આવે, પણ તેથી તે શરીરમાં વસી રહેલા આત્માનું શું ? એક ' નાસ્તિક દર્શન ' વિના સર્વ દર્શનકારોએ શરીરથી ભિન્ન એવા આત્માના અસ્તિત્વનો

સ્વીકાર કર્યો છે. સ્વરૂપવર્ણનમાં ભેદ હોવા છતાં, આત્મતત્ત્વ માનવામાં કોઈ દર્શનનો ઈન્કાર નથી. આત્મા શરીરથી ભિન્ન છે. શરીર અને આત્મા–એ જૂદી જૂદી વસ્તુઓ છે. 'શરીરના ઉદયથી આત્મશુદ્ધિ થાય છે.'–એવી માન્યતા પણ તત્ત્વજ્ઞાની પુરૂષોની નથી. તત્ત્વજ્ઞાની પુરૂષોની દૃષ્ટિએ શરીરનો કિંમત સાધન સિવાય કશી જ નથી. સાધન રૂપ શરીરને સાધ્ય માની લઈ, સારીય દુનિયાના અજ્ઞાન પ્રાણિઓ પોતાના જીવનને તેની સેવામાં જ ખપાવી દે છે, એ ઉત્તમ ઉપકારી આત્માઓને ઘણું જ ડંખે છે. જે વસ્તુને નિશ્ચયપૂર્વક છોડીને જવાનું છે, રાખવા માગે તો પણ જે વસ્તુ નથી રહેવાની, તેની જ સેવામાં જે પોતાની સારીય જીંદગી વ્યતીત કરી નાખે, તેને બુદ્ધિમાન કેમ કહેવાય? જ્ઞાનિઓએ મનુષ્યોને બુદ્ધિમાન સાથે શક્તિસંપન્ન અને વિશિષ્ટ લાયકાતવાળા પણ માન્યા છે, માટે જ એમને ઉદ્દેશીને આત્મવિષયક વાત કરી છે. બીજામાં તે જાતિની શક્તિ સાથે લાયકાત નથી. આમ છતાં, મનુષ્યો પણ જો કેવળ બાહ્ય પદાર્થોમાં જ લીન થઈ જાય અને તેમાં જ જીવનને યથેચ્છપણે ગુમાવી દે, તો એ બહુ જ ભયંકર કહેવાય. માનવજીવન ઘણી મુશીબતે મળ્યું છે, એમ કોણ નથી માનતું? અમૂક કાળે એ નષ્ટ થવાનું છે, એમ પણ કોણ નથી જાણતું? આમ છતાં પણ, આવું મુશીબતે મળેલું અને અમૂક કાળે નષ્ટ થનારૂં આ જીવન નિષ્ફળ ન ચાલી જાય, તેને માટે તમે શું કરો છો? આજના સારા સારા ગણાતા માણસો પાસે પણ, તેમની મોટાઈ માટે પાંચ-પચીસ લાખ રૂપીયા, સારી પેઢીઓ અને મોટી લાગવગો વિગેરે જ છે: એ શિવાય, એમની નોંધપોથીમાંથી પ્રાયઃ બીજું કાંઈ એવું મળે નહિ, કે જે એમના આત્માને ઉજાળનાર હોય. આ દશા ઉત્તમ કોટિના મનુષ્યપણાને એળે ગુમાવવા જેવી છે. લાભને બદલે નાશને નોંતરવાનો જ આ ધંધો છે.

માણસાઈ કેળવો :

જ્ઞાનિઓએ મનુષ્યપણાને દુર્લભ કહ્યું છે અને મનુષ્યજીવનને બીજા ભવોનાં જીવનો કરતાં શ્રેષ્ઠ ફરમાવ્યું છે : પણ તે કયી દૃષ્ટિએ, –એ ખાસ વિચારવા જેવું છે. આકૃતિએ તો મનુષ્યો ઘણા છે, પણ માણસાઈથી મનુષ્યો બહુ થોડા છે. આત્મશુદ્ધિનો પહેલામાં પહેલો ઉપાય માણસાઈ કેળવવી એ છે. એક માણસાઈ આવી જશે, તો બાકીના બધા ઉપાયો સહેલાઈથી આવીને ઉભા રહેશે. એ માણસાઈની જ પહેલાં ખામી છે. મનુષ્ય એટલે સર્વ પ્રાણિઓમાં ઉંચી કોટિનો આત્મા ! એના તરફથી જગત કયી આશા રાખે ? ઘરના માલીક પાસેથી ઘરનાં માણસો શી ઈચ્છા રાખે ? 'અમારૂં હોય તે પડાવી લે, એનું હોય તે આપે નહિ, અમારી પાસે સેવા કરાવે અને સમય આવ્યે અમારી ખબર પણ ન લે'–એવી ઈચ્છા આશ્રિતોની હોય ખરી ? નહિ જ. તેજ રીતિએ, મનુષ્ય એ સૌથી ઉંચામાં ઉંચી કક્ષાનો આત્મા છે : એની પાસેથી નાનામાં નાનો પણ આત્મા માગે શું ? રક્ષણ કે ભક્ષણ ? રક્ષણ જ ! પણ રક્ષણ કોણ કરી શકે ? સ્વાર્થી કે પરમાર્થી ? માણસાઈ વિના પરમાર્થવૃત્તિ આવે, એમ માનો છો ? દેખાવના જ મનુષ્ય માત્રથી જો દુનિયાનું ભલું થતું હોત, તો જ્ઞાનિઓ માણસાઈની આ કિંમત ન આંકત ! એવા પણ મનુષ્યો હોય છે, કે જેઓને પશુની અને રાક્ષસ આદિની પણ ઉપમાઓ આપવામાં આવે છે : એવા પણ માણસો હોય છે, કે જેને જોતાં જ ત્રાસ થાય : એનો સહવાસ ન થાય તો સારૂં, એવું થઈ આવે. માણસ તો ઘણાએ જન્મે છે અને મરે છે : માણસોની ખોટ કોઈ દિ' પડવાની નથી : છતાં મનુષ્યપણાને જે ઉંચું કહેવામાં આવે છે, તે શાથી ? તેનામાં રહેલી માણસાઈથી જ. ઉત્તમ પ્રકારની સામગ્રીએ સહિત મેળવેલ મનુષ્યજીવન દ્વારા, આત્મા, જો ધારે તો દુશ્મનનું પણ ભલું કરી શકે : પણ જે મિત્રનુંય ભલું

ન કરે તે દુશ્મનનું શું કરે? કેવળ બાહ્ય પદાર્થોની જ સેવામાં પડેલો બીજાનું ભલું કરી શકે? શરીરશુદ્ધિના સઘળા ઉપાયો ચાલુ હોય: સ્નાન કરે, મોઢું સાફ કરે, સારાં કપડાં પહેરે, તેલ લગાવે: એ શાની શુદ્ધિ છે? મેલે શરીરે–મેલે કપડે–કપડાં રીતસર પહેર્યાં વિના બહાર ન નીકળાય, ત્યાં ઢંગ બરાબર જોઈએ, એ અંતરંગ શુદ્ધિ છે કે બાહ્ય શુદ્ધિ? આ રીતિએ કેવલ બાહ્ય શુદ્ધિમાં જ શ્રેય માની, જેઓ બાહ્યથી જ રૂપાળા રહેતા હોય અને અન્તરના મલને કાઢવાની દરકાર ન હોય, તેઓ આત્મશુદ્ધિ કરી શકશે? નહિ જ. પણ માંડી શું છે, એ આજે જોવું છે કોને? દુનિયાની દૃષ્ટિ આજે કેવળ બાહ્ય તરફ વળેલી છે. આપણે તેને બીજે રસ્તે વાળવી છે. અમુક કાર્ય કરાવવું છે એ નિશ્ચિત છે: પરન્તુ એ કાર્યનું સૂચન કરવાને હજુ વાર છે: કારણ કે–જેને દાતાર બનાવવો હોય, એમનામાંથી પારકાનું ઝૂંટવી લેવાની વૃત્તિને પહેલાં જ કઢાવવી જોઇએ. જ્ઞાનિઓ કહે છે કે–દાતાર ભલે મોડો બને, પણ પારકાનું ઝૂંટવી લેવાની વૃત્તિ તો પહેલી જ જવી જોઈએ: કારણ કે–જે દાતાર નથી બન્યો તે બહુ નુકશાન નહિ કરે, માત્ર તેના દાનથી જે લાભ થવાનો તે નહિ થાય, પણ જેનામાં લૂંટવાની વૃત્તિ છે, તે તો બીજાઓને પણ હાનિ જ કરવાનો છે! માણસ દાતાર ન હોય તો ચાલે, ત્યાગ ન કરી શકે તો તેય નભે, પણ ગુણના પ્રતિપક્ષી દુર્ગુણો આવી પડ્યા છે, તેનું શું થાય? જેઓ આત્માને ભૂલી શરીરની જ ચિંતામાં પડ્યા છે, 'મારૂં શું?'–એ સ્વપ્ને પણ જેઓને યાદ ન આવતું હોય, તેને તારવાનો રસ્તો છે? શરીરની સેવામાં પડેલા–આત્માને ભૂલી ગયેલા, મનુષ્યપણું પામવા છતાં–ઉચ્ચ સ્થાનની પ્રાપ્તિ કર્યા છતાં, જગતને લાભ રૂપ નહિ થતાં, શ્રાપ રૂપ થાય છે. શક્તિહીન કરતાં શક્તિસંપન્ન, જો પોતાની શક્તિને યોગ્ય માર્ગે ન વાળે તો, વધારે ભયંકર નિવડે છે! પોતાની શક્તિને સન્માર્ગે ન વાળે, તો શક્તિહીન કરતાં શક્તિવાળાઓ પોતાને માટે અને જગતને માટે પણ

ઘણા જ ભયંકર નિવડે, એ સ્વાભાવિક છે. જેના જ્ઞાનમાં ત્યાગ નથી, જે જ્ઞાનિને ત્યાગ વરેલો નથી, તેવા જ્ઞાની અજ્ઞાની કરતાં ભયંકર છે. શક્તિ આવી તે કામ તો કરશે, કામ કર્યા વિના રહેવાની નથી, એટલે તેના પાસેથી જો યોગ્ય કામ લેવાનો પ્રયત્ન કરવામાં નહિ આવે, તો જરૂર તે ઊંધું કામ તો કરવાની જ. આપણને મનુષ્યજીવન રૂપી ઉંચામાં ઉંચી વસ્તુ મળી છે, તેથી આપણે પુણ્યવાન તો ખરા. શક્તિ અને સામગ્રી તો મળી : હવે આપણે ભયંકર છીએ કે મનોહર છીએ, એ વિચારવાનું છે. મનુષ્ય બન્યા એથી જ મલકાવાનું નથી. પશુ કરતાં પણ મનુષ્ય થયા, એટલા માત્રથી જ રાજી થવાનું નથી. રાજી તો ત્યારે જ થવાય, કે જ્યારે સાચી માણસાઈ આવી જાય! દુનિયાની સરકાર પણ પશુઓ માટે કાયદા કરતી નથી. પશુ માથું મારે તો ફરીયાદ ન ચાલે: તમે ઠોંસો મારો તો ચાલે. કારણ? એજ કે-તમને માણસ માન્યા. દુનિયાની સરકાર પણ તમારો હોદ્દો ઉંચો ગણે છે : વધારે યોગ્યતા સમજીને માણસો માટે જ સરકારે કાયદો કર્યો છે. પશુને અક્કલ વિનાનાં માન્યાં, એથી એ માથું મારે તો પણ એની ફરીયાદ ન સાંભળે. કાયદા કરનારે માન્યું કે-પશુ એ અજ્ઞાન છે. મનુષ્યમાં જ્ઞાન આવ્યું, તેથી એની યોગ્યતા વધી અને જવાબદારી પણ વધી. જંગલનું શિકારી હિંસક જાનવર દુનિયાનો જેટલો સંહાર ન કરે, તેટલો સંહાર, કારમો હિંસક બનેલો એક માનવી કરે. સંખ્યાબંધ હિંસક પ્રાણિઓને ભેળાં કરવામાં આવે તોય, એ જેટલું નુકશાન ન કરે, તેટલું નુકશાન દુનિયામાં અધમ બનેલો એક માનવી પણ કરે : કારણ કે-મનુષ્ય જેવી યોજનાપૂર્વક સંહાર કરી શકે છે, તેવી યોજનાપૂર્વક સંહાર કરવાની પશુમાં બુદ્ધિ કે શક્તિ નથી. મનુષ્યમાં બુદ્ધિ અને શક્તિ આવ્યા, એટલે એ ઉંધો થાય તો પરિણામ ભયંકર. એક આત્માને એક શક્તિ દેતાં પહેલાં તેનામાં યોગ્યતા કેળવવી જોઈએ. કુપાત્રે પડેલી શક્તિ વિનાશ કરશે. પુણ્યયોગે માનવભવ મળ્યો છે. મનુષ્યજન્મમાં દીવ્ય

શક્તિથી પણ વધી જાય તેવી શક્તિ વડે વિનાશક બનવું છે કે રક્ષક ? સામગ્રીસંપન્ન બન્યા પછી હવે જગતના નાશક બનવું કે રક્ષક બનવું, તે તમારા હાથમાં છે. આજ-કાલ એવું બન્યું છે કે-" અમે કોણ ?"-એ ભાવના પ્રધાન થઈ છે. તમે ગમે તે હો, પણ-" તમે કર્યું શું ?"-એ અમારૂં પૂછવું છે. આજે આ અગત્યની વાતને જ કોઈ પૂછતું નથી. આજે 'હું'કારનો કારમો વાયુ વાયો છે, પણ એ વાયુના વમળમાં ઘેરાએલા રહેવાથી લાભ નથી અને હાનિ સુનિશ્ચિત છે. આથી જ, તમારી જાતને ભાગ્યવાન માનવા પહેલાં-મોટામાં મોટી, સારામાં સારી અને ઉંચામાં ઉંચી માનતાં પહેલાં, એવા પણ તમે શું કરી રહ્યા છો, એનો વિચાર કરો. 'હું કોણ ?'-એવો અહંકારદ્યોતક પ્રશ્ન ન પૂછો : પણ-' મેં શું કર્યું ?' -એ આત્માને પૂછો. એ શિવાય આત્મશુદ્ધિ સધાશે નહિ !

રક્ષણની ભાવનામાં માણુસાઈ છે :

જો તમે શેઠ કહેવાતા હો ને તમારાં કાર્યો શ્રેષ્ઠ ન હોય, તો શેઠ ન કહેવડાવજો : કોઈ કહે તે ઘડો નીચું ઘાલો અને એમ કહો કે-' તમે કહો છો તે જાતિની યોગ્યતા મારામાં નથી.' આપણે અમૂક જાતિની શક્તિ અને સામગ્રી પામ્યા, તે મહાન પુણ્યનો ઉદય સૂચવે છે. એમાં કોઈ ના પાડી શકે એમ નથી : મળ્યું એમાં કોઈ જાતિની શંકાને સ્થાન નથી : પણ તે મળેલું સાર્થક કરવાની લાયકાત કેળવી શકીએ નહિ, ત્યાં સુધી મળેલું નિરર્થક છે. જે માણુસાઈ વિનાનો મનુષ્ય ભવ નકામો છે, તે માણુસાઈ કહેવી કોને ? બીજી બધી જાતિની કેળવણી લ્યો, તો પણ તે સાચી માણુસાઈ લાવી શકતી નથી. એ શિક્ષણ જૂદું છે. આડી-અવળી ચોપડીઓ વાંચવાથી તે આવી જતું નથી. જગતના જીવ માત્રનું પોતા તરફથી રક્ષણ કરવાની ઉંચામાં ઉંચી ભાવના, એનું નામ માણુસાઈ. અમલ ન થાય તો પણ વિચારણા તો એ ચાલવી જ

જોઇએ. એક જ વિચાર કરવામાં આવે કે-' માનવજીવન પામ્યા છીએ, તો અમારે નિમિત્તે-અમારા પ્રયત્નથી-અમારા દ્વારા કોઇની પણ હાનિ ન થાય એ રૂપ રક્ષણ કેમ થાય ? '-તો માણસાઈને વિકાસ પામતાં વાર ન લાગે. બીજાનું રક્ષણ કરવાની ભાવના આવી, તેમાં પોતાના રક્ષણની વાત તો આવી જ ગઈ. સાચી રક્ષણબુદ્ધિ આત્મહિતાવલંબી જ હોય છે અને એથી તે દ્વારા આત્માને નિયમા લાભ થાય છે. જે રક્ષણબુદ્ધિ આત્માને માટે હાનિકર હોય, તેને જ્ઞાનિઓ સાચી રક્ષણબુદ્ધિ કહેતા જ નથી. રક્ષણની ભાવના અને રક્ષણની કાર્યવાહી, એ સઘળુંય આત્મિક કલ્યાણની દૃષ્ટિવાળું હોવું જોઈએ. પ્રશંસા માટે કે મોટાઈ અંકાવવા માટે દાતાર બનેલાને લૂંટ ચલાવતાં વાર નહિ લાગે : જ્યારે સામાનું ભલું કરવા દાતાર બનેલાથી કોઈ દિવસ પણ લૂંટ ચલાવાશે નહિ. દાતાર સાચો તે, કે જે અનીતિથી એક પાઈ પણ તીજોરીમાં મૂકવાની ભાવના ન રાખે. ' રોજ પાંચ ઘર ફાડું અને રોજ સેંકડાનું દાન દઉં '-એવું કોઇ કહે, તો તમે એને દાતાર માનો ? એવા દાતારની પ્રશંસા કરવા તમે તૈયાર છો ? દાનધર્મની આરાધના કરવા ચોરી કરવામાં વાંધો ખરો કે નહિ ? એવા દાતારથી તો તમે પણ ડરો છો : કારણ કે-' આજે પાડોશીનું ઘર ફાડશે, તો કાલે મારૂં પણ ફાડશે. '-એમ તમે પણ માનો છો. એવાની ખ્યાતિ હોય, એમાં દુનિયાનું શું શ્રેય છે ? એથી એવાઓને મારી નાખવા કે રંજાડવા, એમ માનશો નહિ. એમનાય ભલાની જ ભાવના રાખવાની. એમને ય ચોરી મીટાવી સજ્જન બનાવવાનો પ્રયત્ન કરવાનો. અહીં તો વાત એટલી જ છે કે-એવા પણ ઘરફાડુઓથી દુનિયાનું કયું શ્રેય સધાવાનું ? કોઇ એમ કહે કે-' ખરાબ કામ કર્યું, પણ હેતુ કયો ? ' પણ-' દાનના સારા હેતુથી ખરાબ કામ કરવામાં હરકત શું ? '-એમ માનશો, તો સારાં કામો રહી જશે અને દુનિયામાં ખોટાં કામોનું સામ્રાજ્ય ફેલાશે

ધર્મ નિમિત્તે ચોરી વિગેરે કરવાની છૂટ આપીને, રાજ્ય જો પોલીસને ઉઠાવી લે, તો આજે તમારા બધાનાં જીવનો જોખમમાં મૂકાઈ જાય અને જ્યાં જાવ ત્યાં લાશો દેખાય.

શઠ છતાં શેઠ લખાવનાર ઘણા :

'ધર્મના નામે આજે ત્યાગની જે વાતો ચાલે છે, તે બીનજરૂરી છે'—આ જાતિની ભાવના આજે ઠામ-ઠામ ફેલાવવામાં આવે છે. 'વીસમી સદીમાં ત્યાગની વાત કરવી તે બેવકુફી છે ! તેની જરૂર શું !'—આમ કહેનારાઓને, સાચા ઉપકારીઓની આજ્ઞા સમજાવવા માટે હું કહું છું કે—'જેને સુખપૂર્વક જીવવું હોય, તેણે ત્યાગની ભાવનાને હૃદયમાં ઘાલ્યા શિવાય છૂટકો જ નથી !' આ સમય પૂર્વના કાળ કરતાં ભયંકર છે. પૂર્વે ધર્મનાં જે બંધનો હતાં, તેના કરતાં અત્યારે કેઈ ગુણાં વધારવાની જરૂર છે : કારણ કે—દાંભિકતાનું જોર વધતું જાય છે. આજે શઠ કરતાં શેઠ લખાવનાર બહુ છે : માણસાઈ ન હતાં માણસ તરીકે બહાર આવવા ઘણા રાજી છે : ઉદારતા વિના દાનવીરનો ઈલ્કાબ લેવાવાળા ઘણા છે : 'આવે ઉગમણે અને ભાગે આથમણે'—એવાઓ પણ શૂરવીરનો ઈલ્કાબ લટકાવી ખૂશીથી ફરી શકે છે : તીજોરી તળીયાંઝાટક હોય છતાં લાલચોળ પાઘડી પહેરીને આજે ઘણાઓ મોટરમાં ફરી શકે છે. પૂર્વે પાસે હોય તેમાંથી પણ થોડું રાખીને જ વેપાર કરતા, જ્યારે આજે પાંચ ઉપર પચાસનો વેપાર થાય છે : કારણ કે—ભાવના જૂદી છે : આવે તો ઠીક છે અને જાય તો પાઘડી ફેરવવી છે, આ એક મનોવૃત્તિ જાગી છે. એવા પાસે આત્મશુદ્ધિના ઉપાયો મૂકવા, એ પણ બહુ જોખમભર્યું છે. પોતાના દોષોને છૂપાવવાને માટે, આત્મશુદ્ધિના ઉપાયોને પણ કલંકિત કરતાં, એવાઓ વાર ન કરે.

ભવિષ્યનો વિચાર કરો !

મનુષ્યજન્મ પામેલાઓની જોખમદારી મોટી છે. જન્મીને

ભોગ ભોગવવામાં લીન બની, આત્માને પાપથી ભારે બનાવીને મરવા જ જન્મ્યા હો, તો મારે કાંઈ કહેવાનું નથી. ખાઈ લીધું, પીઇ લીધું, પહેરી લીધું, ભોગવી લીધું, મોજ મારી લીધી, એ ખરૂં–પણ પરિણામે શું ? મરવાનું નક્કી છે, તો મરીને જશો ક્યાં ? પરલોકને તો માનો છો ને ? ક્યાંકથી આવ્યા છો અને ક્યાંક જશો, એ તો નક્કી છે ને ? એનો વિચાર કરી લીધો છે ? બહારગામ જવું હોય તો બધો વિચાર કરો છો : ખાવા–પીવાનું અને બીજી પણ સામગ્રી સાથે લઈ લો છો. એકથી બીજા ગામ સુધી જવું તેમાં આટલી સામગ્રી અને તૈયારી કરાય છે : અને–' મરીને ક્યાં જવું છે ? ' તે પછી કયી દશામાં ક્યાં જઈને પડવું પડશે ?, ત્યાં કોઇ આડતીયો સામો લેવા આવશે કે કેમ ? '–આટલોય વિચાર ન કરાય, તો એ કમ મૂઢતા છે ! એવાને માણસ કેમ કહેવાય ? દુનિયાના અનુભવી, ડાહ્યાડમરા અને બુદ્ધિના નિધાન ગણાતા એવા તમે–' મારે ક્યાં જવું છે ? '–તેનો ય વિચાર કર્યો નથી, તો તમને શું કહેવું ? આ વિચાર મનુષ્ય જેવાને ન આવે, એ શું કહેવાય ! ' આગળ કોણે જોયું છે ? થવાનું હશે તે થશે ! '–આવું બોલનારા, ખરેખર, પોતાની બુદ્ધિનું લીલામ કરે છે. અત્યારે છે તે પૂર્વનું ભોગવો છો, એ તો તમે બધા માનો છો ને ? તમારા કરતાં અધિક શક્તિવાળા કેઈ રખડે છે. એનો કોઇ ભાવ પણ પૂછતું નથી અને તમે નિર્બળ છતાં તમારી સેવા કરનારા ઘણા છે, એનું કારણ ? કહો કે–એ પૂર્વની શુભ કે અશુભ કરણીને પ્રતાપે છે. તમે નિર્બળ છતાં તમારી સેવા કરનારા ઘણા, એ તમારી પૂર્વની શુભ કરણીનો પ્રતાપ અને સબળ પણ સામગ્રી ન પામે એ તેમની પૂર્વની અશુભ કરણીનો પ્રતાપ! આ સમજીને મનુષ્ય માત્રે ભવિષ્યનો વિચાર કરવો જોઈએ. ભવિષ્યના વિવેકમય વિચારપૂર્વક વર્તન કરવું, એ જ બુદ્ધિનો વાસ્તવિક સદુપયોગ છે. પોતાને પ્રાપ્ત થએલી બુદ્ધિનો જે સારો ઉપયોગ ન કરે, તેનો હું તો શું પણ

પરમાત્મ કોટિના આત્માઓ ઉદ્ધાર કરવાને અસમર્થ છે. કાં તો અજ્ઞાની સારો, કાં તો જ્ઞાની સારો, પણ વચ્ચેનો ત્રિશંકુ જેવો દોઢડાહ્યો તો બહુ ખોટો. એક કવિએ કહ્યું છે કેઃ–

" अज्ञः सुखमाराध्यः, सुखतरमाराध्यते विशेषज्ञः ।
ज्ञानलवदुर्विदग्धं ब्रह्माऽपि नरं न रंजयति ॥ १ ॥ "

અર્થાત્–' અજ્ઞાની સુખપૂર્વક આરાધવા યોગ્ય છે, અને વિશેષ જાણનારો અતિ સુખપૂર્વક આરાધવા યોગ્ય છે, પણ જ્ઞાનના લેશથી દુર્વિદગ્ધ બનેલા માણસને બ્રહ્મા પણ નથી રીઝવી શકતા !' અજ્ઞાનીમાં એક ગુણ છે કે–તેને જેમ વાળો તેમ વળે : જ્ઞાનિમાં પણ એ ગુણ છે કે–તે ઝટ વસ્તુને સમજી જાય : પરંતુ ન જ્ઞાની હોય ને ન પોતાને અજ્ઞાની માને, એનો ઉદ્દય કોણ કરે ? કોઇ નહિ. આપણને સૌ સારા કહે છે એ ગમે છે, પણ સારા થવાની કરણી ન હોય, તો શાસ્ત્ર કહે છે કે–જેવા હોઈએ તેવા કહે એથી નારાજ ન થવું, એ મજેનું છે.

ધર્મભાવના જાગૃત કેમ થાય ?

સૌથી પહેલાં એ નિશ્ચય કરવો જોઈએ કે–' જે માણસાઈની જરૂર છે, તે આપણામાં આવી છે કે નહિ ?' એ આવી જાય તો બીજા જે ગુણો લાવવા છે, તેને માટે ઝાઝી મહેનત નહિ કરવી પડે. જમીન યોગ્ય હશે, તો તેને બીજ અને પાણી મળવાથી પાક થઈ જશે : તેવી જ રીતિએ એક માણસાઈ રૂપ ગુણ આવી જશે, તો બીજા ગુણો આપોઆપ આવવા માંડશે : કારણ કે–જેનામાં માણસાઈ પ્રગટી છે, તે સ્વપરહિતકારક પ્રયત્નથી પર રહી શકવાનો નથી. આથી, પહેલાં–' મનુષ્યભવને પામેલા આત્માએ શું કરવું જોઈએ ?'–તે જાતિના વિચારમાં સુનિશ્ચિત બની જવું જોઈએ. મનુષ્ય પરમાર્થ વૃત્તિવાળો નહિ હોય તો ચાલશે, પણ કેવલ સ્વાર્થી નહિ ચાલે : ઉંચી નીતિપૂર્વક ચાલનારો નહિ હોય તો નભશે,

પણ અનીતિની વૃત્તિવાળો તો નહિ જ નભે : ઉપકાર ન કરે એ જૂદી વાત છે, પણ અપકારની વૃત્તિ તો નહિ જ હોવી જોઈએ ! રોજ સવારે ઉઠીને આત્માને પૂછો કે–' મેં કર્યું શું ? કરવા લાયક શું ? ખોટા આડમ્બર માટે, મોટાઈ માટે મેં કેટલું કર્યું અને મારા આત્માના ભલા ખાતર કેટલું કર્યું ? હું કોણ ? હું એ આ દેહ કે આત્મા ?' પરન્તુ એને બદલે તમે ' હું કોણ ? '–એ અહંકારમાં ન પૂછો ! ચોર પણ પોતાની જાત માટે શાહુકાર શબ્દ લખાવે છે. પોતાની સ્થિતિ જેવા સ્વરૂપે હોય તેવા સ્વરૂપે પીછાનીએ, એ પહેલામાં પહેલો ગુણ છે. એ ગુણ આવશે, તો જ શરીરની સેવા ઉપર અંકુશ આવશે. જીંદગી સુધી શરીરને થાબડી થાબડીને મરી જઈએ, એટલે મોક્ષ મળી જશે–એમ માનો છો ? પૂર્વના ઋષિ–મહર્ષિયોએ તપશ્ચર્યા કરી, એ એક જાતિનું ગાંડપણ હશે, કેમ ? તપ–જપની વાતો વાહીયાત છે ? નહિ જ. આજે ધર્મ જેવી વસ્તુ લગભગ ભૂંસાતી જાય છે : ધર્મના વિચારો ગૃહસ્થનાં કુળોમાંથી નાશ પામતા જાય છે : ધર્મના વિચારો અને ધર્મની ભાવના દિવસે દિવસે ઘસાતી જાય છે : કારણ કે–ઉત્તમ પ્રકારની માન્યતાઓ નષ્ટ થતી જાય છે. પરન્તુ કોઈ પણ રીતિએ એને જાગૃત કર્યા વિના છૂટકો નથી. વાસ્તવિક ધર્મભાવના ત્યારે જ જાગૃત થાય, કે જ્યારે માણસો આત્માના હિતાહિતનો વિચાર કરનાર બને. આત્માના હિતાહિતનો જેનામાં વિચાર નથી, તે સાચી આત્મશુદ્ધિ સાધી શકે એ શક્ય જ નથી : અને આત્મશુદ્ધિ સાધ્યા વિના કિંમતી એવા પણ માનવજીવનની પ્રાપ્તિ, રાખમાં ઘી રેડ્યા જેવી જ નિવડવાની, એ ચોક્કસ છે !

ધર્મવૃત્તિ નાબૂદ કેમ થઈ?

શરીરશુદ્ધિ માટે–શરીરમાં રહેલા રોગ વિગેરેને કઢાવવાને માટે કેટલા પ્રયત્નો થાય છે ? બહારથી સુંદર દેખાવને માટે જે રીતિએ

પ્રયત્નો થઈ રહ્યા છે, તે જ રીતિએ અંદરનું તપાસવા માંડો. શરીરમાં જરા ગરમી ચડી આવે, એટલે આપોઆપ વૈદ્ય પાસે જવાય છે: ભૂખ લાગે કે તરત ખાવા મંડી પડો છો: પૈસા મેળવવા માટે ભણવું જોઈએ, એ કહેવું પડે તેમ નથી: મોજશોખ માટે કેમ વર્તવું, એ ખાસ શીખવવું પડે એમ નથી: એ તો શીખેલા જ છો. ધર્મગુરૂએ તો એજ શીખવવાનું છે કે-'જેટલી બહારની શુદ્ધિની દરકાર કરો છો, એટલી દરકાર આત્મશુદ્ધિની કરો!' કારણ કે-ફક્ત તેજ વસ્તુ તમે તમારી મેળે કરો તેમ નથી. પૈસા કોઈ પાસેથી લઈ લેવામાં, રસ્તામાં પડેલા તીજોરીમાં મૂકવામાં, પારકાના પૈસા પોતાના કરી લેવામાં, સામાની પાસેથી ચાલાકી કરી કામ કાઢી લેવામાં, તમારા જેવાને શીખવવું પડે એમ નથી: પણ તેથી ઉલ્ટું વર્તવાનું તો શીખવવું પડે એમ છે: માટે મારે તમને દિશા ભૂલ્યા છો, એમ કહેવું જોઈએ ને? 'પૌદ્‌ગલિક સ્વાર્થ માટે-શરીરની સેવા માટે પાપકર્મો કરતા નહિ!'-એમ કહેવામાં હરકત છે? 'બધું છે, એક માણસાઈ નથી: અને બંગલા, બગીચા, સાહ્યબી, કુટુંબપરિવાર, ઋદ્ધિ-સિદ્ધિ, ગાડી-ઘોડા, મોટર વિગેરે વસ્તુઓ માણસાઈ વિના એકાંતે ભયંકર છે'-એ જરાય ભૂલવા જેવું નથી! વધારે બંગલાવાળાઓને તમે મોટા માણસ કહો છો: વ્યવહારમાં કદાચ તેને મોટા કહો તેમાં વાંધો નથી પણ તમને તો પાછી એવા મોટા થવાની ભાવના છે. તમારો આદર્શ અગર તમારે માટે અનુકરણ યોગ્ય માણસ કોણ? તમારે માટે, આત્મશુદ્ધિ સાધવાના આદર્શ તરીકે કોણ જોઈએ? મોઢું ચોખ્ખું છે કે નહિ, એ જોવા માટે આરીસો કેવો જોઈએ? કાટવાળો, ધૂળ ચઢેલો કે કાજળના ચાંલ્લા ચોંટેલો? આરીસો જોવાનું પ્રયોજન એ છે કે-'સાફસુફ કર્યાં છતાં પણ એ ઝીણામાં ઝીણો ડાઘ રહી ગયો હોય, તોય તે જણાઈ આવે અને તે જણાતાં દૂર કરી શકાય.' આત્માના ડાઘ જોવાને માટે પણ સ્વચ્છ આદર્શ જોઈએ. તમારે

માણસ બનવા માટે આદર્શ તરીકે બંગલા, બગીચા અને મોટરવાળા કે રાજગાદી ઉપર આરૂઢ થયેલા જોઈએ છે કે કોઈ બીજા? તમે કોને આદર્શ તરીકે સામે રાખો તો ઉછળતી વિષયની ઈચ્છાઓ અને પાપમય તૃષ્ણાઓ આપોઆપ નષ્ટ થઈ જાય? ત્યાગિને કે રાગિને? લોભિને કે સંતોષિને? લક્ષ્મીના લાલચુને કે વિરક્તને! પણ તમને આ જાતિનો વિચાર જ ક્યાં છે! તમે જીવો છો તે જીવવા માટે કે મરવાની આળસે? એટલે કે–મરવું ન ગમે તેથી! તમારા વેપાર જીંદગી માટે છે કે વેપાર માટે જીંદગી છે! પૈસા માટે તમે છો કે તમારા માટે પૈસો છે? ઘર માટે તમે છો કે તમારા માટે ઘર છે? આજે પૂછીએ કે–'ધર્મકર્મ કરો છો?' તો કહે છે કે–'સમય નથી: વેપાર એવા થઈ ગયા કે લાચાર છીએ: ઉંઘ પણ સીધી નથી આવતી.' શાથી? ધર્મ રહ્યો તેથી કે ગયો તેથી? માણસાઈ ખીલી એથી કે પશુતા ખીલી એથી? આજે ધર્મવૃત્તિ નષ્ટ થઇ છે, એટલે આદર્શ રૂપ કોણ હોઇ શકે તેનો ય ખ્યાલ રહ્યો નથી અને એથી સાચા ત્યાગિઓ ઉપર રાગ જન્મતો નથી. ધર્મવૃત્તિ નાબૂદ થવાનું કારણ આત્મા સંબંધી વિચારનો અભાવ અને પુદ્‌ગલ અથવા તો કહો કે–જડ ઉપર અતિ ભાવ એ જ છે! આત્માનો ખ્યાલ હોય તો આત્મહિતનો ખ્યાલ આવે ને? અને આત્મહિતનો ખ્યાલ આવે તો ધર્મવૃત્તિ પ્રગટે ને? આમ જ્યાં મૂળમાં જ વાંધો હોય, ત્યાં આગળ વાત શી રીતિએ થાય?

સર્વ કળાનું મૂળ ધર્મકાળ છે!

આત્મશુદ્ધિનો વિચાર અને એની વાત કરતાં પહેલાં, આત્માનો ખ્યાલ પેદા કરવો જોઈએ. એ ન હોય ત્યાં શું થાય? તમારે જો કોઈ પણ રીતિએ તમારો અને તમારી પાછળવાળાઓનો ઉદ્ધાર કરવો હોય, તો પ્રથમ માણસાઈ કેળવવી પડશે. તે આવી ગયા બાદ–'હું જગતનો રક્ષક છું પણ ભક્ષક નથી, સહાયક છું પણ

નાશક નથી ને પરમાર્થ કરવા બંધાયેલો છું '–એ નક્કી થશે. આગળના વખતમાં સઘળી કળા ભણીને આવેલા માટે પણ, ધર્મકળા જાણે નહિ ત્યાં સુધી બધી કળાઓ નકામી ગણાતી. એક ધર્મકળા વિના બધી કળાઓ, એક વિવેક વિનાના બધા ગુણો હોય તેવી છે. શરીરે રૂડો-રૂપાળો હોય, પણ એક નાક નથી, તેમ ધર્મકળા વિનાની બધી કળાઓ છે. બધું જાણે, પણ–' આત્મા શું અને આત્મસુખનાં સાધન ક્યાં? '–એ ન જાણે, ત્યાં સુધી બધું જાણેલું નિષ્ફળ છે. ધર્મકળા ઉપર સઘળી કળાની સફળતા અવલમ્બી રહેલી છે. તે વિના બધી નિષ્ફળ છે. આજે જે ધાંધલ કે ઘોંઘાટ થઇ રહેલ છે, તેનું મોટામાં મોટું કારણ કોઈ પણ હોય, તો તે બીજું કોઈ નહિ, પણ કેવળ ધર્મના શિક્ષણનો અભાવ છે. મોટા ડીગ્રીધર બન્યા, પદવી મેળવી, પણ ધાર્મિક શિક્ષણ ન મેળવ્યું, પુણ્ય-પાપ આદિ તત્ત્વોને ન જાણ્યાં, હેય-ઉપાદેયને ન સમજ્યા, ત્યાં સુધી ઉદય થઈ શકવાનો નથી.

ચાર વસ્તુઓને ખીલવવાની જરૂર:

જે મનુષ્ય આત્માની શુદ્ધિ કરવા માગતો હોય, તેણે કેમ વર્તવું જોઇએ, એ દર્શાવતાં કહેવામાં આવે છે કે–

"**हेयं हानोचितं सर्वं, कर्त्तव्यं करणोचितम् ।**
श्लाघ्यं श्लाघोचित्तं वस्तु, श्रोतव्यं श्रवणोचितम् ॥१॥"

આમાં ચાર વસ્તુઓ બતાવવામાં આવી છે. આ ચાર વસ્તુઓનો સુન્દર પ્રકારે અમલ કરવામાં આત્મા જો અપ્રમત્ત બને, તો તે આત્માની સંપૂર્ણ શુદ્ધિ સધાયા વિના રહે નહિ, એ સુનિશ્ચિત વાત છે. આત્મશુદ્ધિના સાધક ચાર વસ્તુઓમાં–' ત્યાજ્યનો ત્યાગ, કરણીયનો અમલ, પ્રશંસનીયની પ્રશંસા અને શ્રવણ કરવા યોગ્યનું જ શ્રવણ '–એ પ્રકારનો સંયમ કેળવવાનું જણાવાયું છે.

પહેલી વાત એ છે કે–હેયનો સર્વથા ત્યાગ કરવો. અર્થાત્–

તજવા લાયકને તજવા લાયક જાણીને અને માનીને, તેનો ત્યાગ કરવાને ઉદ્યમશીલ બનવું.

બીજી વાત એ છે કે-જે ક્રિયાઓ કરવા યોગ્ય હોય, તે સઘળી ક્રિયાઓ યથોચિતપણે આચરવી. તેમાં શક્તિ અને સામગ્રીનો વ્યય કરવામાં પ્રમાદી ન બનવું.

ત્રીજી વાત એ છે કે-પ્રશંસાને પાત્ર વસ્તુની પ્રશંસા કરવી. પ્રશંસા કરતાં, સ્વ કે પર-કોઈને પણ નુકશાન ન થઈ જાય તે જોવાનું : માટે પ્રશંસાને પાત્ર કયી વસ્તુ હોઈ શકે, તેનું જ્ઞાન મેળવીને પછી જ પ્રશંસા કરવાની.

અને ચોથી વસ્તુ એ છે કે-સાંભળવા યોગ્ય હોય તેનું જ શ્રવણ કરવું. આત્મહિતબાધક વાતો માટે બ્હેરા બની જવું અને આત્મહિતસાધક વાતો સાંભળવામાં જરાય આળસ કરવી નહિ.

તજવા યોગ્યને તજો :

આત્મશુદ્ધિ કરવાને માટે પ્રયત્નશીલ બનેલા આત્માએ, સૌથી પહેલાં તો આત્માને અનર્થ કરનારી બધી વસ્તુઓને સમજીને, એને સર્વથા છોડવી જોઈએ : ન છૂટે ત્યાં સુધી એને છોડવાના પ્રયત્નમાં રહેવું જોઇએ. વ્યાધિ થાય અને ચિકિત્સક પાસે જાવ, એટલે તરત એ નાડી હાથમાં લે. સૌથી પહેલાં મળ સાફ કરવા દસ્તની દવા આપે : કારણ કે-જ્યાં સુધી અંદર મળ છે, ત્યાં સુધી આપેલ ઔષધ મળમાં વધારો કરશે, એમ એ માને છે. તેની જ રીતિએ મોટામાં મોટા ચિકિત્સક જ્ઞાનિપુરૂષોએ, આત્મશુદ્ધિ માટે પહેલામાં પહેલો ઉપાય એ કહ્યો કે-' તજવા યોગ્યને જાણી, તેને તજનારા બનવું.' તજવા લાયક શું ? હિંસા, જુઠ, ચોરી, અબ્રહ્મચર્ય અને પરિગ્રહ : વધારે ગણીએ તો ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, રાગ, દ્વેષ વિગેરે અઢારેય પાપસ્થાનકો : અઢારેય પાપસ્થાનકો તજવા યોગ્ય છે, એવું તો તમે માનો છો ને ? તમને ખાત્રીને છે ને કે-' હિંસા વિગેરે તજવા

યોગ્ય છે અને એને તજે એ પુણ્યવાન છે?' એવું પણ માનો છો ને કે-' અમે નથી તજતા માટે પાપી છીએ, કમજોર છીએ, હીન-સત્ત્વ છીએ અને એનો ત્યાગ કરે તે જ સારા અને ઉંચા?' એવા ત્યાગિઓને જ તમે હાથ જોડો, પૂજો, એના પગમાં પડો, એની સેવા કરો, એની આજ્ઞા માનવાની કબૂલાત કરો, એ ખરૂં ને? 'નથી તજી શકતા માટે કમનશિબ છીએ, સત્ત્વહીન છીએ, બળવાન છતાં નબળા છીએ'–એમ માનતા હો, તો પાપને તજવાવાળા તમને એ તજવાનું કહે તો ના પડાય નહિ, એટલી લજ્જા છે? આટલી લજ્જા હોય તોય કલ્યાણ થાય. હિંસા કરવાથી લાખોની મીલ્કત મળતી હોય કે જુઠું બોલવાથી ગમે તેટલો લાભ થતો હોય, પણ તે ન જોઈએ: કોઈની સારામાં સારી ચીજ પણ બદલો આપ્યા વિના લેવી ન જોઈએ: અબ્રહ્મચર્ય મહાપાપ છે: પરિગ્રહ–પૈસાટકા આદિની મૂર્ચ્છા છૂટે તો કલ્યાણ! આ માનો તો મારી અને તમારી વચ્ચે મેળ આજે આવી જાય. અમે એ મનાવવાની મહેનત કરીએ છીએ. આજે અત્રે બેઠેલા બધાઓ એવી પ્રતિજ્ઞા કરવા તૈયાર થઈ જાવ, તો દુનિયામાં ખરાબ કહેવાય કે સારૂં કહેવાય? બહાર-ગામના જોવા આવે કે ગાળો દે? હું કહું છું કે–ત્યાગની સામે જે વિરોધ કરે છે, તે પણ એક વાર તો જોવા આવ્યા વિના રહે નહિ: અને જોવા આવનારામાંથી પંદર આની ભાગ તો શિર ઝુકાવ્યા વિના પણ રહે નહિં. જે વસ્તુ ત્યાજ્ય છે–તજવા યોગ્ય છે, એને કોઈ તજે, તજવાનું કહે, એ કાંઈ આ દુનિયાનો ગૂન્હેગાર નથી. તજનારની પૂંઠે ચાર રોનાર પણ હોય. કોઇને દશ હોય, પંદર હોય કે વધુ હોય. માની લઈએ કે–તે રોવડાવનારો છે, તો પણ ચાર દહાડા! પરંતુ નહિ તજીને એમાં ને એમાં પડી રહેનારો રોજ અનેકને રોવડાવે છે, તેનું શું? એક માણસે તજવા યોગ્યને તજ્યું, ત્યારે તેની સાથે જેઓને સ્વાર્થનો સંબંધ બંધાયો હતો, તેઓએ ચાર દિવસ રૂદન તો કર્યું: જો કે-તજનારને તેની સાથે લાગતું–

વળગતું નથી. સંબંધિઓને મોહના યોગે લાગે, તો પણ કેટલા દિવસ? સારામાં સારો ઘરનો પાલક મરી જાય, તો ઘરનાં માણસોય કેટલા દિવસ સાચું રોવે? મરી ગયો એ ઘડી જે આંસુ આવ્યાં તે સાચાં, પછીનાં પ્રાયઃ બનાવટી: એવી રીતિએ ઘરનો મોટો સારો ગણાતો અહીં આવે, ત્યારે કદાચ રૂદન અને ક્લેશ પણ થતો હોય, તોય તે ગણત્રીના દિવસો! એ બીકે તજવા યોગ્યનો ત્યાગ ન કરતાં, મરતાં સુધી ત્યાં પડી રહેનારો, રોજ કેટલાને રોવડાવે? અમે રોવડાવનારા અને તમે હસાવનારા હશો, કેમ? 'આપત્તિ કરનારા, ઘણાને દુઃખી કરનારા અમે કે તમે?'—આ વાત વિવેકપૂર્વક વિચારાતી નથી અને એથી સમજાતી નથી. એને જ લીધે તજવા યોગ્ય વસ્તુઓ તજાતી નથી! આત્મશુદ્ધિ સાધવાના જે ચાર ઉપાયો કહ્યા, તેમાં પહેલો ઉપાય તજવા યોગ્યને તજી દેવું એ છે. એમ કરતાં કોઈ સ્વાર્થના માર્યા રડે, એથી મુંઝાવું ન જોઈએ. જેના યોગે હજારો આત્માઓને પીડા કરવામાં આવતી હતી, તે બંધ થતું હોય—હજારોને રૂદન કરાવવાનું મટી જતું હોય—હજારોની ખરાબી અટકી જતી હોય—તો ચાર દિવસ માટે ચાર—પાંચ આદમી રોતા હોય, તેની દરકાર કરી, વર્ષો સુધી અનેક આત્માઓને પીડવા, એ કયી બુદ્ધિમત્તા છે? પણ એ કોણ કરી શકે? જે ધર્મકળા ભણ્યો હોય તે! આ ઉપરથી ધર્મશિક્ષણ—ધર્મકળા દાખલ કરવી, એ પહેલામાં પહેલું કર્ત્તવ્ય સિદ્ધ થાય છે.

ધર્મશિક્ષણ સંબંધી દૃષ્ટાન્ત:

આ વિષય ઉપર પ્રસંગોપાત એક ટુંકી વાર્તા અત્રે કહી દઉં. એક રાજાએ પોતાનાં ચાર બાળકોને અનેક પ્રકારનું શિક્ષણ આપ્યું: એક મોટા સિવાય નાના ત્રણેયે ધર્મશિક્ષણ પણ લીધું. મોટાએ ધર્મશિક્ષણ લીધું હોત તો જે પરિણામ આવ્યું એ ન આવત. રાજા ભાગ વ્હેંચીને જવાનો હતો, પણ તે પહેલાં તો તે ખલાસ

થઈ ગયો. તે ગયો તેમ તમારી પણ વ્યવસ્થા પૂરી થતી નથી. એમ માનશો કે–'વ્યવસ્થા કર્યા પછી ધર્મ કરીશું'–તો તે ખોટું છે.

ત્રણ ભાઈઓ ભેગા થઇને મોટા ભાઇને કહે છે કે–'વડિલ આપ, ગાદીની માલીકી આપની, આપ ગાદી પર બેસો, અમે ત્રણ સેવક તરીકે રહી આપની સેવા કરીશું. આપના નાના ભાઈ છીએ તેથી આપની સેવામાં અમને શરમ નથી, પણ અમને ત્રણેને રહેવા માટે એક એક ગામ આપી દો.' ધર્મકળાના જ્ઞાતા હતા તેથી મોટા ભાઇના હક્ક ઉપર ત્રાપ મારવાની બુદ્ધિ થઈ નહિ.

મોટો કહે છે કે–'ગાદીનો માલીક હું: તમે નોકરી કરો: તમને ગામ આપું નહિ!'

પેલા ત્રણ કહે છે કે–'પિતાજી તો બધાને સરખો ભાગ આપવા માગતા હતા, પણ અમે તો એકેક ગામ માગીએ છીએ.'

તેણે કહ્યું કે–'રહેવું હોય તો નોકર થઈને રહો.'

આ ત્રણે ધારે તો રાજ્ય ઉપર ઉપદ્રવ કરી શકે એમ હતા: બહારવટું પણ કરી શકે તેમ હતા: પણ ધર્મકળાના જાણકાર હતા તેથી રાજ્ય, ઘરબાર મૂકી ચાલી નીકળ્યા: રહ્યા નહિ, તેમ લડ્યા–ઝઘડ્યા પણ નહિ!

ત્રણે ફરતા ફરતા રાજા વીરધવલની રાજધાનીમાં આવ્યા. તેના મંત્રી વસ્તુપાળ અને તેજપાળ હતા. તેમની બુદ્ધિ તેજ હતી અને ધર્મથી સુવાસિત હતી. વસ્તુપાળે ઓળખ્યા કે–કોઈ રાજપુત્રો છે. સન્માન–સત્કાર કર્યો: ગાદીએ બેસાડીને વિનંતિપૂર્વક પૂછ્યું કે–'આપ કોણ છો?'

તેઓએ ઓળખાણ આપી અને કહ્યું કે–'રાજ્યની સેવા માટે આવ્યા છીએ.'

'નોકરી શું લેશો?'

'લાખ લાખ સોના મહોર.'

મંત્રી વસ્તુપાળે કહ્યું કે–'આ રાજ્યમાં મુશ્કેલ છે–છતાં આપ

રાજસભામાં પધારજો : રાજા વીરધવલને વાત કરીશું : બની જાય તો સારી વાત છે.'

રાજસભામાં આવ્યા : યોગ્ય આસને બેસાડીને રાજા તરફથી સન્માન કર્યું : રાજાને પૂછ્યું ત્યારે રાજા મંત્રી સામે ફરીને કહે છે– 'ત્રણ લાખ સોના મહોર ? ત્રણ લાખ સોના મહોરમાં તો ત્રણ લાખ સૈનિકો ઉભા કરીએ.'

વસ્તુપાળે સૂચવ્યું કે–'મહારાજ ! ભૂલ થાય છે. ત્રણ લાખ નહિ કરી શકે તે ત્રણ કરશે.' પણ વીરધવલે માન્યું નહિ. તેથી વસ્તુપાળ કહે છે કે–'અહીં સ્થાન નથી.'

તેઓ ત્યાંથી વીરધવલના દુશ્મન રાજા પાસે ગયા : તે તુરત સમજી ગયો : કહ્યું કે–'જાવ, ત્રણને બદલે છ લાખ,' કારણ કે– તેણે વિચાર્યું કે–જેઓ ત્રણ લાખ સોના મહોર માગે છે, એ સામાન્ય નહિ હોય !

તેઓ રોજ પૂછે છે કે–'મહારાજ ! કાંઈ કામ ?'

રાજા કહે છે કે–'આપની પાસે કામ ન હોય : સાહ્યબી કરો.' પણ રોજ પૂછવાની રાજાએ કહ્યું કે–'રાજા વીરધવલ સાથે મારે દુશ્મનાવટ ચાલે છે : મારી સેના ઓછી છે અને એની મોટી છે : માટે જીતી શકતા નથી.'

તેઓએ કહ્યું–'મોકલો દૂત : ખબર આપો અને ચઢાઈ કરો.'

દૂત આવ્યો કે વસ્તુપાળે કીધું કે–'ત્રણ ત્યાં ગયા. જે દુશ્મન માથું નહોતો ઉઠાવતો, તે આજે આહ્વાન કરે છે.'

બન્ને સેના યુદ્ધ માટે ભેગી થઈ: શરૂઆતમાં ત્રણેય રાજકુમારોએ એક એક બાણ ચઢાવીને ચીઠ્ઠી સાથે ત્રણેના હાથમાં મોકલી આપ્યાં : વસ્તુપાળ–તેજપાળ રાજાની પડખે ઉભા છે : આજે કાંઈ નવાજુની થવાની છે એમ તે સમજે છે :

ત્રણે બાણ આવીને પડયાં. ચીઠ્ઠી વાંચી : 'ત્રણ લાખ સોના મહોરથી જેટલા સૈનિકો પેદા કર્યા હોય તેટલા સાથે રાખી ઉભા

રહેજો, અમે આવીએ છીએ.'

ધર્મી હતા માટે આ બુદ્ધિ આવી. આવું બળ ધર્મહીનમાં હોય તો સત્યાનાશ વાળે. આ તો પહેલાં દુશ્મનને સાવચેત કરે છે.

વસ્તુપાળે કહ્યું–' હવે સાવધ થાવ.' તુરતજ ત્રણે જણા સેનાના ભાગને ચીરીને આગળ આવ્યા : ત્રણેના કપાળમાં વાળપૂર છેટા ત્રણ ભાલા ગોઠવ્યા : બધી ચુનંદી સેના સ્તબ્ધ થઈ ગઈ : હથીયાર હથીયારને ઠેકાણે રહ્યા : તેઓ કહે છે કે–' રાજન્ ! જે મ્હોંઢે પાન ચાવ્યાં, તે મ્હોંઢે કોલસા ચવાય નહિ : ગમે તેવા પણ તમે એક એક પાન રાજસભામાં ખવડાવ્યું છે : એટલો ઉપકાર છે, માટે અમારાથી પ્રાણ ન લેવાય.' આજ તો જેના લાડુ ખાધા હોય, તેનાં ઘર ખોદે તેવા પણ છે ને ?

તેઓએ પછીથી કહ્યું કે–' મંત્રી વસ્તુપાળ તેજપાળ તો પરમ ઉપકારી છે : અમારો સત્કાર કરવામાં તેઓએ કમીના રાખી નથી : પણ સાથે સ્વામીનું લુણ ખાઈએ છીએ : મરાય નહિ, તેમ છોડાય પણ નહિ : યુદ્ધમાં કરવું ઘટે તે કરીને જઈએ : એક ભાલાની અણી વીરધવલના કપાળ ઉપર મારી : વીરધવલ પડી ગયો : વસ્તુપાળ–તેજપાળ તેને લઈ ગયા : વીરધવલના ઘોડાને લઇને પેલા ચાલ્યા ગયા. કલાકો બાદ તો રાજા વીરધવલને મૂર્છા વળી. મંત્રી વસ્તુપાળ–તેજપાળે કહ્યું કે–' મહારાજ ! જોયું. ત્રણ જણાને રાખ્યા નહિ એ ભૂલ કરી નાંખી.'

આપણો મુદ્દો એટલો જ છે કે–ધર્મકળાને પામેલા બળવાનો શક્તિનો દુરૂપયોગ કરતા નથી : અવસરે તે સ્વામિનું બગાડે નહિ અને ઉપકારિને ભૂલે નહિ ! ધર્મશિક્ષણનું પરમ ફળ તો તજવા યોગ્યનો સર્વથા ત્યાગ કરવો એ જ છે : પરન્તુ આ કથા કહેવાનો હેતુ એ છે કે–જો ધર્મશિક્ષણ મળ્યું હોય, તો સંપૂર્ણપણે ત્યાગી નહિ બની શકનાર આત્માઓ પણ, સંસારમાં કેવા વિવેકથી વર્તનારા બને છે, એ વસ્તુ ખ્યાલમાં આવે !

કરવા યોગ્ય જ કરો !

અઢારે પાપસ્થાનકો ત્યાજ્ય છે. તેને તજવા યોગ્ય માની શક્તિપૂર્વક તજવાં. એ આત્મશુદ્ધિનો પહેલામાં પહેલો ઉપાય છે. ખોટી માન્યતા રૂપી મળ નાશ ન પામે, ત્યાં સુધી માનવજીવનની સફળતા સધવાની નથી. ખોટાને ખોટા તરીકે-તજવા યોગ્યને તજવા યોગ્ય તરીકે માન્યા પછી, પાપને યથાશક્તિ તજ્યા પછી, કરવા યોગ્ય કર્યા શિવાય પણ છૂટકો નથી. શરીરનો મળ નીકળી ગયો, એની ખાત્રી એ છે કે-શરીરમાં સ્ફુર્તિ આવે : તેમ પાપનો મળ નીકળી ગયા પછી કયી જાતિની સ્ફુર્તિ આવવી જોઈએ ? આચરવા યોગ્યને આચરવાની ઉત્સુકતા આવવી જોઈએ. તજવા યોગ્ય અઢારે પાપસ્થાનક, તો કરવા યોગ્ય શું ? તજવા યોગ્યને તજવા યોગ્ય માનીએ, તો કરવા યોગ્યનો રીતસર ઉત્તર દેવો જોઇએ. હિંસા આદિ ખોટું છે, તો એની પ્રતિપક્ષી વસ્તુ કરવા યોગ્ય છે, એ વાત સાબીત થાય છે. કોઈ વધુ કરે, તો કોઈ થોડું કરે. તમે આત્મશુદ્ધિ માટે સમયપત્રક રાખ્યું છે ? જેમ બીજી વસ્તુની નોંધ છે, તેમ આની નોંધ છે ? દુકાને જવાની, ખાવા-પીવાની, સુવાની નોંધ રાખી છે, પણ આત્મશુદ્ધિ માટે ચોવીસ કલાકમાં શું કરવું, એ કાંઈ નક્કી કર્યું છે ? 'અત્યાર સુધીની જીંદગી સંસાર માટે ગુમાવી, ધર્મનું લીલું ન માર્યું, તો બાકીની ધર્મ માટે કેમ સમર્પાય નહિ ?'-એ સમજાવો. જો તમારાથી થવાય તેમ હોય તો સાધુ થાવ અને સાધુ થવાય તેમ ન હોય તો મોટે ભાગે ધર્મ આરાધવાનું પણ કરો. ખાલી 'હાજી' કરીને ન જાવ. તેમાં અમને હાનિ નથી, પણ તમને હાનિ છે. 'નાજી' કહેનારા કરતાં ખોટી 'હાજી-હા' કહેનારા ઘણું નુકશાન કરે છે. 'હા' કહો ત્યારે કરવાની તૈયારી કેળવીને કહો : શક્તિ ઉપરાંતની વાત કરવી નહિ. કોઈ સાધુ બને, તો કોઈ ગૃહસ્થપણામાં રહી તેવા બનવા પ્રયત્ન કરે. કરવા યોગ્યને કરવું, એ

આત્મશુદ્ધિનો બીજો ઉપાય છે. જેનામાં માણસાઈ નહિ હોય, તે તો બતાવવામાં આવતા આ ચાર ઉપાયોની મશ્કરી કરશે : પરન્તુ માણસાઈવાળા તો નમસ્કાર કરશે. તરવાની કળા જાણનારો નદીમાં પડ્યા પછી હાથ ન હલાવે તો શું થાય ? ડૂબી જાય. કળાનો જાણકાર પણ અમલ ન કરે તો તરી શકતો નથી. તજવા યોગ્ય તો જાણ્યું : માન્યું : પણ કરવા યોગ્ય ન કરો તો તરવું છે કે ડૂબવું છે ? વગર પૈસે પણ આ ધર્મ થાય એમ છે. મર્યાદિત સંયમપૂર્વક નિર્વાહ કરનારા ગૃહસ્થ બનો, તોય ઘણાં પાપોથી બચી શકો : કારણ કે-જીવનનિર્વાહ માટેનો ખર્ચો ઘટે. ખર્ચો ઘટે એટલે વહેપાર ઓછા કરવાનું મન થાય : એમ કરતાં અનીતિ ઘટે તથા શાંતિ ને સંતોષ થઈ જાય : એથી સુખ થાય કે દુઃખ થાય ? ઘરડા પણ મરતાં સુધી વેપાર છોડે નહિ. એમને તો જુવાનીયાઓને વેપારનો શોખ લગાડવાનો ને ? તો ધર્મની સેવા ક્યારે કરવાની ? અંગોપાંગ ચાલે ત્યાં સુધી પાપની ક્રિયામાં મસ્ત રહેવાનું અને ડંડા પડે ત્યારે ધર્મ કરવાનો, એમ ને ? પણ આ દશામાં જીન્દગી ગુમાવનારને તે વખતે પણ ધર્મ સદ્બુદ્ધિપૂર્વક યાદ કેમ આવશે ? અને અન્તિમ સમયે પણ ધર્મ જો સદ્બુદ્ધિપૂર્વક યાદ નહિ આવે, તો ગતિ સુધરશે શી રીતિએ ?

કરવા યોગ્ય ક્રિયા કયી ?

કરવા યોગ્ય વસ્તુઓ પણ ચાર છે. દાન, શીલ, તપ અને ભાવ. એ ચારને ઉદારતા, સદાચાર, ઈચ્છાનિરોધ અને સદ્વિચાર, એ નામેય સમજાવવા માટે કહી શકાય.

પહેલી ઉદારતા : ઉદારતા એટલે દુન્વયી સ્વાર્થના ભોગે પણ પરમાર્થનું સેવન. પોતાના દરેક દુન્યવી, સ્વાર્થને અવગણીને બીજા જીવોના કલ્યાણવાળી આચરણા, એ ઉદારતા છે. ત્યાગની બુદ્ધિએ લક્ષ્મીનો ત્યાગ એય ઉદારતા છે. દાન એટલે પાંચ આપીને પચાસ લેવાનો સટ્ટો નહિ. ધર્મના ફલ રૂપમાં પણ આજે સટ્ટો

ખેલનારા છે. એમ કરનારા વસ્તુતઃ દાન કરનારા નથી. આ પહેલી કરણીય વસ્તુ.

બીજી સદાચાર : આ શરીર દ્વારાએ લેશ અગર વધુ પાપ ન થઇ જાય અને આત્માનું મૂળભૂત સ્વરૂપ પ્રગટ થાય, એ બુદ્ધિએ ઉત્તમ આચારનું જે પાલન, એ સદાચાર. શરીરથી ઘણાં પાપો થાય છે. તેને રોકી લેવા માટે અને પૂર્વનાં પાપોના નાશ માટે ઉત્તમ આચારોનું સેવન, એને સદાચાર કહો કે શીલ કહો, એ બીજી કરણીય વસ્તુ છે.

ત્રીજી વસ્તુ–તપ : તપ એટલે ઇચ્છાનો નિરોધ. 'આ જોઇએ–તે જોઈએ'–એ બધી જે તૃષ્ણાઓ, તેનો જે લોપ–તેનું નામ તપ. ખરો તપ એ છે. બીજાં બધાં એ તપનાં સાધનો છે. વાસ્તવિક તપ એક પણ અયોગ્ય ઇચ્છાને આધીન ન થવું તે છે. સઘળી પાપની વાસનાઓનો જેમાં નાશ છે, તે તપ છે. વાસનાઓને પોષનાર કારણોમાં રસના ઇંદ્રિય મુખ્ય છે. હૉટલમાં જતાં કોણે શીખવ્યું? રોટલી અને એક શાકથી પેટ ભરાય કે નહિ? પણ રોટલી એક અને આજુબાજુ બીજી વસ્તુઓ દશ. શરીરને પોષક રોટલી કે બીજું આજુબાજુનું? ઘેરથી સાંજે ખાઇને નીકળવા છતાં, બજારનું વાસી અને સડેલું રાત્રે ખાવાની વૃત્તિ શીખવી હોય, તો કોણે શીખવી? માત્ર સ્વાદે. ઘરના ખર્ચા કરતાં આજે હૉટલના ખર્ચા વધી ગયા : એમાંથી બધા દુર્ગુણો જન્મ્યા : માદક ખોરાક ખાવાથી અને અયોગ્ય પદાર્થો પેટમાં જવાથી વિકાર જાગે : બુદ્ધિ ભ્રષ્ટ થાય. એ વિકારને પોષવા નાટક ને સીનેમા બે તૈયાર. મહિનામાં બે–પાંચ વાર તો ખરાં. ત્યાં જઈ શું જૂએ? કુચેષ્ટા. તેથી આવે ઉન્મત્ત અવસ્થા. પરિણામે અનેક પ્રકારનાં દુર્વ્યસનો જન્મે. કોઈ પણ જાતિની પાપવાસનાઓને આધીન ન થવું, એ ત્રીજું ઇચ્છાનિરોધ નામનું કર્તવ્ય.

ચોથી વસ્તુ છે–સદ્‌વિચાર : કોઈનું પણ ભૂંડું ન ચિંતવવું :

ભલું સૌનું ચિંતવવું. વિચારથી, ઉચ્ચારથી ને વર્તનથી કોઈનું ય ભૂંડું ન થાય, એની કાળજી રાખવી.

આ કર્ત્તવ્યોનો હંમેશાં હિસાબ મેળવવો પડશે. સમયપત્રક રાખવું પડશે કે–આજે ત્યાગની બુદ્ધિએ લક્ષ્મીનો કેટલો ત્યાગ કર્યો ? મારા શરીરથી કોઈ પણ ખરાબ કાર્ય થયું છે કે નથી થયું. ? કોઇ પણ વાસનાને આધીન આજે થયો છું કે નથી થયો ? અને કોઈનું પણ ભૂંડું ચિંતવ્યું છે કે નથી ચિંતવ્યું ?–એનો મેળ મેળવવો પડશે.

પ્રશસ્યની જ પ્રશંસા કરવી :

પહેલો ગુણ હેયનો ત્યાગ અને બીજો ગુણ કરણીયનું આચરણ : આ બે મૂખ્ય ગુણોને ટકાવવા માટે બીજી પણ બે વસ્તુઓ જોઈશે : અને તે એ છે કે–પ્રશંસા કરવા યોગ્યની જ પ્રશંસા કરવી અને સાંભળવા યોગ્યને જ સાંભળવું. આજે ભાટવેડા બહુ વધી ગયા છે. ગમે તેવાના ગુણ ગાવા, એ ધંધો થઈ પડ્યો છે. આજે ગાંડાને ડાહ્યા અને મૂર્ખાને બુદ્ધિમાન કહેવાનો મોટામાં મોટો પાપાચાર વધ્યો છે. ગુણ હોય ત્યાં ઝૂકી પડવું : ગુણવાનના ચરણોની ધૂળ માથે મૂકવી : પણ ગુણ અને ગુણાભાસનો વિવેક શીખવો. જેમ સુંદરતા અને સ્વચ્છતા એ ગુણ છે, છતાં પણ વેશ્યાની સુંદરતાનાં વખાણ થશે ? નહિ જ, તેમ ગુણ પણ કયો વખાણાય ? જે ગુણનું પરિણામ સારૂં હોય તે. જેનાથી ભવિષ્યમાં એકાંતે લાભ થવાનો હોય તે. તે શિવાયના બીજા ગુણોની પ્રશંસા ન હોય. પાપીની પ્રશંસા કરનારા, પાપમાર્ગને વહેતો કરનારા છે. પ્રશંસાને યોગ્ય હોય, તેની જ પ્રશંસા કરવી. અયોગ્યની પ્રશંસા કરવાથી આજે જે અવ્યવસ્થા ઉભી થઈ છે, તેને કાઢવાને માટે હજી દશકો કે તેથી વધુ કાળ જોઈશે. તે પણ ક્યારે ? મહેનત કરીશું ત્યારે. ચાહે તેવા હુમલા આવે, તો પણ ઉચિત પ્રયાસ કર્યા વિના ચાલશે નહિ.

ઉચિત પ્રયાસો કરવા, એ સૌની ફરજ છે. એ ફરજ અદા કરવી એ શક્ય હોય, તે છતાં પણ આપણે જો તેમ કરતાં ચૂકીએ, તો આપણને મળેલું કિંમતી માનવજીવન આપણે નિરર્થક ગુમાવ્યું ગણાય.

સાંભળવા યોગ્ય જ સાંભળવું :

આ ગુણોને પ્રગટાવવા અને ટકાવવા માટે સાંભળવા યોગ્યને જ સાંભળો. આજે ચોરે ને ચૌટે પાયા વિનાની એટલી વાતો ચાલે છે કે–તે બધી સાંભળવાથી એકાંતે નુકશાન છે. એક પેટભરો આદમી છેટે રહીને બોલે, પાંચ સાંભળે અને પચીસને સંભળાવે. બે નિંદકને બાવીસ સાંભળનાર ન મળે તો થાકે ત્યાં સુધી બોલે : પછી એની મેળે બંધ થાય. 'સાંભળવા યોગ્ય ન હોય તેને સાંભળવું જ નહિ'– આ નિયમ થઈ જાય, તો ખરાબની પ્રશંસા ન થાય, ખોટું કામ અટકી જાય અને તજવા યોગ્ય તજાઈ જાય. અયોગ્ય વાતો કહેનારાના ફંદામાં પડયા, તો તમારો ઉદ્ધાર થવાની આશા નથી. પણ આજે શ્રવણેન્દ્રિય તેજ થઇ છે : કાન તીણા બન્યા છે : ખરાબ પણ સાંભળ્યા વિના રહેવાતું નથી. આજે નહિ વાંચવા જેવું વાંચીને, નહિ સાંભળવા જેવું સાંભળીને, અનેક પાપો, અનેક કારસ્થાનો ઉભાં થઈ રહ્યાં છે. એક તરફ આવી ભયંકર દશા થઇ છે અને બીજી તરફ સાંભળવા યોગ્ય સાંભળવા પ્રત્યે બેદરકારી વધી ગઇ છે. પોતાના દોષોને સાંભળવા જેટલી તાકાત પણ આજે ઘણામાં રહી નથી. તત્ત્વજ્ઞાનની સાંભળવા, સમજવા અને યાદ રાખવા જેવી વાતો સંભળાવનાર કોઈ મળે, તોય આજે ઘણાઓને રસ આવતો નથી : પરન્તુ ખરૂં સાંભળવા જેવું તો એજ છે : કારણ કે–એ વિના આત્માનો ઉદ્ધાર નથી.

ઉપસંહાર :

એક તો માણસાઈ કેળવવી, એ આપણે પીઠિકામાં કહ્યું. 'શરીરથી આત્મા જૂદો છે : શરીર ગમે તેટલું સારૂં તો પણ પડી

જવાનું : માટે મારે મને મળેલું નિષ્ફલ ચાલ્યું ન જાય કે નુકશાનકરક બનીને ન જાય એ રીતિએ વર્તવું જોઇએ. '—આ જાતિની ભાવના કેળવવી, એનું નામ માણસાઈ છે. માનવજીવનને નિષ્ફળ બનાવનાર ભક્ષણની ભાવના છે અને માનવજીવનને સફળ બનાવનાર રક્ષણની ભાવના છે. ભક્ષણની ભાવના જાય અને રક્ષણની ભાવના આવે, તો જ માણસાઈ આવી કહેવાય. જીવ માત્રના રક્ષણની ભાવનામાં જ સાચી માનવતા સમાએલી છે. આત્મશુદ્ધિ માટે આવી માનવતા કેળવવાની સૌથી છે. શરીરની સેવામાં આત્મકલ્યાણ નથી, એ માન્યા પછી પાપને પહેલી જરૂર તજવા યોગ્ય સમજીને પ્રયત્નશીલ બનવું, એ આત્મશુદ્ધિ સાધવાનો પહેલો ઉપાય: ત્યાગબુદ્ધિએ લક્ષ્મીનો ત્યાગ, શરીરની સેવાનો એકી સાથે યા ક્રમે ક્રમે અભાવ, રસનાની લાલસા ઉપર કાપ અને કોઈનું પણ ભૂંડું નહિ ઇચ્છવાની ભાવના, એ બીજો ઉપાય : ત્રીજો ઉપાય એ કે—જે પ્રશંસાને યોગ્ય હોય, તેની જ પ્રશંસા કરવી : એટલે કે—ખોટા માનપાન ખાતર કે બીજી કોઈ પણ લાલસાની ખાતર ભાટવેડાનો ત્યાગ અને સ્વપર—ઉપકારક ગુણોની યથાસ્થિત વાણી : અને ચોથો ઉપાય એ કે—સ્વપર કલ્યાણ થાય તે શિવાયની કોઈ પણ વાત સાંભળવા માટે સાંભળવી નહિ. આ ચાર ઉપાયો અજમાવવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવે, તો આત્મામાં જે મલિનતાઓ ઘુસી છે, તે થોડા કાળમાં સાફ થઈ જાય, અનંત દુઃખો ટળી જાય અને અનંત સુખના સ્થાન રૂપ મુક્તિસ્થાનને પામી શકાય. આત્મશુદ્ધિ સાધવાનો આ જ એક સાચો માર્ગ છે. જ્યાં સુધી આત્મા સુવિશુદ્ધ નહિ બને, ત્યાં સુધી સાચું સુખ પ્રાપ્ત થવાનું જ નથી, માટે સૌ કોઈ આત્મશુદ્ધિ કેળવો અને સાચું સુખ સાધો, એ જ એક કલ્યાણકામના !

આત્મકલ્યાણના માર્ગની આડે કોઈ પણ આવે, તે સમયે જેટલી શક્તિ હોય તેટલી વિવેકપૂર્વક અજમાવી લેવી જોઈએ.

સુખનાં સાધન

પ્રવચનકાર : પૂ. આ. શ્રીમદ્ વિજયરામચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મ.
સભા બોલાવનાર : ધી યંગમૅન્સ જૈનસોસાયટી, મુંબઈ
સભાસ્થલ : શ્રી કચ્છી વીસાઓસવાલ મહાજન વાડી-મુંબઈ
દિવસ : રવિવાર, તારીખ ૨૨ : ડીસેમ્બર : ૧૯૨૯

દુઃખનું કારણ શોધવાની જરૂર :
'આ વિશ્વના સઘળા પ્રાણિઓ કેવળ સુખની ચાહના રાખે
છે. જગતમાં એક એવો પણ પ્રાણી નથી, કે જે સુખની ચાહના
રાખતો ન હોય. દુઃખ, એ જગતના કોઇ પણ પ્રાણિને ઇષ્ટ નથી.
નાનાથી મોટા યા મોટાથી નાના, સૌની વાંછના સુખ મેળવવાની
છે. ' જગતના જીવો દુઃખી છે '-એવું જે જ્ઞાનિઓ કહે છે, તેનો
અર્થ એ નથી કે-તેઓ સુખને ઇચ્છતા નથી. જ્ઞાનિઓ કહે છે
કે-જગતના પ્રાણીઓ દુઃખી છે, છતાં ઇચ્છે છે તો સુખને જ!
સુખની ઇચ્છા ન હોત, તો જગતમાં કોઈ પણ જાતિની પ્રવૃત્તિ ન
હોત. ચોવીસે કલાકની પ્રવૃત્તિ સુખના હેતુથી છે. મનની ભાવના
પણ સુખને મેળવવાની છે, વાતો પણ સુખને પ્રાપ્ત કરવાના હેતુથી
થાય છે અને જગતના પ્રાણિઓની સઘળી દોડધામ, એ પણ સુખના
જ ઇરાદાથી થાય છે. ' જે ક્રિયામાં મન, વચન અને કાયા-ત્રણે
એકમેક થઈ જાય, તે કાર્યની સિદ્ધિ થવી જ જોઇએ. '-એ સિદ્ધાંત

ખોટો નથી : પરન્તુ ખ્યાલ એ રાખવાનો છે કે–મન, વચન અને કાયા, એ ત્રણેય એકમેક થવા છતાં કાર્યની સિદ્ધિ તો ત્યારે જ થાય છે, કે જ્યારે તે એકમેકપણું કાર્યસાધક દિશામાં થયું હોય. મન–વચન–કાયાનું એકમેકપણું જો કાર્યવિઘાતક દિશામાં થયું હોય, તો પરિણામ ધારેલા ઇરાદાથી તદ્દન વિપરીત આવે, એ સ્વાભાવિક છે. સુખને માટે મન, વચન અને કાયા સમાન મત ધરાવે છે : છતાં જગતમાં જોઈએ છીએ કે–ઇચ્છા છતાં તે સુખ મળતું નથી. એનો હેતુ શો છે, તે તપાસવો જોઇએ કે નહિ ? કાર્ય સિદ્ધ થાય નહિ, તો જરૂર માનવું પડશે કે–' કારણની, સાધનની ખામી છે. ' બધાં સાધન મળે ને સાધ્ય સિદ્ધ ન થાય, એ બને જ નહિ. સુખ મેળવવાને માટે મન, વચન અને કાયા તૈયાર છતાં, સુખ ન મળે તો સાધનની ત્રુટિ છે, એમ માનવું જ જોઇએ. ડાહ્યા માણસે તે ત્રુટી પૂરી કરી દેવી જોઈએ અને પછી સુખની આશા રાખવી જોઈએ. કેવળ ઇચ્છા કર્યાથી વસ્તુ મળી જતી નથી. સુખની ઇચ્છા, વાતો અને દોડધામ આખું જગત કરે છે, પણ બધા ઉપર દૃષ્ટિ નાંખી જોશો તો આંગળીના ટેરવા ઉપર ગણાય તેટલા પણ સુખી જણાશે નહિ. જગતના પ્રાણીઓ કોઈ ને કોઈ દુઃખના પંજામાં સપડાએલા છે જ. એનું કારણ બહુ કાળજીપૂર્વક તપાસવું પડશે. નક્કી કરવું પડશે કે–' સૌની ઇચ્છા સુખપ્રાપ્તિની હોવા છતાં પણ, આટલો મોટો ભાગ દુઃખી કેમ ? ' જગતે સુખ શામાં કલ્પ્યું ? કોઇએ આ પદાર્થની પ્રાપ્તિમાં અને કોઈએ તે પદાર્થની પ્રાપ્તિમાં ! એ પદાર્થ કેવા ? અનિત્ય, અસ્થિર અને જે પોતાના નથી તેવા ! એવા પદાર્થોના યોગમાં સુખની આશા રાખે, તે સફળ કયી રીતિએ થાય ? જ્ઞાનિઓએ તો એવા પર, અનિત્ય અને અસ્થિર પદાર્થોને સુખના સાધન તરીકે ભાળ્યા જ નથી. દુનિયાના નાશવંત પદાર્થોના યોગમાં સાચું સુખ પ્રાપ્ત થાય એ શક્ય જ નથી. આથી સુખ અને દુઃખનું વાસ્તવિક કારણ શોધતાં, મહાજ્ઞાની પુરૂષોએ સંઘળાં શાસ્ત્રોનું

દોહન કરી એક જ વસ્તુ નક્કી કરી છે, અને તે એ છે કે-

'दुखं पापात्-सुखं धर्मात्।'

'ધર્મથી સુખ અને પાપથી દુઃખ.'-આમાં ક્યાંય મતભેદ નથી, એમ કહી શકાય: કારણ કે-લગભગ બધા ધર્મને સુખનું કારણ અને પાપને દુઃખનું કારણ કહે છે! પણ એટલા માત્રથી જ કાર્ય-સિદ્ધિ થાય નહિ. ધર્મનું અને પાપનું યથાસ્થિત સ્વરૂપ ન સમજાય, ત્યાં સુધી વળે શું? ધર્મ થાય ક્યારે? ધર્મના સ્વરૂપનો સાચો ખ્યાલ આવે અને તેનાં સાધનો હાથમાં આવે તો! 'આખું જગત જે સુખને માગે છે, તેનાં સાધનો ક્યાં?'-એનો જ આપણે આજે વિચાર કરવાનો છે. જગતના જીવો સુખ તો માગે છે, પણ તે કેવું? દુઃખ વિનાનું, પૂરું અને કદી ન જાય તેવું! દુઃખવાળા સુખમાં પણ જે મજા મનાય છે, તેનું કારણ-દુઃખ વિનાનું સુખ મળતું નથી-એ છે, પણ જોઇએ છે તો દુઃખ વિનાનું જ, પૂરું અને કાયમ રહે એવું જ સુખ! એ સુખ મેળવવાના ઇરાદાથી દુનિયા ધમધોકાર પ્રયત્ન કર્યે જાય છે, છતાં તેની પ્રાપ્તિ થતી નથી, માટે જ્ઞાનિઓને તેનાં સાધનોનો વિચાર કરવો પડ્યો. આને અંગે શાસ્ત્રોમાં એ જ લખ્યું કે-'સુખની ઇચ્છા અને મહેનત કરવા છતાં, તેના સાધનના જ્ઞાન અને સેવનના અભાવે જ, જગત દુઃખી થાય છે.' આવું નિદાન કરીને, ઉપકારી મહાપુરૂષોએ 'આ સુખનાં સાધનો છે અને આ દુઃખનાં સાધનો છે'-એમ શાસ્ત્રોમાં બતાવ્યું છે. સુખનું સ્વરૂપ અને દુઃખનું સ્વરૂપ, તે બન્નેનાં સાધનો અને એ સાધનોને સેવવાના ઉપાયો, એ શિવાય શાસ્ત્રોમાં બીજું કાંઈ છે જ નહિ. આ દુનિયામાં, પૂર્વના ભવોની વાત છોડી દઇએ તો પણ, આ મનુષ્યજીવન તરીકેનો જે સમય ગયો, તેમાં એવો એક પણ સમય ગયો છે કે-જેમાં સુખ મેળવવાને માટે દરેક આત્માએ શક્ય છતાં ધમપછાડ કરી ન હોય? અત્યાર સુધી બધી મહેનત સુખને માટે જ કરી છે: છતાં તે મળ્યું નથી, એમ તો લાગે છે ને? જ્યાં સુધી આ વસ્તુનો

ખ્યાલ નહિ આવે, ત્યાં સુધી જ્ઞાનિઓએ બતાવેલાં સુખનાં સાધનોનું અર્થિપણું આત્મામાં નહિ જાગે અને એથી તેનો વાસ્તવિક અમલ પણ નહિ થાય. અત્યાર સુધીની મહેનત જો એકાંત સુખને આપનાર હોત, તો તો તમે સુખને પામ્યા શિવાય રહ્યા ન હોત. મહેનત જેવી-તેવી નથી : મહેનત કરવામાં કશી જ કમીના રાખી હોય એમ લાગતું નથી : સુખની લાલસા પણ ઓછી નથી : તેને માટે પ્રયત્ન પણ ધમધોકાર ચાલુ છે : છતાં એ મળ્યું નથી એ ચોક્કસ છે. આવું ઉત્તમ જીવન પામીને પણ કેવળ આંખો મીંચીને જ પ્રયત્ન થાય અને ઈચ્છિત વસ્તુ મરતાં સુધી પણ ન મળે તોયે વિચાર કરવા ન થોભાય, એ બુદ્ધિ કયી જાતિની ? વર્ષો સુધી મહેનત કરવા છતાં-ઝંખના કરવા છતાં, એ સુખ ન મળે અને શાથી નથી મળતું એ વિચારવા ઉભા પણ ન રહેવાય-સાધનનું શોધન પણ ન કરાય, તો કહેવું જોઈએ કે-' આર્યદેશ, આર્યજાતિ અને આર્યકુળમાં ઉત્પન્ન થયા છતાં-ઉત્તમ સામગ્રી મળ્યા છતાં, અજ્ઞાન કે મૂર્ખ આદમી મળેલ ચિંતામણિરત્નને જેમ નિષ્ફળ ગુમાવી દે, તેમ મળેલ ઉત્તમ સામગ્રી એણે ગુમાવી દીધી. ' જે દેશમાં ધર્મસંસ્કારો નથી, ઉત્તમ વિચારો કરવાનાં સાધનો નથી, તે દેશમાં જન્મેલા એમ ને એમ મરી જાય તો તે ક્ષંતવ્ય ગણાય : પરંતુ તમારા માટે તો બચાવનો કોઈ માર્ગ જ નથી. આ દેશમાં, કે જ્યાં ઉત્પન્ન થયેલા મહાપુરૂષોએ એકેએક વસ્તુ ઉપર સંપૂર્ણ અને હૃદયંગમ પ્રકાશ પાડતા લાખો ગ્રંથો લખ્યા અને કરોડો શ્લોકો રચ્યા, તે દેશમાં જન્મેલા તમે સુખનાં સાધનો સમજ્યા વિના જ મરી જાઓ, તો એ છતે અનાજે દુષ્કાળ જેવું ગણાય ! જમીન સારી, ખેડુત સારો, હવા સારી, પાણી જોઈએ એટલું, પાક જબરો, લણનાર જબરા ને પોટલાં બાંધીને ઘેર મોકલી આપ્યાં તોયે દુકાળીયાની જેમ જીવ્યા ! આર્યભૂમિના ખેડુતોએ પાક તૈયાર કરી તમારે ઘેર ઘેર મોકલી આપ્યો, તોયે તમને વિચાર કરવાની ફુરસદ નથી. પુણ્યશાલી એવા છો કે-

સુખનાં સાધનો અને તેના માર્ગો, ઉપકારી પુરૂષો ફરી ફરીને તમારે ઘેર આપવા આવે છે. આ દેશના મહર્ષિઓએ પોતાની સઘળી બુદ્ધિ અને શક્તિઓને–આત્મા, આત્માનું સુખ અને તેનાં સાધનોને વિચારવામાં વાપરી તથા તેની સઘળી સામગ્રી આપણી દૃષ્ટિ સન્મુખ મૂકી દીધી: છતાં તેનો વિચાર ન થાય તો–'સુકાળમાં દુકાળીયાની માફક જીવનારા જ આપણે છીએ'–એમ કહેવાય અને એથી આપણું વર્તન કોઈ પણ રીતિએ પ્રશંસાપાત્ર ન જ ગણાય! સામગ્રીને પામેલા વિચાર ન કરે તો વધુ ગૂન્હેગાર છે. જ્ઞાનિઓએ લખ્યું શું? આ (ધર્મ) કરશો તો સુખ: અને આ (પાપ) કરશો તો દુઃખ. શક્ય ન હોવાના કારણે, દુઃખનાં સાધનોને છોડી સુખનાં સાધનોને સેવવાનો પ્રયત્ન ન કરી શકીએ, એ જૂદી વાત–પણ તેનો વિચાર સરખોય ન કરીએ, તો શું એ જ્ઞાનીમહર્ષિઓની પણ અવગણના નથી? ગામમાં આવેલા સજ્જનને જમાડીને નહિ, પણ તેનું સન્માન કરવામાંથીએ જઈએ, તો શું એ સજ્જનની અવગણના નથી? શાસ્ત્રોથી તદ્દન અપરિચિત જ રહીએ અને મનગમતી પ્રવૃત્તિ કર્યે જઈએ, તો એ જ્ઞાની પુરૂષોની અવગણના નહિ? કોઈ પૂછે કે–'જે સુખને ઈચ્છો છો, તેનાં સાધનો મેળવવા ચોવીસ કલાકમાંથી કેટલા કલાક વિચાર કરો છો?'–તો આજે તેનો તમારી પાસે શો જવાબ છે? આજ તો બાર કલાકનો દિવસ અને ચૌદ કલાકનો આરંભિક (વ્યાપાર–રોજગાર વિગેરેનો) પ્રમાદ: તેમજ બાર કલાકની રાત્રિ છતાં સોળ કલાકનો ઉંઘવાનો પ્રમાદ! 'આવા જાગૃતિ (?)ના જમાનામાં સુખનાં સાધનોનો વિચાર કરવા કલાકો માંગો, તે મળે ક્યાંથી?' આવું પણ અમને કહેનારા નીકળે, એ અસંભવિત નથી. કલાકો નહિ તો મીનીટો છે?–તે પણ નથી? તમે બધા સંસારના અનુભવી હો, તો સંસારમાં કયે સ્થાને સુખ છે, એનો વિચાર કર્યો છે? તે ન કરો તો તમને અનુભવી કહેવા કે બીજું કાંઈ વિશેષણ આપવું? અનુભવી તરીકે ઓળખાઓ અને કોઈ એમ પૂછે કે–'સંસારમાં

ક્યા સ્થાનમાં સુખનો અંશ છે તે કહો'–તો તે ઘડી માથું ખંજ-વાળવા માંડો, તે કેમ ચાલે? એક વાત નક્કી છે કે–કદાચ બધો ત્યાગ નથી જોઇતો એમ કહે, મૂકવાની વાત નથી પાલવતી એમ કહે, પણ સુખ નથી જોઈતું એમ તો કોઈ જ નહિ કહે. જે તમારી ઇચ્છા છે, તે જ ઇચ્છા ઉપકારી પુરૂષોની છે. તમે જેને માટે તલસો છો, તે વસ્તુ જ આપવા તેઓ ઇચ્છે છે. એમાં ભેદ નથી, પણ તમે સુખ માન્યું છે જૂદી દશામાં અને આ જ્ઞાનિઓ બતાવે છે જૂદી દશા. ભેદ અહીં જ છે. આ ભેદને ટાળવા માટે એક જ ઉપાય છે અને તે એ કે–'તમે જે સાધનોને સુખનાં સાધનો માન્યાં છે અને જેની પ્રાપ્તિ આદિના પ્રયત્નમાં તમે ફસ્યા છો, તેમાં સુખ આપવાની અને તે પણ તમે હૃદયથી ઇચ્છો છો તેવું દુઃખ વિનાનું, પૂરૂં અને કદી ન જાય તેવું સુખ આપવાની તાકાત છે કે કેમ તે વિચારો.' તમે તે વિચાર્યું છે? મહેનત રાત–દિવસ કરી રહ્યા છો, એ તો દેખાય છે: તો આ બધી મહેનત શું વિચારહીનપણે જ કરી રહ્યા છો? કેટલી વિચિત્ર દશા છે? રોજ કેટલા કલાક કામ કરો છો? તે સઘળું સુખને માટે ને? વર્ષોથી કરો છો: આજથી નહિ: છતાં છાતી ઉપર હાથ મૂકીને કહી શકો છો કે–'તમને શાંતિ છે?'

અમે સાધુ થવામાં છેતરાયા નથી:

જો એ ન હોય, તો પછી આપણે જ્ઞાનિઓએ બતાવેલાં સાધનોનો વિચાર કરવો જોઈએ ખરો ને? એક નવી વસ્તુ દુનિયાને બતાવવી હોય, તો જે સંજોગોમાં દુનિયા બેઠી હોય, તેની નિષ્ફલતા બતાવવી જોઇએ ને? સુખ જોઈએ અને દુઃખ જોઈતું નથી, એ વાત નક્કી છે. એક સુખ માટે ગામ–ઘર–કુટુંબ છોડી સેંકડો કોશો દૂર આવી પડ્યા છો. અહીં મુંબઇમાં જન્મેલા ને મુંબઈમાં જ રહેનારા તો થોડા. જન્મભૂમિ–ગામ–નગર–દેશ–જાતિ–કુટુંબ–પરિવાર–સ્નેહી–સંબંધી–બધાંને છોડી, શક્તિમાન હોય તો બે–

ચાર સ્નેહીને બગલમાં મારી, તમે અહીં દોડ્યા આવ્યા છો. ઓછો ત્યાગ કર્યો છે ! તમે પણ તેવા ત્યાગી તો છો, પણ એ ત્યાગ રાગના ઘરનો છે, માટે વખાણવા જેવો નથી. રાગના ઘરનો ત્યાગ આત્માને લાભ નથી કરતો, પણ હાનિ કરે છે. ખેર. આપણી વાત તો એ છે કે–તમે સુખને માટે, પ્રયત્ન નથી કરતા એમ તો નહિ કહેવાય. ઇચ્છા છે, મહેનત કરો છો અને ત્યાગ કરવા પણ તૈયાર છો, એ જાતિની તમારામાં કશી અયોગ્યતા નથી, પણ બધી યોગ્યતા છે ! ઇચ્છા છે, મહેનત છે અને ભોગ આપવાની તૈયારી પણ છે ! તમે નિર્બળ પણ નથી ! તમે આ બધુંએ સુખને ઇરાદે કર્યું છે, એની કોણ ના પાડશે ? હવે વિચારવાનું એ છે કે–બધું કર્યું, પણ દુઃખની હોળી ઓલવાતી નથી અને જ્યાં જાવ ત્યાં નવી હોળી સળગે છે, એનું કારણ શું ? રવિવારે કેમ બેસી રહો છો ? ગવર્નમેન્ટે બેસાર્યા માટે ! જેને અનાર્ય કહો છો, એણે પણ આઠ દિવસમાં એક દિવસ ધર્મ માટે રાખ્યો. તમને રવિવારે ફુરસદ છે, તે તમે કેટલાય નિર્લોભી અને સંતોષી છો એને આભારી નથી. મોટી શહેનશાહતના માલીકે આઠ દિવસમાં એક દિવસ નિવૃત્તિ માટે કબૂલ રાખ્યો અને એની આજ્ઞાને લઈને તમે કબૂલ રાખ્યો : પણ તમે ઓછા લોભી કે સંતોષી બનીને એક દિવસેય કાઢ્યો છે ? તમે તમારી જાતે એવા કોઈ દિવસો ધર્મના હેતુએ કાઢ્યા હોય તો લાવો ! ધર્મગુરૂને બાજૂએ રાખો, કેમકે–તેઓ માટે તો આજના કેટલાક એમ પણ કહે છે કે–' તે તો નવરા છે. નવરા તો ગમે તેમ અને ગમે તેટલા દિવસો કાઢે, પણ કામગરાને તેમ કરવું કેમ પાલવે ? મુંબઈ આવેલા એમ કહે છે કે–' કમાવા આવ્યા છીએ ! ' અને દેશમાં ગયેલા એમ કહે છે કે–' શાંતિ ભોગવવા આવ્યા છીએ ! ' ત્યાં બેસવામાંથી એટલે કે–માની લીધેલી શાંતિના ભોગવટામાંથી અને અહીં ધમાચકડીમાંથી ટાઈમ મળતો નથી. તમે જે ફુરસદ મેળવો છો, તે જાતે મેળવો ત્યારે કિંમતી ગણાય.

સુખની ઇચ્છા છતાં સુખ પ્રાપ્ત થઈ શકતું નથી, એ નિશ્ચિત છે : પણ તેના કારણનો વિચાર કોને છે? જ્ઞાનિઓને કહ્યા મુજબનાં સાધનો સેવવાની જરૂર છે, એ દર્શાવવા માટે આપણે આટલું બધું ચિંતવન કરી રહ્યા છીએ : ત્યારે કહો કે–'અત્યાર સુધી સુખને માટે મહેનત અને પ્રવૃત્તિ છતાં પણ, સુખ જેવી ચીજ હાથમાં આવતી નથી, તો શું કરીએ તો સુખની પ્રાપ્તિ થાય?' જ્ઞાનિઓ કહે છે કે–'બહુ જોયું અને બહુ શોધ્યું : અમને તો ધર્મમાં સુખ દેખાય છે, પાપમાં દેખાતું નથી.' પણ એ જગતના પ્રાણિઓને જચે ક્યારે? પોતાના અનુભવનો સદુપયોગ કરે તો? અત્યાર સુધીના પ્રયત્નો જે જે ફળની પ્રાપ્તિ માટે થયા, તે ઉપર મધ્યસ્થ દૃષ્ટિએ વિચાર કરે, તો જરૂર એમ સમજાય કે–'સુખની ઇચ્છા અને મહેનત છતાં, અમે સુખને પામી શકયા નહિ.' પામ્યા હો, તો તે બતાવવાની છૂટ છે. અમે (સાધુઓ) પણ કાંઇ દુ:ખી થવા નીકળ્યા નથી. વાહનમાં બેસવું નહિ, પગે ચાલવું, વિગેરે સુખને માટે છે–દુ:ખને માટે નહિ. અત્યારે જે કાંઈ સહીએ છીએ, તે દુ:ખને માટે સહતા નથી. તમે બીજી કોઈ કાર્યવાહીમાં સુખ જોયું હોય તો બતાવો, તો અમે પાછા ફરીએ નહિ તો તમે પાછા ફરો. બેમાંથી એક કરો. કાં તો અમારી દિશા પલટો, નહિ તો તમારી ફેરવો! આટલી મહેનત છતાં તમને એમાં સુખ ન દેખાયું હોય, તો અમે કહીશું કે–'અમારી બુદ્ધિનો અમે ઠીક ઉપયોગ કર્યો છે : અમે છોડવામાં ડહાપણ વાપર્યું છે!' નહિ છોડનારાએ લ્હાણુ કાઢી નથી, એમ નક્કી થઈ જાય અને અમે કર્યું છે તે યોગ્ય હોય તો, તેનો જગતમાં પ્રચાર કરવો, એમાં કાંઈ ગૂન્હો નથી. સાધુપણું એટલે શું? મારા–તારાનો ત્યાગ કરી, સંસારત્યાગી બની, કેવળ આત્મકલ્યાણના આચાર–વિચાર વિગેરેમાં લીન રહેવું તેજ સાધુપણું છે! તેમાં ત્રુટિ રહે ત્યારે એમ માનવાનું કે–'સાધનો તો મજેનાં મળ્યાં છે, પણ એને જોઈતી રીતિએ સાધવાની શક્તિ પ્રગટી નથી,

એટલી અમારી ખામી છે. પોતાની જાતને બુદ્ધિમાન માનતા આજે ઘણા માણસો દુનિયામાં ફરે છે, પણ બધા કહે છે કે–' અમે દુઃખી છીએ!' કોઈ એવું કહેતો નહિ આવ્યો કે–' અમે સંપૂર્ણ સુખી છીએ!' હોય તો અહીં બોલી શકે છે. ' તમે જે સંયોગોમાં, જે કાર્યોમાં અને જે પ્રવૃત્તિઓમાં પડ્યા છો, તેમાં સુખ નથી '– એવું હું કહું છું: કારણ કે–મને એમ લાગે છે અને શાસ્ત્ર પણ એમ જ કહે છે કે–' કોઇ સુખી નથી, બધા દુઃખી છે!' અમારી જેમ તમારો જાતિ–અનુભવ પણ એમ જ કહે છે. માટે જ– ' સંસાર એ ત્યાજ્ય છે અને અનન્તજ્ઞાનિઓની આજ્ઞા મુજબ સંયમની સાધનામાં પ્રવૃત્ત થઈ સંયમસાધનાની દશામાં અપ્રમત્ત બનવું એ જ હિતકારક છે. '–એમ અમે કહીએ છીએ.

દુનિયાના પદાર્થોથી સાચું સુખ નથી મળવાનું:

સુખ જેવી ચીજ બધા માગે, ઇચ્છે, છતાં બધાને જ્યારે ને ત્યારે એની એ જ શંકા રહ્યા કરે કે–' સુખનું સાધન શું?'–એ કેટલું આશ્ચર્યજનક છે? કોઈ કહે કે–' પૈસામાં સુખ. ' તો એમાંયે દેવાળું નીકળ્યું: બીજો કહે છે કે–' પૈસા તો મળ્યા, પણ ક્ષણની શાંતિ નથી. ' ત્રીજો કહે છે કે–' લક્ષ્મી છે, પણ ખાનાર કોઈ નથી. ચોથો કહે છે કે–' ખાનાર છે, પણ ગાંડો થઈ ગયો છે. ' અને પાંચમો કહે છે કે–' બધું છે, પણ શરીર ખરાબ બની ગયું છે. ' હિન્દુસ્થાનના શહેનશાહ કહે છે કે–' રાજ્યમાં બળવો જાગ્યો છે. ' એમના મનનું એ જાણે: તમારા મનનું તમે જાણો. શાન્તિ કેવી છે, એ વિચારજો. રાજ્ય–સાહ્યબી–લક્ષ્મી–ઋદ્ધિસિદ્ધિ–મોટાઇ–માનપાન હોવ. ત્યાં પણ સુખ ન દેખાય, તો તો શાસ્ત્રને શરણે આવવું કબૂલ છે ને? શાસ્ત્ર કહે છે કે–' સુખ કોઇ જુદી વસ્તુમાં છે. તમે જે વસ્તુઓના યોગમાં સુખ માની રહ્યા છો, તેનાથી કોઇક બીજી જ વસ્તુમાં સુખ સમાયેલું છે. ' આ વાત થોડી–ઘણી પણ હૈયામાં

જચી જાય, પાયો ખોદાઈ જાય ને ફેર જ મંડાણ મંડાય તો ઠીક. જૂદી વાત કહેવી હોય, ત્યારે પ્રથમ વિપરીત વિચારોથી થઈ રહેલું નુકશાન તો બતાવવું જોઈએ ને ? દુનિયાના કોઈ પણ આત્માને, જે સુખ તે માગે છે, તે તેને નથી જ. સુખનું સાધન તે, કે જે બધા માટે સરખું સુખ આપે. સરખી રીતિએ સેવાય છતાં એકને સુખ આપે અને બીજાને મારે, તે સુખનું સાધન નથી. સમષ્ટિગત સુખના સાધનનો નિર્ણય થવો જોઈએ. દુનિયાનો કોઈ પણ પદાર્થ આપણા આત્માને સુખ આપે તેમ નથી. દુનિયા કેવું સુખ ચાહે છે ? દુઃખ વિનાનું, પૂરૂં અને કાયમનું ! એમાં ફેરફાર હોય તો કહો. જે સુખ આવ્યા પછી દુઃખની અસર ન થાય અને મળ્યા પછી કોઈની ઈર્ષ્યા કરવાપણું રહે નહિ ! ! આજે ઘણા તો ઈર્ષ્યાથી દુઃખી થાય છે. જ્યાં સુધી અધિક–ઓછાપણું રહેવાનું, ત્યાં સુધી ઈર્ષ્યા પણ જીવતી ને જાગતી રહેવાની ! ઈર્ષ્યા આવી ત્યાં સુખ બળીને ખાખ થવાનું. ત્યારે દુનિયાના જીવો જે સુખને ઈચ્છે છે, તે કેવા પ્રકારનું છે ? ટૂંકમાં કહીએ તો–દુઃખ વિનાનું, પૂરેપૂરૂં–થોડું નહિ અને તે મળ્યા પછી પણ જે ચાલ્યું જાય તેવું નહિ. દુનિયાનાં પદાર્થોમાં તે સુખ આપવાની તાકાત નથી તે નથી જ. મોજમજાહમાં, સાહ્યબીમાં, અમન–ચમનમાં પડેલા લોકોને તેટલા જ માટે ત્યાગી થવાની અમે ઉદ્ઘોષણા કરીએ છીએ. મોટા બંગલાઓમાંથી પણ અંતે બહાર નીકળવાનું છે : અને તે વખતે અમે કહીએ છીએ કે–' તે કદાચ એવી પણ જગ્યાએ ફેંકી દેવામાં આવશે કે–તે બંગલા પણ શલ્યની માફક ખૂંચશે. ' દુનિયાની સઘળી સામગ્રીઓ અમને કારમી લાગે છે. એમાં ફસાઈને તમારા સુખના મનોરથોના ભૂક્કા ન થઈ જાય, એટલા માટે બધું છોડીને બહાર આવવાનું અમે તમને આહ્વાન કરીએ છીએ. કોઈ એમ કહી દે કે–' ભીખારી કેમ બનાવો છો ? ' પણ ભીખારી તો તે છે કે–' જે રોટલા માટે રૂએ : મોટાઓની મ્હોબત માટે આજીજી કરે. ' પણ જે પોતાના સ્વરૂપમાં

ઉભો રહે, તે ભીખારી નથી. તમે જેને વળગીને બેઠા છો, તે છોડી દો તો અમે વધુ રાજી થઈએ. જે વસ્તુમાં તમે બેઠા છો તે ખોટી છે : દુ:ખ આપનારી છે : તેટલા માટે અમે બહાર નીકળવાનું કહીએ છીએ. બહાર કાઢવામાં અમારો બીજો આશય નથી. એ વાત તમારા હૃદયમાં દૃઢ થવી જોઈએ.

જગતનો ઉંચામાં ઉંચો મહાન અહિંસાધર્મ :

પ્રાણીમાત્ર સુખને ઈચ્છે છે, એમાં બે મત નથી : દુનિયાની સાહ્યબી અને રંગરાગમાં સુખ નથી : તેમજ દુ:ખ વિનાનું, સંપૂર્ણ અને શાશ્વત સુખ ધર્મથી જ છે, એવો નિરધાર કર્યો : આ ઉપરાન્ત પાપથી દુ:ખ અને ધર્મથી સુખ એ પણ નક્કી કર્યું : હવે એ ધર્મ કયો ?,–એ આપણે વિચારીએ.

આર્યદેશના સર્વોત્તમ આદર્શનાં અનેક પ્રતિબિંબોમાંથી એક આછું પ્રતિબિંબ હૃદયમાં ધરીને, એક કવિએ જગતના પ્રાણિઓને ટુંકમાં ધર્મનો સાર સમજાઈ જાય, એ માટે ફરમાવ્યું છે કે—

"**श्रूयतां धर्मसर्वस्वं, श्रुत्वा चैवावधार्यताम् ।**
आत्मनः प्रतिकूलानि, परेषां न समाचरेत् ॥१॥"

એ કવિ એમ કહે છે કે–'ધર્મનું સર્વસ્વ જેમાં સમાય છે, એવા ધર્મના સારને સાંભળો અને સંભાળીને હૃદયમાં ઉતારો કે પોતાના આત્માને જે દુ:ખરૂપ લાગે, તે બીજાના પ્રત્યે આચરવું નહિ.'

સઘળાય ધર્મોનો સાર ટુંકમાં શો કહ્યો ? તમારા આત્માને જે વસ્તુ દુ:ખ રૂપ લાગે, તે વસ્તુનો અમલ બીજાના પ્રત્યે કરવો નહિ. અપમાન, તિરસ્કાર, મારપીટ, ગાળ–એ તમારા આત્માને ગમે ? કોઈ બળવાન તમને ચુંટી ખણે અગર તમારૂં ગળું દાબે, તો તેથી તમને આનંદ થાય કે દુ:ખ થાય ? તમને શું સુખ રૂપ ? 'જેટલી ચીજ મને દુ:ખ રૂપ હોય, તેટલી મારે બીજા પ્રત્યે આચરવી નહિ.'–આટલું દરેક આદમી શીખી જાય, તો આ દુનિયામાં ઝઘડા–

રગડો રહે નહિ! આ ઉત્તમ કોટિનો ધર્મ છે. સામાન્ય જ્ઞાનિઓએ પણ સર્વ ધર્મનો નિષ્કર્ષ આ કહ્યો. આ ધર્મ પણ પૂરેપૂરો ક્યારે પળાય? ઘરવાળાથી-બંગલાવાળાથી આ ધર્મ પૂરેપૂરો નહિ પળાય. જે પૂરેપૂરો ન આચરી શકે, એને માટે થોડો! થોડા પ્રમાણમાં ધર્મ સેવનારની પણ વૃત્તિ કયી જોઇએ? એજ કે-કોઈ પણ પ્રાણિને દુ:ખ થાય એવી પ્રવૃત્તિ ન કરવી! શિવાય કે-તેને વર્તમાનમાં ક્ષણિક દુ:ખ થાય, પણ અન્તે એનું હિત થતું હોય તો! પરિણામે હિત, એજ સાચું હિત છે. આ એક જ ધર્મ દુનિયાના બધા પ્રાણિઓ કબૂલ કરી લે અને તે મુજબ વર્તવા મંડી પડે, તો રાજ્યને પોલીસ, કોર્ટ કે ધારાશાસ્ત્રીની જરૂર ન પડે. 'મારા પૈસા કોઈ લઇ જાય, તો મને દુ:ખ થાય'-માટે મારે કોઇના લેવા નહિ: 'હું કોઇને ત્યાં મારી ચીજ મૂકી આવું અને તે મને ન આપે, તો મને દુ:ખ થાય'-માટે મારે કોઈની થાપણ ઓળવવી નહિ: 'મારા ઉપર કોઈ ખોટું આળ ચઢાવે, તો મને દુ:ખ થાય'-માટે મારે બીજા ઉપર આળ ચઢાવવું નહિ: 'રસ્તે ચાલતાં કોઇની મને ઠોકર લાગી જાય, તો મને પીડા થાય'-માટે મારે એવી રીતિએ ચાલવું નહિ, કે જેથી બીજાને ઠોકર વાગે: 'કોઈ મારી હાંસી કરે, તો મને દુ:ખ થાય'-તો મારે બીજાની મશ્કરી કરવી નહિ: આટલો વિચાર અને વિવેક આવી જાય, એનું જ નામ માણસાઈ છે. આ વિવેક ન હોય તો માણસાઈ નહિ! આ વિચાર આવે તો અનીતિ, હિંસા, અસત્યવાદ, ચોરી, પારકા ઘરમાં પેસવાનું, પારકી લક્ષ્મી પડાવી લેવાનું, ગુસ્સે કરવાનું કે અકડાઈ રાખવાનું ભાગવા જ માંડે. આ ધર્મ ગમી ગયો? અમોને તકલીફ રૂપ લાગે, તે બીજા પ્રત્યે આચરવું નહિ! હવે કહેવું પડશે ને કે-'કોઇ પણ પ્રાણિને મારવો નહિ: કોઈ પણ જાનવર ઉપર તલવાર કે ચપ્પુ ચલાવવું નહિ!' બરાબર! 'કોઈ સ્વાદનો અર્થી મારૂં જ લોહી કાઢી પીએ તો મને દુ:ખ થાય, તો મારાથી બીજાનું લોહી કેમ કઢાય?'-એ નક્કી થયું ને? આ નક્કી

થાય, તો કોઈની વાતમાં જૂઠું નહિ બોલાય, બેના બાર નહિ જ લેવાય. આમાં કઠીનતા હોય તો બોલો! આ ધર્મને જે દિવસે પૂરેપૂરો પાળવો હશે, એ દિવસે ઘરબાર આદિ ફરજીઆત છોડવાં પડશે. તમને જો કોઈ જૂઠું બોલાવતું હોય તો એ ઘરબાર આદિ છે! એમાં રચ્યા-મચ્યા છો, માટે જ હિંસક બન્યા છો! શરીરની પૂજા ગમી છે, મનગમતું પહેરવું-ઓઢવુ ગમે છે, માટે જ કોઈનો જાન લેતાં-જૂઠું બોલતાં-માલ ઉચાપત કરતાં-લાગ મળી જાય તો કોઇના ઘરમાં પેસતાં અને બીજા પણ તેવાં અનાચારી કૃત્યો કરતાં ગભરામણ થતી નથી. જ્યાં સુધી જંજાળ લાગુ હોય, ત્યાં સુધી પાપ કર્યા વિના ચાલે જ નહિ અગર પાપ થયા વિના રહે નહિ. તમે પાપ ન કરો અને સાથી પણ પાપ ન કરે તો આનંદ થાય, એ દશા ક્યારે આવે? આ ધર્મ હૈયામાં વસે તો! "મને પ્રતિકૂળ કોઈના પ્રત્યે ન આચરવું"-આ ધર્મને સંપૂર્ણપણે પાળવાની ભાવના જે દિવસે આવશે, તે દિવસે આ (ઓઘા) શિવાય બીજું શરણ નથી. આંખે ન દેખાય તેવા પણ જીવોના પ્રમાર્જન માટે-રક્ષા માટે અમે આ (ઓઘા) રાખીએ છીએ. આનું જ નામ અહિંસાધર્મ છે. દુનિયાના સર્વ પ્રાણિઓ આ ધર્મ લઇ લે, તો રાજ્યસત્તા પણ કહી દે કે-'અમારે સત્તા ન જોઈએ.' આ પ્રકારે પૂરા ફકીર થાઓ: ન થવાય તો અડધા ફકીર બનો: અને તે પણ ન બને તો જેઓ ફકીર થાય, તેને સારા તો માનો જ! સઘળાં પાપોને વર્જી-'મારી જાતને જે દુઃખ રૂપ થાય તે બીજા પ્રત્યે નહિ આચરૂં'-એવી પ્રતિજ્ઞા લઈને જેઓ નીકળે, તેના પ્રત્યે દુર્ભાવના થાય, એવો કયો દુર્ભાગી કે કમનશિબ હોય? જેને દુર્ભાવના થાય, તેને ધર્મની પીછાન નથી. જે માણસ સ્વાર્થ, રસ, લાલસા, મોજમજાહ માટે હજારોને દુઃખ આપતાં અચકાતો નથી અને એવી હિંસામાં જ જેને એક યા બીજા પ્રકારે આનંદ આવે છે, તેને જ આ સાચો સાધુધર્મ અયોગ્ય લાગે. આજના કેટલાક જુવાનીયાઓને તો નશો ચઢયો છે:

તેવા જુવાનીયાઓનું ખમીર ઉંધે માર્ગે વહી રહ્યું છે: તેને સીધે માર્ગે વહેવડાવવા આ પ્રયાસ છે. જેઓ મર્યાદાને લંઘે છે, તેઓનું એ વર્તન અપમાનને લાયક બને છે. જગતમાં એવાઓના વર્તનનો જ્યાં સુધી જબ્બર ફીટકાર નહિ થાય, ત્યાં સુધી તેઓની સાન ઠેકાણે નહિ આવે અને બીજાઓ ભોળપણ આદિથી તે રસ્તે દોરવાતાં અટકશે નહિ. આજના કેટલાક જડવાદી બનેલા જુવાનીયાઓની અને તેવાના હથીયાર બનેલા બુઢ્ઢાઓની મતિ આવરાઈ ગઈ છે. તેઓ હવાઈ કીલ્લાઓ બાંધી રહ્યા છે. તેમને સમાનવાદ ફેલાવવો છે, પણ એમના પોતાના અંગમાં જ સમાનતા નથી, એને એ જોઈ શકતા નથી. પાંચ આંગળીઓમાં ય બધે વિષમતા! એક દૃષ્ટિએ સમાનતાનો અર્થ તો એ થાય કે–'દુશ્મન પ્રત્યે દ્વેષ નહિ અને માની લીધેલું–વાસ્તવિક નહિ એવું–ભલું કરનાર પ્રત્યે આંધળો રાગ નહિ!' પણ આમની તો સમાનતા પણ જૂદી જાતની! ઉંધી સમજણ છે, ઉન્માર્ગે ચડી ગયા છે અને તેથી તેમના દેદાર ભય રૂપ બની ગયા છે: કારણ કે–અહિંસાધર્મના પ્રેમ રૂપી માણસાઈ નાશ પામી ગઈ છે. દેખાવડો મનુષ્ય પણ ગાંડાની માફક તલવાર લઈને ફરે, તો સામો કોણ જાય? ઉલ્ટું લોકો ઘરનાં બારણાં બંધ કરે. તે કહે કે–'હું રૂપાળો છું.' પણ સામા કહે કે–'જોવા લાયકેય નથી.' તેમ અહિંસા જેવી વસ્તુ આખા જગતને સુખ આપનારી છે–એ બુદ્ધિ નાશ પામી ગઈ છે, તેથી આ ઉદ્દંડતા આવી ગઈ છે. તેને કાઢવા પ્રયત્ન કર્યા શિવાય છૂટકો નથી. અહિંસા શબ્દનો પ્રયોગ કરવો અને અહિંસાને તેના સાચા સ્વરૂપમાં માનવી, એમાં પણ ભેદ છે. સાચો અહિંસક દુન્યવી કોઈ પણ પદાર્થનો લોલુપ હોતો નથી. સાચી અહિંસાનું પાલન દુન્યવી પદાર્થોનો રાગી કરી શકતો જ નથી. સાચો અહિંસાધર્મ આત્માને આત્માથી પર એવી વસ્તુઓને મેળવવા માટે પાગલ બનાવી દેતો નથી. એટલે અહિંસાના નામે હિંસાના હિમાયતી ન બની જવાય, તેની પણ આજે ખાસ કાળજી રાખવા જેવી છે.

આથી આપણે ધર્મની સમજણ આપવા માટે ટુંકી વાત એ કહી કે-'પોતાને જે પ્રતિકૂળ હોય, તે બીજા કોઈ પણ જીવ પ્રત્યે આચરવું નહિ.' આ સિદ્ધાંતનો જીવનમાં યથાર્થ અમલ કરવા માટે શ્રી સર્વજ્ઞ પરમાત્માએ ફરમાવેલ માર્ગે જ પ્રયત્ન કરવો જરૂરી છે.

ધર્મનાં-સુખનાં ત્રણ મુખ્ય સાધનો:

જગતના પ્રાણિઓ સુખને ચાહે છે, તેમાં બે મત નથી જ: તેને માટે ધમચોકાર પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે, તેમાં પણ બે મત નથી: તે છતાં સુખી નથી, એ વાત પણ નિશ્ચિત છે, એટલે એમાંય બે મત નથી: સુખ ધર્મથી જ થાય છે, બીજાથી નહિ-એ પણ નક્કી છે: અને એ ધર્મ તે કે-'પોતાને પ્રતિકૂળ બીજાની પ્રતિ આચરવું નહિ.' હવે આ ધર્મ જીવનમાં આવે ક્યારે? ત્રણ બાબતો હોય તો! એ ત્રણ બાબતો કયી છે, તે દર્શાવતાં એક મહાપુરૂષ ફરમાવે છે કે-

> " साधुसेवा सदा भक्त्या, मैत्री सत्त्वेषु भावतः।
> आत्मीयग्रहमोक्षश्च,-धर्महेतुप्रसाधनम् ॥ २ ॥"

૧-હમેશાં હૃદયના બહુમાનપૂર્વક સાધુસેવા,

૨-પરમાર્થવૃત્તિથી પ્રાણિ માત્ર પ્રત્યે બદલાની આશા વિનાની પ્રીતિ, અને-

૩-દુનિયાના નાશવંત પદાર્થો પ્રત્યેની મારાપણાની બુદ્ધિથી મોક્ષ!

ધર્મના હેતુને સિદ્ધ કરી આપનારાં આ ત્રણ સાધનો છે, માટે જ તે સાચા સુખનાં પણ સાધનો છે.

સુખનું પહેલું સાધન સાધુસેવા:

સુખનું પહેલું સાધન-"**साधुसेवा सदा भक्त्या**"-એ છે. હમેશાં ભક્તિથી-હૃદયના બહુમાનથી, સાધુજનોની સેવા કરવા તત્પર રહેવું, એ સાચા સુખનું પહેલું સાધન છે. સાધુ

એટલે ગુણોએ કરીને વૃદ્ધ-વયે કરીને જ નહિ. વયે ઘરડા તો એવા ઘણા છે, કે જે નામ દેવાને પણ લાયક નથી: માટે ગુણવૃદ્ધની સેવા, એમની આજ્ઞાનું પાલન! હૃદયના બહુમાનપૂર્વક હમેશાં ગુણોએ કરી વડિલની આજ્ઞામાં રહેવું, એ સુખનું પહેલું સાધન છે, વિશ્વમાં સુખનું પહેલામાં પહેલું સાધન આ છે. આ ગુણ જેનામાં આવે, તેનામાં વિનય હોય કે ઉદ્ધતાઈ? લઘુતા હોય કે મોટાઈ? એ નીચું જોઇને ચાલે કે છાતી કાઢીને? ગુણથી મોટા પ્રત્યે હૃદયથી બહુમાન હોય અને હમેશાં એની આજ્ઞાની ઝંખના કરતો હોય, તે નમેલો રહે કે અક્કડ? દુઃખની વાત છે કે-' આજે જ્યાં જ્યાં જોઇશું, ત્યાં ત્યાં ધર્મસ્થાનોમાં પણ મોટાઈની ખોટી અને તુચ્છ વાસના કાઢવાનો પ્રયત્ન થતો નથી. દેવ એટલે રમકડું! ગુરૂ એટલે અમારા કહ્યા પ્રમાણે ચાલનાર!! અને ધર્મ, એ ફુરસદમાં લહેજતનું સ્થાન!!!-આ મનોદશાનો આજે કેટલાકો ભોગ થઇ પડ્યા છે.' આજનો શોખીન મંદિરમાં જાય તો ધર્મિને ત્રાસ થાય: દુનિયાના પરમ તારક પાસે છાતી કાઢીને ઉભો રહે અને તેમાં બહાદુરી માને, તેના જેવો પામર કોણ? જેને ગુણવાન પ્રત્યે બહુમાન નથી, તેને સુખ સાંપડે કયી રીતિએ? આત્મગુણોના પ્રગટીકરણમાં જ વાસ્તવિક સુખ રહેલું છે અને ગુણવાન આત્માઓ પ્રત્યે બહુમાન, એય ગુણપ્રગટીકરણનું એક વિશિષ્ટ કારણ છે. આથી સ્પષ્ટ છે કે-સાચા ગુણવાનની આજ્ઞા મુજબ જીવન ઘડવા જે જે આત્માઓ તૈયાર નહિ હોય, તે તે આત્માઓને ત્રણ કાળમાં-માથાં કુટીને મરી જશે તો પણ, સાચું સુખ નહિ જ મળે!

ગુરૂસેવાનું ફળ:

સુખના પહેલા સાધન તરીકે ગુરૂસેવા કહી. એ કહેનારા મહાપુરૂષે ગુરૂસેવાના યોગે આ લોકમાં પ્રાપ્ત થતાં ત્રણ મહાફલો પણ ગણાવ્યાં છે. તે એ છે કે-

“उपदेशः शुभो नित्यं, दर्शनं धर्मचारिणाम् ।
स्थाने विनय इत्येतत्-साधुसेवाफलं महत् ॥ ३ ॥”

‘૧-હમેશાં શુભ ઉપદેશ, ૨-ધર્મ આચરનારા આત્માઓનું દર્શન, અને ૩-સ્થાને વિનય : આ ત્રણ સાધુસેવાનાં મહાફલો છે.’ હમેશાં સાધુઓ પાસેથી સુંદર ઉપદેશ મળે. એના પરિણામે હિંસા, જૂઠ, ચોરી, વ્યભિચાર વિગેરે દુઃખના કારણ રૂપ પાપોથી બચવાનો પ્રયત્ન સ્વાભાવિક રીતિએ જ થાય. વિષયોનું સેવન સર્વથા ન છોડી શકે, તો તેના ઉપર અંકુશ તો મૂકે જ. ‘સદ્‌ગુરૂના સદુપદેશને પામી, તેને પચાવનાર પૈસા માટે લોભાઈ ન જાય, વાત-વાતમાં ગુસ્સે ન થાય, અક્કડ ન બને, કપટજાળમાં જગતને ન ફસાવે, લોભને વશ થઈ સારાસારને ન ભૂલે, રાગમાં અંજાઈ અનર્થ ન કરે, દુશ્મન પ્રત્યે પણ દ્વેષ કરવાનું ભૂલી જાય, કછીયા કંકાસ ન વધારે, કોઇના ઉપર ખોટાં આળ ન મૂકે, સુખમાં છકી ન જાય, દુઃખમાં દીન ન બને, પારકાની નિન્દા ન કરે, માયા-મૃષાવાદ ન સેવે, તેમજ સાચાને ખોટું અને ખોટાને સાચું કહેવાની અધમતા ન કરે!’ બીજું સદ્‌ગુરૂ પાસે અનેક ધર્માત્માઓ આવતા જ હોય, એટલે એવા ઉત્તમ પુરૂષોનું દર્શન થાય : અને ત્રીજું કયા કયા આદમી સાથે કયી કયી રીતિએ વર્તાય, એ પણ સમજાય. સ્થાને સ્થાને કરવાનો વિનય સમજાય. આ સમજાઇ જાય, તો દુનિયામાં ગૂન્હેગાર કોણ રહે? ’ યોગ્ય રીતિએ વર્તતાં આવડે, તો ખોટી પ્રવૃત્તિ રોકાય અને સાચી પ્રવૃત્તિ શરૂ થાય : અધમતા અટકે અને ઉત્તમતા આવે : પાપવૃત્તિ નાશ પામે અને પુણ્યવૃત્તિ જાગે : ભલું કરવાની ભાવના થાય અને ભૂંડું કરવાની બુદ્ધિ નાશ પામે : લૂંટવાની અધમતા અટકે અને દાન દેવાની ઉદારતા જાગે : અધમ આચરણ ન સેવાય, ગાળ દેવાનું મન ન થાય અને કોઈ ગાળ દઈ પણ દે, તોય તે સાંભળીને સહન કરવાનું મન થાય : તેમજ પોતાની વસ્તુ કોઈ લઈ જાય તો સંતોષ માને અને બીજાનું લઈ

લેવાની વૃત્તિ નાશ પામે! આ સુખનું સાધન ખરું ને? ખરું જ: કારણ કે–આના યોગે આ લોકમાં પરમ શાન્તિ પ્રાપ્ત થાય છે અને પરિણામે સંપૂર્ણ, શાશ્વત તેમજ દુઃખના અંશમાત્રથી ય રહિત એવું વાસ્તવિક સુખ મળી રહે છે.

સુખનું બીજું સાધન–મૈત્રીભાવ :

સુખના બીજા સાધન તરીકે કહ્યું કે–

" मैत्री सत्त्वेषु भावतः "

જેટલા પ્રાણિઓ જગતમાં છે, તે બધાના પ્રત્યે પરમાર્થવૃત્તિથી, કોઈ પણ જાતિના સ્વાર્થની આકાંક્ષા વિનાની મૈત્રી–ઉપકારનો બદલો નહિ લેવાની ઇચ્છાવાળી હિતચિન્તા રૂપ પ્રીતિ! સાચા સુખને પામવાનું આ બીજું સાધન છે. જેનામાં સાધુસેવા રૂપ ગુણ આવે, તેનામાં આ ગુણ પ્રગટ્યા વિના રહે નહિ તેમજ આ ગુણને વાસ્તવિક રીતિએ પામેલો સાધુસેવા ગુણથી રહિત હોય નહિ. પરમાર્થવૃત્તિથી પ્રાણી માત્ર પ્રત્યે, એટલે કે–તેમાં સ્વ નહિ જોવાનો કે પર નહિ જોવાનો, સ્વજન નહિ જોવાનો કે પરજન નહિ જોવાનો, મિત્ર કે દુશ્મન–ઉત્તમ કે અધમ–મોટા કે નાના–કોઇ નહિ જોવાનો, પણ પ્રાણી માત્ર પ્રત્યે પ્રીતિ! તે પણ કેવી? ઉપકારનો બદલો લેવાની ઇચ્છા વિનાની! આવી પ્રીતિવાળા દુનિયામાં કેટલા જીવતા હશે? બહુ જ થોડા! છતાં આદર્શ તો આ જ હોવો ઘટે. આ બીજો ગુણ બહુ જ ઉત્તમ કોટિનો છે. કોઇ પણ પ્રાણી પ્રત્યે પરમાર્થવૃત્તિથી અને પાછો બદલો નહિ લેવાની ઇચ્છાથી જે પ્રીતિ બંધાય, તેમાં બધાનું હિત થાય એ ચિંતા છે. આનાથી બધાનું ભલું થાવ, બધા સુખી થાવ, જાન લેવા આવે એ પણ સુખ રૂપ જીવો, એ બુદ્ધિ થાય.

મૈત્રી ભાવનાનું ફળ :

કહે છે કે–આ ભાવના આવે તો શું થાય?

" मैत्री भावयतो नित्यं, शुभो भावः प्रयाजते।
ततो भावोदकाज्जन्तो-र्द्वेषाग्निरुपशाम्यति ॥ ४ ॥ "

આ કવિ મહાત્મા એમ ફરમાવે છે કે-' નિત્ય મૈત્રીને ભાવતા આત્મામાં શુભ ભાવ પેદા થાય છે અને તે ભાવ રૂપ પાણીથી દ્વેષ રૂપી અગ્નિ ઉપશાંત થઈ જાય છે.' વાત પણ સાચી છે કે-હમેશાં મૈત્રી ભાવનાને ભાવનાર આત્મામાં ઉત્તમ કોટિનો ભાવ પેદા થાય છે: તે ભાવ રૂપ પાણીથી હૃદયમાં સળગી રહેલો દ્વેષ રૂપી અગ્નિ બૂઝાઈ જાય છે: અને એથી આત્મા અનુપમ કોટિની શાંતિનો અનુભવ કરી શકે છે. કોઈના પ્રત્યે દ્વેષ ન હોય, તેને વિકલ્પ હોય? સાધુઓ ત્યાગી, ઘરબાર વિનાના, ઉઘાડા માથાવાળા અને ઉઘાડા પગવાળા હોય, છતાં પ્રસન્નતાથી રહી શકે છે, તે પ્રતાપ આ ભાવનાનો પણ છે. જીંદગીમાં આટલું યાદ થઈ જાય અને આને અનુસરતું આંશિક પણ વર્તન આવી જાય, તો પણ માનવજીવન પામીને ઘણું ઘણું પામ્યા એમ કહી શકાય: પરન્તુ આ બન્ને સાધનોનો આધાર છેલ્લા ત્રીજા સાધન ઉપર નિર્ભર છે.

સુખનું ત્રીજું સાધન-મમતાનો ત્યાગ:

સુખનું ત્રીજું સાધન દર્શાવતાં કહ્યું કે:-

" आत्मीयग्रहमोक्षश्च। "

આત્મીયગ્રહ, એટલે કે-દુનિયાના નાશવંતા પદાર્થોમાં પોતાપણાની બુદ્ધિ: તેનો મોક્ષનામ ત્યાગ. ઘરબાર, કુટુંબપરિવાર, ઋદ્ધિસિદ્ધિ, રાજપાટ, મહેલ, માનપાન, મોજશોખ-જે ગણો તે બધુંએ નાશવંત છે: તમારૂં નથી: તેને નહિ મૂકો તો પણ મૂકીને જવું પડશે: આનાકાની કરશો તો પણ નહિ રહી શકાય. બંગલા, બગીચા કે બાયડી-છોકરાંને હાથ જોડીને કહેશો કે-' જીવાડો.' તોયે ના કહેશે: ' ઘણા મરી ગયા તેમ તમારે આવ્યું' -એમ કહેશે: કહેશે કે-' મરતાને કોઈ જીવાડી શક્યા છે?' બહુ

લાગતું હશે, તો પાસે ઉભા રહીને રોશે અને દુઃખમાં થોડો વધારો કરી આપશે. તમે ગમે તેમ માનતા હો કે–' આ જગતમાં હું કોઈની પરવા નથી રાખતો.' પણ પરવા તમે કોની નથી રાખતા ? ' એ હું સારી રીતિએ જાણું છું. એક દેવની, બીજા ગુરૂની અને ત્રીજા ધર્મની ! તે શિવાય તો બધેય વગર ખતની-દસ્તાવેજ વિનાની ગુલામગીરી ! એ ગુલામગીરીમાંથી કોઈ છોડાવવાનું કહે તોયે– ' નહિ છોડવાના '–એવા નિશ્ચયના ! અજ્ઞાનનાં આવરણ આંખની આગળ આવી ગયાં છે, માટે એ ગુલામગીરી સમજાતી નથી. બધા પદાર્થો મને કે કમને, હસતે કે રોતે, ઈચ્છાએ કે અનિચ્છાએ મૂકીને જવાનું છે–માટે તમારા નથી, નાશવંત છે : એ પદાર્થો પ્રત્યે મારાપણાની બુદ્ધિ, તેનું નામ આત્મીયગ્રહ : તેનો મોક્ષ એટલે ત્યાગ. આત્માથી પર સર્વ પદાર્થો પ્રત્યેની મારાપણાની બુદ્ધિ જે દિવસે નાશ પામી જાય, તે દિવસે હું કહી આવ્યો તેવી પ્રાણી માત્ર પ્રત્યેની પ્રીતિ કરવામાં અને સાધુની સેવા કરવામાં વાંધો નહિ આવે. એમ ખબર આપશે કે–' ઘર પડી ગયું '–તો કહેશે કે–" મારૂં નહિ હતું. " એકના એક જુવાનજોધ જેવા પણ છોકરાના મરણના સમાચાર આવતાં, એ બીજાઓની જેમ વિહ્વલ નહિ બને અને કહેશે કે–" એક દિવસ સૌ કોઈનું મૃત્યુ થવાનું જ છે. છોકરો મારો નહોતો. " કોઈ કહેશે કે–' લક્ષ્મી ગઈ. ' તોય એ કહેશે કે– " એમાં આશ્ચર્યનું કારણ નથી. પુણ્ય ક્ષીણ થયે લક્ષ્મી ટકે નહિ. " પેટમાં ખાડો હશે અને પ્રયત્ન કરવા છતાંય ખાવાનું નહિ મળે, તોય કહેશે કે–" પાપનો ઉદય. " આ જગતમાં એવું પણ બને છે કે–મહેનત કરવા છતાં ખાડા નથી પૂરાતા અને છતી સામગ્રીએ કોટયાધિપતિઓને ભોજનના થાળ તૈયાર હોવા છતાં કેન્સર જેવાં દર્દોના ભોગ થવાથી ભૂખ્યા રહેવું પડે છે ! તમે એમ ન માનતા કે–પેટમાં સીધું ઉતરી જાય છે, તે તમારી બુદ્ધિના બળે ! મોટા મોટા ડૉકટરો પણ જ્યારે કેન્સર થાય છે ત્યારે હાથ ખંખેરી નાખે છે.

એવો કુસમય આવે તે પહેલાં આપણે આપણી જાતે નાશવંતી વસ્તુઓની મમતા છોડવી, એ બુદ્ધિમત્તા ઓછી છે? આટલા આટલા દુઃખના અનુભવો ગળે નથી ઉતરતા, તેથી તમારી બુદ્ધિ માટે કોને ખેદ ન થાય? બીચારા થઈને મરવા કરતાં, સાચા બહાદૂરો થઈને મરવું સારૂં છે. 'બીચારા મૂકીને ગયા.'–એમ કહેવડાવવા કરતાં 'લાત મારીને ગયા'–એમ કહેવડાવવા તૈયાર થવું, એજ વસ્તુતઃ યોગ્ય અને હિતકર છે. 'ઘરડા પહેલાં મરશે અને જુવાનીયાઓ પછી મરશે'–એવો પણ કાયદો નથી. આથી સૌથી વધારે ડહાપણભર્યો માર્ગ એ છે કે–કોઈ પણ પળે મરણ આવે તોય કશી ચિન્તા કે મુંઝવણ ન થાય એવી તૈયારી કરી લેવી. એ તૈયારી ત્યારે જ થઈ શકે, કે જ્યારે આત્મીયગ્રહથી મુક્ત બનાય: આથી સાધુસેવા અને સાચી મૈત્રીના પરિણામે સાધ્ય ત્રીજું સાધન એ કહ્યું કે–પર પદાર્થો પ્રત્યેની મારાપણાની બુદ્ધિનો ત્યાગ!

મમતા મૂકતાં શું મળે?

દુનિયાના સઘળા પદાર્થોમાંથી મારાપણની બુદ્ધિ નાશ પામી જાય, ત્યારે લાભ શો થાય?' એ દર્શાવતાં એ જ મહાપુરૂષ કહે છે કે–

> " अशेषदोषजननी, निःशेषगुणघातिनी ।
> आत्मीयग्रहमोक्षेण, तृष्णाऽपि विनिवर्तते ॥ १ ॥"

'આત્મીયગ્રહ'–ના ત્યાગથી સઘળા દોષોને પેદા કરનારી અને સઘળા ગુણોનો ઘાત કરનારી તૃષ્ણા પણ નાશ પામી જાય છે. તૃષ્ણા–લાલસા–અનેક જાતિની ઈચ્છાઓ, એ સઘળા દોષોને પેદા કરનાર છે: કારણ કે–જેટલી પૌદ્‌ગલિક ઈચ્છા એટલો દોષ: જેટલી લાલસા એટલું પાપ: જેટલી ઈચ્છા વધારે, એટલા દોષ વધારે. તમારી તૃષ્ણા કેમ વધી રહી છે? પૌદ્‌ગલિક પદાર્થો ઉપરથી મારાપણાની બુદ્ધિ જતી નથી માટે! કહોને કે–હજી તો એવી ઈચ્છા છે કે, આખી દુનિયાને મારી બનાવી લઉં! તૃષ્ણા વધે

ત્યાં દોષ આવવા માંડે અને ગુણ નષ્ટ થવા માંડે. સઘળા દોષોને ઉત્પન્ન કરનાર તૃષ્ણા છે. જગતના પદાર્થો પ્રત્યેની મારાપણાની બુદ્ધિ ગઈ, એટલે તૃષ્ણાનો અભાવ થયો : અને આ દુનિયામાં વર્તતા સંસારી કે ત્યાગી આત્મામાં, તૃષ્ણા ન હોય એટલે પ્રાણી માત્ર પ્રત્યે પ્રીતિ તથા સાધુનો સંસર્ગ પણ હોય, તે સ્વાભાવિક છે.

આજનો સન્નિપાત :

જે આદમી પૌદ્‌ગલિક પદાર્થોની તૃષ્ણાથી નિવૃત્ત હોય, સારાય વિશ્વના પ્રાણિઓ પ્રત્યે નિઃસ્પૃહભાવે પ્રીતિ રાખનારો હોય અને નિરંતર સાધુસેવા કરનારો હોય : આવો આદમી દુઃખી હોય, એવું એક પણ દૃષ્ટાંત કોઈ આપી શકે તેમ નથી : જ્યારે તૃષ્ણાવાન હોય, બીજાઓ પ્રત્યે ઈર્ષ્યાવાળો હોય અને કુસંગી હોય, તે જરૂર દુઃખી જ હોય, એમ જ્ઞાનિઓ કહે છે અને એ વસ્તુ અનુભવસિદ્ધ પણ છે. તેવા અનેક આત્માઓ આજે દુઃખી છે. તેવા દાખલાઓનો પાર નહિ આવે. આ ત્રણ ગુણ–ત્રણ સાધન મળી જાય, પછી કોઈ દુઃખી છે–એવું દૃષ્ટાંત મને લાવી આપો ! જો ન લાવી આપો, તો સાધુઓનો પ્રયત્ન સારો છે કે નરસો ? સારો જ : કારણ કે–માર્ગ એકાન્તે સુખનો છે અને સાધુઓનો ઈરાદો પણ એક જ છે કે–તમને સારા બનાવવા : સારા એટલે સાધુ અથવા અડધા (થોડા-ઘણા) સાધુ અથવા તો–' સાધુ થવું એ સારૂં છે '–એટલી માન્યતાવાળા બનાવવા ! આટલું જો ગમી જાય, તો આજે બધા વિરોધો શાન્ત થઈ જાય. કાં તો તમે સાધો : ન સધાય તો સાધતાને હાથ જોડો, સહાય કરો. ગુણવાન બનો, નહિતર ગુણવાન આગળ ઝૂકો. ગુણવાન બનવું નહિ અને ગુણવાનની સામે કડવી દૃષ્ટિએ ઉભા રહેવું, એ મહાન દોષ છે. પોતે ઉત્તમ થવું નહિ, બીજાને થવા દેવા નહિ, બીજાની ઉત્તમ ભાવના પુષ્ટ ન કરવી, છતી શક્તિએ સહાય ન કરવી અને ઉલ્ટા સામે થવું, એ સન્નિપાતનો રોગ છે. જો આ રોગ બહુ વખત ચાલ્યો અને તેના

માટે તાબડતોબ કરવો જોઈતો ઈલાજ ન કર્યો, તો તે ભયંકર અને જીવલેણ થશે. તેમ થયા પહેલાં ચેતો, નહિ તો ઘડીઓ ગણાય છે. બે કલાક આયુષ્યમાંથી ગયા. બેઠાં બેઠાં પણ ઘણાંનાં આયુષ્ય ખતમ થઈ જાય છે! ઘડીયાળ પણ સમજાવી શકે છે, પણ જીવતા-જાગતા સાધુ જેને અસર ન કરે, તેને ઘડીયાળ શી અસર કરે? હાથે ઘડીયાળ બાંધે, પણ તેનો ઉપયોગ ઑફીસ કે બજારનો ટાઈમ જોવા કરે અથવા ચાનો ટાઈમ યાદ કરવા માટે કરે! પણ એ ઘડીયાળનો કાંટો જોઈને કેટલાકને યાદ આવે છે કે-આયુષ્ય ઘટ્યું? આ બધાને બુદ્ધિશાળી કહેવા કે કેવા કહેવા? જે આદમીને હજારો-લાખ્ખોને મરતા જોવા છતાં, ગાદીપતિઓ ગયા અને ગાદી રહી ગઈ એ જાણવા છતાં તથા દિ' ઉગે કે-પાંચ-પચાસના મરણની પોકો સંભળાય તે અનુભવવા છતાં, 'આયુષ્ય ઘટે છે માટે કાંઈક કરી લેવું જોઈએ'-એટલો ખ્યાલ પણ ન આવે, એને બુદ્ધિમાન કહેવાની મારી ઈચ્છા થતી નથી: અને કોઈ પણ ડાહ્યા માણસને એવી ઈચ્છા થાય, એમ પણ મને તો લાગતું નથી!

સ૦ આયુષ્ય ઘટે છે એવું બધા સમજે છે!

બધા સમજ્યા છે, પણ સમજેલું ગળે ઉતરે અને એનો જીવનમાં ઉપયોગ કરીને વિચારપૂર્વક કલ્યાણના માર્ગે વિચરાય, તે માટે વારંવાર બોલું છું.

ઉપસંહાર :

સાધુસેવા, મૈત્રીભાવ અને મમતારતિપણું-આ ત્રણ ગુણોના સેવનથી સાચું સુખ નિકટ આવશે અને દુઃખ માત્ર મટી જશે! આ ત્રણ ગુણોને કેળવવાના દૃઢ વિચારથી બહાર નીકળશો, તો તમને જોતાં બીજાઓ ઉપર તેની જાદુઈ અસર થશે. 'સાધુ તો એમ જ કહે, પણ એમ કરવાનું હોય નહિ: સાધુ કહે એમ કરવા જઈએ તો ભીખ માગીએ!'-આવા આવા વિચારો કરતા ઉઠયા, તો જેવા ને

તેવા રહેશે અને વધુમાં કાંઈક પણ દુર્ભાવના આવશે. હવે અત્યાર સુધીમાં જે કહી ગયા, તેનો ઉપસંહાર કરી લઈએ. પીઠિકા મોટી, વચમાં નાનું અને સાર એથીય નાનો ! પહેલાં હૈયામાં ઘાલવા માટે કહેવાનું માટે જરા લાંબુ. સૌથી પહેલાં એ કહી ગયા કે–જ્ઞાનિઓ એમ કહે છે કે–દરેક જંતુ સુખને ઇચ્છે છે: નાનામાં કે મોટામાં, વિદ્વાનમાં કે ગાંડામાં, કોઇમાં એ માટે બે મત છે નહિ. ઇચ્છે છે એટલું જ નહિ, પણ ચોવીસે કલાક તેને માટે ધમપછાડ કરે છે. તે છતાં આજદિન સુધી સુખ નથી મળી શક્યું તે નિશ્ચિત છે. સુખ નથી મળ્યું માટે દુનિયા ઉંધે રસ્તે ઘસડાઈ રહી છે તે નક્કી છે: તેથી સુખનાં સાધનો જ્ઞાનિઓએ બતાવ્યાં. શાસ્ત્રોમાંથી સાર દોહન કર્યો અને બે વસ્તુ કહી કે–'ધર્મ કરવો એ સુખનું સાધન અને પાપ આચરવું તે દુ:ખનું સાધન' આ પછી કહ્યું કે–'આપણી જાતને ભયંકર લાગે–દુ:ખમય લાગે તે પારકા પ્રત્યે આચરવું નહિ'–એનું નામ ધર્મ. "જે જે બનાવોથી મને તકલીફ થાય, તે મારે મારી જીંદગીમાં બીજા પ્રત્યે આદરવા નહિ,"–આ મનઃકામના સાધુપણું આવે તો જ સંપૂર્ણ થાય: અને એજ સાચું સ્વરાજ્ય છે.

સ૦ ધર્મ અને પુણ્યમાં કેટલો તફાવત ?

આ પ્રશ્ન સમજવા જેવો છે. કેવળ મુક્તિના જ ઇરાદાથી કરેલો શુદ્ધ ધર્મ, એ તો આત્મા ઉપર લાગેલ કર્મમળને સાફ કરે છે અને સીધો મોક્ષે લઈ જાય છે. એ ધર્મ કરતાં પૌદ્ગલિક પદાર્થની થોડી પણ આસક્તિ રહી જાય, તો પુણ્ય પેદા થાય અને તે પુણ્ય સારી સારી સામગ્રી પમાડી, વળાવા રૂપે થઈને આત્માને મોક્ષમાર્ગમાં યોજે છે અને અન્તે મોક્ષપદે પણ પહોંચાડી દે છે. પુણ્ય, એ આત્માને લાગેલું શુભ કર્મ છે. આત્માને કર્મથી સર્વથા રહિત બનાવવામાં સહાયક નિવડે, તે ધર્મ છે. શુદ્ધ ધર્મ જીવવિશેષે પુણ્યનુંય કારણ બને, પણ સુધર્મને મુક્તિનું જ સાધન કહેવાય.

આથી સ્પષ્ટ છે કે–ધર્મ એ જ સાચા સુખનું વાસ્તવિક સાધન છે. આમ હોઇને જે સાધનો ધર્મનાં છે, તે જ સાધનો સુખનાં છે !

આથી ધર્મ કહો અગર તો સુખ કહો, એના હેતુની સિદ્ધિને માટે ત્રણ વસ્તુઓ અહીં રજૂ કરવામાં આવી છેઃ-

૧-પહેલી એ કે-હમેશાં, બને તો ચોવીસેય કલાક અગર તો જેટલો બની શકે તેટલો વધારે સમય, હૃદયના બહુમાનપૂર્વક સાધુ એટલે ગુણોએ કરી વૃદ્ધ એવા જે મહાપુરૂષો, એમની સેવા-એમની આજ્ઞાનું પાલન. આ સાધનની સેવાનાં ત્રણ ફલો દર્શાવ્યાં : ૧. સુંદર ઉપદેશની પ્રાપ્તિ. ૨. ધર્માત્માઓનું દર્શન અને ૩. સ્થાને વિનય.

૨-બીજી વસ્તુ એ કે-પરમાર્થવૃત્તિથી દુનિયાના પ્રાણિઓ પ્રત્યે-વિશ્વ પ્રત્યે, બદલો લેવાની ઈચ્છા વિનાની પ્રીતિ-સૌના હિતની ચિંતા. આથી શુભ ભાવના થાય અને એ શુભ ભાવનાના યોગે દ્વેષ રૂપ અગ્નિ બુઝાઈ જાય.

૩-અને ત્રીજી વસ્તુ એ કે-દુનિયાદારીના સ્વયમેવ નાશવંત, મૂકીને જવાના, તેવા પદાર્થો પ્રત્યે મારાપણાની ખોટી કલ્પી કાઢેલી બુદ્ધિનો નાશ. આ ત્રીજું સાધન. આથી તૃષ્ણા, કે જે સઘળા દોષોની માતા છે અને સઘળા ગુણોનો ઘાત કરનારી છે, તેનો નાશ થાય છે.

આ માનવજીવનને સફળ કરવાને માટે આજે આ જે ત્રણ સાધનો સેવવાનાં બતાવ્યાં, તે ત્રણને વિશુદ્ધ હૃદયપૂર્વક સેવનાર આત્માને આ ભવમાં તેમજ પરભવમાં પણ સાચી શાન્તિ પ્રાપ્ત થાય છે. આ સાધનો આ ભવમાં શાન્તિ પમાડે છે અને તેથી ભવાંતરમાં પણ શાન્તિ મળે એવી સામગ્રી પ્રાપ્ત થાય છે. તેના આરાધનથી ભવિષ્યમાં એવી સામગ્રી પ્રાપ્ત થશે અને એવી કાર્યવાહી થશે, કે જેના યોગે અનાદિકાળ થયાં આત્માની સાથે કર્મમળનો જે યોગ થયેલો છે, તે સર્વથા દૂર થઈ જશે અને જે સુખને પ્રાણી માત્ર ઈચ્છે છે, તે મુક્તિનું અદ્વિતીય સુખ-કે જે દુઃખના લેશ વિનાનું, પૂરેપૂરૂં અને શાશ્વત છે-તે મળી રહેશે. પછી તો તે આત્માને દુઃખનો કોઈ દાવાનળ સ્પર્શી પણ નહિ શકે. આવી રીતિએ સુખની સાધના કરવી, એજ આપણને આર્યદેશાદિ જે ઉત્તમ સામગ્રી મળી છે, તેને સફલ કરવાનો માર્ગ છે. સૌ કોઈ તેમ કરો, એજ એક શુભાભિલાષા.

યુવાવસ્થા

પ્રવચનકાર : પૂ. આ. શ્રીમદ્ વિજયરામચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મ.
સભા બોલાવનાર : શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક મંડળ, મુંબઈ
સભાસ્થલ : લાલની વાડી, સી. પી. ટૅન્ક રોડ, મુંબઈ
દિવસ : રવિવાર, તારીખ ૨ : ફેબ્રુઆરી : ૧૯૩૦

યુવાવસ્થા યોગ્ય દિશાએ જ લાભદાયી :

આ દુનિયામાં સઘળીય અવસ્થાઓ કરતાં યુવાવસ્થા એ બહુ જ મહત્ત્વની અવસ્થા છે. યુવાવસ્થાના સદુપયોગ અને દુરૂપયોગ ઉપર જીવનની સાર્થકતા અને નિરર્થકતાનો મોટો આધાર રહેલો છે. યુવાવસ્થા, એ એક એવી સામર્થ્યશાલિની અવસ્થા છે કે-આત્મા ધારે તો તે અવસ્થા દ્વારા ધાર્યું કામ પાર પાડી શકે છે. યુવાવસ્થા જો સન્માર્ગની સાધનામય બની જાય, તો એ દશામાં આત્મા, બીજી કોઈ પણ અવસ્થા કરતાં ઘણી જ વિશિષ્ટ કોટિની સાધના કરી શકે છે. એ જ રીતિએ યુવાવસ્થા ઘણી જ ભયંકર પણ નિવડી શકે છે : કારણ કે-યુવાવસ્થામાં ઉન્માર્ગે ચઢી ગએલો આત્મા પોતાના સારા ય જીવનની સુન્દરતાની ખાનાખરાબી કરી મૂકે છે અને પોતાના ભાવિકાલને પણ અનેકવિધ આપત્તિઓથી ઘેરાએલો બનાવી દે છે. યુવાવસ્થા દ્વારા વાસ્તવિક અને શક્ય એટલો બધો જ જો લાભ ઉઠાવવો હોય, તો એ અવસ્થાને યોગ્ય

દિશાએ વાળવી, એ અનિવાર્ય છે. એમાં જો દિશાભૂલ થઈ જાય, તો કારમી પાયમાલી થઈ જતાં પણ વાર લાગતી નથી. યોગ્ય દિશાએ વળેલી યુવાવસ્થા જેટલી ઉપયોગી અને લાભદાયી નિવડે છે, તેટલી જ તે અયોગ્ય દિશાએ વળતાં નિરૂપયોગી અને ભયંકર નિવડે છે. આથી જ એક કવિ કહે છે કે-

" अतिवाहितमातंग ..नं, विनाऽपवादेन यौवनं येन ।
दोषनिधाने जन्मनि, किं न प्राप्तं फलं तेन ? ॥ १ ॥ "

' જે આત્માએ પોતાના અતિ ગહન એવા યૌવનને અપવાદોથી રહિતપણે પસાર કર્યું, તેણે દોષોના ભંડાર સમાન આ જન્મમાં કયું ફલ પ્રાપ્ત કર્યું નથી ? '-એમ કવિ પૂછે છે : અને આ પ્રશ્ન દ્વારા એ જ વ્યક્ત કરે છે કે-' યૌવનને નિરપવાદપણે જીવનારાઓ આ જીવનમાં પ્રાપ્ત કરવા લાયક સઘળા ય સુન્દર ફલને પ્રાપ્ત કરી શકે છે. ' ખરેખર, યુવાવસ્થા એ એક અતિ ગહન જ અવસ્થા છે : કારણ કે-એ સમયની વિચારસરણી, મનોદશા અને ભાવનાઓ, એટલી ઉદ્દામ થઈ જાય છે કે-એ બધુંએ સત્ત્વ જે દિશાએ ખર્ચાવું જોઈએ, તે દિશાએ નહિ ખરચાતાં જો જૂદી જ દિશાએ ખર્ચાય, તો પરિણામે જે મેળવવા યોગ્ય હોય તે તો રહી જાય, પણ કોઈ જૂદું જ રૂપક આવીને ઉભું રહે. જેમ વસ્તુ સારી અને લાભદાયી, તેમ જો તેને યોગ્ય રસ્તે યોજવામાં ન આવે, તો તે વધારે નુકશાનકારક પણ થઈ પડે છે. સાધનની સામગ્રી જે વખતે સારા પ્રમાણમાં હોય, તે વખતના ગુણ તો સારા ગવાય જ. જે વસ્તુમાં જે તાકાત હોય, તે અવસરે વર્ણવાય : પણ સમજવું એ જોઈએ કે-તે તે વસ્તુની સાર્થકતા કોના આધારે છે ? યુવાવસ્થાના કર્ત્તવ્યનો વિચાર પણ એ જ દૃષ્ટિએ કરવાનો છે. કર્ત્તવ્યના વિચાર અને અમલ વિના સદુપયોગ ન થાય અને જો એનો સદુપયોગ ન જ થાય, તો દુરૂપયોગ થાય, એ નિશ્ચિત જ છે. ઉપકારિઓએ આ જ કારણે કર્ત્તવ્યોનો અને કર્ત્તવ્યપાલનના ઉપાયોનો વિસ્તારથી વિચાર

ક્ર્યો છે. સંસારમાં જેમ મનુષ્યો છે, તેમ પશુઓ પણ છે : છતાં પશુઓના કર્ત્તવ્યનો વિચાર કોઈ દિવસ કરવામાં આવતો નથી. મનુષ્ય, એ સાધનસંપન્ન છે : બુદ્ધિમાન છે : શું કરવું જોઈએ અને શું ન કરવું જોઈએ, એનો વિચાર કરવાને અને એનો ઉત્તમમાં ઉત્તમ કોટિનો અમલ કરવાને પણ શક્તિમાન છે : તેથી જ તેના જીવનનાં ગુણગાન વધુ કરવામાં આવે છે. મનુષ્યજીવનમાં પણ અવસ્થાઓની દૃષ્ટિએ યુવાવસ્થા પ્રધાન છે. બાલ્યવયમાં શક્તિઓ વધુ ખીલેલી નથી હોતી, વૃદ્ધાવસ્થામાં શક્તિઓ શિથિલ બની જાય છે, જ્યારે એક યુવાવસ્થા જ એવી છે, કે જે સમયે શક્તિઓ સારી રીતિએ ખીલેલી હોય છે : એટલા જ માટે એ અવસ્થામાં શું કરીએ તો તેનો સદુપયોગ થયો માની શકાય, તે વિશેષપણે વિચારવાનું છે. બાળક કે વૃદ્ધને કાંઈ કરવા જેવું નથી અથવા તો તેઓ કાંઈ જ કરી શકતા નથી, એમ માની લેવાનું નથી : તેઓ પણ શક્તિ સામગ્રી મુજબ કરવા જોગું કરી શકે છે : પણ અહીં તો વાત એ છે કે બીજી અવસ્થાઓ કરતાં સાધ્યને સિદ્ધ કરવાનાં પ્રબળ સાધનો યુવાવસ્થામાં વિશેષ પ્રમાણમાં છે. આથી જ ખાસ વિચારવું જોઈએ કે–યુવાવસ્થાનો કયી રીતિએ ઉપયોગ કરીએ, તો સાધ્યની સિદ્ધિ થાય ? બાલ્યાવસ્થા એવી છે કે–જેમ નાયક દોરે તેમ દોરાય : વૃદ્ધાવસ્થામાં કુદરતી રીતિએ એ ગુણ આવે છે કે–વિચાર કર્યા સિવાય કદમ ભરે નહિ : પણ યુવાવસ્થામાં ઉન્મત્તતા આવતાં વાર લાગતી નથી : અને તે ઉન્મત્તતા આવી જાય તો સારૂં સાધવાનું એક બાજુએ રહી જાય છે અને નુકશાનકારક વસ્તુઓ સધાઈ જાય છે. બાલ્યાવસ્થા નિશ્રાવાળી હોય છે, વૃદ્ધાવસ્થા અનુભવથી ઘડાઈ શાંત થયેલી હોય છે, જ્યારે યુવાવસ્થામાં જ ગોટાળો વધુ સંભવિત છે : કારણ કે–નિશ્રા મળે નહિ અને આવડત હોય નહિ. તે વખતનું જોર, ભાવના, વિચાર વિગેરે પ્રબળ છે : ધાર્યું કામ આપી શકે તેમ છે : પણ જે ચીજ જેટલા જેટલા પ્રમાણમાં સારી અને

પ્રશંસાપાત્ર હોય, તેટલા તેટલા પ્રમાણમાં તે ચીજ સુયોગ્ય રીતિએ યોજાવી જોઈએ. એમ થાય તો જ સારી અને પ્રશંસાપાત્ર ચીજ સારા અને પ્રશંસાપાત્ર પરિણામને લાવનારી નિવડે : અન્યથા, એની એ જ ચીજ, ખરાબ અને નિન્દ્ય પણ પરિણામને લાવનારી નિવડે.

યૌવન રૂપ ગહન વમળ :

આથી દરેક યુવાને વિચારવું જોઈએ કે–'યુવાવસ્થામાં ક્યા પ્રકારની કાર્યવાહી હસ્તગત કરીએ, તો સાધવાનું સાધી શકીએ ?' આજે દુનિયામાં દરેક યુવાન ઈચ્છે છે કે–'હું વહેલો બહાર આવું.' આજના યુવાનો માને છે કે–'બીજાઓ ન કરી શકે તે અમે કરીએ !' એ માનવામાં હરકત નથી–પણ તે કયારે ? 'કયારે 'નો ઉત્તર રીતસર નથી મળી શકતો, એ જ વાંધો છે. સારી અવસ્થા મળી જવા માત્રથી જ રાજી થવું જોઇએ નહિ. જેને જેને આ યુવાવસ્થા પ્રાપ્ત થઈ જાય, તે તે સારૂં જ કરનારા નિવડે, એ વિશ્વાસ યુવાવસ્થા ઉપર મૂકાય નહિ. 'અમેજ સારૂં સારૂં કરીએ ને બીજા નહિ'–એ જાતિની હઠ, એ તો યુવાવસ્થાનો સદુપયોગ નથી, પણ ભયંકર દુરૂપયોગ છે. ગમે તેને તેમના વિચારો ઉપર ચાલવા દેવા, એ નુકશાનકારક છે. 'જેનામાં વિચારશક્તિ તાજી હોય, તે જ કાંઈક વધુ સારૂં કરી શકે'–એમ માનવામાં હરકત નથી, પણ પ્રથમ વિચારની સુંદરતા સાબીત કરવી જોઈએ. એ નહિ કરનારે માત્ર અવસ્થાના બહાને આગળ આવવાનો આગ્રહ કરવો જોઈએ નહિ. 'હું કરૂં તેજ સાચું'–એ ઉદ્દામવૃત્તિ છે. શાંત લોહીવાળા જે કામ કરી શકે છે, તે ઉછાંછળા લોહીવાળા કરી શકતા નથી. મનુષ્યજીવનને સાર્થક કરવાનાં સાધનો વિચાર અને જ્ઞાન છે : એટલે પોતાની વિચારશક્તિને માણસે જ્ઞાનપૂર્વક કેળવવી જોઈએ. એવી રીતિએ કેળવેલી વૃત્તિવાળો સાવધ રહેશે તો કદી ભૂલો નહિ પડે. 'અમૂક કાર્યનું અંતિમ પરિણામ કયું ?'–તેનો વિચાર કરવો જ જોઇએ. વર્તમાનકાળમાં જ

વિજય આપે, તે વિજય નથી · તત્ક્ષણ–અત્યારે ને અત્યારે ર
ફાવટ આવી ગઈ, તેથી નહિ માની લેવું કે–' ફાવટ થઈ ગઈ
તેનાથી આવનારા ભાવિને પણ જોવું જોઈએ. શાસ્ત્ર કહે છે
' બાલ્યાવસ્થામાં કેળવાયલા ગુણોને પોષનાર યોગ્ય નેતા જો
પછીની અવસ્થામાં ન મળે, તો એની બાલ્યાવસ્થાની સુંદર કમ
ધૂળમાં મળી જાય છે.' યુવાવસ્થામાં જેની દશા બગડી, તે
સુખી નથી થતો. તેની વૃદ્ધાવસ્થા પણ એવી થાય કે–કમાણી ક
લાયક ન રહે. જેમ સાગર આખો તરી જવાય, પણ વચ્ચે ફ
આવર્તો આવે ત્યાં જો સ્ટીમર વમળમાં પડી જાય તો ભાગ્યે
બચે. આખા સાગરને તરવામાં જે મુશ્કેલી નથી, તે મુશ્કેલી
આવર્તને ઓળંગવામાં છે. મનુષ્યજીવનની બરબાદી પણ આ યૌ
રૂપી આવર્તમાં છે. આખા જીવનની બધી કાર્યવાહી અહીં સંભ
વાની છે. યૌવન રૂપ આવર્તમાં જીવન બગડ્યું, તો સાધના
જવાની અને નાશ સરજાઈ જવાનો. આ અવસ્થા રૂપી આવર્ત
જો આત્મા વિવેક ભૂલ્યો, તો બહાર નીકળવું મુશ્કેલ થઈ પડે
માટે આ કવિવર યૌવનને અતિ ગહન લખે છે. તેમાં જેટલી સુંદ
છે, તેટલીજ કદ્રૂપી અવસ્થા પણ પડેલી જ છે. એટલા જ
જેમ બને તેમ એના ગહન વમળમાં આત્મા ન ગુંચવાઈ ન
એવા પ્રયત્નની મનુષ્યજીવનમાં અતિ આવશ્યકતા છે.

સાચો યુવાન હોવા છતાં કોઈને ત્રાસ હોય?

જેણે આ અવસ્થા કોઇ પણ જાતના અપવાદ, દો
ઉદ્ધતાઈ વિના પૂરી કરી વાળી, એના જેવો પુણ્યવાન આત્મા
જગતમાં કોઈ નથી. જન્મનું જે ફળ મેળવવાનું હતું, તે યૌવનાવ
અપવાદ વિના પસાર કરી તેણે મેળવ્યું છે. આ વાત ઉપર
ધરાવનારાઓએ વિચારવું જોઈએ કે–' કયી કયી ક્રિયાઓ યુવાવસ્થ
કરવામાં આવે તો અપવાદ ગણાય અને કયી કયી ક્રિયાઓ કરવ

આવે તો એ અપવાદથી બચી જવાય ? ' યુવાસ્થામાં મન અને ઈંદ્રિયો મજબૂત હોય છે : ' બાલ્યાવસ્થા હજુ વિષયજોગી થઈ નથી; વૃદ્ધાવસ્થા શિથિલ છે' જીવનની સફળતાનો અને નિષ્ફળતાનો આધાર, એ યુવાસ્થામાં તેજ થયેલી ઇંદ્રિયોના સદુપયોગ અગર દુરૂપયોગ ઉપર રહે છે : એ ઇંદ્રિયોને આધીન થઈ જવાય, તો અપવાદ ડગલે ને પગલે આવતાં વાર લાગે નહિ. ' દુનિયામાં એવું કયું પાપ છે, કે જે પાપ ઇંદ્રિયોને આધીન થયેલો આત્મા ન કરે ! દુનિયામાં એવો કયો ખરાબ બનાવ છે કે–આ ઇંદ્રિયોને આધીન થયેલો ન કરી બેસે ! તે વખતે જે આત્મા ઇંદ્રિયોને આધીન ન થયો–ઈંદ્રિયોના વિષયોની લોલુપતાથી બચી ગયો, તે જ વાસ્તવિક રીતિએ બચ્યો ગણાય. યુવાવસ્થા ભયંકર પણ છે અને સારી રીતિએ વપરાય તો સુંદર પણ છે. ઈંદ્રિયોનું જે જોર યુવાવસ્થામાં હોય છે, તે કોઇ અવસ્થામાં હોતુ નથી, એટલા માટે જ્ઞાનિઓ પણ લખી ગયા કે–' યોગિઓનાં મન પણ યુવાસ્થામાં, જો બરાબર સંભાળપૂર્વક જીવન ન ખર્ચાય, તો વિકારવશ થઈ જાય : ન થાય એ જ ખૂબી.' યૌવન ભલભલાને મુંઝવે : ન મુંઝાય તે મહાત્મા. જીવનનો જેટલો સદુપયોગ માગે, તેટલો બધો તે જ કરી શકે. તેની જ વૃદ્ધાવસ્થા શાંત, સ્થિર અને. સદાચારવાળી બને તે જ દુનિયામાં સદ્‌વિચારો ફેલાવનારો બને. જેણે યુવાવસ્થા સારી રીતિએ પસાર કરી હોય, તેની વૃદ્ધાવસ્થા સુંદર બની શકે છે; પણ જેઓએ યુવાવસ્થાનો આખોય સમય ઇંદ્રિયોનો કસ કાઢવામાં ગુમાવ્યો હોય–આંખથી જેટલું જોવાય તેટલું જોઈ લેવું, શરીરથી ભોગવાય તેટલું ભોગવી લેવું, ખાઈ–પીઈને મોજ કરી લેવી,–એજ ધ્યેયથી જેણે જીવન ગાળ્યું હોય, તેઓ વૃદ્ધાવસ્થામાં શું સાધી શકે ? આજે કેટલાકો કહે છે કે– ' હમણાં નહિ, પણ પછી વૃદ્ધાવસ્થામાં સુખે ધર્મ સાધીશું. ' એમ કહેનારાઓને પૂછવું પડે છે કે–' જ્યારે એક કલાકની પણ ખરાબ કાર્યવાહી દિવસો સુધી ભૂલાતી નથી, તો જેણે આખી યુવાવસ્થા

ખરાબ કાઢી હોય, તે વૃદ્ધાવસ્થામાં ધર્મ સાધે કયી રીતિએ ?' બીજી વાત એ છે કે–જો બાલ્યાવસ્થા અને વૃદ્ધાવસ્થા દુનિયામાં હોત જ નહિ, તો આજના જુવાનો દુનિયામાં જીવી પણ શકત નહિ. જુવાનો જીવે છે તે બાળકો અને વૃદ્ધોને લીધે. યુવાવસ્થાને આધીન બની ગયેલા જે આજે જીવે છે, તે બાળક અને વૃદ્ધનો પ્રતાપ છે. બાળકની સાથે કોઈ અથડાય તો તે રોતો રોતો ઘેર જાય: વૃદ્ધ સાથે ભટકાય તો 'હશે'–એમ કહી જવા દે: પણ જો જુવાન જુવાનની સાથે ભટકાય, તો લોહી જ વહે ને ? 'મારાં અંગોપાંગ સારાં છે માટે મારૂં સામ્રાજ્ય છે.'–એ માન્યું, પણ તે ચાલતાં જે વચ્ચે આવે તેને ઠોકર મારવા સારૂં ? એમ ન જ હોવું જોઈએ અને જો હોય તો એ ઘણું જ અહિતકર છે. આજની દુનિયા યુવાનોને પ્રધાનપદ આપી રહી છે અને યુવાનો પણ એમ ઇચ્છે છે કે–'જગતમાં અમારૂં શાસન ચાલે.' આવી સ્થિતિમાં મક્કમપણે કહેવું જોઈએ કે–'યોગ્ય વ્યક્તિનું શાસન ચાલે એમાં હરકત છે જ નહિ, પણ અયોગ્યના શાસનનો વિરોધ કર્યા વિના ચાલે નહિ.' જે પોતાનું શાસન સ્થાપવા માગે છે, તે કેવો હોવો જોઇએ ?–એ તો વિચારવું જ પડશે. શાસન તેનું સ્થપાય, કે જેનામાં સ્વામિપણાની લાયકાત હોય. જે રસ્તે યુવાન જતો હોય, તે રસ્તે નિર્બળને ભય અને સજ્જનને સંતાપ હોય ? આજના યુવાનને કોઈથી કશું સારૂં પણ કહેવાય નહિ, એ ક્યાંનો ન્યાય ? ઉદ્ધતાઈ, એ કાંઈ યુવાનીની સફળતાનો ઉપાય નથી. જે યુવાન પોતાના બળનો ઉપયોગ બીજાને ત્રાસ દેવામાં કરતો હોય, તે યુવાન, યુવાન નહિ પણ એની એ કાર્યવાહીના પ્રતાપે રાક્ષસ જેવો લાગે છે. આજે દુનિયામાં જે ઉપદ્રવ મચી રહ્યો છે, તે આ કહેવાતી યુવાનીના નામે ઉન્મત્ત બની ફરનારા રાક્ષસોના પ્રતાપે છે. જે દેશમાં યુવાનો ઘણા જીવે, તે દેશમાં નિર્બળ દુ:ખી હોય ? જે દિવસે દુનિયામાં સાચા યુવાનોનું સામ્રાજ્ય પ્રવર્તતું હોય, તે દિવસે

દુનિયામાં શું હોવું ઘટે? જે શહેરમાં પોલીસ ઘણી, તે શહેરમાં ચોરી ઓછી હોવી જોઇએ કે વધુ? જ્યાં યુવાન નવી સૃષ્ટિનો સરજનહાર મનાય, ત્યાં હોવું શું જોઈએ? 'અમે જુવાન'–એમ બોલતાં પહેલાં શોચો કે–' કર્યું શું અને કરવું જોઈએ શું?' વિચારોને ઝીલતાં પહેલાં, તે કયી દિશામાં જાય છે–એ જોવું જોઇએ કે નહિ? કહો કે–જવું જ જોઈએ. ન જોવાય તો પરિણામે નુકશાન જરૂર થાય.

આજના યુવાનો :

'કાળા માથાનો માનવી શું ન કરે?'–એમ કહેવામાં આવે છે, તે કયી બુદ્ધિએ કહેવાયું હશે? આજે કહેવાય છે કે–' જ્યાં બહુ જુવાનો ભેગા થયા હોય, ત્યાંથી ચાલી જવું: કારણ કે–જો કોઈ જુવાન દલીલમાં નહિ ફાવે, તો છેવટે પાઘડી ઉડાડવાની પણ નીચતા કર્યા વગર રહેશે નહિ.' આ આબરૂ! યુવાનોની આ ખ્યાતિ! આખી યુવાન કોમ ઉપર આ કલંક છે. જ્યાં યુવાનો હોય, તે સમુદાયમાંથી વૃદ્ધોને ભાગવું પડે? બાળકોનો ઘાણ નીકળે? આ જાતિની છાપવાળા યુવાનોનું જગતમાં સામ્રાજ્ય થાય, તો તે કેવી નવી સૃષ્ટિને સરજે? યુવાનોની એ ખ્યાતિ હોવી જોઈએ કે– 'એ મરશે પણ અમને અણીશુદ્ધ મોકલશે.' પોતાના વિચારો પારકા ઉપર ઠસાવવા, પણ તે કયી રીતિએ? ધારાશાસ્ત્રી પોતાના વિચારો ઠસાવવા, જનજના સ્ટેજ ઉપર ચઢી જઈ તેનું ગળું દાબે? યુવાનોએ જગત પાસે પોતાના વિચારો મનાવવા હોય, તો તેમણે કયી રીતિએ વર્તવું જોઈએ? બાળવો, એ સુખનું સાધન છે કે બાળી મૂકનારૂં સાધન છે? તમારા વિચાર એવા પ્રૌઢ બનાવો કે–આખું જગત ઝૂકે. એવી તાકાત નથી, તો નવી સૃષ્ટિનું સૃજન કરવાનો દાવો શા માટે કરવામાં આવે છે? વિચારો એવા બનાવો કે–લોક આપોઆપ શરણે આવે. જે અવસ્થાને જ્ઞાનિઓએ સાધ્યની સિદ્ધિ માટે મહત્ત્વની માની, તે અવસ્થામાં રહેનારાઓની આ

આબરૂ લજવનારી છે, પણ શોભાવનારી નથી. બધા જ જુવાનીઆ એવા હોય છે—એમ માનવાનું નથી. જે એવા હોય, તેવાઓના વર્ગને ઉદ્દેશીને જ આ વાત થાય છે. આજે એવા પણ યુવાનો છે, કે જેઓ પોતાની યુવાવસ્થાને ઉન્માર્ગે જતી અટકાવી રહ્યા છે અને તેને સન્માર્ગની સાધનામાં યોજવાનો પ્રયાસ કરી રહ્યા છે. આવા યુવાનો જ જગતને માટે આશિર્વાદ રૂપ છે : પણ આવા યુવાનોની સંખ્યા પ્રમાણમાં ઘણી ઓછી છે. બીજા યુવાનોમાં કેટલાક તો સાવ ઉન્મત્ત બની ગયા છે અને કેટલાક હજુ તે તરફ તણાઈ રહ્યા છે. આ સંજોગોમાં, જે જે યુવાનોમાં થોડી પણ લાયકાત હોય, તે તે યુવાનો પોતાની યુવાવસ્થાને ઉન્માર્ગે વહેતી અટકાવે અને સન્માર્ગે વહેવડાવે, એ આપણો ઇરાદો છે. આજના આપણા વિષયનો હેતૃ એ જ છે કે-દરેક દર્શનકારોએ ધર્મને સાધવા—સુંદર વિચારો ફેલાવવા જે અવસ્થાને મહત્ત્વની માની, તેનો સદુપયોગ કેવી રીતિએ થાય, એનો કાંઈક ખ્યાલ આપવો. યુવાવસ્થા, યુગનું પરિવર્તન કરવાની શક્તિવાળી પણ છે—પણ એ ધ્યેય નથી. આજે ક્રાંતિ શબ્દ રૂઢ થયો છે. બસ, ક્રાંતિ—બળવો જગાડો : પરંતુ ક્રાંતિ એટલે શું? અરે, આજે તો ક્રાંતિની બાંગો પોકારનારાઓમાંના ઘણાખરા એ શબ્દનો ભાવાર્થ પણ સમજતા નથી. ક્રાંતિ શેમાં સંભવે ને શેમાં ન સંભવે, ક્રાંતિ કોની હોય ને કોની ન હોય—આ બધું જોવાનું કે નહિ? એ માટે પણ પહેલી વાત એ છે કે—જ્યાં યુવાનો વધારે પ્રમાણમાં હોય, ત્યાં બાળકો અને વૃદ્ધોનાં જીવન નિર્ભય હોય. ત્યાં તો સજ્જનનો પ્રવેશ હોય, સજ્જનના વિચારો પ્રત્યે સન્માન હોય અને વિષયોની લાલસા ઉપર અંકુશ હોય. યુવાનની ચાલ સુંદર હોય : તે બોલે ત્યારે મોંઢામાંથી જાણે કે—મોતી ખરી રહ્યાં છે, એમ લાગે. તેને સાંભળવાને માટે સૌ કોઈ તલસે : 'એ જે કાંઈ કહેતો હશે, તેમાં કાંઈક હિતકારક તત્ત્વ સમાએલું હશે—એમ શાણાઓને

પણ લાગે : એવી યુવાની ઉપયોગી છે. એવી યુવાની જ સ્વપરના કલ્યાણની સાધક છે.

સદુપયોગ કરાવવાનો મુદ્દો :

કયી જાતિના રસ્તે વિચારસરણી વાળવામાં આવે, તો યુવાનીનો સદુપયોગ થઈ શકે-એ આજનો આપણો મુખ્ય વિષય છે. જુવાની-યાઓએ તો આ વિચાર કર્યો જ હશે ને ? આજે કહેવાય છે કે-'બુદ્ધિની કસોટીએ ચઢાવવા સમાજ સમક્ષ અમૂક વિચારો ધરવામાં આવે છે.' પણ આવી વાતો કરનારાઓ, એ કહેશે કે-' કસોટી ઉપર કયી ચીજ ચઢે ? સોનું કે ત્રાંબુ ? કે પછી પીત્તળ ?' સોનું હોય તે જ કસોટી ઉપર ચઢે. એક વાર બતાવો કે-અમારા વિચારો સુવર્ણ જેવા છે : સોનાના નામે ત્રાંબું-પીત્તળ કસોટી ઉપર ચઢાવવાની મહેનત ન થવી જોઈએ. વગર ટચનાની ટચ કઢાય કયી રીતિએ ? જે અવસ્થામાં બેઠા છો, ત્યાં એક વાર તો સ્થિર બનો ! કેવળ કાળા વાળના મદમાં છકી ન જાઓ ! અમૂક શબ્દોનો દુરૂપયોગ ન કરો ! આજે એકેક શબ્દને વળગી દુનિયા જે અનર્થને માર્ગે ચઢી રહી છે, તેની સીમા નથી. 'જ્ઞાનિઓએ શરીરને ધર્મનું સાધ માની, ધર્મના એક સાધન રૂપે જ શરીરની સંભાળ રાખવાનું વિધાન કર્યું.-ત્યારે લોકોએ ધર્મને ભૂલી જઈને શરીરની એવી સેવા કરવા માંડી, કે જેમાં ધર્મનું જ ખૂન થઈ જાય.' જે હેતુ માટે એ શબ્દ વપરાયા તે ભૂલી જવાયું, તેવી જ રીતિએ 'કાળા માથાનો માનવી શું ન કરે ?'-એ સિદ્ધાંત હાથમાં આવી ગયો, પણ 'શું કરવું જોઈએ'-એનો વિચાર રહી જ ગયો. જે કાર્યોને આબાલગોપાલ દુનિયા કરી રહી હોય, તે કાર્યોને માટે તો તે શબ્દો નહિ વપરાયા હોય,-એ વાત તો ખરી ને ? ત્યારે આ દુનિયામાં કયું કાર્ય કરવું કઠિન છે, એનો વિચાર કરવો પડશે. એ વાક્યને પાપાચરણ, ત્રાસ કે ઉચ્છૃંખલતાની સાથે નહિ જોડી દેવાય !

'મારા વિચાર સાચા છે.'–એવું મનાવવાને માટે જો 'પૂર્વપુરૂષોના વિચારો ખોટા છે'–એમ સાબીત કરવું હોય, તો તેના માટે યોગ્ય દલીલો આપવી પડશે. 'હું કહું છું માટે મારા સાચા અને જૂના એટલે ખોટા'–એ કાંઈ દલીલ નથી. 'હું તો અંતરનાદને જ શરણે જાઉં છું–મારૂં અંતર કહે તેજ સાચું'–એમ આજે વાત વાતમાં કેટલાકો તરફથી કહેવાય છે. ખાસ કરીને જ્યારે દલીલમાં ટકાતું નથી અને મહાપુરૂષોએ કહેલા માર્ગથી વિપરીત પ્રકારે બોલવું તથા વર્તવું હોય છે, ત્યારે અંતરનાદને નામે આજે હઠ પકડાય છે. આ પ્રકારે અંતરનાદને માનવાનું કહેનારાઓને કહેવું પડે છે કે–'તમારી પાસે અંતર છે જ કયાં? અંતર કોને કહેવું અને કયા અંતરનો નાદ માનવો?–એની તમને ખબર જ નથી. તમારા અંતરનો નાદ મનાવવા માટે, પૂર્વપુરૂષોના અંતરનો ઇન્કાર કેમ કરો છો?' જે ચીજ સારી છે–એ સારી ચીજ કોઈનાય તરફથી થતી હોય, એના સ્વીકારનો ઇન્કાર છે જ નહિ. એ વાત નાકબૂલ નથી કે–યુવાન ધારે તે કરી શકે, પણ એમ કહેનારનો આશય કેવો હોવો જોઈએ?,–એ હું બતાવવા માગું છું. યુવાનીનો આપણે સદુપયોગ કરાવવો છે, તેટલા માટે જેઓએ નરસું પકડયું હોય તે ખોટું છે,–એમ તો કહેવું જ પડે. 'કાળા માથાનો માનવી શું ન કરે?'–એ શબ્દો વાપરનાર, દુનિયામાં ધમાલ મચાવવાના જ ઇરાદે જો એ શબ્દોને વાપરતો હોય, તો તેને આપણે સ્વીકારવા માગતા નથી. દુનિયાનાં સઘળાં વાકયોમાંથી સદુપયોગ કરાવવાના મુદ્દાનું જ સમર્થન કરવાનું હોય. જે એથી વિરૂદ્ધ કરી રહ્યા છે, તે ખોટા છે. વિરૂદ્ધમાંથી ખસી જઈ, તેનો સદુપયોગ કેમ થઈ શકે, તે જ આપણે બતલાવવા માગીએ છીએ. બધાંએ વાકયોને આપણે લાભમાં લેવા બેઠા છીએ. યુવાવસ્થા, એ પ્રબળ સાધન છે. ધર્મની–આત્મહિતની–સત્કાર્ય કરવાની પ્રવૃત્તિઓ માટે એ પ્રબળમાં પ્રબળ સાધન છે. તે જીવનને બરબાદ કરવાનું સાધન ન બની જાય, એ

સમજાવવા માગીએ છીએ. એ પણ બતાવવા માગીએ કે-'આવું સુંદર પણ સાધન જો અયોગ્ય રીતિએ વાપરવામાં આવશે, તો પરિણામે આત્માની ભયંકર બરબાદી શિવાય બીજું કાંઇ જ થતું નથી.' યૌવન જેવા ઉત્તમ સાધનને આધીન બની જઈ, જેને હથીયાર બનાવવું જોઈએ તેના જ હથીયાર બની જનારાઓએ, પછી તે ભલે મહાન શહેનશાહ હોય, તેમણે આ ભવમાં ઇજ્જત ગુમાવી છે, સત્ત્વ ગુમાવ્યું છે અને પોતાના પરલોકને પણ બગાડચો છે, એ નિશ્ચિત વાત છે: માટે પ્રાપ્ત થએલા ઉપયોગી પણ સાધનથી જ પોતાની ખરાબી ન થઈ જાય, એની ચેતવણી આપવાનો આ પ્રયત્ન છે.

કાળા માથાને ગૌણ કરી માનવતાને પ્રધાન બનાવો:

યુવાવસ્થા મજેની છે, એનો ઇન્કાર નથી. ધારેલું કામ પાર પાડવાને માટે એ અતિશય ઉપયોગી છે-એ તો હું કહી ચૂકયો. પણ તે ઉંધે માર્ગે વળી રહી છે; તેને સીધે માર્ગે વાળવાનો આપણો પ્રયત્ન છે. 'કાળા માથાનો માનવી શું ન કરે?'-એ વાકય સજ્જનોમાં અને સારી સમાજોમાં પણ પ્રચલિત છે: પણ તેના મૂળ ભાવને સમજ્યા વિના, એક ખૂની એ વચનને વળગી પડે, તો તેનો કયી દિશામાં ઉપયોગ થાય! તેવી જ રીતિએ જે સ્થળમાં યુવાન જતો હોય, યુવાનનું જ્યાં આવાગમન હોય, ત્યાં નિર્ભયતા હોય કે સભયતા? કેવું વર્તન હોય તો આપણે તેને અભિનંદીએ? જે યુવાનીને આપણે બહુ જ મહત્ત્વનું પદ દેવા માગીએ છીએ, તે યુવાની હરેકને નિર્ભય બનાવનારી હોવી ઘટે! ઉત્તમ વસ્તુ આશિર્વાદ રૂપ બનવી જોઈએ, પણ શ્રાપ રૂપ ન થવી જોઈએ. તેટલા જ માટે એ કહ્યું કે-'આ અતિ ગહન યુવાવસ્થાને જેણે અપવાદ વિના પસાર કરી દીધી-બટ્ટો કે ડાઘ લાગવા નહિ દીધો, તેણે આખા માનવજીવનનું ફલ મેળવી લીધું.' એક બીજા

મહાત્મા એમ કહે છે કે-' યુવાવસ્થા સાથે તો અમને બહુ મેળ છે : યૌવન, એ એવી અનુપમ ચીજ છે કે-તેના સ્વરૂપનો સંપૂર્ણ ચિતાર આપી શકાય તેવી શક્તિ અમારી નથી : પણ તે યુવાવસ્થાના થતા દુરૂપયોગને અમારે દુ:ખી હૃદયે ઘૃણાની નજરથી જોવો પડે છે. ' તેઓશ્રી ફરમાવે છે કે:—

" यौवने विषयेभ्योऽसौ, यथा व्युत्तिष्ठते भवी ।
तथोत्तिष्टेत चेमुक्त्यै, किं हि न्यूनं तदा भवेत् ? ॥१॥ "

એ મહાત્મા એમ કહે છે કે-યુવાવસ્થામાં રહેલો આદમી, જે રીતિએ વિષયોની તરફ ધસે છે, તેવી જ રીતિએ જો તે મુક્તિ તરફ ધસે, તો આ જગતમાં શું બાકી રહી જાય? બાધક વસ્તુ બહાર કઢાવવાને માટે, એક વખત સારી વસ્તુને દાબી, ખોટી પ્રગટ કરવી પડે છે-બતાવવી પડે છે. ગમે તેવા તેજસ્વી સૂર્યને અને ચંદ્રને લોકોક્તિ પ્રમાણે રાહુ ગ્રસે છે. યૌવન અવસ્થા જેટલી જ્ઞાનિઓની દૃષ્ટિએ સાધના માટે ઉત્તમ છે, તેટલી જ દુનિયાની દૃષ્ટિએ તેનો ઉપયોગ કરવામાં આવે તો અધમ માર્ગે લઈ જનારી છે. ' આજે યુવાનીનો મોટા ભાગે સદુપયોગ થઈ રહ્યો છે '-એવું કોણ કહેશે? દુનિયા ધર્મી જ હોત, તો ધર્મની આ પ્રકારે વાતો કરવાની જરૂરત હોત જ નહિ ! અર્થ અને કામ શીખવવા પડે તેમ નથી : કપટ અને પ્રપંચ, જૂઠ અને ચોરી, ઉઠાઉગીરી અને બદમાશી શીખવવાની પાઠશાળાઓ કોઈ જગ્યાએ છે? તેનાં ભાષણો થતાં કદી સાંભળ્યાં છે? નહિ જ. તે છતાં પણ એય ચોક્કસ છે કે-તે ન આવડતાં હોય તો પણ તેને શીખવનારા ડગલે અને પગલે મળી રહે છે. ' બીજાના ખીસ્સામાંથી કેમ લેવાય ? '-તે શીખવવું મુશ્કેલ નથી : ' કેમ દેવાય ? '-એ શીખવવું એજ કઠિન છે. દુનિયાને લાલચ લક્ષ્મીની છે કે દાનની? લેવાની ભાવના સૌને છે, પણ દેવાની ભાવના કેટલાકને છે? લેનારા તો સામાન્ય રીતિએ બધા જ, પણ દેનારા કોઈક જ : અનાચારી ઘણા, સદાચારી થોડા ! એક કવિવર કહે છે કે:—

" जानन्ति केचिन्न तु कर्तुमीशाः,
कर्तुं क्षमा ये न च ते विदन्ति।
जानन्ति तत्त्वं प्रभवन्ति कर्तुं,
ते केऽपि लोके विरला भवन्ति ॥१॥ "

આ શ્લોક દ્વારા કવિવર એમ કહે છે કે–' દુનિયામાં જાણે છે થોડા : જાણનારાઓમાં પણ પાંગળા ઘણા છે : જેઓ કરવાને શક્તિમાન છે, તેઓ તદ્દન મૂર્ખા છે : પણ જાણે ને કરે તે કેટલા ? કોઈક વિરલા જ ! ' બધા દર્શનકારોએ કહ્યું કે–' માનવજીવન સૌથી ઉંચું ! ' પણ ' કયી રીતિએ ઉંચું ? '–એ બતાવવાને સંખ્યાબંધ ગ્રંથો લખવા પડ્યા. માનવી થઈને પણ રાક્ષસ જેવી કાર્યવાહી કરનારાઓનો તોટો નથી. રાક્ષસ જેવી ન આવડે, તો પશુ જેવી તો બધાને જ આવડે છે. માનવી જેવી કાર્યવાહી કરનારા કેટલા ? ' કાળા માથાનો માનવી શું ન કરી શકે ? '–એ વાક્યના નામે દુનિયામાં જે અત્યાચારો થઈ રહ્યા છે, તેની તો સીમા જ નથી. એ વાક્ય લઈને તેનો ઉપયોગ પણ થાય, અમલેય થાય, સાંગોપાંગ પાર ' પ એ ઉતારાય, પણ ઉંધે માર્ગે હોય તો તેની શી કિંમત ? એ શબ્દો કસાઈઓથી ન કહેવાય. જો કદી એ કહી દે, તો કહેવું પડે કે–' તું કાળા માથાનો ખરો, પણ માનવી નહિ. ' જો માનવીને માનવી બનાવવા હોય, તો કાળા માથાને ગૌણ કરો ! માનવીપણું હશે તો માથાને નમાવશે. માનવીપણું ગયું એટલે માથાં ભટકાવશે. ' અંતર અવાજ ખોટો છે કે ખરો છે '–તેની પરીક્ષા કરવી જોઈશે. સર્વના અંતર અવાજને એકસરખું વજન આપવા જશો, તો શિક્ષક, ધર્મગુરૂ કે ઉપદેશક, કોઈની જરૂર નહિ પડે ! શિક્ષક વિદ્યાર્થિને કહી દે કે–' હું કહું તે સમજવા તારી બુદ્ધિનો ઉપયોગ કર ! ' બધામાં બુદ્ધિ હોય છે : બુદ્ધિહીન કોઈ હોતું નથી : પણ બુદ્ધિનો કોઈ વખત સ્વતંત્ર ઉપયોગ થાય અને કેટલીક વખત તેને નિશ્રામાંય મૂકવી પડે. જેણે

બુદ્ધિને યોગ્ય નિશ્રામાં નથી મૂકી, તે તેનો સદુપયોગ કરી શક્યો હોય એમ બન્યું નથી અને બને એ સંભવિત પણ નથી.

પતન ક્યાંથી જન્મે છે?

આપણી તેજ આંખો શું કામ કરે છે? જે કાંઈ જૂએ, તેને લેવાનું મન કરે છે! કાનો શું કામ કરે છે? જે કાંઈ સારૂં સાંભળે તેને વસાવવાનું મન કરે છે! એ આંખનો અને કાનનો સદુપયોગ કે દુરૂપયોગ? એ વિચારે સુખ કર્યું કે દુઃખ વધાર્યું? આત્માને સન્માર્ગે જોડ્યો કે ઉન્માર્ગે? જોયું અને ઇચ્છા થઈ: મને આ ક્યારે મળે, આ ભાવના આવી: એના પરિણામે પ્રવૃત્તિ કયી? સારી કે નરસી? જેટલી જેટલી સુન્દર-વિષયરસને પોષનારી ચીજો જૂએ, એ બધી મને મળે-એવી ભાવના જાગતી જાય: અને પછી એ મેળવવા માટે તનતોડ મહેનત કરે, તો શી દશા થાય?

એક આદમીને રહેવા માટે ઝુંપડી હતી. ઝુંપડીમાં પણ તે સંતોષથી રહેતો હતો. એક વખત પોતાની તે ઝુંપડીમાંથી બહાર નીકળ્યા પછી, એક સારો રોનકદાર પ્રાસાદ એના જોવામાં આવ્યો. ઝુંપડીમાં રહેનારા તે આદમીએ આ સુંદર પ્રાસાદને ચક્ષુથી જોયો. ઇચ્છા થઈ કે-'મારે પણ આવો પ્રાસાદ હોય તો ઠીક.' એ ઇચ્છા જન્મવાનું પ્રયોજન શું? જે આત્મા બહારના-દુનિયાના થોડા પદાર્થોથી નિર્વાહ કરતો હતો, તેને મોટાઇથી નિર્વાહ કરવાની અભિલાષા થઇ: એજ પતન!

દુનિયાના પદાર્થોની તીવ્ર-તીવ્રતર અભિલાષા, દુનિયાના પદાર્થોને યેન-કેન મેળવવાની અને મેળવીને ભોગવવાની ભાવના, એમાંથી જ પતનનો સદ્ભાવ છે: એ જ પતનનું મૂળ છે. તૃષ્ણા ન હોય, તો ઉન્માર્ગની સંભાવના જ નથી. પતન નીતિને માર્ગે નહિ પણ અનીતિને માર્ગે-એ વાત માની લઇએ, તો પણ અનીતિના માર્ગને ઉદ્ભવવાનું મૂળ સ્થાન શું? સંયમ કેળવ્યો હોત કે-' મને આના

વિના અટકી પડતું નથી, હું ઓછાં સાધનોથી પણ નિર્વાહ કરી શકું છું'–તો એ તૃષ્ણા ઉદ્ભવત? નહિ જ! તૃષ્ણા આત્મભાવને ખીલવનારી કે દબાવનારી? પુદ્ગલની તૃષ્ણા દોષ રૂપ કે ગુણ રૂપ? પુદ્ગલની તૃષ્ણાને પણ લાભ રૂપ માનનારાઓ ભૂલે છે. તેઓને વસ્તુસ્વરૂપનો ખ્યાલ નથી. આત્માને તેઓ ઓળખતા જ નથી. પૌદ્ગલિક પદાર્થોની તૃષ્ણાને ઉન્નતિનું સાધન માનવું, એ માન્યતા મૂર્ખજનોની છે. પૌદ્ગલિક પદાર્થોની તૃષ્ણા ધર્મ રૂપ નથી: આત્માનું એ પતન છે. જેટલી તૃષ્ણા છૂટે તેટલો ઉદય અને તેને જ વાસ્તવિક પ્રગતિ માની શકાય. ચક્ષુ દ્વારા પ્રસાદને જોયો, તેથી તેની ઇચ્છા થઈ: પરિણામે પતન થયું: શાથી? તો કે–ઇંદ્રિયો અને મનની વૃત્તિ કાબૂમાં ન રહી એથી! યુવાવસ્થામાં ઈંદ્રિયો બલવત્તર હોવાને લઈને, ચક્ષુ વિગેરે જ્યાં ને ત્યાં દોડતી હોવાથી, જેમ જેમ નવું જોતો જાય છે, તેમ તેમ તે પ્રાપ્ત કરવાની તેને ઇચ્છા થાય છે. સુસંસ્કારો હોય ત્યાં સુધી નીતિ કાયમ રહે છે: પછી તે તૃષ્ણા અનીતિ કરાવે છે. કેટલાક માણસો પ્રથમ તો ઉદારતાને નામે, કમાઈનો સદુપયોગ કરવાની બુદ્ધિએ કમાવાની પ્રવૃત્તિ શરૂ કરે છે. જગતના ભલા માટે કમાણીના રસ્તે તે ચઢયો: પછી જેમ જેમ પેલી વસ્તુ આવતી જાય છે, તેમ તેમ તૃષ્ણાના તરંગોમાં તણાઈ, દુનિયાના પદાર્થોને લેવાની ઇચ્છા વધારતો જાય છે. પરિણામે ધીમે ધીમે તેનું પતન થાય છે. સારા સંસ્કારો હોય ત્યાં સુધી નીતિ જળવાઈ રહે છે: પછી અનીતિ આવે છે: અનાચારો આવે છે: સદાચારોનો નાશ થાય છે: અને પરિણામે માણસાઈનો લોપ થાય છે. આપણું જીવન યૌવન રૂપી આવર્તમાં ઝકડાઈ નાશ ન પામી જાય, સાધવા યોગ્ય સાધવાનું રહી ન જાય, તેટલા માટે યૌવન વયમાં જેવી રીતિએ આત્મા વિષયો તરફ ધસે છે, તૃષ્ણાની પ્રવૃત્તિઓ તરફ ધસતો જાય છે, તેવી જ રીતિએ એ અવસ્થામાં વિષયોથી પાછો હઠી મુક્તિની સાધના કરવામાં યોજાય, એવો પ્રયત્ન કરવાની

જરૂર છે : અને જો તેમ થાય, તો જગતમાં કશી જ કમીના રહે નહિ. એ અવસ્થાને મુક્તિમાર્ગની સાધનામાં જોડી દેવાય, તો જગતને માટે પણ તે આત્મા આશિર્વાદ રૂપ નિવડે.

સાધન અને સદુપયોગ વચ્ચેનો ભેદ :

યુવાવસ્થાને સાર્થક કરવી હોય, તો તેનો સદુપયોગ કરવો જોઈએ. અકર્ત્તવ્ય કરવું જોઈએ નહિ અને પ્રાણ કંઠે આવે તો પણ સુયર્ત્તવ્ય છોડવું જોઈએ નહિ ! સુકર્ત્તવ્યનો અને અકર્ત્તવ્યનો ભેદ પાડીને, વિવેકપૂર્વક સુકર્ત્તવ્યને અંગીકાર કરવું જોઈએ. પૌદ્ગલિક ભાવને ખીલવનારી પ્રવૃત્તિ, તે અકર્ત્તવ્ય છે : આત્મસ્વરૂપની ખીલવણી, તે સુકર્ત્તવ્ય છે. નાની પણ દુનિયાના પદાર્થની ઈચ્છા, પતન કહેવાય છે. યોગ્યના સહવાસથી દુનિયાના પદાર્થોનો સદુપયોગ કરી બેસે, તો પણ તે પદાર્થોને સદુપયોગનું નિશ્ચિત સાધન ન કહેવાય. દાન લક્ષ્મી વિના ન હોય, પણ દાનનું કારણ–લક્ષ્મી કે તેની મૂર્ચ્છાનો અભાવ? દાનનું સાધન દુનિયાના પદાર્થો ભલે હોય, પણ દાન દેવા તરીકેની ઉદારતા આવે તો જ દાન દઈ શકાય છે. માલીકની યોગ્યતાના પ્રતાપે બુરી વસ્તુથી પણ ભલું થાય, પરન્તુ તેટલા માત્રથી જો તે વસ્તુને તેનું સાધન માની લેવામાં આવે, તો સાધવાનું રહી જાય. એક ખૂણામાં અને વસ્તુના મોહમાં થઈ જાય આધીનતા! માટે જે કરવા યોગ્ય વસ્તુ હોય, તેને જ કર્ત્તવ્ય તરીકે ઘટાવવામાં આવે, તો પરિણામે પતન થવાનો સંભવ રહે નહિ.

નવસર્જન માટે નિશ્રાની આવશ્યકતા :

બાળકને જેમ કોઈ વાળનાર મળે તેમ વળે. ઉન્માર્ગે જાય તો તેમાં પાલકનો દોષ અને સન્માર્ગે જાય તો તેમાં પાલકનો ઉપકાર! વૃદ્ધાવસ્થા પણ અમૂક અંશે પરાધીન જીવન છે : એક યુવાવસ્થા જ સ્વાધીન જીવન છે. શક્તિ ધરાવનારો આદમી યોગ્ય દિશાએ શક્તિઓને વાળે નહિ, ઇંદ્રિયો ઉપર અંકુશ મૂકે નહિ,

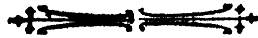
વાત-વાતમાં ઇંદ્રિયોને આધીન થઈ જાય, તો તેના ઉદ્ધારની બારી નથી. આજે મોટા ભાગે એવી દશા દેખાય છે કે-યુવાન મોટો થયો, એટલે માબાપથી એને કહેવાય નહિ અને કહેનાર કહે તો પેલાથી સહાય નહિ. દોરનાર નાયક રહ્યો નહિ અને રહ્યો તો યુવાને તેને ગણ્યો નહિ. તેટલા માટે યુવાવસ્થાના સદુપયોગનું પહેલું કર્ત્તવ્ય, ઇંદ્રિયો ઉપર યોગ્ય અંકુશ મૂકવો તે છે. યુવાવસ્થાનો સદુપયોગ કરવા ઇચ્છનારે, નક્કી જ કરી લેવું જોઈએ કે-દુન્યવી પદાર્થોના રૂપને જોવા માટે જો મારી આંખ દોડે, તો તે આંખ મારી નહિ! 'મારી જ આંખે મને તો ભયંકર કોટિમાં મૂક્યો'-એમ એ વખતે લાગી જવું જોઈએ. ઇંદ્રિયો કાબૂમાં રાખી શકે તો સદુપયોગ: તેને આધીન થાય તો તેનો દુરૂપયોગ! અંકુશમાં રહેલો આત્મા જ યુવાનીનો સદુપયોગ કરે છે. 'ઇંદ્રિયો મારી છે. તેને હું જેમ યોગ્ય માર્ગે લઈ જાઉં તેમ જ જવી જોઈએ.'-એમ નહિ માનતાં, યુવાવસ્થામાં પડેલો આદમી, પોતાના માથા ઉપરના અંકુશોને આઘા મૂકે, તો તેની કફોડી દશા થાય છે. એક તો આંધળો અને વળી ઉદ્ધત. આંખે દેખતો નથી અને દોરે એનાથી દોરાતો નથી, તેના જેવી એની દશા થાય છે. આથી જ્યાં સુધી યુવાવસ્થામાં ઇંદ્રિયો ઉપર કાબુ આવે નહિ, ત્યાં સુધી તેનો સદુપયોગ થવાને બદલે દુરૂપયોગ થવાનો સંભવ જ વધારે છે. યુવાને નવું સર્જન કરવાનો દાવો પૂરવાર કરવો હોય, તો એ અવસ્થામાં તૃષ્ણા રૂપી તરંગોમાં તણાઈ, ઇંદ્રિયોને આધીન થઈ જઈ, સંસાર રૂપી સાગરના આવર્તમાં પડતાં પોતાના આત્માને બચાવી લેવો જોઈએ. આથી જ એક કવિવરે યુવાવસ્થાની ભયંકરતામાં આલેખતાં કહ્યું છે કે-

" મેં ઉત્તમ રીતિએ ચિત્તને કેળવ્યું, વિવેક મેળવવા પ્રયત્ન કર્યો, આચાર સુંદર બનાવ્યો, ગુણો મેળવ્યા, ક્ષમા શીખ્યો, લજ્જા મેળવી, પરિશ્રમ વડે ઘણી વિદ્યાઓ ભણી ચિત્ત મારું બનાવ્યું, વિવેક, આચાર, ગુણો મેળવવાનો મેં પ્રયત્ન કર્યો. આટલું બધું મેં

કર્યું તો પણ, આ યૌવન રૂપી ગહન વનમાં, મને એકલો મૂકીને બધા ચાલ્યા ગયા!"

ઉપસંહાર:

જે યુવાવસ્થા આવી રીતિએ યોગિઓને પણ ગુણથી વિયોગ કરાવનાર છે. ભયંકર અટવી સમાન છે, જેમાં અપવાદની પૂરી સંભાવના છે, મહાપુરૂષો પણ જેનાથી ભયભીત રહે છે, તેવી યુવાવસ્થામાં પણ ઈંદ્રિયો ઉપર યોગ્ય અંકુશ મૂકવામાં ન આવે, તો તે મહાન શ્રાપ રૂપ નિવડે તે સ્વાભાવિક જ છે. સારૂં સાધન મેળવવું એ જેટલું કઠિન છે, એના કરતાંય વધારે કઠિન એ સાધનનો સદ્-પયોગ કરવો તે છે. યૌવન જેવા સાધન દ્વારા સંસારસાગરને જો તરવો હોય, તો એ સાધનને ગમે તેમ વેડફ્યે નહિ જ નભે. જેઓ યુવાનીમાં દીવાના બનીને કર્ત્તવ્યાકર્ત્તવ્યનું ભાન ભૂલી જાય છે, તેઓ પોતાના જીવનને તો બરબાદ કરે જ છે, પરન્તુ બીજા પણ અનેકોનાં જીવનોને ધૂળમાં મેળવે છે. યૌવનને જો અપવાદરહિતપણે વ્યતીત કરવું હોય, તો કેવળ અંતરનાદ ઉપર નાચવાનું માંડી વાળો, યોગ્યની નિશ્રાને અંગીકાર કરવી પડશે. સૌ કોઈ આ રીતિએ વર્તી, સ્વપર-હિતને સાધનારા બનો અને પરિણામે મુક્તિસુખને પામો, એ જ એક શુભાભિલાષા.

વચનામૃત

સુખ મેળવવાને માટે મન, વચન અને કાયા તૈયાર હોય તે છતાં પણ સુખ ન મળે, તો સાધનની ત્રુટિ છે એમ માનવું જ જોઈએ.

*

દુનિયાના નાશવંત પદાર્થોના યોગથી સાચું અને પરિપૂર્ણ સુખ અનુભવી શકાય એ શક્ય જ નથી.

*

સાચી શાન્તિ

પ્રવચનકાર : પૂ. આ. શ્રીમદ્ વિજયરામચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મ.
સભા બોલાવનાર : શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક મંડળ, મુંબઈ
સભાસ્થલ : લાડની વાડી, સી. પી. ટૅન્ક રોડ, મુંબઈ
દિવસ : રવિવાર, તારીખ ૨ : માર્ચ : ૧૯૩૦

સાચી શાંતિનો અમોઘ ઉપાય :

જગતમાં દરેકે દરેક પ્રાણી શાંતિની ચાહના રાખે છે, એ તો એક શંકા વિનાની વાત છે. જગતમાં અશાંતિની ઈચ્છા કોઈનીય હોય, એમ માનવાને એક પણ કારણ નથી. નાનાથી મોટા સુધી દરેક જીવ, શાંતિ ઇચ્છે છે અને શાંતિ મેળવવાના ઈરાદાથી પોતાથી શક્ય એટલો પ્રયત્નેય કરે છે, પણ શાંતિનો અનુભવ કરનારા આ જગતમાં બહુ જ વિરલ જીવો છે. સૌથી પહેલી વાત તો એ છે કે-'જ્યાં સુધી પોતે શાંતિ રૂપ ન બને, ત્યાં સુધી પોતાને શાંતિ મળે કેમ ?' કહેવત પણ છે કે-'વાવે તેવું લણે અને કરે તેવું પામે.' જોઈએ છે શાંતિ અને કાર્યવાહીઓ એવી કે-અશાંતિ જ આપે. એવો આત્મા ગમે તેટલા ઈલાજો કરે, તો પણ શાંત પામી શકતો નથી. આજે ઘણાઓને વાસ્તવિક શાન્તિ કોને કહેવાય, તેની પણ જોઈતી ગમ નથી. શાંતિ એવી હોવી જોઈએ, કે જેના યોગે આત્મા વર્તમાનમાં પણ સુખ પામી શકે અને અન્તે પણ સુખને પામી શકે.

આપણે જે શાંતિ બતાવવા માગીએ છીએ, તે આવી કાર્યસાધક. આપણું ઇષ્ટ જેનાથી સુખે સધાય, એવી શાંતિ જોઈએ. આપણને સ્મશાનવત્ શાંતિ નહિ, પણ જીવંત શાંતિ જોઈએ છીએ. જ્યાં સુધી જીવન શાંતિમય ન બને, ત્યાં સુધી સત્ય વસ્તુની પ્રાપ્તિ ન થાય. દુનિયામાં જો બધા જ શાંતિના ઉપાસક છે, તો આજે ડગલે ને પગલે અશાંતિ કેમ દેખાય છે? દરેકને કાંઈ ને કાંઈ અશાંતિ બેઠી જ છે. એ અશાંતિના હેતુઓને ટાળવામાં આવે, તો જ જીવનને શાંતિમય બનાવી શકાય. જે વસ્તુ જોઈએ તેને, તેના સ્વરૂપને અને તેનાં સાધનોને ન વિચારાય તેમજ તેને બગાડનારાં સાધનોને જીવનથી દૂર ન ખસેડાય, તો હેતુ કયી રીતિએ પાર પડે? મહાપુરૂષોએ તો ફરમાવ્યું છે કે–' જો શાંતિ જોઈએ તો ખૂદ શાંતિમય બનો.' સામો કેવો છે તે ન જૂઓ, પણ તમે કેવા છો એ જૂઓ. તમે જો વાસ્તવિક રીતિએ શાંત બનશો, તો બીજામાં પણ–જો તે યોગ્ય હશે તો–આપોઆપ શાન્તિ લાવી શકશો. જીવનને વાસ્તવિક રીતિએ શાંતિમય બનાવવાના ઉપાયો, જ્ઞાની મહાપુરૂષોએ દર્શાવ્યા છે. એ ઉપાયોનો જો અભ્યાસ કરવામાં આવે અને આજ્ઞાંકિતપણે એ ઉપાયોને જો સેવવામાં આવે, તો સાચી શાન્તિની પ્રાપ્તિ, એ કોઇ અશક્ય વસ્તુ છે જ નહિ. મહાપુરૂષોએ શાંતિની પ્રાપ્તિ માટે વિશ્વવ્યાપી ભાવના એ બતાવી છે કે–

" शिवमस्तु सर्वजगतः, परहितनिरता भवन्तु भूतगणाः।
दोषाः प्रयान्तु नाशं, सर्वत्र सुखीभवतु लोकः ॥ १ ॥ "

'(૧) સર્વ જગતનું કલ્યાણ થાઓ, (૨) ભૂતગણો–સર્વ પ્રાણિઓ પરહિતમાં રક્ત થાઓ, (૩) દુનિયાના તમામ દોષો નાશ પામો અને (૪) સર્વત્ર લોક સુખી હો!'–આ રીતિએ ચાર પ્રકારોમાં વહેંચાએલી ભાવના, શાંતિના અર્થિઓમાં હોવી જ જોઈએ. જ્ઞાની પુરૂષોએ શાન્તિને માટે દર્શાવેલી આ કેવી ઉમદા ભાવનાઓ છે? દુનિયાનો કોઇ પણ આત્મા હો, તેની સાથે

સંબંધ હો કે ન હો, તેનાથી લાભ મળો કે હાનિ, પણ એનું કલ્યાણ જ ઇચ્છવા રૂપ ભાવના હોવી ઘટે. 'જીવનને શાંતિમય બનાવવાનો આ એક અમોઘ ઉપાય છે. જગતના જીવ માત્રના કલ્યાણની ભાવના હૃદયમાં વ્યાપી જવી જોઇએ. આ ભાવના સાથે જ '૧–ભૂતગણો પરહિતમાં રક્ત થાઓ, ૨–દોષો નાશ પામો અને ૩–લોક સર્વત્ર સુખી થાઓ.'–આ ત્રણ ભાવનાઓ પણ શાંતિના અર્થી આત્માના રોમે રોમમાં વસી જવી જોઈએ. આ વિચારોથી રંગાએલો આત્મા જ 'સાચી શાન્તિ'નો સાક્ષાત્કાર કરી શકે છે.

શાંતિનાં સાચાં સાધનો મેળવવાં જ જોઇએ :

આથી સ્પષ્ટ છે કે–

'૧–સારાય વિશ્વનું કલ્યાણ થાઓ,
૨–પ્રાણિમાત્ર પરહિતમાં રકત બનો,
૩–દોષો નાશ પામો અને–
૪–સર્વત્ર લોક સુખી હો.'—

આ વિચારોને વિશ્વમાં ફેલાવવા માટે કરવામાં આવતા પ્રયત્નોની સામે, અજ્ઞાન આત્માઓ તરફથી મચાવવામાં આવતા ઉપદ્રવો, ઉભી કરવામાં આવતી તકલીફો અને લાવવામાં આવતાં આક્રમણોની દરકાર ન કરવી, એ જ સાચી શાંતિના અર્થી આત્માની સાચી ઓળખાણ છે. જે આત્મા અજ્ઞાન આત્માઓના ઉપદ્રવ આદિથી મુંઝાઈ જઈ સુઅવસરે પણ ચૂપકીદી પકડવામાં શ્રેય માને છે, તે સાચી શાંતિથી વંચિત રહી જાય છે. સાધનોની સાધના વિના, સાધ્યની સિદ્ધિ કદી પણ થઈ શકતી નથી. જે આત્મામાં પ્રાણી માત્રના કલ્યાણની ઉર્મિઓ નથી ઉછળતી, જે આત્મા પ્રાણી માત્ર પરહિતમાં સક્રિયપણે રક્ત બને–એવું હૃદયથી નથી ઇચ્છતો, જે આત્મા દોષોના નાશમાં ઉદાસીન છે અને જે આત્મામાં સર્વનેય સુખી જોવાની તાકાત નથી, તે આત્માના જીવનમાં

અશાંતિ હોય, એમાં કશું જ આશ્ચર્ય નથી. જે શાંતિની ઝંખના કરવામાં આવે છે, તે શાંતિને સિદ્ધ કરી આપે તેવી સાધનસામગ્રી મેળવ્યા વિના છૂટકો થવો જ નથી: પરંતુ આજના શાંતિચાહકોની તો ભાવના જ કોઈ વિલક્ષણ છે. સામાના સુખોને જોવાની તાકાત જ દિન–પ્રતિદિન વિલય પામતી જાય છે. સામાને સુખી જોવાની સાથે જ તે ચોંકે છે કે–' હું દુઃખી છું, છતાં આ સુખી કેમ?' જો આ રીતિએ ચોંકી નહિ ઉઠતાં, સામાને સુખી અને પોતાને દુઃખી જોઇને, સુખ અને દુઃખના હેતુઓનો વિચાર કરે, દુઃખના હેતુઓને દૂર કરે તથા સુખના હેતુઓને સેવે, તો તો તે જ વખતે તેને શાંતિનો સાક્ષાત્કાર થવા માંડે: પણ આ તો એકદમ, સામાને સુખી જોતાંની સાથે જ, ચોંકી ઉઠે છે અને કહેવા માંડે છે કે–' શા માટે સુખી પોતાના સુખનો ભાગ અમને ન આપે? અમે દુઃખી હોઈએ, ત્યાં સુધી સુખ ભોગવવાનો એને હક્ક પણ શો છે? જ્યાં સુધી અમે દુઃખી હોઇએ, ત્યાં સુધી સુખિને પણ સુખ ભોગવવાનો હક્ક નથી!' આવી વિચારમાળાના પરિણામે આત્મા ઉપરનો કાબુ ગયો, મનુષ્યોના મર્યાદાશીલ જીવને પલટો ખાધો અને એ આંતર ભાવનાનું રૂપક બહાર આવ્યું. એના જ યોગે આજે ચોમેર અશાંતિની જ્વાળા વિશેષ પ્રમાણમાં સળગી રહી છે. જે કાળમાં આવા વિચારોનું સામ્રાજ્ય હોય, તે કાળમાં કોઈ ભાગ્યવાન જ સુખી હોય. આજે સાધનો ઘણાં છે એમ કહેવાય છે, છતાં શાંતિનો છાંટોય નથી દેખાતો. ' સાધન તેનું નામ, કે જે સાધ્યને સાધી આપ: પણ સાધન તે નહિ કે જે સાધ્યથી દૂર કરે. '–આ સત્ય આજની દુનિયા સર્વથા ભૂલતી જાય છે. આજની દુનિયાએ–' સાધન તેને કહેવાય કે જે જીવનને સહાયક થાય, પણ બોજા રૂપ ન બને '–આ વાત ખાસ ધ્યાનમાં લેવાની જરૂર છે. વિવેકપૂર્વક વિચારશો તો સમજાશે કે–આજનાં સાધનો જીવનમાં બોજા રૂપ છે, એટલે કે–જીવનમાં બોજો વધારનારાં છે.

ખરેખર, જ્યાં પોતાને જ પોતાના આત્માના હિતની ચિંતા નથી, ત્યાં જગત માત્રના કલ્યાણની ભાવના અને જગતના પ્રાણી માત્ર પરહિતમાં રક્ત બનો, એ ભાવના આવે જ ક્યાંથી? જાતે દોષવાન હોય અને દોષ ટાળવાના ઇરાદાથી પર હોય, ત્યાં દુનિયાના દોષ દૂર થાઓ, એવી ભાવના પણ ક્યાંથી આવે? એજ રીતિએ-'હું દુઃખી છતાં બીજા સુખી કેમ?'-આ દુષ્ટ વિચાર જ્યાં સુધી હૃદયમાં છે, ત્યાં સુધી-'જગતના સઘળાય જીવો સુખી થાઓ'-એ ભાવના તો માત્ર મુખપાઠ રૂપે જ રહેવાની.

અર્થ-કામ શાંતિ નહિ આપે:

'ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ'-આ ચાર પુરૂષાર્થો ગણાય છે. એ ચારેયમાં પુરૂષાર્થપણાની અપેક્ષાએ સમાનતા છે: કારણ કે-ચારેયમાં પ્રયત્ન વિના છૂટકો નથી. એ દરેક પુરૂષાર્થ પ્રયત્નથી સિદ્ધ થાય છે. ચારમાંથી એકની પણ સિદ્ધિ કે સંરક્ષણ પ્રયત્ન વિના શક્ય નથી: પણ દુનિયાનો મોટો ભાગ ક્યા પુરૂષાર્થ માટે પ્રયત્ન કરે છે, એ કહો! ધર્મ તથા મોક્ષ માટે ઉદ્યમ કેટલા જણા કરે છે અને અર્થ તથા કામ માટે ઉદ્યમ કેટલા જણા કરે છે? મોક્ષ માટે તો આજે ઘણાઓ તરફથી એમ જ કહેવાય છે કે-'મનાય કેમ? હશે કે નહિ? ગપ્પાં કાં ન હોય? ખાત્રી શી? કોણે જોયો? મોક્ષ તો ભોળાને ફસાવવાની જાળ છે!' જ્યારે મોક્ષ માટે આમ બોલાય, તો પછી તેને મેળવવાની કામના તો રહી જ ક્યાં? અને જ્યારે મોક્ષની કામના ઉડી ગઈ, તો પછી ધર્મનો વાસ્તવિક ખપ પણ શાનો હોય? આથી સ્પષ્ટ છે કે-ચારેય પુરૂષાર્થો પુરૂષ-પ્રયત્નની અપેક્ષાએ સમાન છતાં, દુનિયાની કામના મોટે ભાગે અર્થ-કામમાં છે: જગતનો મોટો ભાગ અર્થ-કામ માટે જ પ્રવર્તે છે: જીવનનો સઘળો કાળ એ માટે ગુમાવે છે: પણ એ અર્થ-કામ આત્મા સાથે કેટલો કાળ રહેવાના છે? અંતે જવાના જ છે, એનો

વિચાર જ લગભગ ભૂલાઈ ગયો છે. શરીરમાં અસાધ્ય વ્યાધિ થાય અને ડૉક્ટર હજારોની ફી લેવા છતાંય હાથ ખંખેરે, ત્યારે આત્માને અર્થ અને કામની ખડકની જેમ ખડકેલી વિપુલ સામગ્રી પણ શાંતિ આપી શકે તેમ છે? નહિ જ. આજે ઘણા કહે છે કે–"આ દુનિયામાં અર્થ-કામ વિના ચાલે તેમ નથી, માટે તેના ત્યાગની વાત કરવી એ તો મૂર્ખાઈ છે." આ ભાવના આ જમાનામાં લગભગ રૂઢ જેવી બની ગઈ છે : પૌદ્‌ગલિક સુખના ત્યાગની વાત કરનારા આજે ગાંડા મનાય છે: પણ પરમ ઉપકારી શાસ્ત્રકાર મહર્ષિઓએ ઉંડામાં ઉંડી શોધ કરીને કહ્યું છે કે–"અર્થ અને કામ જીવનમાં શરણ રૂપ છે જ નહિ!" માનો કે–અર્થ અને કામની સામગ્રીનો સુમાર ન હોય, માગે તે મળી શકે એટલાં સાધનો પાસે હોય, ધનની કે ભોગની ખામી ન હોય અને નોકર-ચાકર-સ્નેહી-સંબંધી પણ અનુકૂળ હોય : આવા પણ સુખી આદમીને, અંતિમ અવસ્થાએ એ બધી ચીજોમાંથી કયી ચીજ શાંતિ આપવાને સમર્થ છે? કહેવું જ પડશે કે–એક પણ ચીજ સમર્થ નથી. બધાં પાસે ઉભાં હોય, પણ કરે શું? શરીરમાં તીવ્ર પીડા ઉત્પન્ન થઈ, ત્યાં થાય શું? એ બધી સામગ્રીઓ તે વખતે તો ઉલ્ટી મુંઝવણ ઉભી કરે. 'એવા સમયે જીવનમાં શાંતિ આપનાર ચીજ કયી?'–તેનો જ આજે આપણે વિચાર કરવાનો છે.

આત્માનો વિચાર:

'આત્મા પરમ શુદ્ધ અને અલિપ્ત છે'–એવી વાતો કરનારા શુષ્ક અધ્યાત્મવાદિઓથી ભોળવાતા નહિ. એ બધી વાતો તેની અપેક્ષાપૂર્વક જો જાણવામાં અને માનવામાં ન આવે, તો વાહીયાત અને નકામી છે!' 'આત્મા શુદ્ધ છે, બ્રહ્મસ્વરૂપ છે, પણ ક્યારે?' તે સમજવાની જરૂર છે. આત્મા જો વર્તમાનમાં પણ પરમ શુદ્ધ છે, તો તે આ શરીર રૂપી ગંધાતી કોટડીમાં કેમ ભરાયો છે? જો

કોટડીમાં ભરાયો છે, તે કોટડીની મલિનતા કાંઈ છૂપી નથી : એ કોટડી અશુચિ પદાર્થોથી જ ભરપૂર છે. એવી કોટડીમાં આધીન રહેવું પડે છે, એ જ સૂચવે છે કે–પોતે મૂળ સ્વરૂપે શુદ્ધ હોવા છતાં પણ, અત્યારે તે કયાંક બીજે જ ફસાયો છે! આ રીતિએ આત્મા ફસાએલો છે–એમ પ્રત્યક્ષપણે દેખાતું હોવા છતાં પણ, આત્માને આવી અવસ્થામાં ય પરમ શુદ્ધ માનવાની વાતો કરવી, તે તત્ત્વજ્ઞાનિઓની દૃષ્ટિએ મૂર્ખતા જ છે. 'આત્માનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ સ્ફટિક જેવું નિર્મળ છે.'–આનો ઈન્કાર નથી, પણ સ્ફટિક રત્નમાં લાલ–લીલા–પીળા ઈત્યાદિ રંગના દોરા ઘાલીએ, તો તેનો શ્વેત રંગ દેખાતો બંધ થઈ જાય ખરો કે નહિ? લાલ, લીલા, પીળા દોરા ઘાલ્યા કરવાનું ચાલુ રાખવું અને નિર્મળ છે, શ્વેત છે–એવી બૂમરાણ કરવી, તે કેમ ચાલે? જે સ્થિતિ હોય તે વિચારવી ઘટે. સ્ફટિક રત્ન અને રંગીન દોરાઓનું તો વસ્તુનો ખ્યાલ આપવા પૂરતું જ આ ઉદાહરણ છે. આત્માની સ્થિતિમાં તો એથી મોટો તફાવત છે. રંગીન દોરાઓ સ્ફટિક રત્નમાં એકમેક રૂપ બની જતા નથી, જ્યારે આત્મા અને જડ કર્મનો સંબંધ તો લોહ–અગ્નિવત્ છે. જ્યાં સુધી એ સંબંધ છે, ત્યાં સુધી શુદ્ધ પણ આત્મા અશુદ્ધ છે. એ સંબંધ ટળે, તો આત્મા પોતાના મૂળ શુદ્ધ સ્વરૂપને પામી શકે. કહેવાનો ભાવ એ છે કે–આત્મા સ્વરૂપે શુદ્ધ અને નિર્મળ છે એ વાત સાચી, પણ વર્ત્તમાનમાં તેની દશા તેવી નથી, એ ભૂલવું ન જોઇએ. 'આત્માનું શુદ્ધ સ્વરૂપ નિર્મળ નથી'–એવી માન્યતા છે જ નહિ, પણ જ્યાં સુધી તે જડના સંસર્ગથી લેપાએલો છે, ત્યાં સુધી તેને કલ્પિતપણે વર્ત્તમાનમાં પણ નિર્મલ માન્યા કરવો, એ અજ્ઞાનતા છે. જડના સંસર્ગથી અલગ થયા વિના કે અલગ થવાની ભાવના વિના આત્મામાં શાંતિ આવવી, એ સ્વપ્ને પણ સંભવિત નથી. સંપૂર્ણ અને શાશ્વત શાંતિ તો આત્માને ત્યારે જ પ્રાપ્ત થશે, કે જ્યારે તે જડના સંયોગ રૂપ અશુદ્ધિથી સર્વથા મુક્ત બની જશે : પરન્તુ

તે પહેલાંય આત્મા જો સુયોગ્ય બને, તો સાચા સમભાવના યોગે પ્રાપ્ત થતી અનુપમ એવી શાંતિનો, આ જગતમાં પણ અનુભવ કરી શકે છે. જડ પદાર્થોમાં તો શાંતિ છે જ : કારણ કે-જડ પદાર્થો ઉપર અગ્નિ મૂકો તો પણ તે ખસવાના નથી : પણ આપણે તો તે શાંતિ નથી જોઈતી, કિન્તુ આત્મગુણના પ્રગટીકરણ રૂપ શાંતિ જોઈએ છે. આત્મશાંતિના ફક્ત બે જ માર્ગ છે : અને તે એ જ કે-

૧–એક તો આત્માની સાથે એકમેક રૂપ થઈ ગયેલા જડના સંયોગથી સર્વથા અલગ થવું : અને-

૨–બીજો માર્ગ એ છે કે-જડના સંયોગથી આત્માને સર્વથા મુક્ત ન બનાવી શકાય ત્યાં સુધી જડના સંયોગથી અલગ થવાની ભાવનાપૂર્વક અલગ થવાય તેવી ક્રિયાઓ ચાલુ રાખવી.

અર્થાત્–' કાં તો એ સંયોગથી સર્વથા મુક્ત બની જાઓ અથવા તો મુક્ત બનવાની ભાવનાવાળા થાઓ,–તો જ શાંતિ જેવી કોઈ ચીજ જગતમાં વિદ્યમાન છે, એનો જીવનમાં અનુભવ થશે. જે આત્મામાં પોતાના આત્માને જડના સંયોગથી સર્વથા મુક્ત બનાવવાની ભાવના પ્રગટે છે, તે આત્મામાં આપણે કહી આવ્યા તે ચાર ભાવનાઓ ઉત્પન્ન થયા વિના રહેતી જ નથી અને જેનામાં એ ચાર ભાવનાઓ ઉત્પન્ન થઈ જાય, તેને સાચી શાન્તિનો તેટલા પ્રમાણમાં અનુભવ થયા વિના પણ રહેતો નથી.

શાંતિ આત્મામાં જ રહેલી છે :

'(૧) જગતના પ્રાણી માત્રનું કલ્યાણ થાઓ, (૨) જગતના સઘળાય જીવો પારકાના હિતમાં રક્ત બનો, (૩) દુનિયાના દોષો માત્ર નાશ પામો અને-(૪) લોક માત્ર સુખી થાઓ. '–આ ચારેય ભાવનાઓમાં જે રમણ કરે, તેને સદા શાંતિ જ હોય : બાકી શાંતિ કાંઈ એવો કોઈ રસ નથી, કે જે ઘોળીને પીઇ લેવાય. જે આત્મા પારકાનું સુખ જોવાની તાકાત નથી ધરાવતો, તે આત્માને શાંતિ

ક્યાંથી મળે ? આજે આખા જગતમાં જ્યાં ને ત્યાં જણાતા ઉપદ્રવ માત્રની મૂખ્ય જડ એ છે કે-' અન્યને સુખી દેખવાની કે સાંભળવાની તાકાત નાશ પામતી જાય છે.' જ્યાં સુધી એ ઉદારતા ન આવે, ત્યાં સુધી સાચી શાંતિની પ્રાપ્તિ અશક્ય છે. ' ન કોઈનું સુખ જોવાય '-' બીજાઓ પરહિતમાં જોડાય તે પણ ન સહાય ' અને દોષો સાથે મિત્રાચારી હોય '-આ ત્રણે ય મહાન દૂષણોથી ઘેરાએલાં આત્માઓ, શાંતિને કેવી રીતિએ પામી શકે ? જ્યાં કેવળ લક્ષ્મી અને તેના ઉપભોગોની જ ગરજ હોય, ત્યાં ઈર્ષ્યા આદિ દોષો ઉત્પન્ન થવા, એ કાંઇ અસ્વાભાવિક વસ્તુ નથી : અને બીજાની પાસે લક્ષ્મી હોય તે અગર તો તે જે કાંઈ સુખ ભોગવતો હોય તે ખમાય નહિ, ત્યાં શાંતિની આશા આકાશકુસુમ જેવી જ છે. બીજાનું સુખ જોઈને જેને મુંઝવણ થાય, તેના હૈયામાંની ભડકે બળતી અશાંતિની ચીતા, શી રીતિએ શાંત થાય ? જે આત્મા બીજાનું સુખ જોઈ શકતો નથી, તે આત્મામાં જગતના પ્રાણી માત્રના કલ્યાણની ભાવના તો ક્યાંથી જ આવે ? જ્યાં પોતે પરહિત જોઇ શકતો નથી, ત્યાં-' બીજાઓ પરહિતમાં રક્ત રહે '-એ ભાવના શી રીતિએ આવે ? અને બીજાનું ભલું ન જોઈ શકવાના દોષવાળો, ' દુનિયાના જીવ માત્રના દોષો નાશ પામો '-એવી ભાવના તો સેવવાનો જ ક્યાંથી ? જો આત્મા પોતે પોતાના સ્વરૂપમાં સ્થિર થઈ જાય અને કર્મવશ થઈ ને કેળવી લીધેલી પોતાની કુટેવોને તજી દે, તો કાંઈ શાંતિ કોઇની પાસે લેવા જવી પડે તેમ નથી : ખરીદ કરવી પડે કે ઉછીની લાવવી પડે તેમ પણ નથી : કારણ કે-શાંતિ પોતાના આત્મામાં જ છે. દરેક આત્માની શાંતિ પોતાની પાસે જ છે, પણ તેનો ઉપભોગ કરતાં આવડવું જોઈએ. બીજાની શાંતિ દેખીને બળનારને કદી જ શાંતિ મળવાની નથી. ' બીજાનું સારૂં જોઈ શકાવું નહિ '-એ તો ઈર્ષ્યા છે અને ઈર્ષ્યા એ દુર્ગુણ છે. કોઈને સુખી જોઈ શાંતિ ન થાય, એવા આત્માને આ ભવે તો શું, પણ અનંતા ભવે પણ એ દશામાં શાંતિ

મળવી મુશ્કેલ છે. આથી શાંતિના અર્થિએ એ ' ઇર્ષ્યા ' દુર્ગુણને તજવો જોઈએ અને ' સૌ સુખી થાઓ '–એ ભાવનાને અપનાવવી જોઈએ.

તૃષ્ણાના વેગને રોકો :

જેમ ઈર્ષ્યા અશાંતિની ઉત્પાદક છે, તેમ તૃષ્ણા પણ અશાંતિને ઉત્પન્ન કરવા સાથે વધારનારી છે. આજે તૃષ્ણા ઉપરના અંકુશના અભાવે, તે દિન–પ્રતિદિન વધતી જ જાય છે : એ તૃષ્ણાના યોગે જરૂરીઆતો વધતી જ જાય અને તે પૂરી ન થાય, એટલે પરિણામે અશાંતિ આવીને ઉભી જ રહે ! ત્યાં પણ આજના શાંતિ-રસિકો તો ઇચ્છા ઉપર અંકુશ મૂકવાની વાતોનો જ વિરોધ કરે છે અને કહે છે કે–' ઇચ્છાનો નિરોધ શા માટે ? ' પણ જ્ઞાનીપુરૂષો તો તો ફરમાવે છે કે–' નાહકની ઇચ્છાઓ કરવાથી લાભ શો ? ઇચ્છાઓની વૃદ્ધિ એ જ અશાંતિ. ' આવી ઇચ્છા કરનારાઓ ઇરાદા-પૂર્વક પોતાના જીવનની શાંતિનો નાશ કરે છે. નિરંકુશ ઇચ્છાઓ કર્યે જનારો જીવનભર શાંતિ પામી શકતો નથી. ' આટલું આટલું કર્યું છતાં આ ન મળ્યું '–એય અશાંતિ છે અને એ અશાંતિ મરતાં પણ એને પીડે છે. તૃષ્ણાના તરંગોમાં નાચનારની મરતી વખતની દશા જોઈને પણ દયા જ આવે. કોઇ ધર્મ સંભળાવવા આવે, તોય એનાથી ન સંભળાય. અસંતોષની ભાવનાથી જ એ દુઃખી ને દુઃખી હોય. એને ન જીવતાં શાંતિ, ન મરતાં શાંતિ. જો શાંતિ જોઇએ તો જીવનને શાંતિમય બનાવો. જીવનને શાંતિમય બનાવવાને માટે તૃષ્ણાના વેગને રોકવો જોઇએ. મનનો વેગ એકદમ રોકાવો એ શકય નથી, એટલે પહેલાં તો દિશા ફેરવવી જોઈએ. એમ કર્યા વિના, પૌદ્‌ગલિક તૃષ્ણાના જ તરંગોમાં તણાયા, તો પરિણામ ભયંકર છે. જ્ઞાની પુરૂષોએ રજૂ કરેલા વિચારો જો જીવનમાં જડાઈ જાય, તો તૃષ્ણાના તરંગો આપોઆપ શમી જાય :

પણ એ વિચારો જીવનમાં જડી દેવા એ સહેલું નથી. ગમે તેવા પ્રસંગે પણ એ વિચારોને અખંડિત રાખવાને માટે, જીવનને મર્યાદાશીલ બનાવ્યા શિવાય છૂટકો જ નથી.

આલંબનો સ્વચ્છ રાખો :

પૌદ્‌ગલિક તૃષ્ણાઓ ઉપર કાબુ મેળવ્યા વિના, પ્રાણી માત્રના કલ્યાણની ભાવના આવવાની નથી. આપણને શાંતિ જોઈએ, તો આપણે જગતને શાંતિ આપવી જોઇએ. આપણામાં શાંતિ આવી, એટલે જગતમાં આપોઆપ શાંતિ દેખાશે. જેવો આરીસો તેવું મુખ દેખાય. આરીસો મેલો તો નિર્મલ પણ મુખ મેલું દેખાય અને આરીસો ચોખ્ખો તો મુખ ચોખ્ખું દેખાય. મુખનો ડાઘો સારો, પણ આરીસાનો ડાઘો ખોટો. મુખ ઉપર ડાઘો હોય તે આરીસો બતાવે એટલે ઝટ દૂર કરાય, પણ આરીસામાં ડાઘો હોય તો શું થાય ? એથી તો મુખ ઉપર ન હોવા છતાંય ડાઘો જણાય અને ડાઘો દેખાતો દૂર ન થાય ત્યાં સુધી ખણીએ તો ચામડી લાલ થાય, બળતરા બળે અને ન હોય ત્યાં ડાઘો પડે : માટે આરીસો સ્વચ્છ રાખવો જોઈએ. આરીસા ઉપર ધૂળ ચડે એ ન ચાલે. આરીસાને સાફ રાખવાની સૂચના નોકરને કરવી જોઈએ કે કેમ ? નાહી-ધોઈને એમાં મોં જોઈ લીધું, કામ કરી લીધું, પછી એના ઉપર પડદો નાખો છો ને ? નાહી-ધોઈ-અલંકાર પહેરી બહાર જતી વખતે 'બરાબર છો'-એવું પ્રમાણપત્રક આપનાર આરીસો છે : એટલે પ્રમાણપત્રક જ્યાંથી મેળવવાનું, તે શુદ્ધ જોઇએ જ. તેવી જ રીતિએ આત્માને શુદ્ધ સ્વરૂપ પમાડનારાં આલંબનો પણ તદ્દન સ્વચ્છ જોઈએ. જ્ઞાનિએ-'શુદ્ધ દેવ, શુદ્ધ ગુરૂ અને શુદ્ધ ધર્મને' શુદ્ધ આલંબનો કહ્યાં : એ આલંબનોમાં મલિનતા ન ચાલે : 'એ તો એમ જ ચાલે'-એમ એમાં ન ચાલે : એમ ચલાવવું એ ભયંકર મૂર્ખાઈ છે. શુદ્ધ આલંબનોને લક્ષ્યમાં રાખી, તેને અનુસરીને ચાલવાનો પ્રયત્ન કરવો

જોઈએ : અને એમ થાય તો જ આત્મામાં રહેલી મલિનતાનો નાશ થાય. શાંતિનો અખૂટ ખજાનો આત્મામાં મૌજૂદ છે : એ માટે કોઈ પાસે માગવા જવું પડે તેમ નથી : પણ શરત એ છે કે–શાંતિ ભોગવવા લાયક બનવું પડશે. જ્યાં સુધી એ યોગ્યતા નહિ આવે, ત્યાં સુધી શાંતિ નહિ મળે. 'જગતના પ્રાણી માત્રનું કલ્યાણ ઇચ્છવું'–એ ભાવનામાં કે ' બધા પારકાના હિતમાં રક્ત રહો, દુનિયાના દોષો નાબૂદ થાઓ અને લોક માત્ર સુખી થાઓ '–આ ભાવનામાં કાંઇએ કઠિનતા નથી : છતાં આ ચાર ભાવનાઓ જીવનમાં કેમ આવતી નથી ? એ ભાવનાઓથી જીવન રંગાતું નથી, એ જ અશાંતિનું મૂળ છે. આત્માને શાંતિ જોઈતી હોય, તો આ ચારે ભાવના રૂપ ગુણો જીવનમાં ઉતારવા જોઈએ. જગતના પ્રાણી માત્રના કલ્યાણની, જગતના પ્રાણી માત્ર પરહિતમાં રક્ત રહે તેવી, દુનિયાના દોષો નાબૂદ થવાની અને સર્વ સુખી થાય તેવી–ભાવનાથી રંગાઈ જવું જોઈએ. જીવનનો અપૂર્વ આનંદ લૂંટવો હોય અને મુક્ત દશા પામતાં પહેલાં પણ અનુપમ શાંતિનો રોમેરોમ અનુભવ કરવો હોય, તો આ ચારેય ભાવનાઓને જીવનમાં ઉતાર્યા સિવાય ચાલશે નહિ.

મૈત્રી આદિને અપનાવો :

આ ચાર ભાવનાઓને જીવનમાં લાવવાને માટે મૈત્રી, પ્રમોદ, કારૂણ્ય અને માધ્યસ્થ્ય–એ ચાર વસ્તુઓને અપનાવવી પડશે. એ ચાર વસ્તુઓને દર્શાવતાં એક મહર્ષિ ફરમાવે છે કે–

" **भजस्व मैत्रीं जगदङ्गिराशिषु,**
प्रमोदमात्मन्! गुणिषु त्वशेषतः ।
भवार्त्तदीनेषु कृपारसं सदा–
–प्युदासवृत्तिं खलु निर्गुणेष्वपि ॥१॥ "

કહે છે કે–જગતના સર્વ જીવોને વિષે મૈત્રીને ધારણ કરવી, ગુણસંપન્ન આત્માઓને વિષે સર્વ રીતિએ પ્રમોદને ધારણ કરવો,

ભવની અરતિના યોગે દીન બનેલા આત્માઓને વિષે કૃપારસથી છલકાતા બનવું અને નિર્ગુણી આત્માઓને વિષે પણ ઉદાસવૃત્તિનો સ્વીકાર કરવો ! આ ચાર ભાવનાઓ આવ્યા વિના, પહેલાં કદી તે ચાર ભાવનાઓ આવે નહિ અને એ વિના સાચી શાન્તિનો અનુભવ થાય નહિ. આ મહાત્માએ સૌથી પહેલાં તો, જગતના પ્રાણિગણ પ્રત્યે સાચી મૈત્રીને ભજવાનું (રાખવાનું) કહ્યું. 'કોઈ શત્રુ નથી પણ બધા મિત્ર જ છે'–એવી ભાવના ભાવવાનું કહ્યું. જો કે–'મિત્ર કોણ ?'–એ પણ આજે મોટો પ્રશ્ન છે. માતા, પિતા, બન્ધુ, મિત્ર વિગેરે શબ્દોમાં રહસ્ય છે. આજે મિત્ર કોને મનાય છે ? સાથે હરે–ફરે, ચાહ પીએ–પાય, પાન ખાય–ખવરાવે, બીડી પીએ–પીવરાવે, નાટક–સીનેમા આદિ સાથે જૂએ–જોવડાવે અને તાલી પાડી વિખરાય, એને આજે મિત્ર કહેવાય છે: પણ અહીં એવી મૈત્રીની વાત નથી ! અહીં તો 'પરહિતચિંતા' રૂપ મૈત્રીની વાત છે.

હૃદયશુદ્ધિની જરૂર:

પણ 'પરહિતચિંતા' રૂપ સાચી મૈત્રી ભાવના, હૃદયની શુદ્ધિ વિના આવી શકતી નથી. શુદ્ધ હૃદયવાળો આત્મા, ઓછી મહેનતે પણ ધારેલો લાભ મેળવી શકે છે. હૃદય શુદ્ધ બન્યું પછી ગુણો તો આપોઆપ દોડતા આવે, વેગબંધ ધસ્યા આવે. પછી ગુણ લેવા કે મેળવવા માટે ઘણો પ્રયત્ન કરવો પડતો નથી. ખરી મહેનત જ હૃદય રૂપ ભૂમિને વિશુદ્ધ બનાવવાને માટે કરવી પડે તેમ છે. હૃદય રૂપ ભૂમિ જેમ નિર્મળ, તેમ સાચી શાંતિનો સાક્ષાત્કાર વધારે. એનો આત્મા શાશ્વત શાંતિને પણ અલ્પ કાળમાં જ પામી શકે છે.

ભૂમિશુદ્ધિને અંગે કહેવાય છે કે–કોઈ રાજાએ બીજા રાજાની ચિત્રશાળાની પ્રશંસા સાંભળી. એથી એને પણ એક સુન્દર ચિત્રશાળા બનાવવાની ઈચ્છા થઈ. એ ચિત્રશાળા બનાવવાને માટે, રાજાએ બે ચિત્રકારોને રોકયા અને બન્નેને અડધો અડધો વિભાગ સોંપ્યો.

છ મહિના બાદ રાજાએ જ્યારે-" ચિત્રશાળા તૈયાર થઈ કે નહિ ? "-એમ પૂછ્યું, ત્યારે એકે 'હા' કહી અને બીજાએ કહ્યું કે-" સાહેબ ! હજી તો મેં પીંછી પણ હાથમાં લીધી નથી, માત્ર ભૂમિ જ તૈયાર કરી છે ! "

રાજા કહે છે કે-' છ માસ સુધી એ જ કર્યું ? '

ચિત્રકાર કહે છે કે-' આપ જોઈને ખાત્રી કરો ! '

રાજા જોવા ગયો તો આખી ચિત્રશાળા ચિત્રમય દેખાઈ. રાજા કહે છે કે-' ચિત્રો તો ચિતરાયાં છે, છતાં ના કેમ કહે છે ? '

હવે પેલા કારીગરે ચિત્રશાળાના મધ્ય ભાગમાં પડદો નાખ્યો, અને એથી તરત જ અડધો ભાગ ચિત્ર વિનાનો દેખાયો. રાજા આશ્ચર્ય પામ્યો.

કારીગરે કહ્યું કે-' છ મહિનામાં મેં ભૂમિને શુદ્ધ બનાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે. સામેનાં ચિત્રો પ્રતિબિમ્બિત થાય, એવી આ ભૂમિ બની છે અને હવે જ ચિત્રોની ખરી રોનક આવશે. '

તેવી જ રીતિએ અહીં પણ સમજો. હૃદય શુદ્ધ બને, તો ગુણ જાય ક્યાં ? જગતના કલ્યાણની ભાવના, પારકાના હિતમાં બધા રક્ત રહે એવી ભાવના, દુનિયાના દોષો દૂર થવાની ભાવના અને બધા સુખી થાય એવી મનોવૃત્તિ થઈ, પછી ગુણો આવતાં વાર નથી. આ ચાર ભાવનાઓ હૃદયમાં જચે અને ટકે તો જ અખંડ ક્ષમા, શાંતિ અને સમતા રહે.

ઈચ્છા વધી એથી અનીતિ વધી :

આ મહાત્મા જગતના પ્રાણી માત્ર પ્રત્યે મૈત્રી અને સમતા રાખવાનું ફરમાવે છે. મૈત્રી એટલે પરહિતચિંતા ! પારકાના હિતની ચિંતા કરવી, એ જ સાચી મૈત્રી છે. મિત્રો ભેગા થાય ત્યારે ઈચ્છા ઉપર કાપ મુકવાના વિચાર કરે કે પાપ વધારવાના વિચાર કરે ? આજ તો ચાર ભેગા થાય તો એવી વાતો કરીને અલગ પડે, કે જેથી

બાકીનો બધો સમય એ ગોષ્ઠિની મુંઝવણુમાં જ જાય. વ્યાપારની, બંગલાની, મોટરની, નાટકની કે સીનેમાની વાતો કરીને વિખૂટા પડે, કે જેથી ચોવીસે કલાક એક જ ધમાલ, એનાં જ સ્વપ્ન આવ્યા કરે. 'નાટકમાં કે સીનેમામાં જોયું તે ક્યારે મળે?'–બસ, એજ રટણ થાય. ઈચ્છા, ઈચ્છા અને ઈચ્છા! એ ઈચ્છાએ ઘણાઓને પાગલ બનાવ્યા છે. જે જોયું તે ક્યારે મળે, આ ઈચ્છામાં ને ઈચ્છામાં કેટલાય માણસોએ પોતાના જીવનને બરદાર કરી નાખ્યું! જગતમાં જે જે સારૂં નજરે ચઢે, તે તે બધું મેળવવાની ઈચ્છાઓને, જ્ઞાની પુરૂષો, પોતાની શાંતિના ઈરાદાપૂર્વકના નાશના ઉપાયો તરીકે વર્ણવે છે. જગતની સર્વ ચીજો એકી વખતે કોઈને પણ મળી હોય, એ સાંભળ્યું છે? નહિ જ: કારણ કે–એ શક્ય જ નથી.

એક જણાએ એક મહર્ષિને કહ્યું કે–'જેનાથી વૈરાગ્ય પામવો હોય, તેનો ભોગવટો કરી લેવો જોઈએ: ઈચ્છા પૂરી કર્યા પછી જ સાચો વૈરાગ્ય થાય: ઈચ્છાનો અમલ થઈ ગયા વિના થયેલો વૈરાગ્ય ટકે જ નહિ.'

જ્ઞાની કહે છે કે–'માન કે આ વાત સાચી, પણ ઈચ્છાનું કાંઈ માપ છે?'

ખરેખર, દુન્યવી પદાર્થોની ઈચ્છાને, અર્થની અને કામની ઈચ્છાને, વસ્તુતઃ કોઈ માપ છે જ નહિ. સોવાળો હજારને ઈચ્છે છે, હજારવાળો લાખને ઈચ્છે છે, લાખવાળો ક્રોડને ઈચ્છે છે, ક્રોડવાળો અબજને ઈચ્છે છે, અબજવાળો રાજા થવાને ઈચ્છે છે, રાજા વળી શહેનશાહ થવાને ઈચ્છે છે, શહેનશાહ ચક્રવર્તી થવાને ઈચ્છે છે, છ ખંડનો માલીક ચક્રવર્તી દેવ થવાને ઈચ્છે છે, દેવ વળી ઇંદ્ર થવાને ઈચ્છે છે: પછી? હજી વધો. **जहा लाहो तहा लोहो ।** જેમ લાભ તેમ લોભ વધે. ઇચ્છાનું કાંઈ માપ છે? નહિ જ. જ્યારે ઈચ્છાનું માપ નથી, તો–'ભોગવ્યા પછી જ વૈરાગ્ય થાય'–એ સિદ્ધાંત ટકતો જ નથી. અગ્નિ સળગતો હોય, એ ક્યારે બુઝાય? એમાં લાકડાં નાખ્યે જાય

કે ઘાસલેટના ડબા છાંટયે જાય, તો અગ્નિ બુઝાઇ જાય કે એથી ઉલ્ટું પરિણામ આવે? અગ્નિને બુઝાવવા માટે તો પાણી અગર ધૂળ જોઇએ: પાણી અગર ધૂળ ન હોય, તો પણ ઘાસલેટ છાંટવાનું તથા લાકડાં નાંખવાનું તો બંધ કરવું જ જોઈએ: પાણી અને ધૂળ બેય ન હોય, તો ઘાસલેટ કે લાકડાં નાંખવાનું બંધ કરવું અને ભેગાં થએલાં લાકડાંને અલગ કરવાં, તો પણ બે-ચાર કલાકે આગ બૂઝાય. આ જ રીતિએ ઇચ્છાનો અંત નથી, માટે ઇચ્છાના તરંગો કાપો! દુનિયાના પદાર્થોની વધુ ને વધુ ઇચ્છા, તે ઇરાદાપૂર્વક અશાંતિને આમંત્રણ આપવા જેવું છે, એમ નથી લાગતું? દુનિયાના પદાર્થોને મેળવવાની ઇચ્છા એ પાપ છે અને એ નહિ મેળવવાની ઇચ્છા એ જ શાંતિનો રાજમાર્ગ છે.

સટ્ટો વેપારમાં શાથી ખપયે?

આજની અશાંતિનું મૂખ્ય કારણ એક જ છે અને તે એ જ કે-'બધું જ મેળવવાની ઇચ્છા.' દુનિયામાં અનીતિ આદિ પાપો શાથી વધ્યાં? 'સુકો રોટલો પણ મળે તોય હા, પણ અનીતિ આદિ ન થાય'-એ ભાવના આજે નથી, તેનું કારણ શું? એજ કે-ચાહ, પાન, સીગરેટ એ વિગેરે નકામી વસ્તુઓ પણ જોઇએ જ, એ ભાવના થઈ: પછી ન મળે તો-'અનીતિ કરવામાં પણ હરકત શી?' એ રીતિએ કામ વધ્યું. એકના બે કરે-એ આજે વેપાર મનાય છે, પણ શું એ અનીતિ નથી? સટ્ટો વેપારમાં શાથી ખપ્યો? જુગાર જેવો સટ્ટો પણ ધંધામાં ખપ્યો, તે શાથી? ખીસ્સામાં પાંચ નહિ અને પાંચસોનો સટ્ટો કરે, એ શાથી? એથી જ કે-'ઇચ્છાનો અન્ત નહિ અને ભાવના જ જૂદા પ્રકારની!' ખીસ્સામાં હોય પાંચ અને વેપાર કરે પાંચસોનો. પછી ઝબકે: ભાવ-તાલ-ફીચરની ઝંખનામાં ઝબકે: શા ભાવ, શા તાલ,-એજ ઝંખનાની ધમાલ હોય. ભાવની વધ-ઘટ પણ કેવી? પંજાબ મેઇલ

જોષી : ઘડીમાં આમ અને ઘડીમાં તેમ. એવી વધ-ઘટ વખતે આદમી બેબાકળો થઈ જાય. એને પૂછીએ કે-' પણ ઘડીમાં થયું શું ?'-તો એને સીધો જવાબ દેવાની પણ સુઝ ન પડે. પછી રાખે જોષી. પૈસા આપે અને તેજીમંદી-આંકફરક પૂછે : ગરજવાનને અક્કલ ન હોય ! કોઈ કોઈ જોષી પણ હુંશીયાર હોય કે-પસો આવે એમાં સોને કહે તેજી અને સોને કહે મંદી : સો તો એને હુંશીયાર જ કહે. તેવાઓને કમઅક્કલો પણ મળી જ રહે. કેળવણી, વિદ્યા, સુધારો આજનાં કેવાં, કે જેનાં આ પરિણામ ? પહેલાં નાના જૂઠને પણ જૂઠ માનીને અવગણાતું : જ્યારે આજે જૂઠનો ને અનીતિનો પાર નથી. એથી જ જુગાર જેવો સટ્ટો પણ વેપારમાં ખપે છે. આજે જુગારને પણ જુગાર કહેવાય શી રીતિએ ? કારણ કે-બધા કરે. જ્યાં બધા જુગારી બને, ત્યાં ફરીયાદ કરે કોણ ? ગાદીવાળા અને ગાદી વગરના, તીજોરીવાળા અને તીજોરી વગરના, બધા જ એ ધંધો કરે. જુગાર કે જુગારી કહો, તો મારવા ઉઠે. સટ્ટો વેપાર રૂપ શાથી કરાવાયો ? ખોટી ચીજ સારી તરીકે શાથી પંકાઈ ? અજ્ઞાન વધ્યું અને ઇચ્છાનો પાર રહ્યો નહિ એથી જ ! ઇચ્છા અને તૃષ્ણા ઉપર અંકુશ મૂકો. નહિ મૂકો તો શાસ્ત્ર કહે છે કે-' મરતાંય શાંતિ નહિ મળે. ' પણ જગતની માન્યતા આજે જૂદી છે. મોટરમાં બેસવાની અને મોટર મેળવવાની આજે સૌને ભાવના ! મળતી નથી-એ વાત જૂદી, પણ બધાના મનોરથ એજ. ત્યાં જ્ઞાની કહે છે કે-આટલાં વર્ષો ગાળ્યાં અને મોટરની ઝંખના કરી પણ ન મળી, તો હવે તો ધીરજ ધર ! ચાલવું તો પગે પડે છે, મોટર તો મળતી નથી, છતાં ઇચ્છાથી દુઃખી કેમ થાય છે ? શાક લેવા જાય અને આઠ આને શેર હોય માટે ન લે, પણ ઘેર જતાં જતાં બળીને ખાખ થાય અને જે શાક કાલે હોંશથી ખાધું હતું, તે જ શાક આજે રોઈ રોઈને ખાય. શરૂઆતમાં આવે ત્યારે શાક મોંઘું હોય, પણ આઠ દિવસ પછી સોંઘું થાય. આઠ દિવસ

પછી ખાય તો વાંધો આવે ? પણ નહિ, એટલી ધીરજ અને શાંતિ રહે જ નહિ : કારણ કે–' ઇચ્છા, એ વસ્તુ જ એવી છે.'

અશાન્તિનો દવ શાથી ?

' દુનિયાદારી તમારાથી ન છૂટે, સર્વત્યાગ તમારાથી ન થાય '–એ તમારા કહેવા ખાતર માન્યું, પણ જીવનમાં જીવવાજોગો ત્યાગ તો જોઇશે ને ? ' શું આ માનવજીવન ધમાચકડી માટે છે ? માનવ-જીવનને ઉંચું કહો છો, તો આ જીવન ઉંચું કયા હેતુથી '–એ કહી શકશો ? જીવનનું ધ્યેય નિયત કર્યા વિના કેમ ચાલે ? આહાર, નિદ્રા, ભય અને મૈથુનની ક્રિયામાં તો પશુથી પણ હલકી કોટિમાં ઉતરી જવા જેવી દશા થઈ રહી છે. એ શાથી ? અર્થ–કામ કિંમતી છે કે જીવન કિંમતી છે ? જે જીવનને કિંમતી માને, તેને અર્થ–કામની આરાધના માટે સમય મળે અને મોક્ષસિદ્ધિ માટે–ધર્મની આરાધના માટે સમય ન મળે, એ કેમ બને ? આ બધું બને છે, એનું કારણ એક જ છે અને તે એ જ કે–ખોટી ઇચ્છાઓની ગુલામી ! પડાવી લેવાની વૃત્તિ કે હકની મારામારીમાં શું શાંતિ છે ? ખરેખર, લાલસાવાળો જેમ સુખે જીવી શકતો નથી, તેમ સુખે મરી પણ શકતો નથી. લાલસાથી ઘેરાએલા કુટુંબમાં લાલસાથી રીબાતા શ્રીમંતનું જીવન જેમ ભયંકર રીતિએ જાય છે, તેમ મરણ પણ પ્રાયઃ ભયંકર રીતિએ જ થાય છે. એ વખતે તો બધા વીલ કરવા ભેગા થયા હોય : કોઈ તીજોરીએ તાળું વાસે, તો કોઈ ઓરડે વાસે. કોઈ વળી જે હાથમાં આવે તે તફડાવે. પેલા શ્રીમંતની ચાકરી તો બે નોકર–ચાકર હોય તે જ મોટે ભાગે કરે ! આજે લાલસાથી રીબાતાઓની પાસે લક્ષ્મી આવવાથી બીજી પણ ભયંકર હાલત થાય છે : બેના બદલે ચાર આંખ થાય છે : પગ અદ્ધર ચાલે : એને ન ખાતાં આવડે, ન પીતાં આવડે કે ન બોલતાં આવડે : કારણ કે–લાલસાના યોગે લક્ષ્મીના માલીક મટી

ગુલામ બનાય છે. લક્ષ્મીના ગુલામ થવામાં મહત્તા નથી, પણ મહત્તા તો ભાગ્યયોગે લક્ષ્મી મળી ગઈ હોય અને પરિપૂર્ણ ત્યાગ શક્ય ન હોય, તો એના માલીક થવામાં છે. પૌદ્‌ગલિક ઈચ્છાઓના યોગે જેમ જેમ દિવસો જાય છે, તેમ તેમ જીવન બરબાદ થતું જાય છે, એ વિચારો! 'ઘરબાર, કુટુંબપરિવાર પૈસોટકો, બંગલા-બગીચા, ઇંદ્રિયો અને મન-એ બધું તમારૂં કે તમે એના?'-આ કદી વિચાર્યું છે? આજ તો લક્ષ્મી મળે એટલે-'બે બંગલા કેમ ન વધારવા, દહાડામાં દશ વાર અગર તો તેથી પણ વધુ વાર માટે ચાહ-પાન-ચીરૂટ વિગેરે કેમ ન જોઈએ? અને એક-બે નાટક-સીનેમા અઠવાડીએ કેમ ન જોવા?'-આવી જ ઈચ્છાઓ જાગે છે અને એ ઇચ્છાઓના યોગે દિન-પ્રતિદિન ગુલામી વધતી જ જાય છે. એ ગુલામીમાંથી જ આજની અશાંતિની ફરીયાદ જન્મી છે. આજે સર્વત્ર અશાંતિનો દવ લાગ્યો છે, એનું મૂળ કારણ આ જ છે.

આજની અવદશા:

આજે પરસ્પર મળે તો વેપાર-રોજગારનું પૂછે, પણ આત્માનું કોઈ પૂછતું નથી. પરદેશથી આવેલા દીકરાઓને માતાપિતાદિ પણ એ જ પૂછે કે-'ભાઈ! શું કમાયો?' પણ-'અનીતિ કેટલી કરી? જુઠું કેટલું બોલ્યો? પ્રપંચ કેટલો કર્યો? દેવ-ગુરૂ-ધર્મની સેવા-ભક્તિ કરી હતી કે નહિ?'-આવું આવું પ્રાયઃ કોઈ પૂછતું નથી. શરીરની ખબર પૂછે, પણ ધર્મની કોઈ વાત જ ન પૂછે. આજે આવી રીતની કેવલ સ્વાર્થની અને પુદ્‌ગલ સંબંધી જ વાતો પૂછનારાઓને કહો કે-'એ વાતોમાં શું પડ્યું છે? શરીર જો સારૂં ન હોત, તો હું હરીફરી કેમ શક્ત? હિતૈષી અને સાચા સ્નેહી હો તો આત્મહિતની જ વાતો પૂછો!' આવું બોલતાં શીખો. સાચી શાંતિ જોઈએ તો આ બધું શીખવું પડશે. આ ભાવના જીવનમાં ઉતાર્યા વિના, શાંતિ આવે ક્યાંથી? એમ ને એમ શાંતિ આવતી હોત, તો આ મહેનત ન

હોત! ઘણા મહાપુરૂષો દુનિયાની સાહ્યબી, રાજપાટ, કુટુંબપરિવાર છોડી ચાલી નીકળ્યા, એ શાથી? મજબૂત મનોબળવાળા પણ ઋદ્ધિ-સિદ્ધિ મૂકી એકાકીપણે ચાલી નીકળ્યા એનો હેતુ શો? આ બધું વિચારો તો આજે જીવનમાં શાંતિ આવે. 'અનાજ અને પાણી વિના નથી ચાલતું'–એમ કહે તો એ મનાય, પણ 'ચાહ, પાન, ચીરૂટ, સીગારેટ, નાટક અને હૉટલ વિગેરે વિના નથી ચાલતું'–એમ કોઈ કહે, તો એ કેમ મનાય? હિન્દુસ્તાનના માત્ર ચાહ-પાનના જ ખરચાનો ઢગલો કરીએ, તો એકના ખર્ચામાં આઠ જણને સારી રીતિએ ખીચડી મળી શકે તેમ છે. ભૂખમરાની અને બેકારીની બૂમો મારવી અને ખોટા ખર્ચાઓ બંધ ન કરતાં તેને વધાર્યે જવા, એ કયી જાતિની પરોપકારવૃત્તિ છે? ઉદ્ધારની વાતો કરનારા શા માટે જીવનને મર્યાદિત, સંયમપૂર્વકનું નિયમિત નથી બનાવી શકતા? 'હિન્દના કોઈ પણ માણસે ચાહ, ચીરૂટ, સીગારેટ વિગેરે ન પીવી, પાન ન ખાવું, નાટક–ચેટક ન જોવાં, અભક્ષ્યનું જ્યાં ભક્ષણ થતું હોય અને અપેયનું જ્યાં પાન થતું હોય–તેવાં સ્થળોએ નહિ જવું.' –એવા એવા સુધારા, એ ઉપકાર કરવા નીકળેલાઓએ કર્યા? બુટ પાંચ કે પંદર રૂપિયાના શા માટે? આ બધી વસ્તુઓના ખોટા બચાવો ન કરતાં, જીવનને તેવી સ્વચ્છંદતાથી બચાવો તો શાંતિ દોડતી આવશે. હિન્દુસ્તાનમાં ભૂખમરાની બૂમ મારો છો, પણ એ લાવનારા તો સ્વચ્છંદી લોકો છે. મોજશોખ અને રંગરાગના ખરચ કેટલા થઈ રહ્યા છે? 'એક નાટક–સીનેમા ન જોવાય, તો અઠવા-ડીયાનો થાક કેમ ઉતરે?'–આવી તો આજે માન્યતાઓ ફેલાવાય છે. 'નાટકની મના કરનારાઓ ગાંડા છે'–એમ કહીને, એમ કહેવાય છે કે–'અઠવાડીએ એક દિવસ, એ તો નિવૃત્તિનું સ્થાનક છે!' એક નાટક અને સીનેમા પાછળ ખરચ કેટલો થાય છે? વધારામાં ચાહ, પાન અને સીગારેટ વિગેરે તો ચાલુ જ હોય! રાતે સુએ તોએ મોંમાં પાનના ડુચા તો મારેલા જ હોય! સવારે ઉઠે ત્યારે તેના

યોગે મુખ પણ ગંધાય. આવા મલિન અને ગલીચ જીવનમાં શાંતિ આવે ક્યાંથી ? ખ્યાલમાં રાખો કે–' આ જીંદગી મનુષ્યની છે!' જરા તમારી હાલત તો વિચારો ! પાટલે બેસીને શાંતિથી એક વાર, બે વાર કે કદી ત્રણ વાર ખાધા પછી, બહાર ખાવું પડે શા માટે ? જ્યાં-ત્યાં કેમ ખવાય ? હૉટેલમાં તાજા જ માલ હોય કેમ ! વાસી, સડેલું, બધું ત્યાં ભેળાય કે નહિ ? રાતનું વધેલું નાખી દે કે ભેળવે ? રોગ કેમ વધ્યા ? આથી જ, એમ અશુભનો ઉદય સ્વીકારવા છતાં પણ કહેવું પડે. ચાર દુકાન મૂકો કે–' એમ. બી.; બી. એસ.'નું કે ' એલ. એમ. એન્ડ એસ.'નું પાટીઉં આજે હોય અને રોગી પણ ઘેર ઘેર હોય. આજે દુનિયા ઉપર કયા આત્માઓની જરૂર છે ? વકીલો વધ્યાથી કેસ વધ્યા કે ઘટ્યા ? ડૉકટર છતાંયે કેસ (દર્દી) વધ્યા અને વકીલો છતાંએ કેસ (ગૂન્હા) વધ્યા–એનું કારણ કદિ વિચાર્યું છે ? એક વકીલ જીવે ક્યારે ? બાર મહિને કમથી કમ પચાસ ફરીયાદી અને પચાસ આરોપી મળે ત્યારે ને ? નહિતર ખાય શું ? પેટભરાઓ તો ગમે તેવા ગૂન્હેગારને પણ એમ જ કહે કે– ' હું નવો છું, બધા જ કાયદા મોંઢે છે, બોલવામાં હુશીયાર છું : બે સાક્ષી જેવું બોલાવીએ તેવું બોલે તેવા લાવ, એટલે બસ, આમ જીતાડું !' આવી જ દશા પેટભરા ડૉકટરોની ! આવાનું સંખ્યાબળ વધાર્યાથી શો લાભ ? જગતને કેવા માણસો વધવાથી લાભ થાય, એ ખૂબ વિચારો ! વેપાર વધ્યા, કારખાનાં વધ્યાં, કંપનીઓ વધી, વકીલો–ડૉકટરો–સોલીસીટરો–બૅરીસ્ટરો–ધારાશાસ્ત્રિઓ વધ્યા. સો વર્ષ પૂર્વની મુંબઈ નગરી કરતાં આજે આટલું બધું વધ્યું, છતાં આટલી અશાંતિ કેમ ? શાંતિ ગઈ ક્યાં ? પ્રવૃત્તિ સુધારાય નહિ, મન ઉપર કાબુ ન રખાય, ઈચ્છા ઉપર અંકુશ ન મૂકાય, ત્યાં શાંતિ શી રીતિએ પમાય ! સાચા દયાલુને તો આજની દશા જોઈને દુઃખ થાય તેમ છે. આજની તમારી હાલત અતિશય દયાપાત્ર છે, તમાચો મારીને મોં લાલ રાખવા જેવી તમારી આજની દશા છે અને માટે જ શાન્તિ નથી.

શ્રીમંત અને કંગાલ બન્ને દુઃખી :

આજના વેપારેય જૂદા. આઠ દિવસ પહેલાંના લક્ષાધિપતિની નાવા આજે ડોલતી હોય, સાગરના ભયંકર આવર્ત્તમાં ગોથાં ખાતી હોય, ભાગ્ય હોય તો બચે. પવનનો ઝપાટો આવે તો તળીયે પણ જાય. આ કયી દશા ? આવું જીવન શા માટે ? ચાર રોટલી કમાવી અને ચાર ખાવી, એમાં વાંધો છે ? એકલા શ્રીમંતની જ આ હાલત છે એમ નથી. કંગાલની હાલત પણ ખરાબ છે. એ કહે છે કે–'ફલાણા શેઠ પાંચસો શેરનો વેપાર કરે, તો હું અઢીસો શૅરનો ય વેપાર કેમ ન કરું ?' પણ પોતાની મૂડી ન જૂએ. ધર્મની ટીપમાં એ કહે છે કે–' પાંચ લાખવાળો પાંચ મંડાવે, તો હું તો પચાસનો પગારદાર તે પાંચ પાઈ પણ ન પાલવે! ત્યાં આ હિસાબ અને શૅરના વેપારમાં બીજો હિસાબ ! નાટક–ચેટકમાં, હૉટલમાં બીજો હિસાબ અને દેરાસર, ઉપાશ્રય કે ધર્મની ટીપમાં જૂદો હિસાબ ! આ હાલતમાં મૈત્રી ભાવના આવે ક્યાંથી ? અને પરહિતચિંતા રૂપ મૈત્રી ભાવના ન આવે, તો સાચી શાંતિ પણ ક્યાંથી આવે ?

દંભ છોડો ને શુદ્ધિ કેળવો :

જે સારૂં સાંભળો તે વિચારો અને જીવનમાં ઉતારો, તો તો લાભ થાય : શાંતિ મળે. જીવનમાં જે ખોટું હોય તે તજો અને સારૂં હોય તે સ્વીકારો, તો તો આત્માની શુદ્ધિ થાય ! શુદ્ધિ નથી માટે જ રીબાવું પડે છે. પાપનાં પડો લાગ્યાં છે, તે ઉખેડ્યા વિના રોગ ન મટે ! ઉખેડતાંય પીડા તો થવાની જ. બંધનથી–દબાવાથી તો આત્માને તકલીફ છે જ. શેખાઇની વાત જવા દો : આત્મા શુદ્ધ–બુદ્ધ એવી શેખાઈ ન હાંકો : શુદ્ધિ મેળવો અને કેળવો ! વગર શુદ્ધિએ ' શુદ્ધ છું, બુદ્ધ છું '–એમ ન કહ્યા કરો ! જો શુદ્ધ છો, તો અત્યારે કંગાલ કેમ ? દુનિયાની કાર્યવાહી અને પૈસાટકા પાછળ

જ કેમ ભટકો છો ? પોતાની ફરજનું ભાન કેમ ભૂલાય છે ? માટે ખોટી વાતો કરતાં અટકો અને માનવજીવનને બરબાદ કરનારી પ્રવૃત્તિઓમાંથી બચો ! પાપને પાપ માનતાં શીખો અને શુદ્ધિના દંભની ડંફાશ છોડી દ્યો.

મૈત્રીભાવ કેળવો :

શાંતિ માટે દુનિયાના સર્વ પ્રાણિગણ પ્રત્યે મૈત્રી ભજવાનું ઉપકારી મહર્ષિઓ ફરમાવે છે. કોઇના પણ ઉપર દુશ્મનભાવ ન હોવો જોઈએ. આ પહેલું પગથીયું છે. આ પગથીએ પગ નહિ મૂકો, તો ઉંચે નહિ ચઢાય. આના વિના ગમે તેટલા બાહ્યથી આગળ વધ્યા, છતાં પણ જ્ઞાની કહે છે કે–' પરિણામે પટકાઇ મરવાના. ' આંધળો દોડયો જાય તો માથું જ ફૂટે. મૈત્રીભાવના વિના, જગતના–પ્રાણી માત્રના કલ્યાણની ભાવના વિના, સૌ પર-હિતમાં રક્ત બને–એ ભાવના, દુનિયાના દોષોના નાશની ભાવના અને સર્વ લોક સુખી થાઓ–એવી ભાવના ન આવે. આ ભાવનાઓના અભાવે સાહ્યબી મળે, તો પણ પરિણામ તો ભયંકર આવે. સાહ્યબીમાં વધેલા દેશ તરફ નજર તો કરો. કુતરૂં ભસ્યું એટલે નિદ્રામાં વિઘ્ન થયું, માટે એને ગોળીથી ઉડાવ,–આ પરિણામ કે બીજું ? બહુ સાહ્યબી મળે પણ મૈત્રીભાવના ન હોય, તો પરિણામે અનિષ્ટ આવે એમાં આશ્ચર્ય શું ? પૂર વહે છે : નીકો કરો તો ક્ષેત્રને લીલુંછમ બનાવી શકો : નહિ તો વધતું પૂર પહાડના પહાડ પણ ભેદી નાખે : ઉલ્કાપાત મચાવે : ગામનાં ગામ એમાં તણાઈ જાય ! પાણી તો એજ કે બીજું ? ' એક આદમીને જીવાડવા ગમે તેટલા જીવોને મારીએ તોય શું ? '–એ કયી ભાવના ? ' અખતરા માટે બે–પાંચ જીવોને મારીએ તો વાંધો શો ? ' એ કયી ભાવના ? પોતાના પંડ ઉપર અખતરો કરે તો ? એક માણસના ભોગે હજારો બચે, તો પણ એવો અખતરો કરાય છે ? ત્યાં તો કહેશે–' એ નહિ ! '

ત્યારે જીવો મરાય, એ કેમ? મૈત્રીભાવના આવે નહિ ત્યાં સુધી સાચું મનુષ્યપણું આવે નહિ. પોતાનાં બાળકોને તો પશુ પણ ખવરાવે-પીવરાવે છે અને જાળવે છે! પશુને ગમે તેવાં છૂટાં મૂકો, પણ પોતાની મેળે સાંજે ઘેર આવે, જે આપો તે ખાય અને પોતે જે આપતાં હોય તે જ આપે. મનુષ્ય તરીકે તમારામાં અધિકતા કયી, એ કહો! મનુષ્ય તરીકે તમારામાં જે અધિકતા હોવી જોઇએ, તે મેળવવાને માટે, જ્ઞાની પુરૂષોની હિતશિક્ષા મુજબ જગતના પ્રાણી માત્ર પ્રત્યે મૈત્રીભાવ ભજો. મૈત્રી એટલે પરહિત-ચિંતા એ ન ભૂલો. દુશ્મનનું-ગાળ દેનારનું પણ ભૂંડું ન જ ઇચ્છાય. દુશ્મનનું ભૂંડું ઇચ્છવાથી લાભ પણ શો? કેવલ અશુભ વિચારોના યોગે આત્માની મલિનતા અને પરિણામે આપણા પોતાના હિતનો તો અવશ્યમેવ નાશ, એ જ કે બીજો? આથી જ શાંતિના અર્થિએ એવા વિચારોથી બચીને, મૈત્રીભાવનો સ્વીકાર કરવો જોઈએ.

ગુણો જોઈને પ્રમોદ પામો :

હવે પ્રમોદભાવના. પ્રમોદભાવના એટલે ગુણ માત્રને વિના હૃદયની કોઈ પણ જાતના ભેદ વિનાની પ્રસન્નતા! પણ આજ તો અનીતિખોર નીતિવાનની ટીકા કરે છે, ત્યાં પ્રમોદભાવના પણ ક્યાંથી જ હોય? કોઈ એવો સદ્ગુણી નથી, કે જેના સદ્ગુણ ઉપર આજના પામરો ટીકા કર્યા વિના રહે. કેવળ પોતાની વાહ-વાહ ખાતર ગુણના દ્વેષી બનેલાઓની હયાતિમાં, પ્રમોદભાવના ખીલવવામાં મુશ્કેલી પડે જ. જ્યાં જગતનું ભલું જોવાની જ બુદ્ધિ નથી. ત્યાં પ્રમોદભાવનાની હયાતિ હોઈ જ ન શકે. આજનો વ્યભિચારી બાલવયમાં થતા બ્રહ્મચારિને બેવકૂફ કહેવાની, યુવાનવયે થતા બ્રહ્મચારિને વીર્યહીન કહેવાની અને વૃદ્ધવયે થતા બ્રહ્મચારિને પરવારી બેઠેલો કહેવાની ધૃષ્ટતા કરતાં પણ લાજે તેમ નથી : અને આજનો કરપીણ કૃપણ પોતાની સાથે વસતા ઉદાર દીલના આત્માની કીર્તિને ઢાંકી દેવા માટે, ગમે તે

કહેતાં કે કરતાં જરાય આંચકો ખાય તેમ નથી. આજે આવી ભયંકર રીતિએ ગુણોનો દ્રોહ થઈ રહ્યો છે અને ગમે તેમ કરીને ગુણવાન આત્માઓને હલકા પાડવાનાં પ્રચારકાર્યો ચાલી રહ્યાં છે! નીતિમાનને હલકા પાડનારા અનીતિમાનોનો આજે સુમાર નથી! આજે હિંસા, અસત્ય, ચોરી અને કાવા-દાવાથી પોતાનું પેટ ભરનારો પણ, પવિત્ર સાધુઓ માટે ખૂશીની સાથે એલફેલ-મનગમતું બોલી શકે છે. 'આવું અધમ બોલતાં તને વિચાર પણ નથી આવતો?'-આમ જો કોઈ કહે, તો તેના ઉત્તરમાં ઉદ્દામ વૃત્તિથી, જરા પણ ભય વિના, તે બોલી ઉઠે કે-'કેમ ન બોલીએ? સાધુઓ તો જગતને માટે ભારભૂત છે.' આવું બોલનારા આજે ઘણા છે. એ બોલનારાઓને પૂછીએ કે-'ભારભૂત તો કહ્યા, પણ શી રીતિએ તે સાબીત કર! તેં પરિચય કર્યો?' તો તરત 'ના' પાડે અને કહે કે-'કો'ક કહે છે, લોક કહે છે.' એ લોક અને 'કો'કની ફોક વાતોમાં પડી જાય, પણ સીધો ઉત્તર આપે નહિ. આ ઓછી ભયંકર દશા છે? ખરેખર; ગુણ ઉપર પ્રેમ અને ભક્તિ બહુ દૂર છે. મૈત્રીભાવના સાથે પ્રમોદભાવના પણ ઘણી જ જરૂરી છે. કલ્યાણના અર્થી આત્માએ કોઈ પણ જાતના ભેદ વિના-ગુણી માત્રને જોઈને પ્રમોદ પામતાં શીખવું જોઈએ. પરન્તુ આવો પ્રમોદભાવ ગુણનું અર્થિપણું આવ્યા વિના નહિ આવે અને ગુણનું અર્થિપણું આત્માને શુદ્ધ બનાવવાની સાચી ભાવના પ્રગટ્યા વિના નહિ આવે!

ત્રીજી કારૂણ્યભાવના:

હવે ત્રીજી કારૂણ્યભાવના. કારૂણ્ય ભાવના કયી?

"भवार्त्तिदीनेषु कृपारसं सदा"

ભવની પીડાથી દીન બનેલા આત્માઓ ઉપર હંમેશાં કૃપા-રસથી હૃદય આર્દ્ર રહેવું જોઇએ. વિષય-કષાય રૂપ સંસારથી જેમનો આત્મા પીડા પામતો હોય, તેમના ઉપર કૃપારસનો છંટકાવ કરવો

જોઈએ. આ દયા સર્વોત્તમ છે. ભવ શું ?, સંસાર શું ?, સંસાર કેવો ?, પીડા શી ?, પીડા કોને ?, દયા શી ?,–આ બધું વિચારવા જેવું છે. વિષય અને કષાયની આધીનતા, એ જ દુઃખની જડ છે. જે આત્મા વિષયોથી વિરાગી બને અને અપ્રશસ્ત કષાયોનો ત્યાગી બને, તે આત્મા પરિણામે મુક્ત બની શકે. બધા આત્માઓ વિષય અને કષાયથી મુક્તિ બનો, એવી કૃપાભાવના હોવી જોઇએ અને એ ભાવનાને સફલીભૂત બનાવવાનો શક્ય પ્રયત્ન પણ કરવો જોઈએ. આ ભાવનાનું સ્વરૂપ સમજાય, તો વસ્તુતઃ દુઃખ સાચા સાધુપણામાં છે કે સંસારમાં છે, તે પણ સમજાયા વિના રહે નહિ!

ચોથી ઉદાસીન ભાવના :

હવે રહી ચોથી ભાવના : નિર્ગુણી આત્મા ઉપર પણ માધ્યસ્થ્ય ભાવ રાખવો. દુર્ગુણી કે ગુણહીન આત્માઓને સુધારવાનો પ્રયત્ન કરવો. પ્રયત્ન કર્યા છતાં ન સુધરે, તો '**तस्य भाग्यम्**'–એમ વિચારી ઉદાસવૃત્તિને ભજવી,

ઉપસંહાર :

આ ચાર ભાવનાઓ આવી એટલે–'**शिवमस्तु सर्वजगतः**' '**સર્વ** જગતનું કલ્યાણ થાઓ'–એ ભાવના આવે જ. એ આવ્યા પછી–'પરહિતમાં પ્રાણી માત્ર રક્ત રહો'–એવી ઉર્મિઓ એના અંતરમાં આપોઆપ ઉછળે અને તો જ રોમે રોમમાં શાંતિ અનુભવાય : રોમાંચ ખડાં થાય એવી શાંતિવાળું જીવન બને : અને પછી–'દોષો નાશ પામો અને લોક સર્વત્ર સુખી થાઓ'–આ વિચારોથી હૃદય ઓતપ્રોત બની જાય. આ ભાવનાઓને જગતમાં પ્રચારવામાં જેટલી મહેનત, આપત્તિ, અશાંતિ, તકલીફ અને અપમાન આદિ સહવાં પડે, એમાં આત્માની એકાંતે શાંતિ જ છે. જેના આત્મામાં સાચી શાંતિ પ્રગટે, તેનાથી જગતમાં શાંતિ કેમ ન થાય ? આવી અનુપમ શાંતિના આપનારા મહર્ષિઓ, શ્રી વીતરાગદેવનું શાસન

જ્યાં સુધી હયાતિ ભોગવે છે ત્યાં સુધી, હયાત રહેવાના જ. ઘુવડોની નારાજી હોય તે છતાં પણ સૂર્ય ઉદય પામ્યા વિના રહે જ નહિ. સંખ્યાબંધ દુર્જનો છતાં, સજ્જનો ઉપર એ દુર્જનોની ધાડ ચાલુ છતાં, પોતાનું સામ્રાજ્ય સ્થાપવાના દુર્જનોના પ્રયત્નો કાયમ છતાં, હથીયાર એમના હાથમાં છતાં અને નફફટાઇભિરેલો બળનો ઉપયોગ પણ તેઓ કરતા હોવા છતાંય-સજ્જનો જીવ્યા છે, જીવે છે અને જીવશે જ. સંખ્યાબંધ દુર્જનોની વચ્ચે, એક પણ સજ્જન નિર્ભય-પણે જીવી શકે છે: કારણ કે-'હું કોઇના અહિતમાં રાજી ન હોઉં કે પ્રવર્તમાન ન હોઉં, તો મારૂં અહિત કેમ જ થાય?'-આવી તે પુણ્યાત્માની અચલ માન્યતા હોય છે. છતાં કદાચ કાંઇક અશુભ થતું દેખાય, તો તે-'પૂર્વભવના અશુભ'ને માનવા તૈયાર જ હોય છે. સન્માર્ગને સુંદર રીતિએ નહિ પામવા છતાં પણ સામાન્ય રીતિએ સારી મનોવૃત્તિને પામેલ ભર્તૃહરિ જેવાએ પણ, પોતાના દુશ્મનોને પોતાને સાવચેત રાખનારાઓ તરીકે ઓળખાવ્યા છે. વાત પણ ખરી છે કે-વગર પૈસાના ચોકીદાર મળે ક્યાંથી, કે જેથી આપણી બધી જ ખબર તેઓ રાખે! આપણે ક્યારે અને ક્યાં, ક્યા વખતે હતા અને છીએ, તેની ખબર આપણને કદાચ ન પણ હોય, પરંતુ તેઓ જરૂર રાખે જ. એમની બુદ્ધિ ભલે ગમે તે હોય, પણ ચોકી તો છે જ. આપણે માટે તો પરિણામે એમનું આવું આક્રમણ લાભદાયક જ છે, પરન્તુ તેવાઓ પોતાનો સર્વનાશ સાધી રહ્યા છે. આ રીતિએ તેઓ પોતાની શાંતિનો નાશ કરી રહ્યા છે. શાંતિ મેળવવાને માટે તો આત્મશુદ્ધિ સાધવી જોઇએ, એ માટે દુન્યવી પદાર્થોની તૃષ્ણાઓ ઉપર કાપ મૂકવો જોઇએ અને સ્વપરનું કલ્યાણ થાય તેવી પ્રવૃત્તિઓ કરવામાં એકતાન બની જવું જોઇએ. સૌ કોઈ આ રીતિએ સ્વપર-કલ્યાણની પ્રવૃત્તિઓમાં એકતાન બનો અને સાચી શાન્તિને પામો, એ જ એક શુભાભિલાષા!

યુવાનોને શિક્ષણ

પ્રવચનકાર: પૂ. આ. શ્રીમદ્ વિજયરામચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મ.
સભાસ્થલ: શેઠ શ્રી ભગુભાઈનો વંડો, અમદાવાદ
(વિ. સં. ૧૯૮૭, ચૈત્ર વદી)

સત્ત્વની સફલતા કેમ થાય?

જગતના સઘળાએ જીવો સુખના અર્થી છે, એ વાત નિર્વિવાદ સિદ્ધ છે: કોઈ પણ પ્રાણી પોતાની જાતને માટે દુ:ખને ચાહે છે, એવું છે જ નહિ: હવે ઈચ્છા માત્રથી કોઈ પણ કાર્યની સિદ્ધિ નથી થતી, એ વાત પણ એટલી જ શંકા વિનાની છે. જે ઈચ્છાઓ જન્મે, તેને સફળ બનાવવાને માટે જે સાધનો જોઈએ તે મળે અને મળેલાં સાધનોનો યોગ્ય રીતિએ સદુપયોગ થાય, તો જ એ સફળ કરવા ધારેલી ઈચ્છાઓ સફળ થઈ શકે એમ છે. દરેકે દરેક ઈચ્છાને સફળ બનાવવાને માટે, યુવાવસ્થા, એ પ્રબળમાં પ્રબળ સાધન છે. આજે આપણે યુવાવસ્થાનું સાફલ્ય વિચારવાનું છે. તેનું કારણ એક જ છે કે–આજે એમ કહેવાઈ રહ્યું છે કે–'આ જમાનો યુવાનોનો છે.' એની સામે આપણે એમ કહીએ છીએ કે–'આજે જ જમાનો યુવાનોનો છે એમ નહિ; જ્યારે ને ત્યારે જે આત્માઓમાં યુવાવસ્થા જેવું જોમ હતું, તેઓએ જ કાર્ય સિદ્ધ કર્યું છે.' ઈતિહાસ, શાસ્ત્ર કે જ્ઞાનીપુરૂષો એમ નથી જ કહેતા કે–નિર્બળ કે

સત્ત્વહીન આત્માઓ કાર્યસિદ્ધિ કરી શકે છે. સત્ત્વશાલી અવસ્થા એનું જ નામ યુવાવસ્થા છે. વય યુવાન હોય પણ સત્ત્વહીન દશા હોય, તો તે વૃદ્ધાવસ્થા કરતાં પણ ભૂંડી છે. આપણે યુવાવસ્થા તેને જ માનીએ છીએ કે-જે કાળે આત્મા સત્ત્વશાળી હોય. આ જમાનામાં જ નહિ, પણ હરેક કાળે એવા સત્ત્વશાલિઓ જન્મે છે. પરંતુ સફળતાનો આધાર કેવલ સત્ત્વશાલિતા ઉપર જ નથી, પણ એના સદુપયોગ પર છે : અર્થાત્-મળેલી સાધનસામગ્રીની સફળતાની ચાવી, તેના સદુપયોગ પર નિર્ભર રહે છે. જે આત્માઓને કાર્ય કરવું છે, તે આત્માઓએ પહેલાં તો બે વસ્તુ શીખવી પડશે: એક તો છતા પણ ગુણો સાંભળતાં લજ્જા આવે: પોતાના પણ છતા ગુણોની કોઈ પ્રશંસા કરે તો એકદમ શરમીંદો બની જાય: મોંઢા પર શરમના શેરડા પડે: આંખો નીચી ઢળી જાય: પ્રશંસા કરનારને વગર બોલ્યે સૂચવે કે-'મારે એ સાંભળવી નથી: એવું સંભળાવો કે-જીવનને હું આગળ વધારૂં: હજુ મારી જાત પર એટલો કાબૂ હું મેળવી શક્યો નથી: રખેને એ પ્રશંસાથી મારા આત્માને આગળ વધારવાને બદલે પાછો હઠાવી દઉં !' બીજો સદ્‌ગુણ: જે દોષની ઉત્પત્તિ ન પણ હોય, પણ થવાની સંભાવના સરખી પણ હોય, એની કલ્પના કરીને કોઈ ચેતવે તો પણ સાંભળતાં આનંદ આવે: સંભળાવનારને ઉપકારી માને: એ નવું સંભળાવનાર ફરી ફરી-કાયમ ખાતે મળો, એવી ઈચ્છા રહ્યા કરે. આ બે ગુણ વિના સત્ત્વનો સદુપયોગ થવો જ નથી. આજે એથી વિપરીત દશા છે. છતા ગુણોની પણ પ્રશંસા સાંભળતાં લજ્જા આવવાને બદલે, અછતા ગુણોને પણ સાંભળવાની ઈંતેજારી વધતી જાય છે. આજે સૌને પોતાનાં વખાણ કરનારાઓ જોઈએ છે, પણ વખાણ કરાવવા જેટલી યોગ્યતા મેળવવાનો તો વિચાર જ નથી. એનું પરિણામ એ આવ્યું છે કે-આજે સારામાં સારી વસ્તુ સાંભળવાની પણ તૈયારી નથી; એટલું જ નહિ પણ, ઉપરથી ઉલ્ટા એમ કહે છે કે-'અમે કમ નથી:

સ્વતંત્ર છીએ : અમને સામાન્ય કોટિના નહિ કલ્પો–વાતવાતમાં અમને ઉતારી નહિ પાડો.' હિતશિક્ષા આપવા આવનારને પણ કહે છે કે–'અમારા ઉપર પણ વજન રાખો!'–પણ જેના પર તમારું વજન પડે, એ તમને હિતશિક્ષા શી આપશે?–એનો ખ્યાલ નથી. આ વિચારણાના પરિણામે–દિન પ્રતિદિન દુર્દશા આવતી જાય છે. આવેલા અને આવતા દોષોથી કોઈ બચાવવાં કે ચેતવવા આવે, એને પણ સાંભળવાની શક્તિ નથી. આજ તો બધાને બહાદૂર અને શૂરવીરના ઈલ્કાબ જોઈએ છીએ, પરન્તુ પોતાનામાં બહાદૂરી કે શૂરવીરતા કેટલી છે, તેનો પણ વિચાર કરવો નથી.

શિક્ષણ કેવું જોઈએ ?

આપણો કહેવાનો મુદ્દો એ છે કે–એકલા સત્ત્વથી જ કામ થતું નથી. ચાહના સુખની છે, પણ એ માટે અવસ્થાનો સદુપયોગ કરવા માટે જે ગુણોની જરૂરીયાત છે, તેને વેગળા મૂકવામાં આવે, તો કોઈ પણ આત્મા સુખી થઈ શકે નહિ. જ્ઞાની, સાધક કે ધારેલી ઈચ્છાઓને પાર પાડનારા આત્માઓ, તેવા કયી રીતિએ બન્યા ? ખોટી ધારણાની વાત નથી, પણ યોગ્ય ધારણાઓને પાર પાડવાને માટે પૂર્વપુરૂષોએ જીવનને કેવું ઘડ્યું, કયી યોગ્યતા કેળવી, તે ઈતિહાસ, શાસ્ત્ર અને જ્ઞાનિઓની દૃષ્ટિએ સમજવું પડશે. જીવનને ઉન્નત બનાવવા અભ્યાસ ને શિક્ષણની જરૂરીયાત છે, પણ એ શિક્ષણ એવી જાતિનું હોવું જોઈએ કે–જે જીવનને સીધે માર્ગે વાળે, પણ ઉંધે માર્ગે નહિ! કયી જાતિનું શિક્ષણ કે વાંચન અવસ્થાને સીધે માર્ગે વાળે ? ગમે તે વસ્તુ જાણવી, વાંચવી કે અનુભવવી, તેનાથી યુવાવસ્થાનો સદુપયોગ જ કરવાની શક્તિ મળે, એ અશક્ય છે. અયોગ્ય વસ્તુના અનુભવ લેવાના હોતા નથી. અનુભવજ્ઞાન મેળવવા પ્રયત્ન કરવો જોઇએ, પણ કયી જાતિનો અનુભવ કરવો, એ નક્કી કરવું જ પડશે. પક્ષઘાત થાય ત્યારે શી દશા થાય, એનો અનુભવ કરવો છે ?

નહિ જ. એ તો સાંભળતાંજ આઘા ખસાય છે. તેમ અનુભવજ્ઞાન મળે તો આત્માનો ઉદ્ધાર છે, પણ તે સારી વસ્તુનું જ મેળવવાનું હોય! યુવાવસ્થા, એ ધારેલી ધારણાઓને પાર પાડવાનાં સાધનો પૈકીનું એક ઘણું જ અગત્યનું સાધન છે. એ અવસ્થામાં એ જાતિનું કૌવત સ્હેજે સ્હેજે મળે છે, પણ એ શક્તિ અવળે માર્ગે વેડફાઇ ન જાય તેનો જ વિચાર કરવાનો રહે છે. જેનામાં ધારેલી ધારણાઓ પાર પાડવાનું કૌવત હોય, તેને જ આપણે યુવાન માનીએ છીએ. ધારેલી સારી ધારણાઓ–બેસી રહેલા, નિરૂદ્યમી, અજ્ઞાન કે કાંઈ નહિ સમજનાર સફળ નહિ જ કરી શકે, એ આપણે કબૂલ રાખીએ છીએ: પણ કયા શિક્ષણના પ્રતાપે એ યુવાવસ્થાનો સદુપયોગ કરવા જેટલા શક્તિસંપન્ન બની શકીએ, એ જ વિચારણીય છે. જેનું–તેનું લખેલું અને જેવું–તેવું વાંચવું, એનું નામ શિક્ષણ ગણાતું હોય, તો તો જૂલ્મ થઈ જાય. જગતના જીવો દરેકે દરેક તત્ત્વનું જ્ઞાન મેળવી વિદ્વાન બને, સદ્‌–અસદ્‌નો વિવેક કરવાની શક્તિ મેળવે, એનો વિરોધ હોઈ શકે જ નહિ! 'બુદ્ધિમાં ન બેસે એવી શાસ્ત્રોની વાતો છે, એવું જગતમાં પ્રચલિત ન થાય તે માટે આજના સાધુઓ જ્ઞાન મેળવવાનો નિષેધ કરે છે'–એ આક્ષેપ તદ્દન ખોટો છે. જે ભણવાથી જાતને ઉચ્છૃંખલ બનાવવામાં આવે અને શાસ્ત્રે બતાવેલાં સત્યોને ઇરાદાપૂર્વક ખોટાં ઠરાવવાની દુર્બુદ્ધિ જાગે, એવું શિક્ષણ તો નહિ જ જોઇએ, એમ તો દરેક સુજ્ઞ કબુલ કરશે જ; અને એજ વાત સાધુઓ પણ કહે છે; માટે કોઇએ એમ માની લેવાનું નથી કે–' સાધુઓ આજની શિક્ષણપદ્ધતિનો એટલા માટે વિરોધ કરે છે કે–એમને ઉપજાવી કાઢેલી કલ્પિત વાતો અજ્ઞાન દુનિયાના મગજમાં ઘાલી બેસાડવી છે.' શિક્ષણ કે જ્ઞાનનો વિરોધ છે જ નહિ, પરંતુ જેના પ્રતાપે ઈરાદાપૂર્વક, સ્વચ્છંદવૃત્તિથી માની લીધેલી સ્વતંત્રતાની આડે આવતી શાસ્ત્રે કહેલી સુંદરમાં સુંદર આજ્ઞાઓને ખોટી પાડવાની ભાવના પેદા થાય, એ શિક્ષણનો આપણે પૂરેપૂરો વિરોધ કરીએ

છીએ. આજે કહેવાય છે કે–સઘળી લગામ યુવાનોના હાથમાં છે. આપણે કબૂલ રાખ્યું કે–ધારેલી ધારણાઓને પાર પાડવા માટે શૌર્યસંપન્ન અવસ્થા અજબ શક્તિ ધરાવે છે, પણ તે નિરંકુશ નહિ જોઈએ. જંગલી ઘોડા ગમે તેટલા સુંદર હોય, છતાં પણ લગામ ઘાલ્યા વિના બેસવા લાયક નથી. શાસ્ત્ર જીવનની દરેકે દરેક પ્રવૃત્તિ પર–ખાવાની, પીવાની, પહેરવાની, ઓઢવાની, બોલવાની ચાલવાની, બધી ક્રિયાઓ પર અંકુશ મૂકે છે. અયોગ્ય શિક્ષણથી ઉચ્છૃંખલ બનેલા આત્માઓને તે અંકુશ પાલવતો નથી, તેથી તેવાઓને માટે શાસ્ત્રો અને તેના ઉપદેશકોને હલકા પાડ્યા શિવાય રસ્તો નથી. અને એથી જ દરેક બુદ્ધિમાન મનુષ્યનો આજની શિક્ષણપદ્ધતિની સ્હામે વિરોધ છે. અછતા પણ ગુણો ગવડાવવાનો દુર્ગુણ જ્યાં સુધી ન જાય, ત્યાં સુધી મળેલી શક્તિનો સદુપયોગ નથી જ થવો એ નક્કી છે. જેણે ઉંચે ચઢવું હોય એની ભાવના કેવી હોવી જોઈએ, તે ખાસ ભણવું પડશે. બીજાએ શું કરવું એ વાત પછી છે: અત્યારે તો મળેલી યોગ્ય અવસ્થાની સફળતાને પ્રાપ્ત કરવાને માટે કેવા બનવું જોઈએ, એની વાત છે. એ આત્મા કરેલા સુકાર્યની પ્રશંસા ઈચ્છે નહિ : કદિ કોઈ કરે તો લજ્જાથી એનું મોંઢું નમ્ર બને: સાંભળતાં ત્રાસ થાય. આ જાતિના શિક્ષણના પ્રતાપે આત્માને પ્રશંસાની ઈચ્છા નથી થતી: અને એથી તે પ્રશંસા મળી બી જાય, તો પણ ઉદ્ધત નથી બની જતો, પણ ઉલ્ટો નમ્ર બની જાય છે. પ્રશંસા જેના કાર્યને આડે નથી આવતી, તે પોતાના કાર્યમાં નિર્ભયપણે આગળ વધ્યે જ જાય છે. જે ગુણ નથી, એની પણ પ્રશંસાની ઈચ્છા શાથી આવી? ઉત્તમ સંસ્કારો પડે એવી શિક્ષણસામગ્રી મૌજૂદ નથી તેથી! આવતા દોષોથી જીવનને નિર્ભય બનાવ્યા વિના, આવેલા દોષોને કાઢ્યા વિના કરેલી યોગ્ય કાર્યવાહીથી પણ મલકાઈ અને છલકાઈ જવાથી તથા સાધ્ય સાફલ્ય સાધ્યા વિના જ મળેલી ઉત્તમ સામગ્રીને પણ હારી જવાય છે. અહીં બેઠેલા બધાને સાધન તો મળી ગયું છે; સૌ શક્તિ-

સંપન્ન છે, શક્તિહીન નથી; પણ છે તે શક્તિ ક્યાં ખર્ચવી તેનું ઠેકાણું નથી! કોઈ પૂછે કે–'તમારા જીવનનો કે દિવસનો કાર્યક્રમ લાવો!' તો શું બતાવશો?

સ૦ ખાવું, પીવું ને રળવા વાસ્તે મહેનત કરવી.

'અને બહુ બહુ ઉપકારની ભાવના થઈ જાય તો બીજા રળતા કેમ બને એની ચિંતા કરવી અને તેમની પાસે સાધન ન હોય તો બીજાઓને રળતા બનાવવાનું સાધન પૂરૂં પાડવું.' આ શિવાય કાંઈ હોય તો બોલો! આ જે બધી પ્રવૃત્તિ છે, તેમાં પોતાના કે પારકાના શરીરના પોષણ શિવાય બીજું કાંઈ છે? અનાર્યોની સામે આજે આ દાવો છે કે–'અમે કોણ? આત્મવાદના હિમાયતી: ચૈતન્યવાદને પૂજનારા: જડવાદના વિરોધી.' એવા દાવા કરનારાઓમાં–તેઓની આખી જીવનપ્રવૃત્તિમાં, પોતાના કે પારકા શરીરની ઉપાસના શિવાય બીજું કાંઈ છે? કોઇ પણ યુવાનને આની સામે કાંઈ કહેવું હોય તો કહે! પોતાના ને પરના શરીરની સેવા શિવાય બીજું કાંઈ નથી ભાસતું, તો એ શરીર કેવું છે? એની સ્થિતિ વિચારો! એ શરીર અનિત્ય છે, અસ્થિર છે, અસાર છે, આપણું નથી, રાખીએ–રાખવા માગીએ તો પણ રહે એવું નથી, અનિચ્છાએ પણ મૂકવાનું છે. 'આપણે શરીર નહિ પણ કોઇક બીજા છીએ.'–એ જાતિનું શિક્ષણ પેદા કર્યું છે? યુવાન, શક્તિસંપન્ન, વીર્યશાળી અને સત્ત્વનો સદુપયોગ કરવાની ઇચ્છાવાળાને આ જાતિનું શિક્ષણ આપવું છે: આ જાતિના સ્વાધ્યાય કરતા બનાવી દેવા છે! જે દિવસે એ સ્વાધ્યાય ન થાય એ દિવસ વાંઝીયો લાગે, ચોવીસે કલાક આ સ્વાધ્યાય વિના ચેન ન પડે, તો જ મળેલી અવસ્થાનો સદુપયોગ સંપૂર્ણપણે કરી શકાય: નહિ તો નહિ જ!

વર્ત્તમાન દેશકાળ:

દુનિયા કહે છે કે–આજે સઘળી સત્તા યુવાનોના હાથમાં છે:

એ યુવાવસ્થા પ્રત્યે આપણને ઈર્ષ્યા કે રોષ નથી. યુવાનો ઉદ્યમશીલ બને એનું કાંઇ દુઃખ નથી. આપણે તો જે વસ્તુના નામે દુનિયામાં વાત ચાલતી હોય, જે દેશ-કાળ અને સમય વર્તતો હોય, તે સમયે આપણા સિદ્ધાંતો જગતમાં ઓતપ્રોત થઈ જાય, એ રીતિનો પ્રયત્ન કરવો છે. અત્યારની દુનિયામાં જે જે વાંચવામાં. સાંભળવામાં, જોવામાં કે અનુભવવામાં આવે છે, તેને યાદ કરી જૂઓ, અને તેમાં ખાવા, પીવા કે રળવાની મહેનત કરવા શિવાયનું બીજું કાંઈ તત્ત્વ જગતમાં પ્રકાશિત થયું છે કે નહિ, એ વિચારો. સાધુઓ ચાર થાંભલાની દિવાલમાં રહેનારા, જગતના ચોગાનમાં નહિ આવનારા, દુનિયાના અજાણ અને જમાનાના બીનઅભ્યાસી છે, એવો આક્ષેપ થાય છે: પરન્તુ આ આક્ષેપનો તો સ્હેજમાં ઉત્તર અપાય તેમ છે. ગામની ધોલકીમાંથી બહાર ન નીકળી શકે, ઘર છોડીને બીજા ગામ જવા માટે જેને ઓળખાણ લાવવાની જરૂર પડે, રસ્તે ભૂખે મરતા બચવા માટે પોટકું સાથે બાંધવું પડે, એ જગતના ચોગાનમાં આવનારા! અને ગામમાં જેમણે ઘર રાખ્યું નથી કે સીમમાં ખેતર નથી રાખ્યું, જેઓને અન્યત્ર જવા માટે ઓળખાણની કે ભાથાની જરૂર નથી, એ ચાર થાંભલાની દિવાલમાં રહેનારા!! આ તે વીસમી સદીનું વિજ્ઞાન છે કે કોરો જડવાદ છે? લખનારા આવું લખે, બોલનારા બોલે અને સાંભળનારા તાળીઓ પાડે! એક બોલ્યો. એટલે સો જણ એમ બોલે: માટે આમાં સાચું શું છે અને ખોટું શું છે, એ નક્કી કરવું પડશે. સુણીસુણાઈ વાતો પર મદાર બાંધી, અજ્ઞાનની જ માફક લખતા-બોલતા થઈ જવાય તો દશા શી થાય? અનુભવી કે જાણ કોણ બની શકે, એ નક્કી કરો. બાલ્યકાળમાં તદ્દન લઘુવયથી સંસારને તજી દેનાર પર આક્ષેપ છે કે-એ દુનિયાને શું જાણે? પહેલી દુનિયાને જાણવી, સેવવી અને પછી ત્યાગ લેવો! એક વાર કીડા બન્યા પછી કમળ બનાય, એવી આ વાત છે. પણ ખબર નથી કે-' સાધુએ સંસારમાં શું જોયું? '-એમ કદિ ન કહેવાય. સંસારમાં ફસેલા સંસા-

રના અનુભવી નથી, પણ સંસારથી દૂર ઉભેલા જ સાચા અનુભવી બની શકે છે. મ્હોં પરનો ડાઘ જોવા માટે આરીસો દૂરથી જોવાય કે પાસે રાખીને ? ચિત્ર કેવું છે એની પરીક્ષા ચીતારો કેવી રીતે કરે છે, એ વિચારો. તેવી જ રીતે જેણે સંસારના અનુભવી બનવું હોય, તેણે સંસારમાં ન ફસાતાં, જેથી શુદ્ધ-બુદ્ધ ઉડી જાય એવી સ્થિતિમાં ન મૂકાતાં, સંસારથી દૂર રહેવું જોઇએ.

'હું સ્વતંત્ર છું !'-એમ કહેનારને :

ખાવાપીવા અને રળવાની પ્રવૃત્તિમાં શરીરસેવા શિવાય કાંઈ નથી, એ નક્કી છે. પોતાના ખાવાપીવાની અને રળવાની ચિંતા કરનારા કરતાં, પારકાની ચિંતા કરનારા પણ હોય છે એ વાત કબૂલ છે, પણ આ જ પ્રવૃત્તિ કર્યે જઈએ અને એમાં જ જીંદગી પૂરી થઈ જાય, તો સફળતા મનાય કે કેમ એ વિચારવાનું રહે છે. જે શરીરની સેવા માટે જીંદગી વેડફી નાખવામાં આવે છે, તે શરીર કેવું છે ? નાશવંત, અસ્થિર, રાખ્યું રહેવાનું નહિ: ગમે તેવા સમયે પણ મૂકી દેવું પડે એવું: ઘેર લગ્ન હોય કે એક ક્રોડની કમાણીનો તાર આવે કે રાજગાદી મળ્યાના સમાચાર મળે, એ સમય પણ છોડી દેવું પડે: મહેનત કરી મેળવેલું પણ ભોગવવા ન દે એવું છે. મળેલી સામગ્રી ભોગવ્યા વિના પણ મૂકી દેવી પડે, એ નક્કી છે. 'હું સ્વતંત્ર છું' એમ કહેનારને પૂછો કે-તારૂં શરીર, ઈંદ્રિયો કે ઇચ્છાઓ તને સ્વાધીન છે ? શરીર, ઈંદ્રિયો અને મનની બધી આજ્ઞાઓ તારે સ્વીકારવી પડે છે કે નહિ ? એટલાની જ નહિ, પણ શરીરના પાલક અને પોષકની પણ ! તો પછી સ્વતંત્રતા એક જ જગ્યાએ આવેલી છે એમ ને ? આજ્ઞા નહિ માનીએ એ ક્યાં ? આજના યુવાનો સ્વતંત્ર કોનાથી ? શરીર, ઇંદ્રિયો કે મનથી ખરા કે નહિ ? પેઢી પર કે નોકરી પર વિનય, નમ્રતા, શાંતિ, ગમ ખાવાની ટેવ, પહેરેલે બૂટે અવાજ ન થાય એ રીતે ઑફિસમાં ચાલવું, એ

આજની સ્વતંત્રતાનાં લક્ષણ છે. બધી જ જગ્યાએ નીચા નમીને ચલાય, ગુલામી કરીને જીંદગી વેડફી નખાય, ઇંદ્રિયોને રાજી રાખવા ભયંકર પાપો સેવાય, મનને વાત વાતમાં વહેતું મૂકાય અને માત્ર ધર્મ, ધર્મશાસન કે ધર્મગુરૂ પાસે જેમ ફાવે તેમ લવાય, એ કયી જાતિની સ્વતંત્રતા છે? એને પૂછો કે-તું જે બોલે છે એને પૂરવાર કરવાની તારામાં શક્તિ છે? તારાં વચન પાછળ કાંઇ પણ તત્ત્વ છે? તારી વાત સિદ્ધ કરવાને તારી પાસે પ્રમાણ છે? તો એક જ દલીલ કરશે કે-"હું સ્વતંત્ર છું." મારો એ જ મોટામાં મોટો મુદ્દો છે." પણ એ સ્વતંત્રતા આપી કોણે? મરજીમાં આવે તેમ લખવા-બોલવાની છૂટ હોય, તો કોઈ વહેપારીના ચોપડાને જૂઠા કહેજો! પણ ના, ત્યાં તો ભય છે એટલે કાબુમાં આવી જાય છે. અહીં તો દેવ એટલે વીતરાગ, સાધુએ સમતા ફરજીયાત રાખવી જ જોઇએ-સાધુ એટલે સમતાના સાગર, ક્ષમાના સિંધુ. જરા બોલે તો તરત કહે કે-ગરમ થવાય? સાધુ છો કે કોણ? આગમ એટલે કબાટમાં રાખી મૂકેલાં! અહીં શું ભય? એટલે ફાવે તેમ બોલાય છે. આ બધું બનવાનું કારણ એક જ છે-'પોતાના જીવનની કિંમત બીલકુલ સમજાઈ નથી.'

આર્યત્વ શેમાં?

કેવળ શરીરની ઉપાસનાનું શિક્ષણ ભયંકર રીતિએ આત્માનું અધઃપતન કરનારૂં છે. શરીરસેવાની આસક્તિ જે ન ઘટાડે એ સાચું શિક્ષણ નથી. સાચું શિક્ષણ તો એ છે કે-જે ક્ષણે ક્ષણે આત્માને ચેતવે કે-'મારે હાથે એવાની સેવા થઈ રહી છે કે જેનું ફળ કાંઇ નથી અને મજૂરી માથે પડવાની છે. આ સેવાથી એવી રીતે આત્મા દબાઇ જશે કે-ઉદ્ધાર થવા માટે કોઈ દ્વાર નહિ મળે, ઉદ્ધારકને પણ હાથ ખંખેરવા પડશે.' કેટલીક વાર લાખ આપવા છતાં ભયંકર બીમારીના સમયે ડૉક્ટરોને હાથ ખંખેરવા પડે છે ને? આ નહિ

સમજાય ત્યાં સુધી શક્તિસંપન્ન અવસ્થાનો સદુપયોગ કરવાનું પણ સમજી શકાશે નહિ. જે શિક્ષણ વાતવાતમાં આપણને કહે કે-'શરીર કરતાં હજુ કોઇ જૂદી વસ્તુ છે!' એની જ શુદ્ધિ-અશુદ્ધિ ઉપર મારી શુદ્ધિ-અશુદ્ધિનો આધાર છે, એની અશુદ્ધિમાં દુઃખ તથા શુદ્ધિમાં સુખ છે, એવું ક્ષણે ક્ષણે ભાસે, એ જાતિના શિક્ષણનો પ્રચાર શરૂ કરવો જોઈએ. અને તો જ આર્યદેશ ફળે: તો જ આર્યત્વનો ઇલ્કાબ શોભે. એ ન હોય તો પેલા ત્યાં ઉત્પન્ન થયા માટે અનાર્ય અને આપણે અહીં ઉત્પન્ન થયા માટે આર્ય, પણ વસ્તુતઃ બેય સરખા: એટલું જ નહિ પણ અહીં ઉત્પન્ન થયેલા વધુ કમનસીબ. જો હારી ગયા તો ભયંકર કમનસીબી. એ સમય આવ્યા પહેલાં આ જાતિનું શિક્ષણ લઈ લેવું, દુનિયાના અર્થી આત્માઓને આપવું, આપવા ચોગાનમાં જવું ઘટે તો જવું અને યોગ્યતા ન હોય ત્યાં ન જવું! સાથે સાથે એ પણ ખરૂં જ કે-અયોગ્યને ન દેવું ઘટે: અને એટલા ઉપરથી દુનિયાના ચોગાનમાં ન જનારા કહેવાઈએ તો તે પણ ખમી લેવું ઘટે.

સાધુ ક્યાં જાય?

ચોર લોકો એમ ફરિયાદ કરે કે-' અમારા લત્તામાં ઝવેરીઓ હીરાની વીંટીઓ પહેરી કેમ નથી આવતા? એ વીંટીઓ તેમણે પ્રમાણિક કમાણિથી જાતે મેળવેલી છે અને તેમની છે, એમ અમે ક્યારે માનીએ કે-અમારા લત્તામાં આવે તો!' હવે એ વાત પૂરવાર કરવા ઝવેરીઓએ ચોરના લત્તામાં જવું કે નહિ? અને કદી જવું પડે તો સાથે પોલીસ રાખવી કે નહિ? સાચું હતું તો પોલીસ કેમ રાખી?, એ કાંઈ દલીલ છે? જ્યારે માણસ માણસ મટી જંગલી બને, ત્યાં બીજો રસ્તો શો? તેવી જ રીતે સાધુ જેવા જગતમાં અન્ય કોઈ શ્રીમાન્ નથી. તમારી પાસે જે મૂકી દેવાનું છે તે છે, જ્યારે સાધુ પાસે તે છે કે-જે સાથે લઈ જવાનું છે: અને એ વસ્તુઓ

એટલી કિંમતી છે કે-તેનું રક્ષણ કરવા માટે સાધુ જ્યાં-ત્યાં જે-તે રીતે નથી જઈ શકતા. આયુષ્ય ટૂંકું છે: વિચારો, નહિ તો પસ્તાશો. આજે નહિ તો પછી પણ વિચારવું પડશે. જેનું શરણું અંતે લેવાનું છે તે અત્યારે લો. ઈશ્વરભજન અંતે કરીશું, તો ઈશ્વર ભોળા-બોળા છે? આ કોર્ટ કેવી ધારી છે? બનાવટી? તમારા દેવ એ કાંઈ ભોળી વ્યક્તિ છે કે-હાથ જોડયાથી કે સાષ્ટાંગથી ભોળવાઈ જાય?

સાચા આર્ય બનો!

શરીરસેવાથી આત્માને લાભ થતો હોય તો વિચાર કરીએ. શરીર એ જ આત્મા છે, એવી માન્યતા આર્ય દેશમાં ટકી શકે એમ નથી. આર્ય દેશના સિદ્ધાંતને એ વાત બંધબેસતી નથી. છતાં જે આર્ય ગણાતાઓ એવું ઉપદેશતા હોય, તેઓથી અન્ય આર્ય આત્માઓને બચાવવા માટે તેમને એવાઓથી દૂર રહેવાની સલાહ આપ્યા વિના છૂટકો છે? સ્વપરના ભલા માટે જે કહેવું, એ પરમ ધર્મ છે કે નહિ? એક પણ શબ્દ ભયંકર કે કડવો, યુક્તિથી સિદ્ધ નહિ થતો, જરૂરી ન લાગતો, જેના વિના ચાલી શકે એવું નથી એમ પૂરવાર કર્યા વિના આજ સુધી વાપર્યો નથી: વાપરતા નથી: અને વાપરવાના નથી. તેમજ જે યુક્તિથી સિદ્ધ થતા હોય, હિત કરવા માટે જરૂરી હોય, તે શબ્દો ભયંકર કે કડવા છતાં વાપર્યા છે, વાપરીએ છીએ અને વાપરવાની પ્રતિજ્ઞા છે! કઠીન શબ્દપ્રયોગ ન જ થાય એમ કહેનારા ખોટા છે. અવસરે જરૂર પડયે હિતકર વચનો કડક છતાં છતી શક્તિએ ન કહે એ પાપી છે, નિર્ઘૃણ છે. અવસરે ન કહે તો બચાવે શી રીતે? મા પોતાના બાળકને ગભરાવવા ઈચ્છે છે? નહિ જ. તે છતાંય સાપ દેખીને તેને પકડવા જતા બાળકને જોઈને કારમી બૂમ પાડે કે નહિ? એ સાંભળીને બાળક ફફડી તો જાય, પણ સાપ ભાગી જાય અને બાળક બચી જાય. માને કોઈ શિખામણ દેવા આવે કે-આવી બૂમ પડાય? તો મા કહે કે-બોલ મા,

એની મા હું છું–તું નહિ. કડવું બોલનારા છતાં હિતૈષી હોવાથી સ્વીકાર્ય છે. સમયે પણ કડવું નહિ કહેનારા, આવોજી–જાઓજી–બેસોજી કહેનારા હાજીયા છે: ઉદ્ધારક નથી પણ નાશક છે. એ વાત કબુલ છે કે નહિ એ બોલો! શરીરને જ આત્મા માની લેનારા, શરીરની સેવામાં જ ઉદય કલ્પી લેનારા અને એને માટે જ પ્રવૃત્તિ કર્યે જનારા વસ્તુતઃ આર્ય નથી, એમ કહેવામાં વાંધો છે? આર્ય બનવા માટે ગલીચ લખાણો લખવાં કે વાંચવાં બંધ કરવાં પડશે: પેટભરા કે કેવળ વહેપારને અર્થે જ પત્ર ચલાવનારા, લોકોને પસંદ પડે એવું લખે તો જ હજારોની આવક થાય એ માન્યતાવાળા માણસ શું લખે? જાણવા માટે ગમે તેવું વાંચીએ તો શું વાંધો છે, એમ ન કહેવાય. આ તે મગજ છે કે હાંલ્લું છે? રાંધવાના માટીના હાંલ્લામાં પણ ધૂળ નથી નખાતી ને! જે નખાતું હોય તેજ નખાય, પણ જે તે નહિ! એ નિર્ણય થાય તો આર્યત્વ પેદા થઈ જાય

સ્વાધ્યાય:

શરીર એ જૂદી વસ્તુ છે અને આત્મા એ જૂદી વસ્તુ છે તથા ઉદય આત્માનો કરવાનો છે. શરીરસેવા પોતાની કરી કે બીજાની કરી, બીજાઓને શીખવી, એ કરતા થાય એવી યોજનાઓ ઘડી, એ બધી પ્રવૃત્તિ આત્માના ઉદયથી પ્રતિકૂળ છે, એમ નક્કી કરવું પડશે. આ નિર્ણય ઉપર આ જીવનની સફળતાનો આધાર છે. અવસ્થા કાર્યકર તો જ બનશે. તે પછી દીક્ષા–ત્યાગ, એ શબ્દો પ્રિય લાગશે. ધર્મ, ગુરૂ અને શાસનની આજ્ઞાઓ ગમશે. ધર્મ શી આજ્ઞા કરે છે? એ જ કે–અનીતિ ન કર, કોઇને દુઃખ ન દે. જૂઠું ન બોલ, કોઈની ચીજ ઉપાડી ન લે, સ્ત્રીસંગને છોડ, પરિગ્રહની મમતા તજ, ન મળ્યું હોય તે મેળવવાની ઇચ્છા ન કર અને મળ્યું હોય તે પણ છોડવાની ભાવના રાખ! આમાં ખોટી સલાહ શી છે કે–સ્વતંત્રતાના નામે શાસ્ત્ર સામે નાહકનો રોષ કરાય છે? લૂંટ પાડવી કે કોઇનું

ઘર ફાડવું, એમ તો શાસ્ત્ર નથી કહેતું ને? એ તો કહે છે કે—એવી વસ્તુના પ્રેમી બનો જ નહિ, કે જેથી તમને લૂંટનો વિચાર આવે. હોય તે પણ મૂકવાની ભાવના આવે, પછી અનીતિ, હિંસા, જૂઠ, ચોરી, વ્યભિચાર કે લોભ ટકશે? આજે તોફાન શેનું છે. નથી તે મેળવવાની ભાવના જાગી છે એનું! જો છોડવાની ભાવના જાગી હોય, તો આ બળાપા શું કામ કરવા પડત? બધા ઉધમાત આપો-આપ અટકી જાય. પછી અછતા ગુણની પ્રશંસા નહિ જ ગમે. દોષ કયી રીતે આવે છે, એ સંભળાવનાર પર પ્રેમ થશે. સાચું શિક્ષણ મેળવવાની અને આપવાની ઇચ્છા થતી હોય, તો આ જ્ઞાનનો પ્રચાર કરો. સાચું શિક્ષણ ડીગ્રીમાં જ નથી. બી. એ., એલએલ. બી. થયા પછી પ્રેક્ટીસ કેમ ચાલે, એ જ વિચારવાનું રહે છે કે બીજું? એ ભણ્યા પછી શરીર અને આત્મા જૂદો છે, એનું ભાન આવે છે? જેનાથી એ ભાન આવે, જેનાથી આત્મા અને પુદ્ગલનો વિવેક જન્મે, એનું જ નામ જૈનશાસનમાં સ્વાધ્યાય કહેવાય છે. સાધુઓનો એ પરમ ધર્મ છે. સાધુઓએ બને તેટલો સમય સ્વાધ્યાયમાં ગાળવો એવું વિધાન છે.

પરમ ઔષધ :

છ કલાક એક સરખું દુકાન પર બેસીને લખો, છતાં એ સ્વાધ્યાય નહિ! અહીં જે કહેવામાં આવ્યો તે સ્વાધ્યાય ૨૪ કલાક દરમ્યાન કેટલા કલાક ચાલે છે, એનો જવાબ તમારી પાસે છે? પા કલાકનો નિયમ છે? રોજનો પા કલાકનો પણ નિયમ છે? રોજ પા કલાક પણ એ જાતિનો અભ્યાસ કરવો જરૂરી છે, એમ તમને લાગે છે? શરીર અને આત્મા જૂદો છે, શરીરના ઉદયમાં આત્માનો ઉદય નથી, શરીરસેવામાંથી પાછા હઠી આત્માનાં ગુણો મેળવવા એમાં જ ઉદય છે, એનો વિચાર કર્યો છે? યુવાવસ્થાની સફળતાનો પહેલામાં પહેલો ઉપાય, જ્ઞાનીઓની દૃષ્ટિએ આ સ્વાધ્યા-

યને જીવનમાં ઉતારવાનો છે. એ સ્વાધ્યાય જેટલી મીનીટ થાય એટલી સાર્થક: બાકીની મીનીટો–કલાકો–દિવસો–મહિનાઓ–વર્ષો કે જીંદગી તે પણ નિષ્ફળ! એકલો સ્વાધ્યાય જ નહિ ચાલે: એ સ્વાધ્યાયમાં જે પ્રવૃત્તિ વિહિત કરવામાં આવી હોય, તે ક્રિયામાં મૂકવી પડશે. બધી જ ક્રિયા અને પ્રવૃત્તિ, એ સ્વાધ્યાય રૂપી આરીસામાં જોઈને જ કરવી પડશે. આજની સ્વચ્છંદતાનું, શાસ્ત્ર–ધર્મ અને ગુરૂ પ્રત્યેની કુદૃષ્ટિનું, દેવ કોણ?–ગુરૂ કોણ?, એ જાતિના બકવાદનું અને એથી થયેલા સન્નિપાતનું આ પરમ ઔષધ છે.

સાધુતા:

આ જાતિનો સ્વાધ્યાય કરનારની ક્રિયા કયી હોય? એને બજારની હવા ખાવાની, બગીચામાં ફરવાની, પલંગમાં બેસવાની, નાટકચેટક જોવાની, સીગારેટ અને ચીરૂટ પીવાની, એ ક્રિયામાં મજા આવે કે નહિ? આજે શું બંધ થયું છે? નાટક કંપનીઓ બંધ થઈ? તમે કહો છો ને–ઉદયકાળ આવી ગયો છે? તો તમારા જીવનમાં કયી ક્રિયા બંધ થઈ ને કયી ખૂલ્લી થઈ? ખાનપાનમાં ભ્રષ્ટતા આવતી ગઈ, મનોવૃત્તિને બગાડનારાં નાટકચેટક ને સીનેમા જોવાનો શોખ વધતો ગયો, ચા–પાન–સીગારેટ વિના ચાલે નહિ, વાત વાતમાં પેટમાં દુ:ખી જાય, એ સ્થિતિ શાથી થઈ? પેલો સ્વાધ્યાય જે દિ આવશે, એ દિ જીવનમાં પરિવર્તન થઈ જશે. આત્માના ઉદય માટે શરીરની સેવા ખસેડ્યા શિવાય બીજો રસ્તો નથી. પછી કયી ક્રિયાઓમાં આળસ આવશે? ખાવાની, પીવાની, મોજશોખની ને રમતગમતની! પછી આત્મિક ક્રિયામાં આળસ નહિ આવે!! સાચા શિક્ષણથી સારી ક્રિયા આવશે: ક્રિયા શુદ્ધ થયા પછી વિનય દોડચો આવશે અને વિનય આવ્યા પછી, સાધુસંગ કર્યા વિના રહેશે જ નહિ અને સાધુઓનો સંગ કર્યો એટલે અનંત-જ્ઞાનીઓની આજ્ઞા પ્રત્યે પ્રેમ જાગશે. પછી વિચાર આવશે કે–આ

જ્ઞાનીઓને શું લેવું હતું ? દુનિયાની સઘળી વસ્તુ જેમણે તજી હતી, જેમણે તજવાનો આનંદ અનુભવ્યો હતો, એ તજવાને પ્રતાપે સુખ જેમને મળી ચૂક્યું હતું, જે સુખ અમે પામ્યા તે આખી દુનિયા પામો એ જેમની ભાવના હતી અને એને માટે જ જેમની પ્રવૃત્તિ હતી, એજ એને પરમ ઉપકારી લાગશે. દુનિયાના તુચ્છ પદાર્થો પ્રત્યેની મમતા, પ્રેમ ને આસક્તિ કાપવા માટે ત્યાગ, વૈરાગ્ય અને સંયમના બોધપાઠો સમજાવ્યા છે : એમની ગેરહાજરીમાં પણ એ વસ્તુ ટકી રહે એ માટે સાધુઓને પ્રતિનિધિ નીમ્યા છે : માટે એ અનંતજ્ઞાનીઓની કહેલી વાતોને કહેનારા સાધુઓ જીવતા રહે, એ સારૂં કે ન રહે એ સારૂં ? સાધુઓ જીવતા ક્યારે રહે ? હોય તો કે ન હોય તો ? હોય કયારે ? આકાશમાંથી પડે કે ઝાડે પાકે ? સાધુતા, એ યુવાવસ્થા કે જીવનની સફળતા કરનાર છે, એમ તમને લાગે છે ? જેમ દુનિયામાં જન્મેલ માણસોની ઇચ્છા હોય તો પરણવાની, ઘર માંડવાની, વહેપાર–રોજગાર કરવાની ! તમારા દીકરાઓને કયી કયી છૂટ આપી છે ? ખાવાપીવાની છૂટ ખરી કે નહિ ? ભૂખ લાગે તો તમારી ગેરહાજરીમાં પણ ડબ્બો ઉઘાડીને ખાવાની છૂટ આપી છે ને ? તો હવે મનાઈ કયાં છે ? ધર્મમાં જ ને ? જ્યાં સુધી આ વસ્તુ-સ્થિતિ હોય, ત્યાં સુધી અવસ્થાનો સદુપયોગ થવો કઠિન છે.

સ્વાધીનતા કેળવો !

જ્ઞાનીઓના આ બધા ઉપદેશનું તાત્પર્ય એ છે કે–પ્રાપ્ત થએલી યોગ્ય પણ સામગ્રીનો જો સુયોગ્ય સદુપયોગ કરવો હોય, તો એ જાતિનું શિક્ષણ ફેલાવવું જોઈએ કે–' શરીર અને આત્મા એ ભિન્ન છે : શરીર મારૂં નથી : એને ખવડાવવું–પીવડાવવું એટલા જ માટે કે, એની પાસેથી મારે મારૂં કામ લેવું છે : શરીર માગે તે નહિ પણ આત્માને બાધક ન હોય તે જ અપાય : ઇંદ્રિયો જોવા માગે તે જોવા દઉં નહિ, પણ જ્ઞાનીઓની આજ્ઞા મુજબ જે જોવા જેવું

લાગશે ત્યાં જ આંખો પહોળી કરીશ, બીજે હું મીંચી દઈશ.' સુરદાસે આંખ ફોડી હતી, આપણે ફોડવી નથી, કારણ કે-કામ છે: માટે મીંચી દઈશ. ઇંદ્રિયોને કહેવું-' તમે અમારી છો પણ અમે તમારા નથી. ' ઇંદ્રિય, શરીર અને મન તમારૂં કે તમે એના?-એ સ્થિતિનું શિક્ષણ આવ્યા પછી જ ક્રિયા સુધરશે. ક્રિયા સારી થયા પછી નમ્રતા આવશે અને પછી અનંતજ્ઞાનીઓની આજ્ઞા પ્રત્યે રૂચિ થશે. પછી તો એનો અભ્યાસ કરવાનું મન થશે, જીવનમાં ઉતારવાનું મન થશે અને એ રીતિનું પાલન કરશે તેની જ જીંદગી સફળ થશે, પણ અન્યની નહિ. આજ કારણે એક ઉત્તમ આત્માની ભાવનાને વ્યક્ત કરતાં, કલિકાલસર્વજ્ઞ આચાર્યભગવાન શ્રી હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા લખે છે કે—

" यौवने विषयेभ्योऽसौ, यथा ह्युत्तिष्ठते भवी।
तथोत्तिष्ठति चेन्मुक्त्यै, किं हि न्यूनं तदा भवेत् ॥१॥ "

' આ સંસારી આત્મા યુવાવસ્થામાં જે રીતિએ વિષયો માટે ઉદ્યમશીલ થાય છે, તે રીતે જો મુક્તિ માટે ઉદ્યમશીલ થાય તો બાકી શું રહે?' અર્થાત્-કાંઈ જ નહિ!

વચનામૃતો—

જગતના સર્વ ઝગડાનું મૂળ અર્થ અને કામની આસક્તિ છે.

*

દુનિયાના સારા ગણાતા આત્માઓ પણ અનીતિથી, લુંટીને, અનાચાર સેવીને, અસત્યતાથી મેળવીને કે કોઈનું પડાવી લઈને એનો ભોગવટો કરવો એ પાપ છે એમ માને છે, પણ સ્હેજે સ્હેજે મળી જાય, પુરૂષાર્થથી મળે એનો ભોગવટો કરવો. એને પાપ માની શકતા નથી: જ્યારે શ્રી જૈનદર્શન તો પુણ્યથી કે પુરૂષાર્થથી મેળવેલી સંપત્તિને ભોગવવામાં પણ પાપ છે એમ માને છે.

*

ધર્મનું રહસ્ય

પ્રવચનકાર : પૂ. આ. શ્રીમદ્ વિજયરામચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મ.
સભાસ્થલ : શેઠશ્રી ભગુભાઈનો વડો, અમદાવાદ.
(વિ. સં. ૧૯૯૭, ચૈત્ર વદી)

સુખનું અર્થિપણું :

“ **वचनाराधनया खलु, धर्मस्तद्बाधयात्वधर्म इति ।**
इदमत्र धर्मगुह्यं, सर्वस्वं चैतदेवास्य ॥ १ ॥ ”

‘ ખરેખર, ધર્મ અનંતજ્ઞાનીઓના વચનની આરાધનાથી છે અને અનંતજ્ઞાનીઓના વચનના બાધથી તો અધર્મ છે. આ શાસનમાં ધર્મનું આજ રહસ્ય છે : કારણ કે–ધર્મનું સર્વસ્વ અનંતજ્ઞાનીઓના વચનની આરાધનામાંજ છે. ’

સુખની અર્થિ દુનિયાને સુખના સાધનની પૂર્તિ કરી આપવી, એ ઉપકારી મહાપુરૂષોની સ્વાભાવિક પ્રકૃતિ હોય છે. ઉપકાર ત્યારે જ થઇ શકે છે કે–દુનિયા જે વસ્તુની ઈચ્છા રાખે છે, તે ઈચ્છા સ્હેલાઈથી સાધી શકાય તેવાં સાધનોનું તેને પ્રદાન કરવામાં આવે. એજ વસ્તુને આપણે ધર્મના રહસ્ય તરીકે ઓળખીએ છીએ. જેનાથી ઈષ્ટ વસ્તુ સ્હેલાઇથી સાધી શકાય, તેજ ધર્મની સારભૂત વસ્તુ છે. જેનાથી ઈષ્ટસિદ્ધિ ન સધાય તેવી વસ્તુ મળી જાય, એથી મલકાઈ જવું એ તો મૂર્ખતા છે. ઉપકારી મહાપુરૂષોનો એ

સ્વભાવસિદ્ધ ધર્મ છે કે-દુનિયા જે વસ્તુની ઝંખના કરી રહી છે, તે સ્હેલાઇથી પામી શકે તેવી વસ્તુ સરળમાં સરળ રીતે બતાવી દેવી. દુનિયા શું ઇચ્છે છે? કહેવું જ પડશે કે-સુખ. એ શિવાય કાંઈ જ ઇચ્છતી નથી. ધર્મી જ સુખને ઇચ્છે છે એવું નથી : સુખને તો જેમ ધર્મી ઇચ્છે છે, તેમ ધર્મને નહિ સેવનારા, ધર્મની સામે ઉભા રહેનારા પણ ઇચ્છે છે. સુખની ઇચ્છા જગતના જીવો માટે સામાન્ય છે : એમાં કોઈનો પણ વિરોધ નથી : દુનિયાના ધર્મી, અધર્મી કે ધર્મવિરોધી કોઈ ને પણ પૂછો,-તેની સુખ શિવાય બીજી ઇચ્છા નથી. એ ઇચ્છા પાછી સામાન્ય સુખની નહિ : સુખ તો એવું જ જોઇએ કે-જેમાં દુ:ખનો એક અંશ પણ ન હોય, તેની સાથે મળેલું સુખ અધુરૂં પણ ન હોય, કેમકે-અધુરામાંથી ઈર્ષ્યા જન્મે છે એટલે દુ:ખ આવીને ઉભું રહે છે : આજે દુ:ખ છે શેનું? પૂરાની ઇચ્છા છે અને નથી મળતું એનું જ ને? અને તે પણ કદી ન જાય એવું. ભલે પછી કોઇને આ સુખની વ્યાખ્યા બોલતાં આવડે યા ન આવડે, પણ સૌ કોઈના હૃદયમાં જોઈએ તો ભાવના આવા જ સુખની બેઠી છે. એ સુખની ઇચ્છાવાળી દુનિયા, એવાં તુચ્છ સાધનોની પૂંઠે પડી છે કે જે સાધનોમાં આ ઇચ્છિત સુખ આપવાની શક્તિ નથી! એવો કોઇ પદાર્થ દુનિયામાં નથી કે-જે આ સુખને આપી શકે. જે સુખના ભોગવટામાં દુ:ખનો અંશ ન હોય, થોડું પણ ઓછાપણું ન હોય, પ્રાપ્તિ પછી જેનો કદિ નાશ ન હોય, એવી જાતિનું સુખ આપવાની શક્તિ દુનિયાના કોઇ પણ પદાર્થમાં નથી.

ધર્મનું રહસ્ય :

ઉપકારી મહાપુરૂષોનો એ સ્વભાવસિદ્ધ ધર્મ છે કે-દુનિયા જે ઇચ્છે છે તે સ્હેલાઇથી સાધી શકે એવું સાધન સમર્પવું. પછી ભલે જેની ઇચ્છા હોઈ તે લે, ઇચ્છા હોય તે એને સેવે, પણ એ સાધન તો એવું જ હોય કે-એના સેવનમાં બેદરકાર ન થાય-પરિપૂર્ણ

રીતે સેવે, તો જરૂર એ આત્મા ઈચ્છિત સુખની પ્રાપ્તિ કરી જાય. પણ દુનિયાએ સુખ કલ્પ્યું છે બીજે અને આ ઉપકારિઓની દૃષ્ટિએ સુખ છે બીજે! એટલા માટે જ્ઞાનીઓએ ધર્મ વસ્તુ જ જૂદી કહી છે. "આવા ઉપકારિની આજ્ઞા એજ ધર્મ !" એ ઉપકારિઓની આજ્ઞામાં જ ધર્મનું રહસ્ય સમાએલું છે, એવું ડાહ્યા માણસોનું મન્તવ્ય છે. અને તેથી દુનિયાએ નહિ જોયેલું, દુનિયાને ન રૂચે એવું અને રૂચિ જાય છતાં સારીય દુનિયા એને આરાધવાને શક્તિસંપન્ન ન હોય એવું, એ જ્ઞાનીઓ કહે એ સંભવિત અને બનવાજોગ છે. દુનિયામાં કયો એવો આત્મા છે કે-જેને ધર્મ જોઈતો નથી? પોતાની જાતને અધર્મી તરીકે ઓળખાવવા કેટલા તૈયાર છે? એક પણ નહિ ને? અધર્મિને પણ કોઈ જો અધર્મી કહે તો દુ:ખ લાગે : કહેનારની સામે થઈ જાય : અધર્મી કહેવડાવવું કોઇને ગમતું નથી. 'મારે ધર્મ જોઈતો નથી'-એમ સ્પષ્ટ કહેનાર સહેલાઇથી દૃષ્ટિપથમાં આવી શકે તેમ નથી. સારીય દુનિયાને ધર્મી કહેવડાવવાની ઇચ્છા છે, છતાં ધર્મ જોઈએ તો શોધ્યો પણ જડતો નથી, એનું કારણ શું, એ આપણે શોધવું છે : એ શોધમાં જ ધર્મરહસ્ય છૂપાએલું છે.

દુનિયા કેમ ચાલે છે?

સુખ જોઈએ છે : ધર્મી કહેવડાવવું એમાં વાંધો નથી : એટલું જ નહિ, કેટલાકને ધર્મનું અર્થિપણું પણ છે : નથી એમ નહિ. તે છતાંએ ધર્મ જેવી વસ્તુ હાથમાં કેમ નથી આવતી? તો કે-દુનિયા ધર્મના મૂળભૂત ઉપાયથી છેટી છે. જેમ વ્યવહારમાં જે જે વસ્તુનું અર્થિપણું થાય છે, તે તે જેની પાસે હોય તેની જ દુનિયામાં સેવા થાય છે! વ્યવહારમાં આ ન્યાય સચવાય છે કે-જે વસ્તુની ઇચ્છા થાય તેમાં જે હુંશીયાર હોય, તેની સલાહ ને આજ્ઞા માનવામાં આવે છે: તેમાં નાનમ કે માનહાનિ મનાતી નથી. મોટો કોટયાધિપતિ કે કોઇ મોટી શહેનશાહતનો માલીક હોય, પણ જો

શરીરમાં કાંઈ બીગાડો થાય, તો એ ડૉકટરની સલાહ માનવાની કે આજ્ઞા પાળવાની જરાએ આનાકાની નથી કરતો અથવા એમાં નાનમ નથી સમજતો. શરીરનો ચિકિત્સક કહે તેમ કરવાને તૈયાર રહે છે: પોતાની ગમે તેટલી સારી બુદ્ધિ ત્યાં આઘી મૂકવાને હરકત નથી ગણતો. તે વખતે હું રાજતંત્ર ચલાવું છું, મારી આજ્ઞા ઉપર દુનિયા ચાલે છે, મારા હુકમને આધીન દુનિયાનાં પ્રાણી છે-એમ નહિ બોલે, પણ અત્યારે તો તારે જ આધીન મારા પ્રાણ છે-એમ કબુલ કરી લેશે. જે વિષયમાં જે નિષ્ણાત હોય, તેની જ આજ્ઞા મુજબ ચાલવું એનું જ નામ બુદ્ધિ ! એનું જ નામ ડહાપણ !! એનું જ નામ અક્કલ !!! અને એનું જ નામ હુંશીયારી મનાય છે !!!! દુનિયામાં આ વાતનો નિશ્ચય છે. વ્યવહારમાં એક શરીરની નહિ, પણ બધી જ બાબતોમાં આ જાતિનો એકસરખો નિર્ણય છે. શરીરમાં ભેદ પડ્યો તો ચિકિત્સક, કાયદાની ચુંગાલમાં ફસાઇ જાય તો વકીલ, એમ દરેક દરેક સાધનના જે જે અનુભવી હોય, તે કહે એ પ્રમાણે કરવા તૈયાર! ઝવેરાત ખરીદવું હોય, કાપડ ખરીદવું હોય અને છેવટ કચરો કાઢવો હોય, તો તે તે વસ્તુના અનુભવિની સલાહ પ્રમાણે વર્તે તો જ દુનિયા ચાલે છે. બધા જ સ્વતંત્ર બની જાય તો એક પણ કાર્યવાહી ચાલે? નહિ જ. વ્યવહારમાં એ વસ્તુ માન્ય છે કે-તે તે વસ્તુના અનુભવી જે હોય, તેનું જે વચન તેજ પ્રમાણ: જ્યારે ઉલ્લંઠ અજ્ઞાનીઓ એક ધર્મની બાબતમાં કહે છે કે-'**मुंडे मुंडे मतिर्भिन्ना**' દરેક કહેશે-'અમારો અભિપ્રાય જૂદો છે: કોઇનું માનવું જ જોઈએ એવું કાંઈ બંધન નથી.' ધર્મની બાબત આવે ત્યાં આ તકરાર ચાલે. આવા આત્મા માટે એમ કહી દેવું જોઈએ કે-તે બીચારા ધર્મના રહસ્યથી વંચિત છે.

કયી ચિંતામાં છો?

શરીર પર આપત્તિ આવે તો ચિકિત્સકની અને કાયદાની બારીકી

આવે તો કાયદાના જ્ઞાતાની સલાહ મુજબ ન ચાલે, તે અજ્ઞાન ખરો કે નહિ? ખરો જ. વૈદ્યની સાથે–'શરીર કોનું? મારૂં. તે વિષે હું વધારે જાણું કે બહારથી દેખીને તું વધારે જાણે? સુવું, બેસવું, ખાવું મારે–તેની આડે તું કેમ આવે? જેના ઘરમાં અનાજ ન હોય એ મગના પાણી પર રહે, પણ મારે ત્યાં સારામાં સારી વસ્તુ ખાવાપીવા હોય, છતાં હું શું કામ રહું?'–આ જાતિની ચર્ચામાં શહેનશાહતના માલીકો પણ નથી ઉતરતા. એ રીતિની સ્થિતિ ધર્મની બાબતમાં કરવી છે. શરીર તો અમૂક કાળ આપણી પાસે રહેવાનું છે: એક લાખ ને એક ડૉકટર ચોકી ભરે તો પણ અમૂક કાળથી વધુ નથી જ રહેવાનું: એમાં શંકા છે? હું કહું છું કે–એમાં તમને શંકા પડી ગઈ છે! પણ યાદ રાખવાનું છે કે–આ બધી જ વસ્તુઓને ઇચ્છા નહિ છતાં પણ મૂકીને જવું પડશે. માટે મૂકીને જતી વખતે આગળની શું વ્યવસ્થા કરવી, એની મુંઝવણ તમને જરાયે નથી તે થવી જોઇએ.

સ૦ સાહેબ! ધર્મ તો કરીએ છીએ.

ધર્મ કેમ કરો છો એ વાત હાલ બાજૂએ રાખો. પહેલી વાત તો એ કે–આ મુંઝવણ છે કે કેમ? ધર્મ અનેક રીતિએ થાય છે. મોટા શ્રીમાનને સલામ ભરો છો, એ હૃદયના પ્રેમથી કે બીજું પણ કાંઈ કારણ છે? હૃદયના પ્રેમ વિના પણ એ ક્રિયા કરવી પડે છે ને? શરીરાદિકના રક્ષણ માટે, ધાર્યા કરતાં વધુ પ્રયત્ન કરીએ તો પણ, એ બધું અમૂક કાળથી વધુ રહેવાનું નથી, છતાં એની ચિંતા છે? તમે આજકાલ કયી ચિંતામાં સડો છો? જેમ વ્યવહારમાં તમે અમૂક અમૂકના વચનને આધીન થયા છો, તેમ તમે ધર્મની બાબતમાં નથી: તેથી તમને તેવા કરવા માટે જ્ઞાનિઓનો પ્રયત્ન છે. 'ધર્મ એનું જ નામ છે કે–યોગ્ય આત્માની સલાહ મુજબ ચાલવું.' દરદીને નિરોગી થવાની ઇચ્છા છે, એમ ત્યારે જ મનાય કે–જ્યારે નિરોગી કરનાર વ્યક્તિના વચન પર તેની નિર્ભરતા હોય. ડૉકટરોની સલાહ મુજબ

ચાલ્યા, એણે સુવાડ્યા તેમ સુતા, બેસાડ્યા તેમ બેઠા, એના વચન ખાતર સારી પણ વસ્તુ ખાવાનો ત્યાગ કર્યો, છતી ભોગસામગ્રી ન ભોગવી, હજારો ને લાખો આપીને પણ વારંવાર આજ્ઞા માની, તે છતાં આ શરીરાદિ વસ્તુ રાખી રહેવાની નથી, એમ તમારી ખાત્રી છે ને? અને નથી રહેવાની, તો એને છોડીને કોઈ જગ્યાએ જવાનું છે, એ નક્કી છે ને? તેમજ જો જવાનું છે તો સારી જગ્યાએ જવાની સલાહ આપનાર મેળવવાની ચિંતા તમારા હૃદયમાં લાગી છે કે કેમ? –એ મારો પ્રશ્ન છે. 'અમે ધર્મ કરીએ છીએ'–એ કાંઇ ઉત્તર નથી. જે રીતે નાશવંતી વસ્તુઓ માટે યોગ્યની સલાહ લેવા દોડી જાઓ છો, પૈસા આપીને સલાહ માંગો છો, એને પ્રેમપૂર્વક–બહુમાનપૂર્વક સાંભળો છો, એની બધી આજ્ઞા સ્વીકારવાની કબૂલાત આપો છો, એવી જાતિની ધર્મની બાબતમાં યોગ્યની સલાહ લેવા, યોગ્ય સ્થાને દોડી ગયાનો દાખલો છે? નથી. અમને ધર્મ આપો, અમને ધર્મી કહો, પણ શી રીતે? જ્યાં સુધી તમને આ બધા પદાર્થો મૂકવાના છે એવો નિર્ણય ન થાય, અહીંથી ગયા પછી સારી જગ્યાએ જવા માટે કોની આજ્ઞા માનવી–એની ચિંતા તમારા હૃદયમાં પેદા ન હોય, ત્યાં સુધી ધર્મ આપવો શી રીતે?

સ૦ અનીતિ ન કરવી, નીતિથી ચાલવું, એ ધર્મ નહિ?

'આ ભવમાંથી પરભવમાં જવું છે અને જવા માટે અનીતિ નુકશાનકારક છે, નીતિ લાભદાયી છે, અનીતિથી પરભવ બગડે છે, નીતિથી સુધરે છે, માટે અવસર આવ્યે બધું જાઓ પણ નીતિ ન જાઓ'–એ બુદ્ધિ કેટલાની છે? કેવળ દુનિયામાં નીતિમાન મનાવવાના આડંબર ખાતર પાળેલી નીતિ, એ વસ્તુતઃ ધર્મ નથી. પરલોકની ભીતિથી જો એ પળાતી હોય તો ધર્મનું રહસ્ય હૃદયમાં આવી ગયું છે, એમ માની શકાય: પણ એ આવે તો! એની ખાતર કોઇ પણ વસ્તુનો ભોગ દેવો પડે તો દેવાય, પરન્તુ કોઈ વસ્તુ ખાતર એનો ભોગ ન જ દેવાય. તમારા આત્માને આજે અનેક

જાતની ચિંતાઓ મુંઝવી રહી છે: તે બધી ચિંતાઓમાં આ ચિંતાને સ્થાન છે કે કેમ?, એનો ઉત્તર જોઈએ છે.

સ૦ મળેલાને ભોગવવું એમાં શું હરકત?

કહે છે કે–મળેલું ભોગવવું એ અમારી સત્તાની વાત છે: પણ એ ખબર નથી કે–એ પણ સત્તાની વાત નથી! કંઈ મળેલ છતાં ભોગવ્યા વિના સડી સડીને મરી ગયા: મેળવેલાની પણ એમાં આસક્ત બનવાથી ખાનાખરાબી થઈ ગઈ. માટે ધર્મનું રહસ્ય જેનાં–તેનાં વચનોમાં નથી! મતિકલ્પના કે ઈચ્છા મુજબ ચાલવામાં નથી!! જેના જીવનમાંથી દોષનો અણુ શોધ્યો ન જડે અને ગુણોના ઢેરના ઢેર દેખાય, તેના વચનના પાલનમાં જ ધર્મનું રહસ્ય છે. 'આ બધું મળ્યું છે તે અમારી બુદ્ધિનું ફળ–છે'–એમ ઘણાનું માનવું છે: એવા અભિમાનમાં અને ગર્વમાં આવી જાય છે કે–'આ બધું મેળવ્યું કોણે? મ્હેં! અમે મેળવેલું અને અમે કેમ ન ભોગવીએ?' જ્ઞાની કહે છે–ઉભો રહે. મહેનત અને બુદ્ધિથી મળતું હોત, તો આજે મહેનતુ અને બુદ્ધિશાળીઓ, એદી અને અભણને ઘેર નોકરી કરત? બરાબર બાર કલાક ઉંઘનાર, બેઠા હોય ત્યાંથી ઉઠાવવા ભારે, એવા પણ એદીને ત્યાં મહેનતુ માણસ વેઠ કરીને મરી જાય, છતાં એદીને જેટલું મળે તેટલું મહેનતુને ન મળે: એ માનો છો કે નહિ? કોટયાધિપતિને ત્યાં આજે જન્મેલો બાળક કોટયાધિપતિ બન્યો અને તમને જન્મ્યે કેટલાંય વર્ષ થયાં, છતાં કોટયાધિપતિ કહેવાયા? પુરૂષાર્થ તમે કર્યો કે આજે જન્મેલા બાળકે? માટે હવે 'મળેલું ભોગવવાનું છોડી દઈને, નહિ મળેલું મેળવવાની ચિંતા શું કામ કરીએ?'–એવું નહિ બોલતા. દુનિયાને જે નથી મળ્યું, દુનિયાએ જે નથી જોયું, તે મેળવી આપવું અને તે બતાવવું, એનું નામ ધર્મરહસ્ય છે. એટલા જ માટે એમાં ઘણી મહેનત છે. એ સમજવા ધીર બનવું પડશે. એકલી દલીલથી કામ નહિ ચાલે: ચર્ચા, દલીલ કે યુક્તિ પણ સ્થાને હોય: એકલી દલીલો જ સાંભળ્યા કરે, તો કોઇ

ન્યાયાધીશ કેસ નહિ ચૂકવી શકે. વાદી-પ્રતિવાદી બેના બોલવામાંથી ન્યાય આપનારના હાથમાં સત્ય વસ્તુ ન આવી જાય ત્યાં સુધી બન્નેને બોલવા દેશે, પછી દલીલ નહિ કરવા દે: બોલે ત્યાં સુધી બોલવા દે તો અગડંબગડં યુક્તિઓ લાવીને જોડનારા કદિ થાકવાના છે?

મરણ યાદ છે?

મળેલી વસ્તુને મારી માનું, એને જાનના જોખમે પણ સાચવું, તે છતાંય બધી વસ્તુ મને-કમને મૂકવાની છે. પછી જેમ કોઈ સ્થાનથી આવ્યો તેમ જવાનું છે. એ ગયા પછી કયાં જઈશ, એની ચિંતા કેટલી વખત થાય છે?

સ૦ સાહેબ! પરલોકની ચિંતા તો બધાને હોય.

એ એમ કહે છે-'બધાને પરલોકની ચિંતા હોય છે.' પણ એ ભ્રમણા છે. આપણને એમ લાગે કે-'પરલોકની ચિંતા જરૂર બધાને હોવી જોઈએ.'-પણ હું કહું છું કે-'સેંકડે પોણીસો ટકામાં એ નથી.' દાખલા તરીકે જોસબંધ ચાલ્યા આવતા એવા પણ આપણને જોઈને, આપણા શરીર માટે કોઈ સ્હેજ એટલું જ કહે- 'આપનું મ્હોં કાંઇ ફીકકું લાગે છે.' જેને આપણે આપણા માનતા હોઇએ તે એટલું જ કહે અને તે સાથે બીજો એક જણ સાક્ષી પૂરી દે કે-'કાલના કરતાં કાંઈ ફેરફાર દેખાય છે.'-તો છે કાંઈ નહિ, છતાં એ આદમી પોતે આરીસો લઈને જૂએ: અને એનેય એમ લાગે કે-'કાંઈક છે ખરૂં!' એની અસર થયા પછી મિષ્ટાન્નના થાળ પર ખાવા બેસાડો, તો એ કહે કે-'હાલ તો નહિ ખાઉં: કોઈને પૂછવું પડશે!' આ ચિંતા થઈ જાય છે. સારામાં સારા વૈદ્ય કે ડૉકટરને શોધીને પૂછે. એ પણ ઉપર ટપકે જોઈને કહે કે-'કાંઈ નથી.' તો નહિ માને. 'બરાબર જૂઓ.' એમ કહે અને પછી પાકી 'ના' કહે તો જ માને. વૈદ્યને કહે કે-'મારા સાથી ને સ્નેહિઓ કહે છે! કાલે જોયો હતો તે કહે છે! મને લાગે છે!!' મારૂં

એમ માનવું છે કે–' શરીરના પ્રેમિને જે રીતિની શરીરની ચિંતા છે, એ રીતિની પરલોકની ચિંતા સેંકડે પોણીસો ટકામાં નથી.' જે દિવસે એ ચિંતા આવશે, એ દિવસે ધર્મ તરફનું પ્રાણિ માત્રનું વલણ નવી ભાતનું રહેશે. પરલોકની ચિંતાવાળાનો આત્મા, દરેક પાપ ક્રિયામાં ડંખતો રહે છે. હજુ આજ્ઞાપાલનની વાત પછી. જેમ શરીરનો પ્રેમી છતાંય રસના ઇંદ્રિયનો લોલુપી આત્મા બહુ ચરી આપનાર વૈદ્ય પાસે પણ ન જાય, તેમ પરલોકની ચિંતા થયા પછી પણ, આજ્ઞા સારી છે એમ સમજાયા છતાં પણ, પૂરી નહિ પળાતાં અધુરી પણ પળાય એ સંભવિત છે: પણ પળાય તો સારૂં, એ તો નિર્ણય હોય છે જ.

રહસ્યની પ્રાપ્તિ:

જે દિવસે પરલોકની ચિંતા આત્મામાં દાખલ થઈ જાય, તે દિવસે આ લોકના જીવનનો રસ એને ઉડી જાય: કેમકે–નક્કી થઈ ગયું કે–જવાનું. પ્રેમી મેમાનનો મેળાપ, પ્રેમિને ચિંતા કરાવનારો જ હોય છે: આવ્યો ત્યારથી હૈયામાં 'જશે'–'જશે' એમ બેઠું જ છે. જ્યાં સુધી એ રહે ત્યાં સુધી એ એક જ ખટકો રહે છે. તેમ પરલોકની ચિંતાવાળા આત્માને, જ્યારે જ્યારે દુનિયાના પદાર્થોનો સહવાસ થાય, ત્યારે ત્યારે ' એ મારૂં નથી '–' જવાનું છે ' એવો ખટકો રહે છે. બીજાની આગળ કહેવા માટે તો આપણે બહુ ચતુર છીએ: ' શરીર અને આત્મા જૂદાં છે, શરીરની પીડા સાથે આત્માને કાંઈ સંબંધ નથી. '–એવું વર્ણન સારામાં સારૂં કરીએ, પણ વિચારીએ તો જણાઈ આવે કે–શરીર એજ આત્મા છે, એમ માની-ને જ એની બધી કાર્યવાહી ચાલુ છે. શરીરના બીગાડની ચિંતા ત્રીસે દિવસ છે–ચોવીસે કલાક છે અને આત્માની ચિંતા એક પણ દિવસ નથી: થોડી મીનીટ પણ નથી! ધર્મ ધર્મ તરીકે સેવ્યો એમ ત્યારે મનાય કે ધર્મ શિવાયની બીજી બધી વસ્તુ ધર્મ આગળ

તુચ્છ ભાસે! અમૂક વસ્તુ કરીએ છીએ, તે તે તરીકે સમજીને કરવામાં આવે છે કે કેમ? બતાવનાર ઉપર પરિપૂર્ણ પ્રેમ જાગ્યો છે કે કેમ? અને સલાહ મુજબ વર્તવામાં શ્રેયઃ છે, એવી પ્રતીતિ થઈ છે કે કેમ?–એ તપાસો. દુનિયાના વ્યવહારમાં વગર ભણ્યેગણ્યે પણ, અનાદિકાળના સહવાસથી, તે તે વ્યક્તિઓનાં વચન, આજ્ઞા અને સલાહને બધા આધીન થઈ ગયા છે. કોઈ એમ કહેતો હોય કે–' હું કોઈની આજ્ઞા માનતો નથી, મરજી મુજબ ચાલુ છું '–તો એ ખોટો છે, ઈરાદાપૂર્વક ખોટું બોલનારો છે. વ્યવહારમાં તો એ કોઈની ને કોઈની આજ્ઞા માનતો જ રહ્યો છે. જ્ઞાનીઓ કહે છે–હવે નવો અભ્યાસ પાડો. વ્યવહારમાં જેમ આજ્ઞા મુજબ ચાલતો રહ્યો, તેમ ધર્મની બાબતમાં ચાલનો થા. 'અમૂકની સલાહ વિના મારો વ્યવહાર રીતસર ચાલે જ નહિ'–એવું અહીં માનતો થા. ' પરલોકને સુધારવા મહાપુરૂષોની આજ્ઞા વિના મારે ચાલવું એ ઠીક નથી '–આટલો નિરધાર થઈ જાય, તો ધર્મના રહસ્યની પ્રાપ્તિ થઈ ગઈ એમ કહેવાય. ધર્મ આપતાં પહેલાં, દુનિયાના માણસો જે જે પદાર્થોની આસક્તિમાં પડ્યા છે, તેની અસારતા પહેલી બતાવવી પડશે : એ અસારતા સમજાયા વિના જિજ્ઞાસુવૃત્તિ પેદા થશે નહિ : એ પેદા થયા વિના ધર્મના જ્ઞાતા પાસે જવાશે :નહિ : એ વિના ધર્મ સંભળાશે નહિ : અને ધર્મ સંભળાયા વિના–સમજવા વિના યોગ્ય સમજાશે નહિ, પામવા યોગ્ય પમાશે નહિ ને આરાધવા યોગ્ય આરાધાશે પણ નહિ.

કુગુરૂ કોને ફસાવે ?

' મરવાનું છે '–એ કોને યાદ ન હોય ?સર્વને હોય એમ નથી. એ યાદ હોય એને ખાવાનું ભાવે કેમ ? ફાંસીની શિક્ષા થયા પછી જે મરવાનું ભાન થાય છે, તે પહેલાં આવે છે ? પહેલાં આવ્યું હોત તો એનાથી ખૂન થાત ? મરવાનું છે એમ બધા બોલશે, પણ એવી રીતે યાદ રહી જાય તો જેમ તેમ વર્તાય ? જ્યાં–ત્યાં ફરવામાં કે મોજ

અનુભવવામાં જરાયે અરેરાટી આવે છે? મોટરમાં બેઠા હો, ફુલ સ્પીડથી ચાલી જતી હોય, એ ઘડી મરવાનું છે એમ ભાન આવે છે? મરવાનું ખ્યાલમાં તે દિ આવે છે કે–જ્યારે સખ્ત તાવ આવે, પથારીમાં સુવાનું આવે: ત્યારે પણ વિચાર આવે કે–'આટલા તાવમાં હું મરી જાઉં? કયી એવી ભારે બીમારી આવી ગઈ છે?' માંદા માંદા પણ તારટપાલ વાંચે. જ્યારે ખૂબ દમ ખીંચાઈ જાય, ડૉકટરો હાથ ખંખેરી દે, ત્યારે કાંઈક મરણ યાદ આવે. મરતાને જોઈને–'આ મરી ગયો'–એમ બધા કહે છે, પણ–'હું મરી જવાનો છું'–એમ કેટલા બોલ્યા? મરી ગયાની પાછળ દુઃખી થાય છે તે કાર્ય કરનારો ગયો એથી, પણ હું મરી જવાનો છું એ યાદ આવે છે એથી નહિ! આપણે એ સ્થિતિ લાવવી છે કે–'મરણ માથા પર છે, કયી મીનીટે આવે એ ન કલ્પી શકાય. એ આવ્યા પહેલાં આત્મા પરલોકમાં સાચો સુખી કે ઉન્નતગામી બને, એનો વારંવાર વિચાર આવે!' એ બનાવવા ખાતર ધર્મના જ્ઞાતાની આજ્ઞાને આધીન થવું જોઈએ. પરલોક છે, એમ શાસ્ત્રમાં વાંચવા છતાં, સાંભળવા છતાં, ગોખી રાખવા છતાં, ભૂલાઈ જાય છે–યાદ નથી આવતું: ભણેલા–ગણેલા અને હૃદયથી સાચું કબુલ કરનારા એવાને પણ, ચોવીસ કલાક એ વસ્તુ ખ્યાલમાં નથી રહેતી. એ રહેતી હોય તો હમણાં સ્વચ્છંદી પ્રવૃત્તિઓ બધી બંધ થઈ જાય: આ લોકની તુચ્છ વસ્તુ મેળવવાની ઈચ્છા મંદ થઈ જાય: જ્ઞાનિની પૂંઠ દોડવા માટે પ્રયત્ન કરે. પછી તો જ્ઞાની કહેવાતાઓ પણ જો એની પાસે આ લોકની વાત કરે, તો ચોંકી જાય: કહી દે કે–'એ પદાર્થોની મમતામાંથી છૂટવા હું અહીં આવ્યો છું: વધારવા નહિ!' અને એવાને કુગુરુ ફસાવે કે કુધર્મ મુંઝવે, એ બનવું અશક્ય છે.

બધા કરે તે ખરું?

શાસ્ત્રે ધર્મનું લક્ષણ બાંધ્યું કે–'દુર્ગતિમાં પડતા પ્રાણિને

બચાવે તે ધર્મ.' પણ જેને દુર્ગતિનો ભય લાગ્યો હોય તેને ને ? હવે રોજ યાદ શું કરશો ? આ લોક કે પરલોક ?

સ૦ સંસારમાં મોહ ઉત્પન્ન થાય એવી વસ્તુઓ બનાવી કેમ ?

આ એવો પ્રશ્ન છે કે-'ઝેર જ્યારે મારનાર છે ત્યારે બનાવ્યું શું કામ ?' જાણે કોઈ કારીગર બધું ઘડવા ન બેઠો હોય ! જગતમાં કાંટા ઉત્પન્ન કેમ કર્યા ? એ કાંટાથી બચવા બૂટ કેમ પહેરો છો ? ત્યારે દુનિયામાં જે પદાર્થો બન્યા હોય, તે બધા ભોગવવા જ જોઈએ, એમ તો નહિ ને ? તમને એકલા કાંટા જ ભયંકર લાગ્યા: જ્ઞાનીને બધું જ ભયંકર લાગ્યું. કાંટા વાગે છે એટલે મૂર્ખ માણસોને ખબર પડે છે: પણ જે પહેલાં વાગે નહિ પણ પછી પ્રાણ લે, એનું જ્ઞાન જ્ઞાનીઓને છે. આ કાંટા તો સારા કે-દેખતાં જ ભડકાવે. બહાર રહેલા સારા કે રેતીમાં ઘુસીને ઉભા હોય તે સારા ? ભોગસુખ, એ છૂપાયેલા કાંટા છે: અને એ એવા ભોંકાઈ જાય છે કે-આત્મા સાથે ચોંટી જાય, જેથી નીકળે એટલે કે-છૂટી જાય અથવા તો છોડવા પડે તોયે સડો મૂકતા જાય.

સ૦ દુનિયાના ભોગો ખોટા છે તો બધાને કેમ ગમે છે ? બધા કરે તે ખોટું કેમ હોય ?

એટલે કે-બધા જે ચીજને કરે એ ખોટું ન હોય એમ ને ? જૂઠું કેટલા બોલે છે ? જૂઠું બોલનારા ઘણા કે સાચું બોલનારા ? ચોરી કરનારા કેટલા અને શાહુકારી સાચવનારા કેટલા ? ઘર ફાડીને ચોરી થાય છે, તેમ ગાદી પર બેસીને પણ ચોરી થાય છે ને ? ઘણા જે કરે એ સારૂં હોય એવું અનુમાન બંધાય, એ હવે સાચું લાગે છે ? સારી વસ્તુનાં માપ, ઘણા કરે એના ઉપરથી ન થાય. હીરો છે એમ લોક કહે તો મનાય કે ઝવેરી કહે તો ? ઝવેરી. સર્વથી ઘણા કોણ ? લોક કે ઝવેરી ?

સ૦ 'પંચ કહે તે પરમેશ્વર'-એ કહેવત છે ને ?

જૈનશાસને સત્યની પરીક્ષામાં પંચ-બંચને માન્યું નથી. પંચ

પણ શાના ઉપર ચાલનારૂં ? કલ્પના કે પૂરાવા ઉપર જ ને ? ખોટો હોય તો કોણ જોખમદાર ? માટે તો કહીએ છીએ કે–જે સત્ય હોય તે જોઈએ. અને પંચ પણ કોનું નીમાય છે ? તે તે વસ્તુઓના જ્ઞાતાઓનું કે મૂર્ખાઓનું ? ધર્મની પરીક્ષા માટે દુનિયાના પદાર્થોના સ્વરૂપને જાણનારાનું પંચ નીમાય ? 'એ પંચ કહે એ પરમેશ્વર'–એમ માનવું છે ? દુનિયા સારી છે કે ખોટી, એને પૂરવાર કરવા ત્યાગિઓનું પંચ નીમાય કે રાગિઓનું ? આ પ્રશ્નો કેમ ઉઠે છે ? કારણ કે–આવા પ્રશ્નો જગતમાં આજે ચાલી રહ્યા છે. 'મરવું છે'–એમ જાણવા ને માનવા છતાં જગત બેદરકાર ને નચિંત બન્યું છે. કોઈ બહુ ભય બતાવી દે તો કહેશે કે–' મરવું એમાંનવું શું છે ? જેમ બધા મર્યા તેમ મરીશું ! મરી જવાનું છે માટે કાંઈ મૂકી દઈએ ?' એટલા માટે જ કહીએ છીએ કે–' પરલોક હજુ હૃદયમાં જે પ્રમાણમાં જચવો જોઈએ, તે પ્રમાણમાં જચ્યો નથી. ' એવાઓને દુર્ગતિનો ભય બતાવવો નકામો છે : અને એ ભય ન લાગે ત્યાં સુધી–' ધર્મ એ આત્મકલ્યાણ માટે જરૂરી છે '–એમ લાગતું પણ નથી.

બુદ્ધિનો ઉપયોગ :

દુનિયામાં માણસો દુનિયાના વ્યવહારને ટકાવી રાખવા જેવો માને છે : તે ખાતર તેના તેના અનુભવિની સલાહ મુજબ ચાલે છે. પણ ધર્મની બાબતમાં કહેવાય નહિ કે–'આ સાચું છે : ' વળી ' અમે કહીએ તે ખોટું કેમ હોય ? '–એ જાતિની પ્રશ્નપરંપરા ઉઠે છે. વ્યવહારમાં એમ કોઈ કરતું નથી : કરે તો ચાલતું નથી ! ધારાશાસ્ત્રી બજારમાં કાયદાની દલીલો કરવા જાય તો કોઈ સાંભળે ? અને અહીં આવે ત્યાં આ તકરાર ઉભી થાય છે. ' અમને નથી રૂચતું '–' અમારી બુદ્ધિમાં નથી ઉતરી શકતું '–એટલે ધર્મ પ્રત્યે જે જાતિની વૃત્તિ જાગવી જોઇએ તે જાગતી નથી. વ્યવહારમાં બુદ્ધિશાળી પણ તે તે જાતિના અનુભવો પાસે જઈને એની સલાહ મુજબ વર્તે અને ધર્મની

બાબતમાં-'ન ચાલે'-એમ કહે, એનું કારણ આપો! એજ કારણ કે-ધર્મ એ આત્માના સુખને લાવી આપનાર છે, એમ હૃદયમાં ઉતર્યું નથી. જ્ઞાનીઓ કહે છે કે-'દુનિયામાં પણ અનુપમ સુખને લાવવું હોય, તો ધર્મ વિના શરણ નથી.' શ્રી હરિભદ્રસૂરિજી મહારાજા કહે છે કે-'વચનની આરાધના કરવાની તાકાત આવે, ત્યારે ધર્મની આરાધના થાય.' ધર્મ મતિકલ્પનાએ ન થાય. તુચ્છ વસ્તુને સુધારવા આજ્ઞાની જરૂર, હુકમ કરે તે પાળવાની જરૂર અને આ વસ્તુ માટે કાંઈ જ નહિ? એક વાર તો-'અમારા બધા વિચારો'-આ ભાવ દૂર કરીને એમ કબૂલ કરો કે-'આની આજ્ઞા એજ ધર્મ છે: એ સામે અવાય જ નહિ!' અને બુદ્ધિનો ઉપયોગ પણ એ આજ્ઞાને સમજવા માટે-આચરવા માટે કરો, પણ ડહોળવા માટે નહિ!!

ધર્મની શોધ:

ધર્મની બાબતમાં પણ જ્ઞાનિની સલાહ વિના ચાલી શકે તેમ નથી જ. આવી જાતિની આજ્ઞાના શરણે આવ્યા વિના કરાતો ધર્મ, એ પણ અધર્મ છે. માર્ગદર્શકની સલાહ મુજબ, એ જે દિશા બતાવે તે દિશાએ ચાલ્યા વિના, બધું જ ચાલવું પ્રાયઃ નકામું છે. એટલું જ નહિ પણ નુકશાનકર્ત્તા છે. 'હું ચાલું છું, ચાલવાથી ઘેર પહોંચાય છે, બધા ચાલીને જ પહોંચ્યા એમ પૂરવાર થાય છે, હું પણ ચાલીને ઘેર પહોંચીશ, કોઈની સલાહની શી જરૂર?'-એવી બૂમો કામ ન આવે. માર્ગનો ભોમિયો-માર્ગદર્શક જોઈએ જ. તેમ અનંતજ્ઞાનિઓની આજ્ઞા મુજબ જે ક્રિયા થાય, તેનું જ નામ ધર્મ. ધર્મનું રહસ્ય શું? એજ કે-આજ્ઞાને આધીન થવું! કોની?, તે પછી વિચારીશું, પણ એક વાર તો દુનિયાના વ્યવહારમાં જેમ તે તે વસ્તુના જ્ઞાતાઓની આજ્ઞા અને સલાહની જરૂર છે, તેમ ધર્મની બાબતમાં પણ કોઈ યોગ્ય જ્ઞાની અને માર્ગદર્શકની જરૂર છે, એ નક્કી થવું જોઈએ. પોતાની ઇચ્છા મુજબ ચાલવાથી ધર્મની આરાધના કરી

શકીએ એમ નથી, એમ તમારા અંતરમાં બરાબર ઠસી જવું જોઈએ. એ ક્યારે ઠસે? પરલોક છે, પરલોકમાં સદ્‌ગતિ અને દુર્ગતિ બન્ને છે અને લોકમાં ઇચ્છા મુજબ ચાલવાથી આત્માની દુર્ગતિ થવાનો પૂરેપૂરો સંભવ છે, એ ચિંતા આવી જશે ત્યારે! અને પછી તો ધર્મની શોધ કરવા તમે જાતે નીકળશો.

અર્થિપણાનો નાશ :

આજે તો–'ધર્મ દેવો હોય તેણે અમારી અનુકૂળતા પ્રમાણે ચાલવું, અમને રૂચે તે પ્રમાણે સંભળાવવું'–એમ કહેવાય છે. 'તે પણ ફાવે તો ઠીક, નહિ તો હુરરે પણ કરીએ!' આનું નામ ધર્મના અર્થી કહેવાય નહિ. ઉપકારિઓની ફરજ ધર્મ દેવાની ભલે રહી, પણ તમારી શી ફરજ? કેટલાએ ધર્મગુરૂ પાસે જઈ કહ્યું–'સાહેબ! પરલોક ન બગડી જાય એવું કાંઈ બતાવો!' એવા અહીં કેટલા છે? બે હાથ જોડી, કરગરી, આંસુ લાવી-'આ લોકમાં મુંઝાયેલા અમારૂં શું થશે? પરલોકનું કેમ સુધરે એ બતાવો!'–એવી જાતિની માંગણી કેટલાયે કરી? 'ભૂખે મરીએ છીએ, કાંઇ બતાવો'–એવી માંગણી કરનારા તો છે, પણ પરલોક સુધારવાના ઉપાયની માગણી કેટલાએ કરી? આ ચિંતા લગભગ નાબૂદ થઈ ગઈ છે: વર્તમાન કાળની બધી પ્રવૃત્તિઓ આ ભાવનાને દાબનારી ચાલી રહી છે. દુનિયાનું લક્ષ્ય પરલોકમાંથી ખસી આ લોકમાં ચોંટી જાય, એવી પ્રવૃત્તિઓ ધમધોકાર ચાલુ છે. એ સ્થિતિમાં ધર્મ દુર્લભ બને, ધર્મિઓની સંખ્યા ઘટે અને ધર્મનો વિરોધ વધતો જાય, તો આશ્ચર્ય પામવા જેવું નથી. જ્યાં આ લોકની વાતમાં જ આનંદ હોય, ત્યાં પરલોકની વાત સાંભળતાં આંખ પણ ઉંચી થઈ જાય. આવે પ્રસંગે 'આખો દિવસ ધર્મની લવરી શી?'–એમ પણ બોલનારા હોય, એમાં કાંઈ નવાઈ નથી.

ધર્મિને ધાડ?

સ૦ ધર્મિને ઘેર ધાડ એનું કારણ શું?

તમે ખાશો એથી અજીર્ણ નહિ થાય, એવું કોણે દીઠું છે? ખાનારાઓમાંનાને રોજ અજીર્ણ થાય છે! પૈસા કમાવાથી ગાંડા બની ગયાના અનેક દાખલા છે! દુનિયામાં રંગરાગ મળ્યા પછી આદમી મટી હેવાન થાય છે, એવા દાખલા એક નહિ પણ ગણતાં થકાય એટલા મળે એમ છે! હવે ધર્મ કરવાથી દુઃખી થયાના દાખલા તમે આપો! જે ધર્મિને ઘેર ધાડ હોય એને પૂછો કે–તે કહેવા તૈયાર છે કે દુઃખ દેખાય છે તે ધર્મ કરવાથી? માથે સંકટ આવે છે એ કબૂલ, પણ એ ધર્મથી આવે છે કે કેમ?, એ નક્કી કરવાનું છે. નીતિ પાળનારને ખોટ પણ આવે, પણ એનું કારણ નીતિ છે? સાચું બોલવાથી રાજા હરિશ્ચંદ્ર દુઃખી થયા. પણ સત્યના પ્રતાપે એ દુઃખી થયા એમ કોઈએ કહ્યું? સત્યના પ્રતાપે તો એ નામાંકિત થઈ ગયા, ધર્માત્મા તરીકે પ્રસિદ્ધ થઈ ગયા, આપત્તિ વખતે ટકે, એનું જ નામ ધર્મી. આફત વખતે ગભરાઈને ભાગી ન જતાં સહન કરી લે, ટકી રહે, તો એના એ કહેશે કે–"એ ધર્મી હતો. 'એવા ધર્મીઓ જગતમાં ન હોત તો દુનિયા કેમ ચાલત?'–એમ કહી હાથ જોડે." પણ દુનિયાના તુચ્છ પદાર્થોમાં રચી પડેલાને હાથ જોડવાનો સમય સાચા ધર્મિને આવ્યો, એવો કોઇ દાખલો છે? માટે દરેક સાંભળવા આવનારને એક જ ભલામણ કરૂં છું કે–"કુટુંબનાં માણસોને એક જ વસ્તુ સમજાવજો કે–દુનિયામાં જીવવા માટે માત્ર એકની નહિ, પણ અનેકની આજ્ઞા માનવી પડી, તો પછી જેમાં સેંકડો ભવોનું દુઃખ દફનાવવાની તાકાત છે, તે ધર્મને પ્રાપ્ત કરવાને માટે અનંત જ્ઞાનિની આજ્ઞા માનવામાં મક્કમ રહેજો અને એની ખાતર બીજા જે કોઈની પણ આજ્ઞાને ઉલ્લંઘવી પડે તેને ઉલ્લંઘજો!' દીકરાને કહેવું કે–'જો તેં અમારી આજ્ઞા માની તો આટલી ઉંમરે પહોંચ્યો, શિક્ષકની આજ્ઞા માની તો વાંચતો–લખતો ને બોલતો બન્યો, કુળની મર્યાદા અને તુચ્છ ઈજ્જત આબરૂ ખાતર અનેક પરતંત્રતાઓ વેઠી, અને વૈદ્યે કહ્યું તેમ પથ્ય પાળ્યું તો

નિરોગી રહી શકયો, એ રીતે હું ભલામણ કરું છું કે-" શું ભલામણ કરશો એ તમે બોલો ! એમાં જ ધર્મનું રહસ્ય છે. અત્યાર સુધી પોતાનાં બાળબચ્ચાંઓને એ રીતિનું શિક્ષણ આપનાર કેટલા મળ્યા ? કુટુંબને સત્ય વસ્તુ સમજાવવી જોઇએ કે નહિ ? " કોણ ક્યાંથી આવ્યા એનો પત્તો નથી, ક્યાં સુધી ભેગા રહી શકીશું એ નિર્ણિત નથી, તમે પહેલા જવાના કે અમે પહેલા એની માલૂમ નથી, સાધવાની આટલી સામગ્રીઓ પામીને પણ એમ ને એમ ચાલ્યા જઇએ તો બેવકૂફ ઠરીએ, માટે અહીંથી ગયા પછી સારામાં સારા સ્થાને પહોંચી શકીએ, આત્માને વધુ યોગ્ય બનાવી શકીએ, આત્મામાં દિવ્ય દશા પેદા કરી શકીએ, એવી સ્થિતિમાં આવવા માટે અમારા કરતાં વધુ જ્ઞાની હોય એની આજ્ઞા માનવાની તમને છૂટ છે." રોજ મીટીંગો મળે તો ધર્મ આઘો જાય ? પરન્તુ આજે તો 'આ ન મળ્યું.'–'આ કેમ મેળવીએ ?'–એની રોજ કમીટીઓ ભરાય છે : એના વિચાર થાય ! આના થાય છે ? ના, અને નથી થતા એથી જ આજની આ અવનત દશા છે.

કોનું વચન માન્ય ?

જેના વચનની આધીનતા કેળવવાની, તે કેવા પ્રકારનું જીવન જીવતા હોય ને કયી કોટિના હોય, તે પણ વિચારવું પડશે. રાગી કે દ્વેષી હોય તે ચાલશે ? નહિ જ. નહિ રાગી, નહિ દ્વેષી કે નહિ મોહી, પણ જે પરમ શુદ્ધ બની ચૂકેલા વીતરાગ, કોઈ પણ પદાર્થ પ્રત્યે મમતા ન રહી હોય એવા ! આજ્ઞા માનવાની તે આવા નિર્મળ, સ્વચ્છ, ડાઘ વિનાના આરીસા જેવાની ! એને આપણે દેવ કહીએ છીએ. જેને જોવાથી આપણને આપણા દોષ દેખાય ! જેની સામે દેખવાથી આપણા દોષોનું ભાન થાય !! ભગવાનની મૂર્તિમાંથી પણ આજ્ઞા નીકળે છે. રોજ સવારના પહોરમાં ઈશ્વર પાસે એજ કામ માટે જવાનું છે. સ્વચ્છ અને નિર્મળ આરીસા સમા ભગવાન

સન્મુખ ઉભા રહી, પોતાના ડાઘ જોવા માટે અને જોતાંની સાથે એ ડાઘ કાઢવા માટે એમણે કીધું તે કરવાનું ! પણ જો કદિ આરીસામાં ડાઘ હશે તો પંચાત થઈ જશે, માટે પહેલાં તે સ્વચ્છ છે કે કેમ એ સંભાળજો. માટે જ ઉપકારી મહાપુરૂષો કહે છે કે–' તેની જ આજ્ઞા માનજો કે જેનામાં દોષનો છાંટો ન હોય અને જે ગુણથી પરિપૂર્ણ હોય.' એવા અરિહંત વીતરાગદેવો છે. એમણે જગતના કલ્યાણની ખાતર જે આજ્ઞા કરી હોય, તેનું યથાર્થ પાલન કરજો : પાલન ન થાય એટલી ત્રૂટિ માનજો : એ ત્રૂટિ પૂરવા પ્રયત્નશીલ રહેજો. એમની આજ્ઞા કયી ? પાપની કરણી, વિષયકષાયને પોષનારી કરણી, દુનિયાના તુચ્છ પદાર્થોને આધીન બનાવી ઉન્મત્ત બનાવનાર કરણી, પોતાની નહિ તેવી વસ્તુ મેળવવા માટે પાગલ બનાવનારી કરણી,–એનો ત્યાગ કરવો એ જ એક એ મહાપુરૂષોની આજ્ઞા છે : એ આજ્ઞાથી ઘડાયધું વચન. એનું જ નામ ધર્મ છે. એનાથી વિરૂદ્ધ વર્તાય એટલો અધર્મ માનજો.

દેવ ને ગુરૂની પિછાન:

હવે મંદિરમાં દેવમૂર્તિ પાસે જાઈ શું જોશો ? એ તો નિર્મળ છે: એમાં દોષ એક પણ નથી. જે એની પાસે નથી તે આપણી પાસે છે, માટે એ બધા દોષ છે એ નક્કી કરજો. એની પાસે શું શું નથી ? ઘરબાર, કુટુંબપરિવાર, લાડી, વાડી, ગાડી કાંઈ નથી. જે ઘડી એ બધું દોષ રૂપ ભાસ્યું, એ ઘડી એમની આજ્ઞાનું રહસ્ય સમજાયા વિના રહેશે નહિ. હવે એ બધી વસ્તુઓ દોષમય છે, એ સમજવા માટે સાધુ પાસે આવવાનું રહ્યું, કેમકે–સાધુ એ એમના પ્રતિનિધિઓ છે. એ સાધુઓ આરીસાએ જે દોષ બતાવ્યા, તેને ગુણ બતાવનારા ન હોય. તમે જેમાં સુખ કલ્પો છો, એ બધું દોષ રૂપ છે–દુ:ખ રૂપ છે, એજ એમને બતાવવાનું રહ્યું. અરિહંતનો આત્મા આરીસાભૂત છે. આરીસા જેવા એમની આજ્ઞાનું પાલન, એમાં જ ધર્મનું રહસ્ય

છે. એ પરમ તારક પરમાત્માઓની આજ્ઞાનુસારે કહેનારા એજ ગુરૂઓ છે. એ દેવ અને એ ગુરૂને ઓળખવા જેટલો પ્રયત્ન થાય એટલો જરૂરી છે. અને એમને ઓળખી એમની આજ્ઞા ખાતર સર્વસ્વ સમર્પિ દેવાની વૃત્તિ જાગે, ત્યારે ધર્મના સાચા રહસ્યની પ્રાપ્તિ થશે.

વચનામૃતો

સ્વ અને પરનો ઉપકાર જેનાથી ન થતો હોય, તેવું નહિ લખવાનો કે નહિ બોલવાનો ઉત્તમ પુરૂષોને નિયમ હોય છે.

*

શ્રી જિનેશ્વરદેવના ધર્મશાસનની વિશિષ્ટતા ન પરખાય, ત્યાં સુધી એ શાસન શું કહે છે?, દીક્ષા એ શું ચીજ છે? અને શાથી એને ગમે તે કાળે પણ પવિત્ર માની શકાય?,-એ વિગેરે પણ ન સમજાય.

*

શ્રી જૈનશાસન, ધર્મ શિવાય જગતમાં બીજી કોઇ પણ વસ્તુ ઉપાદેય છે-એમ માનતું નથી.

*

તમારી શિથિલતા ખાતર સિદ્ધાંતોને શિથિલ કરવાની કૂટ નીતિ અહીં નહિ ચાલે.

*

શ્રી જૈનશાસનમે માનનારાઓ ધર્મ, અર્થ અને કામ-એ ત્રણે ઉપાદેય છે, એમ હરગીજ નહિ માને.

*

દીક્ષાને જે ન માને, તે વાસ્તવિક રીતિએ જૈન જ નહિ : કારણ કે-શ્રી જૈનશાસનના પાંચેય પરમેષ્ઠિઓ પૈકીના એક પણ સમ્યક્ચારિત્રથી વંચિત નથી. દીક્ષા ન રહે તો પાંચ પણ ન રહે.

*

સાત્ત્વિક વિચારણા

પ્રવચનકાર : પૂ. આ. શ્રીમદ્ વિજયરામચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મ.
સભાસ્થલ : શ્રી પ્રેમાભાઇ હૉલ-અમદાવાદ
(વિ. સં. ૧૯૮૭, વૈશાખ શુદ)

ભિન્ન ભિન્ન વૃત્તિઓ :

વિશ્વમાં અનેકાનેક પ્રકારના મનુષ્યો વસે છે. એ મનુષ્યોના ઘણી જાતિના પ્રકારો પાડી શકીએ, કારણ કે-દરેકે દરેક મનુષ્યની વૃત્તિમાં કાંઇક ને કાંઇક ભેદ હોય છે. પણ ભિન્ન ભિન્ન વૃત્તિ-વાળા મનુષ્યોમાં પણ સામાન્ય તથા અમૂક વર્ગો પડી શકે છે. જ્ઞાની પુરૂષોએ જગતના જીવોને ભિન્ન ભિન્ન વૃત્તિવાળા જોવા છતાં પણ, તેના મૂખ્ય વિભાગો પાડી તે તે આત્માઓની દશાનો જગતને ખ્યાલ આપ્યો છે. જગતમાં ત્રણ પ્રકૃતિ મૂખ્ય ભાગ ભજવે છે : તામસી, રાજસી અને સાત્ત્વિકી. તેવી તેવી વૃત્તિવાળાને તે તે નામે ઓળખાવવામાં આવે છે. તામસી-વૃત્તિવાળા કયા કહેવાય, રાજસી-વૃત્તિવાળા કયા કહેવાય અને સાત્ત્વિકી-વૃત્તિવાળા કયા કહેવાય,-એનો વિચાર આજે આપણે જ્ઞાનિઓના કથનના આલંબન દ્વારા કરવો છે. 'સાત્ત્વિકી વૃત્તિવાળા આત્માઓની વિચારણા કયી હોઈ શકે'-એ આપણો મૂખ્ય વિષય છે. વિચારણાને આધીન વર્તન છે અને વર્તનને આધીન કાર્યની સિદ્ધિ છે. 'દરેક પ્રાણી ઈચ્છિત સુખ મેળવવા

ઇચ્છે છે'–એ નિઃશંક વાત છે. તેની સાધના માટેની પ્રવૃત્તિ આરંભવા માટે, પ્રથમ યોગ્ય વિચારણા કરવી પડશે : કારણ કે–વિચાર વિના પ્રવૃત્તિ થતી નથી અને થતી હોય તો તેની કદી કિંમત પણ નથી. કાર્યની સિદ્ધિમાં, વિચારણા એ મૂખ્ય વસ્તુ છે. મનુષ્યે પોતાની ઇષ્ટ સિદ્ધિ માટે કયી જાતિની વૃત્તિવાળા બનવું જોઈએ અને કયી વિચારણાઓ કરવી જોઇએ, તે હવે આપણે જોઇએ.

મનુષ્યોને ઉદ્દેશીને શા માટે?

જ્ઞાનીઓએ કેવળ મનુષ્યોને ઉદ્દેશીને વાત કરી છે : કારણ કે–ધારેલી ધાર્મિક ધારણાઓ પાર પાડવા માટે મનુષ્ય શિવાય બીજો કોઈ શક્તિમાન નથી. પાપના યોગે નારકી અને તિર્યંચ જેવી અધોગતિમાં ગયેલા, દુઃખના યોગે અને વિવેકના અભાવે ધારેલી ધારણાઓ સફળ કરી શકતા નથી અને દેવગતિના આત્માઓ વિષયસુખમાં પડેલા હોઈ, ધારેલી ધારણા પાર પાડી શકતા નથી. એક મનુષ્યગતિ જ એવી છે કે–જો એમાં સુયોગ મળી જાય, એનો રીતસર લાભ લેવાય, યોગ્યની કહેલી વાત ધ્યાનમાં ઉતારાય, ખૂબ ખૂબ વિચારાય અને વિચારીને શક્તિના પ્રમાણમાં અમલમાં મૂકાય, તો ધારેલી ધારણાઓ સફળ થઈ શકે છે. માટે જ્ઞાનીઓએ મનુષ્યોને ઉદ્દેશીને કહ્યું છે.

સાંભળવાની યોગ્યતા:

કેવળ સાંભળવા માત્રથી કાર્યસિદ્ધિ નથી. જે માણસ સાંભળ્યા છતાં પણ સાંભળેલાને પોતાની જાત સાથે જરા પણ ન ઘટાવે, એમાંથી ગુણને લે નહિ અને ગુણ લેવા માટે પોતાના દોષ મૂકે નહિ, એ સાંભળનારો પોતાના સમયને નિરર્થક ગુમાવનારો કહેવાય અને સમયનો ખોટો ઉપયોગ કરનાર ટીકાપાત્ર આદમી બને છે. જેવી જાતિના આપણે હોઈએ તે કબુલ કરવામાં સંકોચ કરવો, એ ગુન્હો

કરવો અને ઈરાદાપૂર્વક છૂપાવવો, એના જેવું છે. ગુન્હો કરી એને છૂપાવવા શીખેલા આત્માઓને સુધારવા મુશ્કેલ છે. અણસમજ, અજ્ઞાન કે આવેશને લઈને ગુન્હો બની જવો એ સહજ છે: એવાને સુધારવા ધારીએ તો સુધરી જાય છે: પરંતુ ગુન્હો કરી, પછીથી છૂપાવી, પોતાને નિર્દોષમાં ખપાવવાની વૃત્તિવાળાઓને સુધારવા મુશ્કેલ છે. પૂર્વે સમર્થ મહાપુરૂષો કહેતા, ત્યારે એમનું કથન એકેએક વ્યક્તિને લાગુ પડતું: સાંભળનાર દરેકને પોતાની ભૂલોનું ભાન થતું: એ સાંભળતાં આનંદ થતો: એટલું જ નહિ પણ જીવનમાં થતી ભૂલો આવી રીતે બતાવનારા મળે તો સુધારો ઝટ થઈ જાય એમ માનતા: અને તેથી જ તેમને સાંભળેલું ફળદાયી નિવડતું.

તામસી વૃત્તિ :

હવે તામસી, રાજસી અને સાત્ત્વિકી વૃત્તિવાળા કોને કહેવા,– એ ત્રણેના સ્વરૂપને જ્ઞાનિઓએ બહુ જ ટુંકામાં, સ્હેલાઈથી સમજી શકાય તે રીતિએ સમજાવ્યું છે. જે આત્મા અજ્ઞાનને આધીન થઈ ને– શોકાદિકને વશ થઈને અનેક દુર્ગુણોને આધીન થયેલો છે, એથી બચવા માટે નાશવંત પદાર્થોથી ઉદ્ધાર છે એમ જે માની બેઠો છે, જે જે વસ્તુની ઈચ્છા કરૂં છું તે લાભદાયી છે યા નહિ એનો વિચાર કર્યા વિના એક અર્થની જ આશામાં જે મગ્ન બન્યો છે, એ મળે તો જ જે કાર્યસિદ્ધિ માની રહ્યો છે, જ્યારે ને ત્યારે જેને એક જ વાત સાંભળવાની ઈચ્છા થાય કે–પૈસો ક્યાંથી મળે,–પછી જીવનની ચાહે તે દશા થાઓ–સુધરો યા બગડો....મને તો એક વાત, પૈસો ક્યાંથી, શી રીતે, શું કરવાથી મળે, એવું સાંભળવાની વૃત્તિ–ઈચ્છા કાયમ ચાલુ છે, જ્યાં એવું સાંભળવા મળે ત્યાં જે દોડી જાય, જ્યારે એવું એવું જ સાંભળવાનું મળે ત્યારે જેને આનંદ થાય–આવી વૃત્તિવાળા મનુષ્યને તામસી વૃત્તિવાળો કહેલો છે. એને એકલી અર્થની કથા જ પ્રિય હોય છે. ગમે તેટલું તત્ત્વજ્ઞાન સંભળાવો, તો એ કહી

કે કે-'એમાં શું ભર્યું છે?' અહિંસા, તપ અને સંયમના સિદ્ધાંતોનું વર્ણન કર્યે જાઓ, તો કહે કે-'બધું ખરૂં, પણ એનાથી અર્થની પ્રાપ્તિ છે કે કેમ?' એ મળી શકતું હોય તો બધું સાંભળવા તૈયાર! એનો અભાવ હોય તો ગમે તેવી સારી વાત પણ સાંભળવા તૈયાર નહિ!! આ રીતે ટેવાયેલા આત્માઓને તામસી વૃત્તિવાળા તરીકે જ્ઞાનિઓએ ઓળખાવ્યા છે. અર્થની વાત સાંભળવાની ઇચ્છાથી ટેવાયેલા-રંગાયેલા આત્મા આ દુનિયામાં કેટલા છે? જેને એક જ અર્થની વાત ગમે, બીજી બધી ગૌણ લાગે, એવી વૃત્તિવાળાની સંખ્યા આ દુનિયામાં કેટલી? કહોને કે-પ્રમાણ શું કરવું છે? છે જ. લગભગ બધા જ કહીએ તો પણ કહી શકાય. જગતનો મોટો ભાગ એટલે લગભગ બધા જ અર્થને સાંભળવાની જેટલી આતુરતા ધરાવે છે, તેટલી આતુરતા બીજી વાત સાંભળવા ભાગ્યે જ ધરાવે છે.

ધર્મ અકારો શાથી?

ધર્મ વસ્તુ અકારી શાથી થઈ પડી છે? આથી જ કે-તામસી વૃત્તિવાળા વિચારોથી ભરેલા હૃદયમાં બીજી વાત ઉતરતી નથી. જેને લક્ષ્મી શિવાય બીજામાં સાર દેખાતો જ ન હોય, મળેલી બુદ્ધિ-મળેલા સાથી અને મળેલી સામગ્રીનો જે અર્થ માટે જ ઉપયોગ કરવા ઈચ્છે, એનામાં સદ્દ્વિચાર આવે કયાંથી? આજના ભણેલા બુદ્ધિશાળી નથી? છે. વિદ્યા વધે, બુદ્ધિ વધે, ઉત્તમ કોટિની સામગ્રી વધે, ત્યારે અર્થનો ધોંધાટ વધે યા શમે? લક્ષ્મી માટેની દોડધામ વધે યા ઠંડી પડે? શાંત પડે. પણ અહીં તો તેથી ઉલટું દેખાય છે. આજે ધર્મ કરવાની ફુરસદ કેટલાને? ભાગ્યેજ કોઈને, કેમકે-બધી જ સામગ્રીનો ઉપયોગ એક બાજુ વાળી દીધો છે. અર્થ પેદા કરવા, મેળવવા અને રક્ષણ કરવામાં વાળેલી બુદ્ધિ, શક્તિ અને વિદ્યાનો બીજામાં ઉપયોગ થઈ શકતો નથી. ભણનાર,

ભણાવનાર, ભણવાની સલાહ આપનાર બધાનું ધ્યેય પૂછો! એક જ, પૈસા કમાવાનું. એ ધ્યેયથી ભણેલી વિદ્યાનો સદુપયોગ કરાવવો છે તે થશે? નહિ થાય અને થાય તો ભાગ્યેજ: તે પણ, સદ્‌ગુરૂ આદિનો યોગ મળે અને તેને સફળ કરવાની ઇચ્છા થાય ત્યારે અથવા આત્મા કર્મલઘુ બન્યો હોય તો! આપણે સાત્ત્વિકી વૃત્તિવાળાની વિચારણા જીવનમાં ઉતારવાની છે. પણ સજ્જનને ઓળખવા માટે, સામે પડેલો પક્ષ જાણવો તો પડશે. રાત્રિ છે માટે જ દિવસ કહેવાય છે, નહિ તો દિવસની કિંમત શી હતી? સાત્ત્વિકી વૃત્તિવાળાને વિચારવા માટે, તામસી અને રાજસી-એ બે વૃત્તિવાળાને ઓળખ્યા વિના છૂટકો નથી: કેમકે-એ બે પ્રકૃતિનું જગતમાં સામ્રાજ્ય છવાયેલું છે. સાત્ત્વિકી વૃત્તિ તો કોઈ ખુણા ખુણામાં પડેલી છે અને તે ઘણી જ મુશીબતે દૃષ્ટિપથમાં આવે તેવી છે. આજે વિદ્યા, શક્તિ, બુદ્ધિ અને લાગવગનો એક જ ઉપયોગ થવા માડ્યો છે, છતાં પૂછીએ કે-'કયી વૃત્તિ પસંદ છે?' તો બધા જ કહેશે કે-'સાત્ત્વિકી.' કારણ? 'તામસી અને રાજસી પસંદ છે'-એમ કહેવામાં વાંધો આવે છે: નામના ખરાબ થાય છે: અયોગ્ય તરીકે જગતમાં જાહેર થઈ જવાય છે. એ બે શબ્દો જ ભયંકર લાગે છે, પણ વસ્તુતઃ તો સાત્ત્વિકી પ્રકૃતિનો ખપ નથી. 'અમને સાત્ત્વિકી પ્રકૃતિ જોઈએ છે'-એમ કહેવા છતાં એને જ ખસેડવાના પ્રયત્નો ચાલુ છે. અર્થની જ વાતને સાંભળવાની ઈચ્છાવાળા લગભગ બધા જ છે. કોઈ કહેશે કે-ક્યાં જાઓ છો? બજારે, ઑફીસે કે પેઢીયે! શું કામ? કોઇ ડાહ્યો બોલવામાં પૉલીસી વાપરશે તો કહેશે કે-'ફલાણાનું કામ છે માટે જાઉં છું.' પણ એને ઉતાવળથી પરોપકારી માની નહિ લેતા. એને પૂછજો કે-'આ (પૈસા) લઇને કરો છો કે એમ ને એમ?' કાં તો પહેલા લીધા હશે કે પછી લેવાનો કરાર હશે. અને એમ નહિ હોય તો-'કોઇ વખતે કામ કીધું હશે તો કરશે'-એ વૃત્તિનું દર્શન ઉંડે

ઉંડે પણ થયા વિના નહિ રહે : કારણ કે–જગતનો મોટો ભાગ તામસી વૃત્તિથી ઓતપ્રોત બનેલો છે.

રાજસી વૃત્તિ :

હવે જેને કેવળ ભોગ અને સુખ એ જ માત્ર પ્રિય છે, તથા જેને આપણે કામ કહીએ છીએ તેને આધીન થયેલા, એટલે તેની જ કથાને સાંભળવા ઇચ્છતા બધા જ આત્માઓને જ્ઞાનીઓએ રાજસી પ્રકૃતિના સ્વામી કહ્યા છે. અર્થની વાતોને જ સાંભળવાની ઇચ્છાવાળા તામસી વૃત્તિવાળા છે અને કામની વાતોને જ સાંભળવાની ઇચ્છાવાળા રાજસી વૃત્તિવાળા છે. આ બે વૃત્તિ વિનાના આત્માઓને શોધવા જ નીકળીએ, તો લાખોની વસ્તીવાળાં સ્થળોમાંથી પણ કોઈક જ મળી આવે! 'ધર્મી ઓછા કેમ ?'–એનું સમાધાન આથી મળી જશે. 'ધર્મ એ સારો હોય, એના સિદ્ધાંતો સાચા હોય, તો અમારી બુદ્ધિ કેમ કબુલ ન કરી લે? જગત કેમ ન માને?'–એ બોલતાં પહેલાં નક્કી કરજો કે–'તમે આ વાસનાઓથી ઘેરાએલા છો કે કેમ ?' એની પાછળ બધી જ બુદ્ધિ અને શક્તિ ખર્ચાઈ ગઈ હોય, તેની બુદ્ધિ અહીં શું કામ કરશે? ઉંચામાં ઉંચી ગણાતી એવી મનુષ્ય અવસ્થા જે પામ્યા છીએ, તેને સાર્થક કરનારી અર્થકામની વાસના છે યા બીજી, એમ નક્કી કરી લેવું ઘટે : નહિ તો જેટલાં વર્ષ જીવ્યા એટલાં ગયાં અને થોડાં બાકી છે તે પૂરાં થયા બાદ, ઇચ્છાએ કે અનિચ્છાએ પણ જવાનું જ છે અને એ ગયા પછી દરેકે દરેક આસ્તિક દર્શનકારો કહે છે કે–'ફરી વખતોવખત ઝટ દઇને મનુષ્યભવ પ્રાપ્ત થઈ શકતો નથી.' અહીં ચૂકેલો, અહીંથી ગબડી ગયેલો, ઘણી જ અધોગતિને પામે છે. જેમ જેમ ઉંચે, તેમ પડે ત્યારે વધારે નીચે જાય. માટે ઉત્તમ જાતિના વિચારોને હૃદયમાં સ્થાન આપવું ઘટે. ઉત્તમ વિચારોને સ્થાન મળે તો જ જીવનમાં પરિવર્તન થાય અને તો જ મળેલી સામગ્રીને સફળ અને સાર્થક કરી શકાય.

દુર્ગુણોનું મૂળ!

તામસી અને રાજસી વૃત્તિવાળાની સંખ્યા આ જગતમાં મોટી પડી છે. તામસી અને રાજસીનો ટુંકો અર્થ એ છે કે–'અર્થ અને કામની રસિકતા.' એ રસિકતામાં સપડાયેલા–એમાં જ સુખની કલ્પના કરી બેસી ગયેલા–એ ન મળે એ દિવસે અઝંપો કરવાની ભાવનાવાળા, એવાને આ બે વસ્તુનો અભાવ થઈ જાય કે એની પ્રાપ્તિમાં શંકા પડી જાય, તો એટલું દુઃખ, મુંઝવણ અને વિમાસણ થાય છે કે–'અરે રે, હવે મારૂં થશે શું?' અનંતી શક્તિના ધણી આત્માને પણ, અર્થકામની વૃત્તિને આઘાત પહોંચે એવી સ્થિતિમાં એકદમ મુંઝવણ થઈ જાય છે કે–'મારૂં થશે શું?' અર્થકામ ખસી જાય, ઈચ્છિત ન મળે, મળેલું ચાલ્યું જાય, તો એને મુંઝવણનો પાર નહિ રહેવાનો. એ વૃત્તિને રીતસર પોષણ મળતું હોય, તો એ બહુ આનંદ, લ્હેર અને સુખ માને. જ્યાંથી એ મળી શકે એવું દેખાય, ત્યાં ગમે એટલું અસત્ય બોલવા, અનીતિ કરવા તથા અબી બોલ્યા અને અબી ફોક કરવા તૈયાર! કહે છે કે–'એમાં શું!' આ બે મળી જતાં હોય તો સત્ય, પ્રમાણિકતા કે નીતિ જાય તોયે બગડ્યું શું? પૈસો હશે તો નીતિ ખરીદી લાવીશું: આપણે સુખી હોઈશું તો ધર્મ જવાનો છે ક્યાં? પૈસાથી આબરૂદાર થવાય છે, માટે મેળવવા લાયક તો પૈસો જ છે ને? જેની પાસે એ હોય તે બુદ્ધિહીન પણ બુદ્ધિમાન મનાય: જૂઠું બોલે તોયે બીજાને કહેવું પડે કે–'આપ સાચા છો!' રસ્તે ચાલતાં કોણ મળે તો સન્માન થાય? મોટરમાં બેસીને જાય તેનું કે પગે ચાલીને જતો હોય એનું? બધા ગુણ મોટરમાં આવી ગયા કેમ? એમાં કયી વૃત્તિ મોટો ભાગ ભજવે છે? આ બધી ભાવના, એ બે વૃત્તિઓએ ઉભી કરી દીધી છે. નીતિ, પ્રમાણિકતા, એકવચનીપણું, ફરજ અદા કરવી,–એ બધાનું ખૂન કરાવવું હોય, તો આ બે વસ્તુની આધીનતા બસ છે.

સુખશાંતિ શાના આધારે ?

વહેપારીની ખ્યાતિ એક જ ભાવ બોલવાની. ડૉક્ટરની દુકાને પાટીયું કયું ? Expert-હુશિયાર ! બધા જ વકીલો માટે કહેવાય શું ? બચાવનાર, ભલું કરનાર, ખોટામાં હાથ નહિ ઘાલનાર ! આ રીતે નામના અને પ્રતિષ્ઠા જૂદી, પણ એની કાર્યવાહીમાં ઉંડા ઉતરો તો એના પર તામસી અને રાજસી વૃત્તિનું સામ્રાજ્ય છવાયું હોય છે. એ સામ્રાજ્ય આગળ પોતાની ઉત્તમ ખ્યાતિ ક્યારે ખંડિત થશે, એની યાદ એને નહિ આવે ! જગતમાં કેળવાયલું-સુધરેલું જૂઠું કોણ બોલી શકે ? હોય જૂઠું અને દેખાય સાચું, એવું પહેલા નંબરે કોણ બોલી શકે ? કયી ભાવનાનું સામ્રાજ્ય વર્તે છે, એ નક્કી થવું જોઈએ ! 'જીંદગીનો મોટો ભાગ કોની સેવામાં જાય છે ? જીવનની સંપત્તિ અને શક્તિઓ શાની પ્રાપ્તિ માટે ખર્ચાય છે ?' એક જ ઉત્તર મળવાનો છે-'અર્થ અને કામ બે માટે !' આગળ પૂછો કે-'એ બેએ તમને પોતાને શાંતિ આપી છે કે નહિ ? અંતિમ સમયે કે ભયંકર આપત્તિમાં શાંતિ આપવાનો ગુણ એનામાં છે ? એને માટેના પ્રયત્નોમાં તમારી દશા કફોડી બનતી જાય છે કે નહિ ?' આ વિચાર નહિ આવવાને લઈને સાત્ત્વિક પુરૂષની ઓળખાણ નવી લાગશે. એ કહેશે કે-'જે વસ્તુ વિના આ જીવનમાં ચાલી શકે નહિ તેના વિચારને મૂકી, જે જોઈ શકતા નથી, એકદમ બુદ્ધિમાં ઉતરી શકતી નથી, તેના વિચાર કરીએ શું કામ ? અર્થકામ વિના આ દુનિયા ચાલી શકે એમ છે ? આ જીવનમાં સાધવા લાયક એ બે હોય તો જ સાધી શકાય ને ?' આજે ઘણા કહે છે કે-' અર્થ હોય તો જ ધર્મ થાય છે. ' પણ-'ધર્મ એ અર્થના પ્રતાપે નથી થતો, પરન્તુ કોઈ બીજી જ વસ્તુના પ્રતાપે થાય છે.'-એનો તેઓને ખ્યાલ નથી. ખરેખર, આ જીવનમાં જે સુખ, સંપત્તિ અને આબાદી છે, તે અર્થકામને આભારી નથી, પણ બીજી વસ્તુને આભારી છે.

ગુણ પણ દુર્ગુણ :

અર્થકામની ઇચ્છાનું પ્રાધાન્ય અને એની જ એક ઇચ્છા જેટલામાં હોય, તે બધા મનુષ્યો પાસેથી સારી આશા રાખીએ, એ ફળીભૂત થઈ શકે એમ નથી. એની આગળ ધર્મપુસ્તકને મૂકીએ, સારી વ્યક્તિને લાવી દઈએ અને એનો સારો ઉપયોગ કરાવવો હોય, તો તે વસ્તુએ પ્રથમ તેને અનુકૂળ થવું જોઈએ. સારી વાત પણ એને રૂચે તે રીતે મૂકવી જોઈએ. વખતે એને ન ફાવે તો એ છછણી ઉઠે, ગુસ્સે થઈ જાય. 'આવું કહેવાનું કહ્યું હતું કોણે?'–એમ કહે. ખરેખર, જ્યાં સુધી અર્થકામની ઇચ્છા સર્વોપરી સત્તા ભોગવે છે, ત્યાં સુધી એને મન સારૂં પુસ્તક કે ધર્મગુરૂ, એ કાંઇ મહત્ત્વની વસ્તુ નથી, કેમકે–એને વિદ્યા વિગેરે બધું બીજા માટે છે. એનું જ્ઞાન, એની ક્રિયા, એની શાંતિ, સહનશીલતા, નમ્રતા, સલામો, સેવા, ગુલામી બધું અર્થકામ માટે છે: એ ગુણવાન પણ કહેવાય છે: પણ એની એ વિદ્યા, એ ઉદ્યમ, એ શાંતિ, એ ક્ષમા, નમ્રતા, સેવા, ભક્તિ શેને માટે છે? 'ધ્યેય કયું હોવું જોઈએ?'–એ તો જોવું જોઈએ ને? એવાને વિનયી, ઉદ્યમી, શાંત, ક્ષમાશીલ, નમ્ર, સભ્યતા સાચવનારા, વિનીત કહેવા માંડવામાં આવે, તો કયી દશા વધતી જાય? અર્થકામની પ્રવૃત્તિમાં પડેલાના ગુણો, એ કયી જાતિના? કુતરાને ઉપરથી લાકડી પડે તે ખાય અને બીજી જ મીનીટે ટુકડો ધરે તો પુંછડી હલાવે. કરેલા અપકારને તરત ભૂલી જાય, એ ગુણ છે કે નહિ? મારવા છતાં પ્રસન્નતાપૂર્વક આવી ઉભો રહ્યો, એ કેટલી યોગ્યતા આવી ગઈ ગણાય? એ રીતે કેવળ અર્થકામમાં આસક્ત, તામસી અને રાજસી પ્રકૃતિમાં મુંઝાયેલાઓનાં જ્ઞાન, ઉદ્યમ, શાંતિ અને ક્ષમા,–એ બધા ગુણો એ કોટિમાં મૂકવા યોગ્ય છે યા નહિ? એને પૂછો કે–'અર્થકામ માટે તારી બધી શક્તિ ખર્ચે છે, એ વસ્તુ તારી યા પારકી? સાથે આવવાની કે અહીં રહેવાની? સુખી જ

કરવાની કે દુઃખી પણ કરે? સાથે લઈને આવ્યો હતો યા નહિ? લઈને જવાનો યા નહિ? જે સાથે આવ્યું નહોતું, આવવાનું નથી, એવી વસ્તુ માટે બધી શક્તિ ખર્ચી રહ્યો છે, એ બુદ્ધિમત્તા છે યા બુદ્ધિહીનતા?' સાત્ત્વિકની ઓળખાણ માટે પ્રથમ આ ઓળખવું એ જરૂરી છે. અયોગ્ય વૃત્તિ આત્મામાં જે આવી છે, એના પર જોઈતા પ્રહાર ન થાય અને એ પ્રહારને ખમવાની શક્તિ ન આવે, ત્યાં સુધી સાત્ત્વિકી વૃત્તિ રૂચવી કઠીન છે.

દયા !

તમને દયા કોની આવે? ભૂખ્યા, તરસ્યા, વસ્ત્ર વિનાનાની! એક માણસ છાકટો બનીને બજારમાં જતો હોય એની દયા આવે? એક આદમી ઉન્મત્ત બનીને જેમ-તેમ બોલે, જેમ-તેમ વર્તે, ને જે-તે પ્રવૃત્તિ આદરે, એની દયા આવે? લક્ષ્મીના મદમાં છકેલો અનેકને ત્રાસ આપતો જાય, એની દયા આવે? હુંશિયારીથી-કળાથી અનેકનાં ખીસ્સાંમાંથી પૈસા કઢાવે એની દયા આવે? ચાલાકી પૂર્વક જૂઠું બોલે, એની દયા આવે? નહિ, ઉલ્ટું પાછળના કેટલાક પ્રત્યે તો માન થાય છે. એમ કે-'કેવી હુંશીયારી? કેવી ચાલાકી?' ખોટાને ખરૂં કરી બતાવવું, એ પણ ચાલાકી છે ને? આ વિચારણામાં તામસી અને રાજસી પ્રકૃતિ પ્રધાનપદ ભોગવે છે,-નહિ તો કળાથી કોઈના ખીસ્સામાંથી પૈસા કઢાવવા, હુંશાયારીથી જૂઠું બોલવું અને સત્યવાદીમાં ખપવું,-એ તો ભૂખે મરવાનો ધંધો છે. આજે નહિ તો કાલે, કાલે નહિ તો બે-ચાર દિવસે ભીખ માગવી પડશે એ નક્કી છે. માની લો કે-આ જીવન સુધી નહિ, પણ પર જીવન માનો છો ને? હજુ બીજું જીવન લેવું પડશે એ માનતા હો, તો આ જીવનમાં રક્ત બની જે પ્રવૃત્તિઓ થઈ રહી છે તે ન હોય. દુનિયા તમને સાચા, પ્રમાણિક અને શાહુકાર માની લે, પણ તમે કેવા છો, એ તમે તો જાણો છો કે નથી જાણતા? આપણે પાપ કરીએ

એની માલૂમ આપણને ન હોય, એવું તો નથી માનતા ને? તો એ પાપનો નતીજો છે કે નહિ ? અહીં નહિ ભોગવાય, તો આવતે ભવે ભોગવવાનું નક્કી કે નહિ? ભૂખ્યા દયાપાત્ર હોય, તો અલ્પ કોટિના છે, કારણ કે–એ તો પાપનું ફળ ભોગવી રહ્યા છે અને તમે ભોગવવાની તૈયારી કરી રહ્યા છો ! રાજસી અને તામસી પ્રકૃતિના પરિણામથી બધું ભૂલ્યા. આજની દુનિયામાં અર્થ, કામ અને વિષયસેવા શિવાય બીજા વિચારને સ્થાન છે કે નહિ ? ગરીબ માબાપને પણ પાડોશી એ જ શીખામણ દે કે–' દુઃખી થઈને, દેવું કરીને, માગી લાવીને પણ આ છોકરાને ભણાવો કે જેથી ભવિષ્યમાં તમારી ભૂખ ભાગે. બે–પાંચ વર્ષના દુઃખથી નહિ ભણાવો તો ત્રણેની જીંદગી બગડશે !' એમ કહે કે નહિ? અને એ પ્રવૃત્તિ તો વગર ઉપદેશે પણ ચાલુ છે.

બંધ શું થાય?

દુનિયામાં કોઈ સાધુ કે સત્પુરૂષ ન વિચારતા હોય, તો દુનિયામાં બંધ શું થઇ જાય ? કંપની, પેઢી, મીલ કે કારખાનાં ? નહિ જ. તો ઉપદેશ શેને માટે જોઇએ ? અર્થકામ માટે ઉપદેશની જરૂર પડે છે ખરી ? નહિ, કેમકે–એ શીખીને આવેલા છે. પૈસા કમાવા જોઇએ, એમ કોણે ભણાવ્યું હતું ? એની તો વગર શિખવ્યે પણ ઇચ્છા થઈ જાય છે. એ તો સારીય દુનિયાએ સ્વયં માની લીધું અને નિશ્ચિત કરી લીધું. એ ભાવનામાંથી ખસેડવા, એ પણ અત્યારે પાપ મનાય છે ! ! જે ખસે એની ટીકા, એનામાં બુદ્ધિ ઓછી, જ્ઞાન ઓછું, શક્તિ ઓછી, ભોળવાઈ જાય એવા ! એવાઓએ એવાઓને માટે કેટલાયે ઈલકાબ શોધી કાઢ્યા છે. અર્થકામ માટે પશુની માફક, પાગલની માફક જ્યાં–ત્યાં ભટકતા ફરનારા કેટલા ! જેનું મ્હોં જોવા લાયક ન હોય તેની ગુલામી કરનાર, ચોવીસે કલાક ચિંતામાં સળગી રહેનાર, માબાપ આદિ સ્નેહીને પણ અડધી

રાતે ધક્કો મારનાર કેટલા ? હિસાબ મેળવ્યો છે ? અર્થકામમાં આસક્ત બની, એને આધીન થઈ, માબાપ-સ્નેહીસંબંધી-સાથી-મિત્ર-વિશ્વાસુને અડધી રાતે ધક્કો મારી, એમાં ડહાપણ માનનારા કેટલા જીવો છે ? સર્વત્ર એ વસ્તુ છવાઈ રહે ત્યાં શું થાય ? અર્થ-કામ માટે દેશ, ગામ, ઘર, કુટુંબ, પરિવાર, સ્નેહીસાથીનો ત્યાગ કર્યો છે કે નહિ ? એને માટે પ્રાણ હોમી કેઈ મરી ગયા કે નહિ ? કેટલા ગયા ? એ બધા બહાદુર ! આ વૃત્તિ છવાઈ ગઈ છે. વહેપારી, ડૉક્ટર, વકીલ, એ બધાનું ધ્યેય કેવલ અર્થ મેળવવાનું, ગ્રાહક વધારવાનું છે. જેના અસીલની સંખ્યા મોટી એ વકીલ આબરૂદાર. દરદી કહે-મારે આના વિના નહિ ચાલે, તો એ ચીજ દરદીને આપવી ઠીક નથી એમ જાણવા છતાં કોઈ 'હા' પણ પાડે. વહેપારીને કહીયે કે-'પ્રમાણિક બનો !' તો કહે કે-' આ જમાનામાં આમ બનીએ તો કોઈ પૂછે નહિ !' એ અર્થકામ આત્મા સાથે સંબંધ કેટલો રાખે છે ? આત્મા પાસે રહે ક્યાં સુધી અને આવે ક્યારે ? ઇચ્છા મુજબ કોની પાસે આવે છે ? બધા પાસે ? ઇચ્છા મુજબ હજારોની પ્રાપ્તિ કોને થાય છે ? બુદ્ધિશાલિને, ભણેલાને કે ચાલાકીપૂર્વક જૂઠું બોલી શકે એને ?

સ૦ પુણ્યવાનને.

' એ પુણ્યવાન શાથી બન્યો ? '-આ બધી વાતનો વિચાર કરવાનો કોને ? એ માટે સાત્ત્વિકી વૃત્તિવાળા આત્માને આપણે ઓળખાવવો છે.

સાત્ત્વિકી વૃત્તિ :

જ્ઞાનિઓએ સાત્ત્વિકી વૃત્તિવાળા આત્માનું લક્ષણ બાંધતાં કહ્યું કે-જે આત્માને અર્થકામની વાતો ન ગમે, પણ એનો જેનાથી ત્યાગ થાય-'જેનાથી એની લાલસા તૂટે-એની પૂઠે પડવાની વૃત્તિ કપાય એવી વાતો જેને ગમે, એ સાત્ત્વિકી વૃત્તિવાળો છે !' અર્થાત્-

સાત્ત્વિકી વૃત્તિવાળો આત્મા તે છે કે-જે આત્માને તે જ વાતો ગમે, કે જેના પરિણામે અર્થકામની લાલસા કપાય: અર્થ અને કામ જેવા સ્વરૂપના છે તે સ્વરૂપે ઓળખાય: એ આત્માની વસ્તુ નથી પણ આત્માને ખરાબ કરનારી છે એમ સમજાય. 'અર્થકામની તાલાવેલીથી આત્મા ઉન્નતિના પંથે ચઢી શકતો નથી, પણ અવનતિના પંથે ઉતરી જાય છે'-એવું સમજાવે તે વાતો ગમે, એ સાત્ત્વિકી વૃત્તિ છે. જ્યાં જ્યાં એ સાંભળવાનું મળે, ત્યાં ત્યાં અર્થકામને મૂકીને દોડે. એ મને છે કે-આ વસ્તુઓ જન્મ્યો ત્યારથી મળેલી છે અને એ પ્રવૃત્તિ મરૂં ત્યાં સુધી છે. મરવાનું ક્યારે? શનિવારે મરાય, રવિવારે પણ મરાય ને સોમવારે પણ મરાય: સવારે, બપોરે કે સાંજે પણ મરાય: ગમે તે તિથિએ, ગમે તે વારે ને ગમે તે સમયે પણ મરાય: અને સાંભળવાનું રવિવારે જ કેમ? સારૂં સાંભળવાનું અમૂક દિવસે જ કેમ હોય? એક જ કારણ કે-'આ ભાવના અંતરમાં ઉતરી નથી.' સાત્ત્વિકી વૃત્તિવાળા મનુષ્યને એક જ વિચાર કાયમ ખાતે આવે કે-'અર્થકામની આસક્તિ મારા જીવનમાં ઉતરી જવી જોઇએ નહિ! મારે તો હંમેશ માટે એક જ પ્રયત્ન કરવાનો કે-જે વાસનાથી મારો આત્મા સંસારની જાળમાં ફસાયો છે, એ ક્યારે છૂટે.' પોતા માટે એ વિચાર અને બીજા માટે પણ એ જ કે-'જે વાસનાના યોગે વર્તમાનમાં દુ:ખ થઈ રહેલ છે, ભવિષ્યમાં નિયમા દુ:ખ થનાર છે, એ વાસના સઘળામાંથી ક્યારે છૂટી જાય!'

શુભ વિચારણા:

આ સાંભળ્યા પછી હવે દરરોજ ચોવીસ કલાકમાં થોડોક ટાઈમ પણ એવો વિચાર તો જરૂર આવવો જ જોઈએ કે-'કયી રીતે મારો આત્મા બધાયો છે અને તે કયી રીતે છૂટે? બંધનમાંથી છોડાવનારી કથા ક્યારે હું સાંભળું અને સાંભળીને જીવનમાં ઉતારૂં!' આ ભાવના આવે ત્યારે સાત્ત્વિકી વૃત્તિ પેદા થાય છે: અત્યાર સુધી

સેવેલી બધી વિચારણા મંદ પડતી જાય છે: સ્વ અને પરના હિતની ચિંતા થાય છે: આ વૃત્તિ આવી એટલે સ્વહિત તો થઈ ગયું, કિંતુ દરેક દરેક આત્માનું હિત શી રીતે થાય, એની એને ચિંતા થાય છે. એને શાસ્ત્રકારો મૈત્રીભાવના કહે છે. પારકાના હિતની ચિંતા સ્વ શિવાયના જેટલા એટલા બધા જ માટે: એમાં ભેદ ન પડાય. જે રીતે આપણું અહિત આપણને પસંદ નથી, એમ દરેક દરેક આત્માને પોતાનું અહિત પસંદ નથી. 'જીવ માત્રનું હિત થાઓ'–એજ ભાવના અને વિચારણા સાત્ત્વિકી વૃત્તિવાળાના હ્રદયમાં સ્થાન પામે છે: એના હ્રદયમાં પારકાના હિતની ભાવના સ્થિર થઈ જાય છે: અને એને જીવનમાં ઉતારવા માટે એ અવિરત પ્રયત્નો કરે છે. પારકાનું હિત ક્યારે થાય? પારકાના હિતનો વિચાર ક્યારે આવે? પોતાનો સ્વાર્થ ભૂલાય ત્યારે! કોઈ પણ જાતિના પૌદ્ગલિક સ્વાર્થની લાલસા ન રહે, ત્યારે શાસ્ત્રે કહેલી મૈત્રીભાવના આવે છે. એ વિના પારકાના હિતની વૃત્તિ ટકતી નથી. એ પ્રતીતિ વિનાનો આત્મા, પોતાના સ્વાર્થનો સમય આવ્યે પારકાનું અહિત કરવા માટે પણ તૈયાર થઈ જાય છે. સાત્ત્વિકી વૃત્તિનો ગુણ આવે છે, ત્યારે પારકાનું અહિત થતું હોય તે પ્રવૃત્તિ હઠી જાય છે. એ હઠી ગઈ એટલે હિતનો વિચાર સ્વયમેવ આવશે. 'કોઈનું પણ ભૂંડું તો ન જ થાઓ: સારૂં થતું હોય તો આપણે રાજી: ખોટામાં રાજી નહિ: કોઈ પણ આત્મા ઉન્નતિના પંથે ચઢે એમાં આનંદ: નીચે પડે એમાં આનંદ નહિ, પણ દયા આવે: સઘળા ઉંચે ચઢો એ જ ભાવના: અને જેટલા ચઢીને પડે અથવા ઉંચે ચઢે જ નહિ એવાની દયા!' એને એક જ વિચાર આવે કે–'ન ચઢ્યા હોય તે ચઢો અને પડ્યા હોય તે પણ ઠેકાણે આવો.' પહેલી હિતચિંતા અને બીજી દયા: ત્રીજી કોઈ પણ આત્માના ગુણ જૂએ, કોઇને પણ ગુણની પ્રાપ્તિ દેખે તો આનંદ થાય: એની પ્રશંસા થાય: પ્રમોદ થાય: અને જેઓ ગુણ નથી પામ્યા એમ સમજાયા છતાં પામવાનો પ્રયત્ન નથી કરતા, ઘૂસી

ગયેલા દોષ નહિ કાઢતાં ઉલ્ટા સામે થાય છે, મહેનત કરવા છતાં જેનો સુધારો થઈ શકે એમ નથી, એમ લાગે તેઓના પ્રત્યે ઉપેક્ષા. આ ચારે પ્રકારની વિચારણા જેના અંતરમાં આવે તે ક્રમવાર અયોગ્ય પ્રવૃત્તિથી બચતો બચતો, ધીમે ધીમે ઉંચી કક્ષાએ ચઢતો જાય. જેમ જેમ આગળ વધે, તેમ તેમ જગતના જીવોની હિત અને દયાની ભાવના વધે : ગુણવાનને જૂએ તો આનંદ આવે અને અયોગ્યતાની છેલ્લામાં છેલ્લી દશા જૂએ ત્યાં ઉપેક્ષા આવતી જાય. એ જ્યારે જ્યારે બોલે કે કોઈ પણ પ્રવૃત્તિ કરે, ત્યારે ત્યારે આ વિચારણાનું એનામાં દર્શન થાય.

દયાભાવ કયાં ટકે?

જ્યાં પારકાના હિતની ચિંતા જ નથી, એનામાં સાત્ત્વિકી વૃત્તિ ન મનાય : જે વસ્તુ મેળવવા સારીય દુનિયા મથી રહી છે, તે તે પ્રવૃત્તિમાં જ મુંઝાઈ રહે એવા પ્રયત્ન ન થાય : સાત્ત્વિકી વૃત્તિવાળો આત્મા તો, જેમાં દુનિયા મુંઝાઈ રહી છે એ મુંઝવણમાંથી નીકળી જવાય, એવા પ્રયત્ન કરે : ગમે તેવી દશામાં આનંદમગ્ન રહી શકે તેવી સ્થિતિ પેદા કરવા પ્રયત્ન કરે : મુંઝવણને વધારનારી વૃત્તિ દુનિયાના જીવોમાં ઉત્પન્ન થાય, તે રીતનો પ્રયત્ન કરનારા આત્મામાં સાત્ત્વિક વૃત્તિ હોતી નથી. એક એક જ્ઞાની એમ જ ફરમાવે છે કે–'અર્થ અને કામની લાલસાથી બચો : મળી જાય અને ભોગવ્યા વિના ચાલે તેમ ન હોય તો નિર્મોહપણે ભોગવી લેવું જોઈએ: ન મળી જાય તો ઇચ્છા પર કાપ મૂકો !' કોઈ આસ્તિક દર્શનકારે જગતને એમ ઉપદેશ નથી આપ્યો કે–' અર્થકામમાં આત્માનો ઉદ્ધાર સમાયેલો છે.' જગતને જે વસ્તુ ગમતી હતી અને જગત જેને માટે તનતોડ પ્રયત્ન કરી રહ્યું હતું, તેનો ઉપદેશ કેમ ન આપ્યો ? કારણ કે–એમને પારકાના હિતની ચિંતા હતી : અહિત ન થઈ

જાઓ, એવી લાગણી હતી : તેથી દુનિયાને નહોતું રૂચતું તો પણ એની એ વસ્તુ કહ્યા કરી. દુઃખીને એક જ કહ્યું-' વિચાર કર, દુઃખ શાથી ? ' દુઃખની દયા ન આવે એમ નહિ, પણ એથી એને એવે માર્ગે ન ચઢાવી દેવાય કે-વધુ ને વધુ દયાપાત્ર બનતો જાય. દુઃખની ફરીયાદ કરનારને કહે કે-' દુઃખ તારી ભૂલથી કે બીજાની ? તો હવે એ જાતિની ભૂલ આ જીવનમાં ફરી ન બની જાય, એની સાવધાની રાખ ! ' દયાની ચિંતામાં બીજી અયોગ્ય વાત હૈયામાં ન પેસતી જાય એની પૂરતી સંભાળ રાખે ! કોઈ પણ દુઃખથી બચો, સુખી થાઓ, દુશ્મન ગણાતા પણ સુખી થઓ,-આ ભાવનાવાળાને કોઈને સુખી જોઈને ઇર્ષ્યા આવે ? એના સુખમાં ભાગ પડાવવાની વૃત્તિ જાગે કે પડાવી લેવાની ઇચ્છા થાય ?? થતી હોય તો માનવું કે-'હજી એ આત્મા જોઇએ તે રીતે પારકાનું ભલું જોવાની શક્તિ કેળવી શકયો નથી,' એ વૃતિમાં દયાભાવ ટકતો નથી : પારકાના હિતની ચિંતા રહી શકતી નથી. ' સૌનું હિત થાઓ, પ્રાણી માત્ર ઉન્માર્ગથી બચો, સન્માર્ગમાં આવો, હિંસાથી બચો, મૃષાથી બચો, પોતાનું હોય તે બીજાને આપો, પારકાનું લેવાની વૃત્તિ ન કરો, વિષય-વિકારથી અલગ થાઓ, કોઈ પણ પદાર્થની મૂર્ચ્છાને પ્રિય ન ગણો, ગમે તેવા પ્રસંગે પણ પોતાની જ સાધનામાં મગ્ન બન્યા રહો, દુનિયાનું કોઈ પણ પાપ હૃદયમાં ન જન્મો. '-આ ભાવનાવાળો દિવસે દિવસે અર્થકામના માર્ગે જાય કે એથી ઉલ્ટા માર્ગે ? આ વિચાર-વાળાને અર્થકામનો માર્ગ ઉન્માર્ગ ભાસે, કેમકે-બધી પાપવૃત્તિ એ એને આધીન છે: જગતમાં પાપની પ્રવૃત્તિ એને લઇને જ છે. પારકાનું ભલું કરવાની વૃત્તિ એકાંતે આવી જશે, ત્યારે એ અર્થકામના માર્ગે નહિ ધસે, કિંતુ એથી ઉલ્ટે માર્ગે જશે : એના ત્યાગનો રસ્તો પકડશે.

ઉપસંહાર :

આજે અર્થકામમાં કોઈ જોડાય, એની સામે આડ-અંતરાય

નથી : ત્યાં વાળનાર મળે, ચઢાવનાર મળે! ત્યારે વાંધો ક્યાં છે? જો સાત્ત્વિકી વૃત્તિ આવે તો જ વાંધો ને? અર્થકામ અયોગ્ય વસ્તુ છે અને તેથી એની અયોગ્યતા ઠસાવવા કોઈ પ્રયત્ન કરે છે, એ જાણવામાં આવી જાય તો શું થાય? ' એ આદમી જોખમકારક લાગે, અને ત્યાં સુધી નહિ સાંભળવા લાયક રહે, સાંભળશે તો આપણો સાથી મટી એ વૃત્તિવાળાનો સાથી થઈ જાય, એવા બહુ જગતમાં વધી જાય તો ઉપદ્રવ થાય. અર્થકામ પ્રત્યે કુદષ્ટિ કરનાર-કરાવનાર માણસો બહુ વધી જાય તો અર્થકામ ખોટા છે-એના સહવાસથી બચવું જોઈએ-એવું બોલનાર-વિચારનાર એનું જ વાતાવરણ જમાવનાર વધી જાય, તો પરિણામ શું આવે? માટે એ વિચારને ઉગતો દાબવો જોઇએ! જે અમારા આત્માને દુનિયાની વાસના તરફ દોરે, વધારે,-એવી વસ્તુ જોવી, દેખવી, સાંભળવી નહિ,-એવી ભાવના થઈ જાય તો નાટક, સીનેમા, હૉટલવાળા વિગેરે વિગેરેનું થાય શું? અને ત્યાં સુધી સાત્ત્વિકી વૃત્તિવાળા વધે નહિ, વધે તો સ્થિર રહી શકે નહિ અથવા બને ત્યાં સુધી પોતાના વિચાર બહાર મૂકી શકે નહિ'-આવી ભ્રમણા અને પેરવીમાં પડેલી દુનિયાના હૃદયમાં સાત્ત્વિકી વૃત્તિ સ્થાન નહિ પામે. એ એમ વિચારે છે કે-'અર્થકામ વિના હિતની ચિંતા કરી જ ન શકાય.' કેમકે-એણે સુખ એમાં કલ્પ્યું છે : પણ વસ્તુતઃ જોતાં એ હિતચિંતા મટી જાય છે અને અહિતચિંતા થઈ જાય છે : તામસી અને રાજસી વૃત્તિવાળાને હિતચિંતા હોતી નથી અને કરે છે તો જગતના જીવોને ઉલ્ટા ઉન્માર્ગે દોરી જાય છે. અર્થકામની આસક્તિથી રહિત, એને છોડવા તનતોડ પ્રયત્ન કરનાર અને એની સામગ્રી મળે ત્યાં પહોંચી જનાર, એ બધા સાત્ત્વિકી વૃત્તિવાળા છે : એને પારકાના હિતની ચિંતા અખંડપણે ચાલુ રહે છે : એ વિચારણામાંથી જે જન્મે તેનું નામ ધર્મ છે અને એજ આ લોક તથા પરલોકમાં સુખ આપનાર વસ્તુ છે : એ ધર્મની પ્રાપ્તિ કરવી હોય તો બધું જ વાંચવું, બધુંજ સાંભળવું, એ ભાવના ઘુસી છે તે કાઢી

નાખો! તેનું જ સાંભળવું અને વાંચવું કે-જે આત્માઓએ અર્થકામની આસક્તિ તોડવાના પ્રયત્નો આરંભ્યા છે: ચાર-આઠ દિવસ માટે નહિ, દુનિયાની સાધના સાધવા માટે નહિ, પણ કાયમ ખાતે કેવલ સ્વ અને પરની દયાથી જ પ્રેરાઈને જેમણે એ વ્યાપારો તજ્યા છે: જે આત્માઓ એની સામે મોટી શહેનશાહત ધરી દેવામાં આવે તો પણ તેને લાત મારે એવા છે! સાત્ત્વિકી વૃત્તિની વિચારણા તે કહેવાય કે-'જેમાં અર્થકામના ત્યાગની પ્રવૃત્તિનો પ્રવાહ છે: એને તજ્યા પછી ફરીથી પાસે આવે તો પણ ઠોકરે ચઢાવવાની વૃત્તિ છે: જેના વિચારોમાંથી પારકાની હિતચિંતા શિવાય બીજું નીકળવાનું નથી.' એવાને સાંભળવાથી આત્મા ઉ-માર્ગે કોઈ કાળે ચઢવાનો નથી. સાત્ત્વિકી વૃત્તિની આ એક જ ભાવના દૃઢ થઈ, તો બધા સદ્દગુણો પણ આપોઆપ આવશે.

° ° °

(અત્રે કેટલાક પ્રશ્નો પૂછાયા હતા અને તે પ્રશ્નોના કરેલા સમાધાનનું સારભૂત અવતરણ નીચે આપવામાં આવે છે.)

પ્રશ્ન૦ અનેકને બોધ આપનાર ગુરૂના બોધને શિષ્ય અંગીકાર ન કરે, તો ગુરૂના સંસ્કારમાં ખામી ગણાય કે નહિ?

ઉત્તર૦ ઠંડું આઈસ જેવું પાણી જેના ગળાને ન ઠારે, એ પાણીમાં દોષ ખરો કે નહિ? દાહજ્વરવાળાને ઠંડામાં ઠંડા પાણીનું ટીપું પડે તો એને શાંતિ થવાને બદલે એનો દાહ વધે: બળતરા વધતી જાય. ઠંડા પાણીએ એ આત્માને ન ઠાર્યો, તો પાણીની ખામી ખરી કે નહિ? તેવી રીતે શિષ્યની યોગ્યતામાં ભેદ હોય તો ગુરૂનો બોધ શિષ્ય ગ્રહણ ન પણ કરે, પણ તેની કાંઈ સામાની અયોગ્યતાનો બોજો ગુરૂ ઉપર ન નાખી શકાય. હાં, એમ પૂછતા હો કે-'બોધ કરનાર ગુરૂએ યોગ્ય બનવું જોઈએ કે નહિ?' તો હું કહું છું કે-'બનવું જોઈએ: ગુરૂતા મેળવવી જોઈએ: એ મેળવ્યા વિના બોધ આપવો જોઈએ નહિ!' પણ જમાડનાર સારી રસોઈ પીરસે

અને ખાનારો ભાન ન રાખે તેથી એને ઝાડા થાય, તો જમાડનારનો દોષ ખરો ? કહેવું જ પડશે કે–નહિ.

પ્રશ્ન૦ દીક્ષા કયા સંજોગોમાં, કોને, કયી રીતે આપી શકાય ?

ઉત્તર૦ આ ચર્ચા વર્ષોથી ચાલ્યા કરે છે : છતાં એ પ્રશ્ન કાયમ રહ્યો છે. એ નાનો પ્રશ્ન નથી. એનો ઉત્તર ટુંકાણુમાં ન પતાવાય. છતાં આપણે એક વાક્યમાં એનો ઉત્તર આપવો હોય તો પણ કહી શકીએ છીએ કે–'શ્રી જિનેશ્વરોની આજ્ઞા મુજબ હરકોઈ સંયોગોમાં વિરક્ત બનેલા આઠથી માંડીને અતિ વૃદ્ધ ઉંમર સુધીનાને દીક્ષા આપી શકાય.

પ્રશ્ન૦ ક્યારે ? **ઉત્તર૦** વૈરાગ્ય થાય ત્યારે.

પ્રશ્ન૦ કયી સ્થિતિએ ? **ઉત્તર૦** ભાવના વધી જાય ત્યારે.

પ્રશ્ન૦ વૈરાગ્ય કેવો ? સ્મશાન વૈરાગ્યને વૈરાગ્ય કહેવાય ?

ઉત્તર૦ જેને સંસાર એટલે વિષયકષાય અને અર્થકામ ન ગમે તેમજ આત્મકલ્યાણની પ્રવૃત્તિ ગમે એનું નામ વૈરાગ્ય.

પ્રશ્ન૦ વૈરાગ્યથી દીક્ષા લીધેલા પડે છે કેમ ?

ઉત્તર૦ ચઢવા માંડ્યા પછી પડવાનું શું કારણ ?, એમ શંકા ઉભી કરીને માર્ગને રોકવા તરફ દોરવાઈ જવું એ યોગ્ય નથી. નીસરણી ચઢવા માંડે ત્યારે ચક્કર આવે, ઠોકર વાગે, પગ લપસી જાય, હાથમાંથી દોરડું છૂટી જાય, ઉપરથી ધસારો આવે કે નીચેથી કોઈ પગ ખીંચે તો પડી પણ જાય. અનેક કારણોમાંના કોઈ કારણે એ બને. અને એ રીતે કોઈ પડી જાય તો મોટી નવાઈની વાત આ દુનિયામાં નથી. એથી કાંઈ નીસરણીને બાળી ન મૂકાય કે કુહાડો લઈને તોડી ન નખાય. પણ પગથીયાં નાનાં હોય તો મોટાં કરાય, દોરડાને બદલે લોઢાની સાંકળ રખાય, પણ પેલો પડી ગયો માટે કોઈ ચઢો નહિ એવી રાડો ન પડાય. દુકાન ખોલનારો દેવાળુ કાઢવા ઇચ્છે છે ? ના, છતાં કાઢે છે કે નહિ ? એથી કોઈએ દુકાન ખોલવી બંધ કરી ? અશુભના ઉદયે, દુર્ભાવનાના યોગે પડી પણ

જાય, એમાં નવાઈ જેવું નથી.

પ્રશ્ન૦ વિલાયતી કાપડ પહેરવું સારૂં કે ખાદી પહેરવી સારી? એમાં આપનો શો મત છે?

ઉત્તર૦ આ પ્રશ્નનો અનેકવાર ઉત્તર અપાઈ ગયો છે. આખા જગતને નિર્ગ્રંથ-પરિગ્રહરહિત થવાનો ઉપદેશ સાધુઓ આપે છે: એમ પૂછવામાં આવે કે–' બંગલો બંધાવું કે ઝુંપડી બંધાવું?– એમાં આપનો શો મત? કયું સારૂં?' સાધુ શો મત આપે? સાધુ તો એક જ કહે કે–' બંગલો ય છોડવા લાયક છે અને ઝુંપડી પણ છોડવા લાયક છે, ત્યાં બંધાવવાની વાત જ શી?' કોઈ પૂછે કે–' ઘી ખાઉં તો સારૂં કે દૂધ ખાઉં તો સારૂં?' એને ઘીયે છોડવાનું અને દૂધે છોડવાનું કહેવાય: જે સાધુઓ દુનિયાની કોઈ પ્રવૃત્તિ, કે જેમાં થોડો પણ પાપનો અંશ હોય, તે માટે સંમતિ ધરાવતા નથી, તેઓ આ પ્રશ્નમાં મત કયી રીતે આપે એ સમજાવો! દુનિયાની કોઈ પણ પ્રવૃત્તિ જેમાં અધિક યા ઓછું પાપ હોય, તેનીનો જેણે કરવાનો, બીજા પાસે કરાવવાનો અને કરનારને સારૂં માનવાનો ત્યાગ કર્યો છે, તેવા સાધુ દુનિયાની પ્રવૃત્તિમાં પોતાનો મત આપે કયી રીતે?' પારકે પૈસે વહેપાર કરવો એ સારો કે ઘરની મૂડીએ કરવો એ સારો?'–એમાં સાધુ શું કહે? ' ચુલામાં હાથ ઘાલું તો સારૂં કે ઓલામાં ઘાલું એ સારૂં?'–એમાં સાધુ શું કહે? સાધુ તો એમ જ કહે કે–' ચૂલા ને ઓલા બેઉમાં અગ્નિ હોય છે.' જે સાધુએ દુનિયાની સઘળી પાપપ્રવૃત્તિમાંથી હાથ ખંખેરી નાખ્યા છે, જાત માટે પાપપ્રવૃત્તિ મૂકી દીધી છે, એટલું જ નહિ પણ માતા, પિતા અને બીજા ઉપકારિની પણ સેવા છોડી, એકલી શ્રી જિનેશ્વરદેવની સેવા સ્વીકારી છે, તેની પાસે દુનિયાની પ્રવૃત્તિમાં મત માગવો, એ મારા માનવા પ્રમાણે વધારે પડતો આગ્રહ છે! પહેરેલું કઢાવવાની વાત કરનાર પાસે શું પહેરવું એમ કેમ પૂછાય? ખાવા-પીવા કે પહેરવા-ઓઢવાની વાત સાધુ પાસે પૂછવી, એ નકામી છે.

સાધુનો મત કાઢવામાં છે, પહેરવામાં નથી : નહિ વાપરવામાં છે, વાપરવામાં નથી.

પ્રશ્ન૦ સાધુને પણ કપડાં તો પહેરવાં પડે છે ને ?

ઉત્તર૦ સાધુને કપડાં વાપરવાનાં રહે છે, એ બરાબર છે : પણ સાધુ જે કાંઈ વાપરે છે તે ક્યારે અને કેવી રીતે વાપરે છે, એ નક્કી કરવું પડશે. ગૃહસ્થ એમ પૂછે કે–' સંસારી અમે, ઘર તો જોઈએ ને ?' તો સાધુએ શું કહેવું ? જેવો પ્રશ્ન વસ્ત્રમાં પડ્યો છે, તેવો બીજે પણ પડ્યો છે. જેમ સાધુને કપડાં પણ ગૃહસ્થ પાસેથી લેવાનાં છે, તેમ બધી ચીજો ગૃહસ્થ પાસેથી લેવાની છે : ગૃહસ્થ પોતે પોતાની જાત માટે ઉપયોગમાં લેવા લાગ્યો હોય, તે એને હરકત ન આવે અને પોતાને પૂરું થઈ જાય એ રીતે સાધુ લે છે. જો તમે એમ પૂછતા હો કે–' અધિક પાપ શેમાં લાગે છે ?' તો એનો ઉત્તર સ્પષ્ટ છે. મીલાદિ યન્ત્રોથી ઉત્પન્ન થતાં વસ્ત્રોમાં અધિક પાપ દેખાય જ છે. એના હિસાબે વિચારો તો એ શિવાયનામાં ઓછું પાપ થાય છે, એમ જણાય. મીલાદિ જે યંત્રોમાં હિંસાદિનો પાર રહેતો ન હોય, એમાં અધિક પાપ છે એ ખૂલ્લું છે : બાકી સર્વથા પાપનો ત્યાગ એ ધર્મ છે, એમ કહેનાર પાપત્યાગના માર્ગે જવામાં જ ધર્મ જણાવે છે.

° °
°

અત્રે સ્ટા. ટા. ૭ વાગી જવાથી મહારાજશ્રીએ અંતિમ મંગળ સંભળાવીને વ્યાખ્યાન સમાપ્ત કર્યું હતું.

——(०)——

ઇતર ધર્મિઓને આપણે એમ કહી શકીએ છીએ કે–' તમે જે દાનાદિ કરો છો એ ઠીક છે, ધર્મને પ્રધાન અને અર્થ-કામને ગૌણ માન્યા એ ઘણું સારૂં કર્યું, પણ હજી અમે એમ કહીએ છીએ કે–અર્થ અને કામને હેય કોટિમાં મૂકો અને એક ધર્મને જ ઉપાદેય માની લો, તો અમારી સાથે તમે ઘણી જ ખૂશીથી બેસી શકો છો.

જૈન દીક્ષા અને પત્રકારો

[વડોદરા રાજ્ય તરફથી પ્રગટ થએલ 'સંન્યાસ દીક્ષા પ્રતિબંધક નિબંધને ટેકો આપતો એક લેખ તા. ૨૦ : ઑગસ્ટ : ૧૯૩૧ ના 'સયાજી વિજય' પત્રમાં તંત્રીસ્થાનેથી પ્રગટ થયો. આ લેખ સત્યથી વેગળો ને ગેરસમજભર્યો હોઇ, અને 'સયાજી વિજય' વડોદરામાંથી જ પ્રસિદ્ધ થતું હોઈ રાજા અને પ્રજામાં પવિત્ર 'જૈન દીક્ષા' વિષે લેદીલી ને ગેરસમજ ન ફેલાય, એ હેતુથી પાટણના ધર્માનુરાગી જૈનોની વિજ્ઞપ્તિથી પૂ. બાલબ્રહ્મચારી, સમર્થ વિદ્વાન્ વ્યાખ્યાનવાચસ્પતિ પંન્યાસપ્રવર શ્રીમદ્ રામવિજયજી ગણિવરે (પૂ. આ. શ્રીમદ્ વિજયરામચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજે) એ લેખમાંની ગેરસમજો દૂર કરતું એક જાહેર પ્રવચન પાટણમાં તા. ૨૧ ઑગસ્ટ ૧૯૩૧ ને શુક્રવારે આપ્યું હતું.

આ પ્રવચનમાં તેઓ શ્રીમદે 'પ્રજામિત્ર કેસરી' જેવાં અજ્ઞાન અને અને ધર્મદ્વેષથી દોરવાએલ હોઇ ભાગવતી જૈન દિક્ષા સ્હામે તદ્દન ખોટી ટીકા કરનારાં પત્રો માટે પણ કહેવા યોગ્ય કહ્યું હતું તેમ જ 'જૈન દીક્ષા' અંગે કરાતા આક્ષેપો પૂરવાર કરવાનું આહ્વાન પણ કર્યું હતું. આ બધું વિવેચન 'જૈન દીક્ષા' સંબંધી બહારના વાતાવરણથી દોરવાઈ ગએલાની સમક્ષ એક એવી સૃષ્ટિ ખડી કરે છે. કે જેથી વાંચકની ખોટી માન્યતાઓ લુપ્ત થાય. એ પ્રવચનનું આ સારભૂત અવતરણ છે—પ્ર૦]

આસ્તિક શું સમજે?

આજે શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ ફરમાવેલી સર્વોત્તમ પ્રવ્રજ્યા સ્હામે જે જે આક્રમણો થઈ રહ્યાં છે, તે કેટલાં બધાં બનાવટી અને ઉપ

જાવી કાઢેલાં છે, તે સમજાવવા માટે અને 'જૈન દીક્ષા'ની મહત્તા કેટલી છે, તે બતાવવા માટે 'જૈન દીક્ષા' એ વિષય રાખ્યો છે. શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ જે દીક્ષાનો ઉપદેશ આપ્યો છે, તે પોતે પોતાના જીવનમાં જીવીને, નહિ કે-કેવળ બીજાઓ માટે જ. બીજી વાત એ છે કે-એના વિના આત્મા ધારે તો પણ મુક્તિ સાધી શકે એમ નથી, તે માટે એને ઉપદેશી છે. અત્યાર સુધી જે આત્માઓએ મુક્તિ સાધી છે, તે એના જ પ્રતાપે. શ્રી જિનેશ્વરદેવોની દીક્ષા, એટલે દુનિયાભરનું ઉંચામાં ઉંચું શિક્ષણ કહીએ, તો પણ ચાલી શકે છે. જીવનને સારૂં ને સુંદર બનાવવા માટે યોગ્ય શિક્ષણ આપવું, એનું નામ જ 'જૈન દીક્ષા' છે. એની પ્રાપ્તિ તેને જ થાય છે કે-જે આત્મા યોગ્ય બની ચૂક્યો છે અગર યોગ્ય બનવા પ્રયત્ન કરે છે. આસ્તિક દુનિયા, કે જે સંસારને અનાદિ માનનાર છે, અનાદિકાળથી આત્મા રખડે છે અને કર્મને લીધે આત્માની ચડતી-પડતી થયા કરે છે એમ માને છે, તેને માટે એ પ્રશ્ન જ અસંભવિત છે કે-અમૂક આત્માને કેમ દીક્ષાની ભાવના થાય? કે દીક્ષાની ઉત્તમતા કેમ સમજી શકાય??

શું વિચારવું છે?

જૈન દીક્ષા, એ કોઈ ભયંકર વસ્તુ નથી, એટલું જ નહિ પણ એક સારામાં સારી અને શ્રેષ્ઠમાં શ્રેષ્ઠ વસ્તુ છે. દુનિયાના જેટલા પાપ-વ્યાપારો છે, તેને તજવા અને સદ્‌ગુરૂઓની નિશ્રા સ્વીકારી, એમની આજ્ઞા મુજબ શક્તિ હોય તેટલા પ્રમાણમાં ઉત્તમ આચારોનું પાલન કરવું: અર્થાત્-કોઈ પણ આત્માને મનથી, વચનથી કે કાયાથી દુઃખી કરવો નહિ, કરાવવો નહિ અને કરતા હોય એને સારા માનવા નહિ: એજ રીતે અસત્ય, ચોરી, સ્ત્રીસંગ, ધનધાન્યાદિ પરિગ્રહ સેવવા નહિ, સેવરાવવા નહિ અને સેવતાને ભલા માનવા નહિ, એનું જ નામ જૈન દીક્ષા છે. હિંસા, જૂઠ, ચોરી વિષયની વાસના અને પરિગ્રહ —એ પાંચે જગતને ડૂબાડનાર, પાયમાલ કરનાર અને અધોગતિએ

પહોંચાડનાર મહા દોષો છે, એવું જગતમાં કયો બુદ્ધિમાન નહિ સ્વીકારે? એનો ત્યાગ એનું જ નામ જૈન દીક્ષા. એની સામે આક્રમણ લાવવાનું કાંઈ પ્રયોજન છે? નથી જ. તે છતાં રાજ્યો તરફથી પ્રતિબંધની વાતો થાય છે, એનું કારણ એ જ છે કે–પાપની વૃત્તિથી ભારોભાર ભરેલા આત્માઓએ આજે એ સ્વપર તારક દીક્ષા સામે ખોટું પ્રચારકાર્ય આરંભ્યું છે, નહિ તો–જૈન દીક્ષા, એ રાજ્ય તથા પ્રજા ઉભય માટે શાંતિને આપનાર છે. ખૂનીઓને રોકવા, જૂઠાઓને શિક્ષા કરવી, ચોરી કરનારાઓને પકડવા, જેની અને તેની–જે અને તે વસ્તુ લુંટનારાઓને રોકવા, એ કાર્ય રાજ્યને જે કાયદા ઘડી કરવું પડે છે, એ કામ દીક્ષાથી સ્હેજે સ્હેજે થાય છે: છતાં રાજ્ય આડે આવે છે એવું જે સાંભળીએ છીએ, તેનું કારણ શું છે તેને આપણે વિચારવું છે.

ગેરસમજુત શાથી થાય છે?

વર્તમાનકાળમાં દુનિયાના પત્રકારો, વસ્તુસ્થિતિ સમજી સાચી જાહેરાત કરનારા હોય છે એમ મનાયું છે, પણ જ્યારે એજ પત્રકારો તંત્રીસ્થાનેથી સાચી વસ્તુના સ્વરૂપને ઉલટાવીને પણ વગર વિચાર્યે અને વગર તપાસ્યે આર્ટિકલો પ્રગટ કર્યે જાય, ત્યારે લોકો ઉન્માર્ગે જાય એમાં નવાઈ નથી. પત્રકારોને માથે મોટી જોખમદારી હોય છે. પોતાના પત્રમાં પારકે નામે પણ એક વાત પ્રગટ કરવી હોય, તો પણ તપાસ કરવી જોઈએ છે, તો પછી પોતાના હાથે, પોતાની જાતે અને પોતાના નામે એક વસ્તુ પ્રગટ કરવી હોય, ત્યારે કેટલી તપાસ કરવી જોઈએ? છતાં નથી થતી, અને લખ્યે જવાય છે, એને અંગે જ ગેરસમજુતીઓ ઉભી થતી જાય છે.

પહેલી ગેરસમજ:

૧. 'દીક્ષાથી અનેક અનર્થો થાય છે. બાળકના હિતનો સંહાર થાય છે.'

એવી એવી વાતો પત્રોના તંત્રીસ્થાનેથી પણ પ્રગટ થાય છે, એ આશ્ચર્યની વાત છે. જૈન દીક્ષા, એવી પરમપવિત્ર ચીજ છે કે-જેની સામે કોઈથી પણ ટીકા થઈ શકે તેમ નથી. આથી એની સામે કાયદાની આવશ્યકતા નથી. જૈન દીક્ષા, ચાહે નાનો હોય, યુવાન હોય કે વૃદ્ધ હોય, કોઈને પણ અનર્થ કરનારી નથી. દીક્ષિત થયેલો તેનાથી બનશે તો ઉપકાર જ કરવાનો છે અને તે નહિ બને તો પોતાનું તો તે સુધારવાનો જ છે. જૈન દીક્ષા લેનાર, સંબંધિઓની સાથેના સ્વાર્થમય સંબંધો તોડી, લક્ષ્મી અને ઘરબારનો પરિત્યાગ કરી, કેવળજ્ઞાનિઓની આજ્ઞા મુજબ નિર્દોષ જીવન જીવવા જાય છે. એ રીતે સન્માર્ગે જનારા, બનશે તો બીજાને એ માર્ગે ચઢાવશે અને તે નહિ બને તો પોતાનું તો તેઓ જરૂર જ સુધારશે, એવો ઉત્તમ કોટિનો એ માર્ગ છે.

શાની સ્વતંત્રતા ?

વડોદરા રાજ્યના વડોદરા તાબામાંથી નીકળનારૂં અને રાજા તથા પ્રજામાં સારૂં મોભાદાર ગણાતું હોય, એવું એક પત્ર જૈન દીક્ષા માટે જેમ-તેમ લખી દે, એથી અનર્થ થવા સંભવ છે. જૈન દીક્ષાથી ભયંકર અનર્થો થઈ ગયા હોય એવો એ પત્ર તરફથી દેખાવ કરાય છે, પરંતુ એ દેખાવ સત્યથી કેટલો વિરોધી છે, એ આપણે બતાવવું છે. એ પછી જૈનસમાજમાંથી નીકળતાં પત્રો પણ દીક્ષા માટે કેટલાં આડંબરી અને અસત્ય લખાણો પ્રગટ કરે છે, તે આપણે ક્રમસર જોઈશું. જો બુદ્ધિપૂર્વક, વિચારપૂર્વક, થોડી પણ તપાસ કરવાની દરકારપૂર્વક જૈન દીક્ષાનું સ્વરૂપ જાણવા પ્રયત્ન કરવામાં આવશે, તો સત્યના અર્થીને તો એની આડે આવવાનો વિચાર સરખોયે નહિ આવે. શ્રી જૈનશાસનમાં જે દીક્ષા અપાય છે, એની વય નક્કી કરવાની નથી પણ શાસ્ત્રે નિયત કરેલી જ છે. આઠ વર્ષથી માંડી અતિશય વૃદ્ધાવસ્થા ન આવે ત્યાં સુધી, જૈન શાસ્ત્રકારોએ દીક્ષાની

યોગ્યતા માની છે. રાજ્યે પણ સાત વર્ષના બાળકને બુદ્ધિપૂર્વક ગૂન્હો કરનાર માની, એને યોગ્ય શાસન આપવાનો કાયદો કર્યો છે. જૈન શાસ્ત્રે આઠ વર્ષથી બુદ્ધિપૂર્વક માની દીક્ષા લેવાની છૂટ આપી છે. શાસ્ત્રે જેને સગીર વય ગણી છે, તેનાં માતાપિતા કે વાલીની અનુમતિ વિના દીક્ષા આપવાની ના પાડી છે અને તે પછી સગીર વય પૂર્ણ થયા બાદ ખોટું કામ કરવા સ્વતંત્ર નહિ, પરન્તુ સારૂં કામ કરવા માટે તે આત્મા સ્વતન્ત્ર છે, એમ શાસ્ત્રે કહ્યું છે. અમે એટલી મોટી ઉંમર પછી પણ, પાપ કરવાની જૈન શાસ્ત્રે છૂટ આપી નથી. ત્યાં તો વડીલોની આજ્ઞા અને શિખામણ માનવાનું કહ્યું છે. પણ જે આત્મા ઉત્તમ કાર્ય માટે જવા ઇચ્છતા હોય, તે વડિલોની અનુમતિ મેળવવા પ્રયત્ન કરે. મળે તો અનુમતિપૂર્વક અને ન મળે તો તે વિના પણ જાય. પરંતુ અત્યારે એક જ વસ્તુ હાથ ધરવામાં આવી છે અને તે એક સગીર અને એની અટકાયત. એનાં માબાપ અને વાલી ખૂશીથી રજા આપે, તો પણ તેને દીક્ષા આપવી નહિ, એ વિચારના માણસોને આધીન થયેલા પત્રકારો એક જ વાત લખ્યા રહ્યા છે કે-'આજે સગીરની દીક્ષાથી ભયંકર અનર્થો થઈ રહ્યા છે.'

<u>આક્ષેપો જૂઠ્ઠા છે !</u>

વડોદરાથી તા. ૨૦ : ઑગસ્ટ : ૧૯૩૧ ના પ્રગટ થયેલા 'સયાજીવિજય' પત્રમાં આ વિષયમાં તંત્રીસ્થાનેથી એક લેખ લખાયો છે, તેના પહેલા જ ફકરામાં એમ લખ્યું છે કે–

૨. "ગુજરાતમાં તેમજ આ રાજ્યમાં છેલ્લાં આઠ દશ વર્ષથી એવા ઘણા દાખલાઓ બનતા સંભળાય છે કે-જેથી સારાં કુટુંબનાં સગીર બાળકોની કાચી અને અજ્ઞાન બુદ્ધિનો ગેરલાભ લઈ, કેટલાક ધર્મગુરૂઓ એ બાળકોને પટાવી, ફોસલાવી અને છેવટ ભગાડી માબાપ અને વાલીઓથી છાની રીતે સંસારત્યાગની દીક્ષા આપી ચેલા મુંડે છે યા સાધુ બનાવી દે છે."

આઠ-દશ વર્ષથી ઘણા દાખલાઓ બન્યા છે, એમ લખે છે અને આખા અગ્રલેખમાં એક જ દાખલો ટાંકે છે. અને એમાં પણ જે લખ્યું છે, એથી એ પૂરવાર થઈ શકતું નથી કે-પટાવી, ભગાડી, નસાડી, ફોસલાવી દીક્ષા દઈ દીધી છે. આવા ભાવવાળું આ લખાણ પહેલી જ વાર નથી, પણ પૂર્વે પણ થઈ ગયું છે. જ્યારે વારંવાર થવા માંડ્યું, તો આપણે જાહેર કરવું જ જોઈએ કે-જે લખો છો તે પૂરવાર કરો, કેમકે-આ નાનોસુનો આક્ષેપ નથી. આવા આક્ષેપ પૂરવાર થયા હોય તો સાધુઓને સજાઓ થયેલી જ હોય, પણ એવો એક પણ બનાવ બન્યો નથી. એ ઉપરથી સિદ્ધ જ છે કે-સાધુઓ ઉપરના તે આક્ષેપો તદ્દન ખોટા છે. કોની ઉપર કયી જાતિના આક્ષેપ થાય છે, એ ન સમજી શકાય એવી વાત છે. આ આક્ષેપ વ્યક્તિગત નથી, પણ દરેકે દરેક ધર્મગુરૂઓ સામે આ આક્ષેપ થઈ જાય છે. આ નભાવી લેવામાં આવે, તો બધા જ સાધુઓ લુંટારાની કોટિમાં જાય અને તો સાધુઓ માટે ઉપકાર કરવાનું ક્ષેત્ર બંધ થઈ જશે, કેમકે-એવા સાધુઓનો ઉપદેશ કેમ સંભળાય? અને એવાનો ઉપદેશ સાંભળવાથી ફાયદો પણ શું? આ ભયંકર કોટિનો આક્ષેપ એક એક ધર્મના નાયકોને માથે ભયંકર જોખમ મૂકી દે છે. વડોદરા રાજ્યમાં પ્રમાણિક ગણાતા પત્રકાર જેવા એક જોખમદાર સ્થાનેથી આ લખાય છે, માટે આનો આપણે આજે વિરોધ કરવો પડે છે.

પૂરવાર કરો!

પહેલી વાત એ નક્કી કરવી જોઈએ કે-જૈનસમાજમાં છેલ્લાં આઠ-દશ વર્ષમાં સદ્‌ગુરૂઓના હસ્તે બાળદીક્ષિત સાધુ થયા કેટલા? વધારેમાં વધારે શોધીએ તો સગીર વયમાંથી સદ્‌ગુરૂના હસ્તે દીક્ષિત થયેલાનો છેલ્લામાં છેલ્લો આંક મારા સ્મરણ મુજબ પચીસથી વધુ તો નહિ જ નીકળી શકે. એમાંના જેટલા દીક્ષિત થયા છે, તે

બધાએ એમના વાલિઓની આજ્ઞાપૂર્વકના છે: એક પણ આજ્ઞા વિનાનો નથી. આટલા પણ આઠથી દશ વર્ષમાં આંતરે આંતરે બને છે, એની સ્હામે જે લખાય છે કે–ઘણા બને છે, તો ઘણા એમ ક્યારે દેખાય? રોજના રોજ બનતા હોય અગર ધાડાની ધાડા પડતી હોય, એવો દેખાવ કરવામાં આવે અને આની સામે કાંઇ કહેવામાં ન આવે, તો ખૂદ રાજ્યમાં પણ શી અસર થાય? જો એમ ઘણા દાખલાઓ બનતા હોય, તો વડોદરા રાજ્યની કૉર્ટમાં એવા કેટલા કેસ હોત? અને વળી 'સારાં કુટુંબનાં' લખે છે, તો એ કુટુંબના માણસો એવી રીતે દીક્ષાઓ આપી દેનારને છોડે? આપણે પૂછીએ છીએ કે–કૉર્ટમાં એવા કેટલા કેસ આવ્યા અને કેટલા સાધુઓને સજા થઈ? આમાંનું કશું જ નહિ બનવા છતાં પણ એમ લખવામાં આવે છે, તો એમ કહેવું જ પડશે કે–રાજ્ય અને એના અમલદાર વર્ગને ગેરસમજુતીમાં મૂકવા માટે ઇરાદાપૂર્વક જ આવું પ્રચારકાર્ય થાય છે. એ ન થાય એ માટે 'સયાજીવિજય' પત્રના અધિપતિને આપણે પૂછીએ છીએ કે–ગુજરાતમાં તેમજ વડોદરા રાજ્યમાં ઘણા દાખલાઓ બન્યાનું કહો છો, તો કેટલા બન્યા અને કયા ક્યા સારા કુળના છોકરાને નસાડી, ભગાડી અને ફોસલાવીને દીક્ષા આપી? કાં તો આ વાતને પૂરવાર કરી આપો કે–સગીર વયનાં બાળકોને પટાવી, ફોસલાવી અને છેવટ ભગાડી, માબાપ અને વાલિઓથી છાની રીતે દીક્ષાઓ આપવામાં આવી હોય અને એ પૂરવાર ન કરી શકો તો અમે ભારપૂર્વક કહીએ છીએ કે–આ એક જાતિની ધર્મગુરૂઓની ભયંકર બદનક્ષી છે. ધર્મગુરૂઓને ભયંકર તરીકે ચીતરવાનો આ આક્ષેપ અમૂક ઉપર નથી જતો, પણ સર્વ ઉપર જાય છે અને આનો જવાબ લેવાનો સહુનો અધિકાર છે. તેમજ આનો વ્યાજબી ઉત્તર ન આપી શકો, તો તમારો પત્રકાર તરીકેનો ધર્મ તમે ભૂલીને દુનિયાને ઉન્માર્ગે લઈ જનાર કરો છો. ત્યાર પછી એજ લેખમાં–'બાળકોને વૈરાગ્ય કેમ થાય?'–એમ

કહીને તે વાતને ઘૃણાજનક રીતિએ હસી કાઢવામાં આવે છે, પરંતુ એનો રદીઓ આપણે હમણાં નહિ આપતાં અવસર આવ્યે પ્રમાણ-પુરસ્સર બતાવીશું. હાલ તો આપણે બીજા કેવા બનાવટી આરોપો ઉપજાવી કાઢવામાં આવે છે તે જ જોઈશું. આગળ ચાલતાં એજ પત્રકાર લખે છે કે—

૩. "ધર્મના ઓઠા નીચે એ સંન્યાસ દીક્ષાનો બહોળો પ્રચાર વધવાથી ખુદ સગીરનાં વાલીઓ અને ધર્મગુરૂઓ વચ્ચે ખુલ્લા ઝગડા-મારામારી થઈ, પોલીસ અને ન્યાયની અદાલતોએ કેસ ચઢવા માંડ્યા. એટલી હદ સુધી જ્યારે એ બદી આગળ વધી ગંભીર અને અનિષ્ટ રૂપ લીધું, ત્યારે પોકાર વધતાં સગીરના રક્ષણની ખાતર સરકારે વચ્ચે પડી કાયદો કરવાની આવશ્યકતા વણાતે જણાઈ હતી અને તેથી ચોમેરથી માગણીઓ થઈ હતી."

આમાં ધર્મગુરૂઓ અને સગીરના વાલીઓ વચ્ચે ખૂલ્લા ઝઘડા અને મારામારી થઈ અને કેસો થયા, એવું જે લખવામાં આવ્યું છે, તો એવા દાખલાઓ બન્યા હોય તો એ લખનારે પૂરવાર કરી આપવા જોઈએ. વળી બદી એટલે ચેપી રોગ તરીકે દીક્ષાને સંબોધવામાં આવે છે. એણે ગંભીર રૂપ લીધું હતું એટલે પોકાર વધી ગયો અને સરકારને વચ્ચે પડવાની ચોમેરથી માગણીઓ થઈ, એમ પણ કહેવામાં આવે છે. ચોમેરની માગણીમાં એક મહાસુખભાઈ! બીજા નંબરે હોય તો અમુક ગામના યુવક સંઘ! ! ત્રીજે નંબરે હોય તો જૈનસમાજનું નામચીન જૈન છાપું ! ! ! અને બીજા કોઈ હોય તો તે પણ કોઈક જ ! ! ! !—એ ચોમેરની માગણી. પણ આ બધાએ જાહેરમાં એવી માગણી કરી હોય એવું સ્પષ્ટ તો બહાર આવ્યું હોય, એમ સ્મરણમાં નથી. છતાં ચોમેર માગણી, ભયંકર બદી, કેસો અને મારામારી, એ શબ્દો લખવા પડ્યા છે, કારણ કે—એ ન લખે તો પહેલો ફકરો કિંમતહીન થઈ જાય છે. એટલે જેવી ઈમારત બાંધવી હોય એવો પાયો ચણવો જ જોઈએ. એક પાક્ષિક

માગણી થઇ એમ લખ્યું હોત તો હજુ માની લેત, પણ ચોમેરથી માગણી થઈ એટલે સર્વપક્ષીય માગણી જેવો અર્થ થાય છે. બદી, કેસ, મારામારી,–આ બધા એટલા ભયંકર કોટિના આક્ષેપો છે કે–એને પૂરવાર કરવા બનતી તક આપવી જોઇએ અને જો આવું જ બનતું હોય ને પૂરવાર કરી દે, તો આપણે પણ કહીએ છીએ કે–એ કાયદો થાઓ, કેમકે–આ તો લુંટારૂં કામ થયું. એ આરોપો પૂરવાર થઈ જાય તો કાયદા સામે બીલ્કુલ વિરોધ છે જ નહિ. માટે આપણે એમને કહીએ છીએ કે–કાયદો કરાવવાની હોંશ હોય તો આ વસ્તુ પૂરવાર કરો.

સગીરનું હિત બગડે છે ?

બીજી દલીલ આપે છે કે–

૪. 'સગીરના હિતની ખાતર આ કાયદાની આવશ્યકતા છે.'

આપણે પૂછીએ છીએ કે–આ માર્ગે વાલીઓ સગીરને ચઢાવતા હોય, તો એમાં સગીરનું અહિત શું થાય છે ? આજ રાજ્યમાં ફરજ્યાત કેળવણીનો કાયદો થયો છે કે–જે માબાપ પોતાના દીકરાને કેળવણી ન આપે એનો દંડ કરવો. માબાપ કે બાળકની ઇચ્છા હોય કે ન હોય, છતાં ફરજ્યાત કેળવણીનો કાયદો કરનાર રાજ્ય, ફરજ્યાત નહિ પણ મરજીયાત, બાળકની ઇચ્છા કરાવીને, યોગ્ય માબાપ સન્માર્ગે ચઢાવવાનો પ્રબંધ કરે, તો એમાં પ્રતિબંધ શું કામ ? દીક્ષા જેવી ચીજ ફરજીયાત લેવી જોઇએ, એવું તો કોઈ કહેતું નથી. પૂર્વના શુભ સંસ્કારો જાગે, કર્મોનો ક્ષયોપશમ અગર લઘુકર્મિપણું થવાથી જે બાળકને ઇચ્છા થાય અને માબાપ એને સન્માર્ગે ચઢાવવા તૈયાર થાય, તો પછી વિરોધ શો ? આ કાયદાનો અર્થ તો એ થાય કે–' સુસંસ્કાર પાડી બાલ્યકાળથી સારા માર્ગે ચઢાવનાર યોગ્ય વાલીઓના હક્ક ખૂંચવી લેવા.'–એ કયી રીતિએ યોગ્ય છે ? જે વાલીઓ પોતાના દીકરાઓને

એવું શિક્ષણ આપે છે કે-જેના પરિણામે એ એવા નિવડે કે જેઓ જેલમાં સબડે છે અગર રાજ્યને અને પ્રજાને ભયંકર જોખમ રૂપ બને છે, જેઓ દંડ આપીને પણ બાળકને શિક્ષણ નથી આપતા, પોતાનાં બાળકોને દુનિયામાં પોતપોતાના ધંધા, રિવાજ અને કુટેવો શીખવે છે, મદીરાપાનિઓ, લુંટારાઓ, ચોરો, અનીતિ અને અન્યાયખોરો, પોતપોતાના દીકરાઓને તે તે વ્યસનો શીખવી રહ્યા છે: એનું વાલીપણું ખૂંચવી લેવા માટે રાજ્ય તરફથી કાયદા કરવામાં આવ્યા છે કે? કાયદા તો ખરા તે થવા જોઇએ કે-જેટલાં જેટલાં અધમ અને દુરાચારી કુળ હોય, એટલાનાં બાળક જન્મે ત્યારથી એનું વાલીપણું ખૂંચવી લેવું જોઇએ. પણ એવાઓનું વાલીપણું તો અખંડિત રહે: એવાને તો ગૂન્હો કરે, પકડાય અને પૂરવાર થાય તો સજા અને દીક્ષા આપે એ માબાપને તો સીધી જ સજા! તે પણ કેવી? બાર માસ અથવા એક હજાર રૂપીયા દંડ, અગર તે બન્ને!! આવા એક કાયદાની આ પત્રકારે તરફદારી કરી છે, થવો જોઇએ એમ એ પત્રકાર કહે છે અને એમ થવું બહુ જરૂરી છે, એમ બધાને એ સમજાવે છે!!!

હવે આવો સગીરના હિતની વાત ઉપર:

સગીર પાછો આવે તો શું થાય? હું એમ કહું છું કે-મોટી ઉંમરનો દીક્ષિત થયેલો ન પળે ને પાછો આવે તો શું થાય? બીજી વાત એ કે-સગીર ઘેર ચાલી આવ્યો અને તેને વારસો ન મળ્યો, એવો એક પણ કેસ કોર્ટમાં નથી. એવો એક પણ બનાવ નથી. સગીર ઉંમરના દીક્ષા લીધા પછી પડી ગયાનાં દૃષ્ટાંત પ્રાયઃ શોધ્યાં પણ જડે એમ નથી. હજુ ઉંમરલાયક પતિત થઇને ઘેર આવ્યાનાં દૃષ્ટાંતો છે, પણ સગીરનાં દષ્ટાંતો મ્હોટે ભાગે નથી. છતાં વર્ષોભરમાં એકાદ દાખલો બની જાય, એ કાંઇ દષ્ટાંત રૂપ લેવાય નહિ. અને એવા માટે તો જે બાળકો ખરાબ થઇ ગયાં

અને એનાં માબાપોએ રખડતાં મૂકી દીધાં, એના માટે રાજ્યે ક્યા કાયદા કર્યા છે? માટે સગીરના હિતને અંગે જેટલી વાતો કહેવામાં આવે છે, એ બધી ખોટી ને બનાવટી છે.

કાયદાની જરૂર છે?

આગળ જતાં લખે છે કે–

૫. 'બ્રીટીશ ગુજરાતમાં પરદેશી અને વિધર્મી રાજસત્તા હોવાથી આવી બાબતમાં પગલાં લેતાં અચકાય તેથી તેવા કાયદા માટે આશા થોડી રહે છે, પરંતુ પ્રજાની સામાજિક, ધાર્મિક અને નૈતિક સ્થિતિ સુધારવા માટે આપણા શ્રી. મહારાજા સાહેબ એક સ્વદેશી રાજકર્તા તરિકે પોતાની પ્રજા પ્રત્યેનો પવિત્ર ધર્મ સમજતા હોઈ, આવી બાબતમાં સ્વાભાવિક રીતે જ આપણા રાજ્યે તેવો કાયદાનો મુસદ્દો ઘડીને પ્રજાની સૂચનાઓ માટે આજ્ઞાપત્રિકામાં પ્રસિદ્ધ કર્યો છે.'

આની સ્હામે આપણે એમ કહીએ છીએ કે–જે દિવસે રાજ્ય અને પ્રજાનો પવિત્ર ધર્મ શું છે, પ્રજાનું સામાજિક, ધાર્મિક અને નૈતિક હિત શી રીતે થઈ શકે, એ વાત રાજા અને રાજ્યાધિકારિઓ યોગ્ય ધર્મગુરૂઓ પાસે સાંભળશે, તે દિવસે રાજ્યસત્તા સારી રીતે સમજી શકશે કે–આવા એક કાયદાથી પ્રજાનું કોઈ પણ હિત સચવાતું નથી, પણ ઉલ્ટું વાસ્તવિક હિતનું ખૂન થાય છે. જેઓ યોગ્ય આત્માઓને ધર્મમાર્ગે ચઢાવનારા હોય, તેઓને આ વસ્તુ પૂરવાર કરી આપવી એ કાંઈ જ કઠણ નથી. ધર્મના પ્રમાણિક નેતાઓને પૂરેપૂરી રીતે સંભળાય, તો આવા કાયદાથી પ્રજાનું હિત કોઇ પણ રીતિએ સાચવી શકાતું નથી, એટલું જ નહિ પણ પ્રજાહિતનું ઉલ્ટું ખૂન થઈ જાય છે, એ વાત સમજાવવી સ્હેલ છે.

વડોદરાનો કેસ:

હવે ઘણા દાખલાઓની વાતમાંથી ફક્ત એક જ દાખલો મળી

આવે છે અને તેને આ અગ્રલેખમાં જેટલી થાય તેટલી ટીકા-ટિપ્પણ પૂર્વક ટાંકવામાં આવે છે. ડભોઈનો છોકરો, છાણીમાં દીક્ષા અને વડોદરામાં કેસ. એ કેસને અંગે આપણે જેટલું જાણીએ છીએ તેટલું કહીએ છીએ. એ કેસ બન્યો તે એના વાલીઓની હૃદયપૂર્વકની ઈચ્છાથી નથી બન્યો. એ કેસ બન્યા પછી છોકરાએ કોર્ટમાં ખૂલ્લે ખૂલ્લું સૂચવ્યું કે-' મેં મારી રાજીખૂશીથી દીક્ષા લીધી છે અને સાધુઓએ મને દીક્ષા લેવા માટે કાંઈ પણ દબાણ કર્યું નથી. ' દીક્ષા લીધાના છ-બાર મહિના પહેલાંથી એ છોકરો ઉત્તમ પ્રકારનું જીવન જીવતો હતો. કુટુંબિઓને માલૂમ હતું કે-આ દીક્ષા લેવાનો છે. તે છતાં પણ પારકું શીખવેલું બોલે છે, એમ કહીને કોર્ટે એને ઘેર પાછો મોકલાવ્યો હતો. ઘેર પાછો ગયા પછી થોડો જ વખત ઘરમાં રહ્યા બાદ, વાલીઓની સમ્મતિપૂર્વક એ છોકરાએ ફરી દીક્ષા લીધી છે અને અત્યારે દીક્ષિત અવસ્થામાં મૌજૂદ છે. આ દાખલા ઉપરથી નસાડવા, ભગાડવા, ફોસલાવવા, પટાવવાનો એક પણ આરોપ વાસ્તવિક રીતિએ પૂરવાર થઈ શકે એમ નથી. છતાં આના ઉપર તો એ લેખમાં ઘણું લખી નાખ્યું છે અને કહે છે કે-

' આ બાબતમાં સગીર બાળકોને રક્ષણ આપવા ખાસ કાયદો નહિ હોવાથી, ઘણા ધર્મગુરૂઓ સામાન્ય ફોજદારી કે બીજા કાયદાઓની છટકબારીઓનો લાભ લઈ, સગીરોને ઉઠાવી, નસાડી, સાધુ બનાવી દેતા અને વૃદ્ધ માબાપોને રડાવી તેમની જીંદગી દુઃખી કરતા હતા. '

આપણે એમ પૂછીએ છીએ કે-શું રાજ્ય પાસે આવી રીતે ઉપાડી લઈ જનારનું રક્ષણ કરવા માટે કાયદાનું સાધન નથી ? એ સાધન ન હોય તો ચોટ્ટાઓ નહિ ઉપાડી જાય ? સગીરોના રક્ષણ માટે રાજ્ય પાસે જોઈએ એટલાં સાધન છે, છતાં નથી એમ માની લઈએ, તો પણ ઉઠાવી જવાનો આરોપ પૂરવાર ન કરે, ત્યાં સુધી આ કાયદાની આવશ્યકતા કોઈ રીતે ઠરી શકતી નથી.

નવયુગ શું માગે છે ?

અત્યાર સુધી કાયદાની આવશ્યકતા સમજાવી લોકોને તેમાં સહકાર આપવાની વાત કરી. હવે એ પત્રકાર એક નવી જ વાત લખે છે–

૬. 'આ નિબંધ સંબંધમાં કેટલાક તરફથી કંઇક ગેરસમજુતી ફેલાવવાનો અને કાયદાને અમલમાં નહિં આવવા દેવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવે છે. એ મનોદશા હાલના વિચારસ્વાતંત્ર્ય અને પ્રગતિના નવયુગમાં ખરેખર દીલગીરી ઉપજાવે તેવી છે.'

આ યુગ સ્વાતંત્ર્ય અને પ્રગતિનો છે, તો એવા યુગમાં આ મુસદ્દા સામે વિરોધ થાય, એમાં દીલગીર થવા જેવું શું છે ? એનો વિરોધ, એ સ્વાતંત્ર્ય અને પ્રગતિને ટેકો આપે છે કે અટકાવે છે ? પણ જ્યાં એક જ ધૂન હોય કે–યુગધર્મને પ્રતિકૂળ હોય કે અનુકૂળ હોય, પણ ગમે તે ભોગે આ કાયદો પસાર થવો જ જોઇએ, ત્યાં ગમે તે શબ્દોના ઓઠા નીચે આ કાયદો યોગ્ય છે, એટલું જ પૂરવાર કરવાનું રહે છે. જો આ યુગને સ્વાતંત્ર્ય અને પ્રગતિનો માનતા હોઈએ, તો આ કાળમાં તો ઉલ્ટા એવા કાયદા થવા જોઇએ કે–સારા માર્ગે વાલીઓએ પોતાનાં બાળકોને ચઢાવવાં જ જોઇએ અને ન ચઢાવે તો રાજ્ય ખબર લેશે. આજે તે બાળકો પણ એજ માગે છે કે–અમે અમારી ઈચ્છા મુજબ કેમ ફરીએ, હરીએ કે કરીએ નહિ ? જે યુગમાં હજારો બાળકો રાજ્ય સામે જે રીતે પ્રજામાં બેદિલી ઉપજાવે એવાં ગાયનો ગાવાની છૂટ લેનારાં છે, એજ યુગમાં આત્મકલ્યાણના માર્ગે જવાની ઇચ્છા થાય એ બાળક અને એના વાલીના હૃદયની સ્વતંત્રતા ઉપર ત્રાપ મારવી છે, તો આપણે પૂછવું પડશે કે–એ સ્વતંત્રતા મ્હોંઢેથી બોલવાની છે કે હૃદયથી માનવાની પણ છે ? માટે નવયુગને પણ જો બરાબર રીતે સમજવામાં આવે, તો આ કાયદાની આવશ્યકતા નકામી ઠરે છે. પણ દુઃખની વાત તો એ છે કે–આ માર્ગ કરડો છે. દરેકે દરેક

બાળકને આ માર્ગ પર રસ નથી થતો. પૂર્વે ધર્મની આરાધના ખૂબ ખૂબ કરી હોય અથવા લઘુકર્મી હોય એવાં બાળકોને જ આ માર્ગ પ્રત્યે પ્રેમ થાય છે. આ સંયમમાર્ગ કાંઇ રહેલો નથી. હરેક આત્માને એના પર પ્રેમ નથી થતો. મોટા મોટા બુઢ્ઢાઓ પણ આ માર્ગની વાત સાંભળતાં મ્હોંઢું કટાણું કરી દે છે. પૂર્વના સુસંસ્કાર હોય તેને જ એના પ્રત્યે પ્રેમ થાય છે અને એ રીતે જેને પૂર્વના શુભ સંસ્કારોના યોગે એ ઠીક લાગે, તેની સામે આડ કરવા કટિબદ્ધ થનારને એવો પ્રતિબંધ ન કરવાને સમજાવવા કોઈ પ્રયત્ન કરતું હોય, તો તે પણ આજમી નથી તેમ કહેવું, એ કેટલું બધું બેહુદું અને સ્વાતંત્ર્ય તથા પ્રગતિનું રોધક છે, એ ખાસ વિચારણીય છે.

કાયદાનો વિરોધ શા માટે?

હવે એ પત્રકાર એવો કાયદો ન થાય, એવી પેરવી કરનારાઓને ઉદ્દેશીને લખે છે કે–

૭. ' આ કાયદો સર્વ ધર્મ અને સંપ્રદાયો માટે લાગુ થઈ શકે, તેવા સર્વ સાધારણ સ્વરૂપનો હોવા છતાં માત્ર જૈન કોમના એક ભાગમાં આથી ભાગવતી દીક્ષા અને ધર્મગુરૂઓના હક્ક ઉપર રાજ્યનું આક્રમણ થાય છે, એવી ગેરસમજથી આ કાયદો નહિં થાય તેવી હીલચાલ શરૂ થઈ છે અને અમદાવાદમાં તો તે માટે એક સમિતિ પણ નીમાઈ છે. અમે ઇચ્છીએ છીએ કે–સમજુ અને શાણા જૈન કોમના નેતાઓ–શ્રાવકો તેમજ ધર્મગુરૂઓ આ બાબતમાં ધાર્મિક લાગણી કે હક્કનો સવાલ ઉભો કરવાની ગેરસમજ નહીં કરતાં–સગીર બાળકોના રક્ષણની પવિત્ર ફરજનો ધર્મ, નીતિ, વ્યવહાર તેમજ કાયદાની–દૃષ્ટિએ ગંભીરપણે વિચાર કરશે. '

આપણે કહીએ છીએ કે–ગંભીરપણે વિચાર કરીને જ પ્રયત્ન આરંભાયો છે. કોઇ પણ આગેવાન જરા પણ ગેરસમજથી દોરવાયેલ

નથી, કેમકે–આ કાયદાથી ધર્મગુરૂ, વાલી અને સગીર, બધાના હિત ઉપર આક્રમણ થાય છે. આ કાયદો ન હોય તો જ સગીર બાળકનું હિત જળવાઇ શકે તેમ છે અને એથી જ એનો વિરોધ વ્યાજબી છે અને તેના માટે ઉદ્યમ થાય છે અને કરીશું, એવી જાહેરાત કરીએ છીએ.

સગીરોનું રક્ષણ કયાં હોય ?

હવે એ પત્રકાર છેલ્લે છેલ્લે કાયદાનું આખું સ્પષ્ટીકરણ કરે છે કે–

૮. 'આ પ્રતિબંધથી કોઈ પણ સગીર બાળકોને કોઈ પણ ધર્મ કે સંપ્રદાયની દીક્ષા આપી કાચી અણસમજુ વયે તેને સંસારત્યાગ કરવામાં ન આવે અને ધર્મ કે કાયદા વિરૂદ્ધના તેવા કાર્યમાં કોઈ માબાપ, વાલીઓ કે અન્ય કોઇ સાચી શ્રદ્ધા કે ખોટા સ્વાર્થથી સંમતિ યા મદદગારી ન આપી શકે તે હેતુ છે. સગીરના ભાવી હિત અને હકનું રક્ષણ કરવું તે માબાપોનીજ નહિ પણ કોમ, સમાજ અને તેથી આગળ વધી છેવટે સરકારની પણ ફરજ છે. અને તે ફરજ બજાવવા માબાપો અને સમાજનેતાઓ નિષ્ફળ જવાથી, લોકોની માગણીઓથી રાજ્યને આવો કાયદો કરવાની જરૂર જણાઈ છે. તેમાં કોઇનાં ધર્મનીતિ કે સામાજિક હક્કો ઉપર ત્રાપ મારવાનો કે આક્રમણ કરવાનો સરકારનો હેતુ નથી–હોઇ શકે નહિ. આમાં માત્ર સગીરોનું રક્ષણ, એ એક જ હેતુ છે અને તેમ કરવું તે રાજ્યની પવિત્ર ફરજ છે.'

અમે એની સામે એમ કહીએ છીએ કે–'તમે બાળક અહિત થાય એવા માર્ગે ચઢી જાય, ખરાબ ચાલે ચઢી જાય, એનાથી એનું રક્ષણ કરવું.'–આવું જો સાચા દીલથી જ માનતા હો, તો રાજ્ય પાસે એવી અરજી ગુજારો કે–'ભયંકર પાપાચરણમાં ઉછેરી રહેલા વાલીઓ પાસેથી વાલીપણું પડાવી લો.'–પણ એ નથી થતું અને આ થાય

છે, એથી એક જ વાત સિદ્ધ છે કે–સમાજમાં અનીતિ, અન્યાય કે ત્રાસ ફેલાવે એની દરકાર નથી: માત્ર એક જ દરકાર છે કે–કોઈ પણ બાળક દીક્ષિત ન થાય. તમને એની જ પડી છે. આજે જેલો ભરેલી રહે છે, પોલીસને રાત–દહાડો ઉઘાડો પહેરો ભરવો પડે છે, એ છોકરા આકાશમાંથી પડેલા છે કે કોઈ પણ વાલીના હાથ નીચે ઉછરેલા છે? એ વાલી ખોટા હતા માટે જ ને! એવા વાલીઓને બધી છૂટ? દીક્ષા અપાવનાર ઉપર કે દીક્ષા લેનાર બાળક ઉપર એવી જાતિનો કોઈ આરોપ નથી કે–તે ભયંકર પાપ કરી રહ્યો હોય, છતાં એની સામે કાયદા કરવા મન થાય છે, તો અનાડી લોકો માટે કાયદા કરવાનું મન કેમ ન થયું? જેને ખોટું શિક્ષણ આપી ખોટે માર્ગે લઈ જવાય છે, તેની સામે કાયદા કરવાની જરૂર ન જણાઈ? જેના દીકરા ચોરી કરશે, ખોટું આચરણ આચરશે, તેની સજા તેનાં મા-બાપને થશે, એવો કાયદો કરાવી શકતા હો તો કરાવો કે જેથી જગતની શાંતિમાં કાંઈક વધારો થાય.

ધર્મગુરૂઓ અને યુગધર્મ:

હવે છેલ્લે બધા ધર્મગુરૂઓને સલાહ આપે છે.

૯. "ધર્મગુરૂઓ પણ યુગધર્મ સમજી પોતાના અનુયાયિઓને સાચે માર્ગ દોરશે અને દરેક ધર્મનાં સાધુમંડળ અને આચાર્યો પણ આ કાયદાને ટેકો આપી સગીરોને સંન્યાસ દીક્ષા નહિ આપવાના ઠરાવો કરી, ધર્માચાર્ય તરીકે ધર્મ અને સમાજ તરફ પોતાની ફરજ બજાવશે."

ધર્મગુરૂઓને યુગધર્મની સલાહ આપતાં, પોતે યુગધર્મમાં માને છે કે કેમ, તેની જ અમને શંકા થાય છે. આજનો યુગધર્મ તો કહે છે કે–દરેકે પોતાના વ્યાજબી હક્કો જાળવવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ, ત્યારે ધર્મગુરૂઓ અને યોગ્ય વાલીઓના વ્યાજબી હકકો આ જ છે કે–કુમળી વયનાં બાળકોમાં ખોટી વાસના પડે તે પહેલાં સારી

જગ્યાએ મૂકી દેવાં તથા ઉત્તમ સંસ્કારોથી સંસ્કારિત થયેલાં સગીર બાળકોનો એ જ વ્યાજબી હક્ક છે કે-ઉત્તમ સ્થાનમાં મૂકાઈ જવું, કારણ કે-મોટી ઉંમરે વિષયવાસનાના કુસંસ્કારોથી સંસ્કારિત થયા પછી ધર્મમાર્ગે ચઢાવવા કઠિન છે અને ચઢ્યા પછી સાચવવા કઠિન છે. આથી ધર્મીકુટુંબમાં જન્મેલાં બાળકોને તેમનામાં કુસંસ્કારો આવે એ પહેલાં, એમના વડિલો એમને સારા માર્ગે લઈ જાય, જેથી તેઓ નીતિસંપન્ન બને, સાચા જ્ઞાની બને અને જગતના સહવાસમાં આવતા અનેક યોગ્ય આત્માઓને શુદ્ધ નીતિસંપન્ન બનાવી શકે. સયાજીવિજયના તંત્રી જો યુગધર્મ શીખવતા હોય, તો તેમને કહી દેવું જોઈએ કે-અમારો યુગધર્મ તમે કહો છો તેથી એટલે એવા હિતવિરૂદ્ધના કાયદાઓ કરાવવાથી વિરૂદ્ધનો છે, આજે કહેવાય છે કે-દેશના હિતને હાનિ પહોંચે તેવી કેળવણી લેવી એ પણ પાપ છે, તો અમે પણ કહીએ છીએ કે-દીક્ષાની પવિત્ર ભાવનાને હાનિ પહોંચાડે એવા સંસર્ગમાં રહેવું, એ પણ પાપ છે. બાળકોને એવા સંસર્ગમાં રાખવાં, એ માબાપને શિર પણ પાપ છે, કારણ કે-તેઓ એટલી બાળક પ્રત્યેની પોતાની ફરજ ભૂલે છે. આમારો યુગધર્મ તો અત્યારે આ છે. આજની પ્રવૃત્તિ કહે છે કે-'ઉંમર યોગ્ય થયા પછી માબાપને કહી દેવું કે--અમારી આ ઇચ્છા છે, સમજે તો ઠીક નહિ તો છોડી દેવાં અને કુટુંબ કે ઘરની દેશહિતની આગળ ચિંતા કરવી એ પણ પાપ છે.' એવા ઘણા દાખલાઓ બન્યા છે. એ યુગધર્મ અમારી પાસે બતાવવો હોય, તો અમે આ ઠરાવને ટેકો શી રીતે આપી શકીએ? યુગધર્મની સલાહ આપીને તો તમે અમને ટેકો આપવાનું નથી કહેતા, પણ એ કાયદાની સામે થવાનું કહો છો! આજનો યુગ તો કહે છે કે-ઘરની બાબતમાં રાજ્યને વચમાં ન લાવો, સમાજની બાબત સમાજને સમજી લેવા દો અને ધર્મની બાબત ધર્માત્માઓને જ સમજી લેવા દો. માટે યુગધર્મની વાત કોઈ પણ રીતે તમારી સલાહને બંધબેસતી નથી. આ લખાણ તમે તમારી

પોતાની બુદ્ધિથી લખ્યું હોય, તો તેને પૂરવાર કરવાની તમારી પવિત્ર ફરજ છે અને પૂરવાર ન કરી શકતા હો તો જાહેરમાં તે લખાણ પાછું ખેંચી લેવું જોઈએ. અને તેમ કરીને પત્રકાર તરીકેના તમારા ન્યાયિપણાની પ્રતીતિ તમારે કરાવવી જ જોઈએ. 'સગીરના વાલીઓ અને ધર્મગુરૂઓ વચ્ચે ખૂલ્લા ઝઘડા—મારામારી થઈ, પોલીસ અને ન્યાયની અદાલતોએ કેસો ચઢવા માંડયા' આવી આવી જે વસ્તુઓ આજ દિન સુધી બની નથી, તેને બની એમ લખવામાં આવ્યું છે અને એથી ધર્મસંપ્રદાયોના નાયકો ઉપર ભયંકર જાતિનો આક્ષેપ કર્યો છે. એકે એક ધર્મસંપ્રદાયના સાચા ધર્મનિષ્ઠ આગેવાનો જરૂર એ આક્ષેપની ખબર લેવા પ્રયત્ન કરશે. કોઈ પણ સંપ્રદાય બાલ-બ્રહ્મચર્ય કે એવી જ જાતિના યોગ્યપણાનો ઈન્કાર કરતા નથી.

ઉપસંહાર:

આ તો પર પત્રકારની વાત કરી, પણ આપણા ઘરનાં એટલે જૈન સમાજનાં પેટભરાં પત્રો તો એથી પણ આગળ વધે છે. હું જાણું છું ત્યાં સુધી આ પત્રકાર તો જૈન નથી પણ ઈતર છે, એટલે એ તો જેટલું સુણ્યું-સાંભળ્યું હોય તે ઉપર મદાર બાંધીને પણ લખવા પ્રેરાય અગર રાજ્ય તરફથી કાયદાનો મુસદ્દો બહાર પડયો, તો એના હિતનું જ લખવું, એમ માનીને પણ લખ્યું હોય, તે છતાં લખેલી વાત અસત્ય હોય તો રાજ્યને પણ ખોટી સલાહ આપનાર તરીકે પૂરવાર થાય. એટલું જ નહિ પણ જે વખતે મુસદ્દો બહાર પડે છે તે વખતે ખોટી-ભળતી વાતો ન લખી શકાય. જે વખતે રાજ્યે સઘળાઓ પાસેથી અભિપ્રાયો માંગ્યા છે, તે વખતે આ રીતે અભિપ્રાય એક પત્રકારે લખી દેવો, એ બહુ અન્યાય છે. હજુ પણ દરેકે દરેક પ્રમાણિક ગણાતા પત્રકારોને મારી ભલામણ છે કે—પેટભરાં પેપરો જેમ ફાવે તેમ લખી નાખે છે, એની વાત બાજુ પર મૂકી છે, કારણ કે—એમને તો ગમે તે રીતે પેટ ભરવું છે. એવા-

ઓની તો એ માન્યતા હોય છે કે– જેલ નહિ મળે ત્યાં સુધી સાચું–ખોટું છાપીને પેટ ભરીશું અને સજા થઇ તો જેલમાં ભરીશું. વળી પેપરવાળો થયો એટલે એને આસાન કેદ મળે એ સામાન્ય કાયદો છે, માટે એવાની વાત જવા દો. પરંતુ મોટા, ડાહ્યા અને નામાંકિત પત્રકારની એ ફરજ નથી. જૈનદીક્ષા જેવા મહાન પ્રશ્ન પર અમે એવા તદ્દન ખોટી તથા અર્ધસત્ય હકીકતોથી ભરેલા અને રાજા તથા પ્રજાને ખોટે રસ્તે દોરનારા લેખો ન લખો. ધર્મગુરૂઓને મળો, પૂરતી તપાસ કરો અને પછી લખો. 'પ્રજામિત્ર' પત્રકારે પણ દીક્ષાને મોટા દૈત્ય કહ્યો છે. અને સાધુઓને ગુંડા વિગેરે તરીકે ઓળખાવ્યા છે. આમ લગામ વિનાનું લખવાની પદ્ધતિ થઈ પડી છે અને એવાઓને કોઈ પૂછે કે–'તમે શાથી આમ લખો છો?' તો તેના સીધા ઉત્તર પણ નહિ આપે. સાંભળશે જ નહિ. આવી રીતિના પત્રકાર સમાજને શ્રાપ રૂપ છે. ધર્મની બાબતમાં દુનિયાને આડે રસ્તે દોરે છે. ઇતર લોકો આથી ભ્રાંતિમાં પડે છે. જેટલા એવા પત્રકારો દીક્ષા આદિ ધાર્મિક વિષયમાં આર્ટિકલ લખે છે, તે કોઈની શીખવણીથી, દોરવણીથી અગર પારકી સલાહોથી લખે છે, એમ કહેવું જ પડશે. કોઈ પણ જાતિની પાકી બાતમી મેળવ્યા વિના મનસ્વી રીતે જેમનાં તેમ–ખોટા આક્ષેપભર્યા લખાણો કર્યા કરે છે, માટે એવાં લખાણોથી સમાજે ચેતતા રહેવું જોઈએ.

સયાજીવિજય અને હિંદુસ્તાન વિગેરે પત્રો પર આજે હું આરોપ મૂકું છું કે–એ લોકો દીક્ષા સંબંધી આર્ટિકલો અને લેખો તંત્રીસ્થાનેથી લખે છે, તે પારકાની શીખવણીથી, પારકાની સલાહથી, તપાસ કર્યા વિના, મનમાં આવ્યું તેમ લખે છે અને એથી જૈન દીક્ષા જેવા પવિત્ર પંથને વગોવી રહ્યા છે અને પવિત્ર જીવન જીવતા જૈન સાધુઓને નિંદી રહ્યા છે. આ વાત આપણે એટલા જ માટે જાહેર કરીએ છીએ કે–વડોદરા રાજ્યના ન્યાયી અધિકારીઓ ઉપર એવા લેખોથી ખોટી અસર થાય નહિ. દીક્ષાને દૈત્ય કહેનો અગર

બદી કહેવી, એ બધા આક્ષેપ બનાવટી, સત્યથી વેગળા અને સાબીત ન થઇ શકે તેવા છે. જો તેઓમાં પોતાની વાત પૂરવાર કરી આપવાની હામ હોય, તો ખૂશીથી પૂરવાર કરી આપે. અપવાદ દરેક જગ્યાએ હોય છે. દીક્ષિત થનારમાં એકાદ–બે ટકા એવા પણ નીકળી જાય, પણ સગીરોને ઉડાવી, પટાવી, ફોસલાવી અને છેવટ ભગાડી અનુમતિ વિના મુંડી લેવામાં આવે છે, એ વાત તદ્દન જુદ્દી, બનાવટી અને દીક્ષાને નિંદવાના દુષ્ટ ઇરાદે ઉપજાવી કાઢવામાં આવી છે.

બીજી વાત એ છે કે—જૈન દીક્ષા જેવા પવિત્ર માર્ગમાં દીક્ષિત થયા પછી બાળક કે મોટા કોઈ ઉપર જુલમ ગુજારાતો જ નથી. ધર્મ એ શક્તિ મુજબ કરવાનો છે: ઇચ્છાથી કરવાનો છે: એના માટે બળજબરી છે નહિ અને વપરાતી પણ નથી. સગીર વયમાંથી પતિત થનારા કોઈ અપવાદ શિવાય નીકળી શકે એમ નથી. મોટી ઉંમરમાંથી પડવાનો સંભવ વધુ છે અને પડે પણ છે. પરન્તુ જેટલો ચોંઘાટ થાય છે તેવા તો નહિ જ. એમ તો શાહુકાર બજારોમાંથી પણ બારે મહિને બે–પાંચ દેવાળું કાઢનાર નીકળે છે. તેથી કાંઈ બજારો બંધ થયાં નથી. આવી વાતોને આગળ કરીને ધર્મી લોકોના વ્યાજબી હક્કો પર ત્રાપ મારવી, તે ભયંકર પાપાચરણ છે. હજુ ઘણી વાત દીક્ષા સંબંધી કહેવાની બાકી રહે છે, તે અવસરે જોઇશું.

વચનામૃતો–

જે પાપો અટકાવવાને માટે કાયદા કરવા પડે છે, તેની પણ અટકાયત દીક્ષાથી વિના કાયદે થઇ જાય છે.

*

વસ્તી વધારવા જતાં સિદ્ધાંત તૂટી જાય, એ કદી જ ન નિભાવાય.

*

સંન્યાસ દીક્ષા પ્રતિબંધક નિબંધ

[વડોદરા રાજ્યે પ્રસિદ્ધ કરેલા 'સંન્યાસ દીક્ષા પ્રતિબંધક નિબંધ'નો સ્થળે સ્થળે જૈન સંઘોએ સર્વાનુમતે વિરોધ કર્યો હતો. એજ રીતે પાટણના ધર્માનુરાગી શ્રી સંઘના આગેવાનોએ સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક અને શ્રાવિકા રૂપ ચતુર્વિધ શ્રી સંઘની જાહેર સભા, તા. ૧ : ૯ : ૧૯૩૧ ને દિને પૂજ્યપાદ શાન્તમૂર્તિ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજયમેઘસૂરીશ્વરજી મહારાજાના અધ્યક્ષપણામાં મળી હતી. આ નિબંધ જૈનોના ધાર્મિક છુટાપણાને લુંટનારો અને જૈન ધર્મના મૂળભૂત તત્ત્વોનો વિરોધી હોઈને, ચતુર્વિધ શ્રી સંઘની આ સભાએ તેનો વિરોધ દર્શાવતો ઠરાવ સર્વાનુમતે પસાર કર્યો હતો. આ સભામાં, પૂજ્યપાદ બાલબ્રહ્મચારી, સમર્થ વિદ્વાન્, વ્યાખ્યાન-વાચસ્પતિ પંન્યાસપ્રવર શ્રીમદ્ રામવિજયજી ગણિવરે (પૂ આ. શ્રીમદ્ વિજયરામચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજે) આ નિબંધનો અમલ કેટલો અનિષ્ટકારક છે, એ દર્શાવતું એક મુદ્દાસરનું પ્રવચન કર્યું હતું. તેઓ શ્રીમદે ફરમાવ્યું હતું કે—આવો કાયદો બીનજરૂરી છે, ખોટી દોરવણીનું પરિણામ માત્ર છે, બાદ્ દીક્ષાની પદ્ધતિ શોચનીય કે અનર્થકારી નથી, તેમજ જે ઉદ્દેશથી એ નિબંધ બહાર પાડવામાં આવ્યો છે તે ઉદ્દેશને સાધક નથી પણ બાધક છે.—પ્ર૦]

નિબંધની ઉત્પત્તિ :

વડોદરા રાજયના ન્યાયમંત્રી વિષ્ણુ કૃષ્ણરાવ ધુરંધર તરફથી દરેકના અભિપ્રાયો જાણવા માટે, આ 'સંન્યાસ દીક્ષા પ્રતિબંધક નિબંધનો મુસદ્દો' તા. ૩૦ જુલાઈને દિને જાહેરમાં મૂકયો છે. આ

મુસદ્દો જણાવવામાં આવે છે કે–વિચાર કર્યા પછી જાહેરમાં મૂકયો છે, કારણ કે–તા. ૧૯ : ૧૨ : '૨૯ ની ધારાસભાની બેઠકમાં લલ્લુભાઈ કીશોરદાસ તરફથી એક ઠરાવ રજુ કરવામાં આવ્યો હતો. તે ઠરાવ આ હતો:—

"નાહની ઉમરમાં માણસોને દીક્ષા આપી ત્યાગી બનાવવામાં 'આવે છે. તેથી કુમળી વયનાં અને કાચી બુદ્ધિનાં માણસો સમજ 'વગર દીક્ષા લે છે અને ત્યાગી બને છે. તેથી ઘણા પ્રસંગે અનર્થ 'થાય છે. માટે જેની ઉંમરનાં ૨૧ વર્ષ પૂરાં થયાં ન હોય તેવા 'કોઈ પણ માણસ, સ્ત્રી અગર પુરૂષને સંસારત્યાગની દીક્ષા આપી 'શકાય નહીં તથા જેની ઉંમરનાં ૨૧ વર્ષ પૂરાં થયાં હોય પણ '૩૦ વર્ષ પૂરાં ન થયાં હોય તેવા માણસને પ્રાંત ફોજદારી 'ન્યાયાધીશની પરવાનગી મેળવ્યા શિવાય સંસારત્યાગ કરવાની 'દીક્ષા આપી શકાય નહીં એવું ધોરણ ઠરાવવા આ ધારાસભા 'શ્રીમંત સરકારને વિનંતિ કરે છે."

રામચંદ્ર જે. અમીનનો વિરોધ:

આ ઠરાવના સંબધમાં તે ધારાસભાની બેઠકના અધ્યક્ષસ્થાનેથી એવો ખુલાસો થયો હતો કે:—

"આ બાબતમાં તપાસ કરી આવા કાયદેસર અંકુશની જરૂર 'છે કે કેમ, તેનો વિચાર કરવામાં આવશે."

*

ધારાસભાની બેઠકમાં પહેલી જ વાર જ્યારે આવા પ્રકારનો ઠરાવ મૂકાવાની જાહેરાત થઈ હતી, ત્યારે તેનો અનેક કારણોસર યોગ્ય વિરોધ કરવાને માટે, તે જ ધારાસભાના એક સભાસદ રામચંદ્ર જે. અમીને એક મુદ્દાસરનું લખાણ તૈયાર કરીને ત્યાં વ્હેંચ્યું હતું, કે જે આવા ઠરાવને બીનજરૂરી તરીકે, રાજ્યના ને પ્રજાના હિતનાશક તરીકે તથા ધર્મમાં અયોગ્ય ડખલગીરી કરનાર તરીકે પૂરવાર કરે છે. આ રહ્યું તે :—

"રા. લલ્લુભાઈ કીશોરદાસે જે ઠરાવ મૂક્યો છે, તે સામે
'હું ઘણાં કારણોથી થાઉં છું."

"પ્રથમ તો તે ઠરાવ નકામો છે. વાલીની સંમતિ શિવાય જે જે
'સગીરોની સાધુજીવનની દીક્ષા આપવામાં આવે છે, તેને પહોંચી
'વળવા સારૂ કાયદાના હાથ જોઈએ તેટલા લાંબા છે. દીક્ષા આપવા
'સારૂ જો કોઈ સગીરનું હરણ કરી જાય, તો તેમને શિક્ષા કરવા
'સારૂ ફોજદારી કાયદાના કાનુન પૂરતા છે. જે કોઈ શખ્સ સગીરના
'વાલીની સંમતિ શિવાય સગીરને લલચાવે અને ખસેડે, તો તે
'મનુષ્યહરણ ગુન્હાનો આરોપી થાય છે. તેમાં ગુન્હેગારનો આરોપ
'જોવાતો નથી અને કોઇ પણ સખ્સ બળ વાપરીને અગર ઠગાઈના
'સાધનથી બીજા સખ્સને એક સ્થાનથી બીજા સ્થાનમાં જવાને
'લલચાવે, તો તે મનુષ્યહરણ કરે છે. જો વાલી આ દુનિયાદારીના
'કામમાં સગીરનો સારામાં સારો હિતચિંતક હોય, તો તે જ ભાવ
'સગીરના ધાર્મિક કાર્યમાં શા માટે તેની પાસેથી લઈ લેવો? જે
'વાલી અધ્યાત્મિક હિત માટે સગીરનું અર્પણ કરવાની સંમતિ
'આપે છે, તે તેનું મોટામાં મોટું હિત સાધે છે, કારણ કે-આવા
'આવા અર્પણથી તેના આત્માની મુક્તિ થાય છે, કે જે મુક્તિને
'માટે માનવજીવન સેંકડો યુગોથી તલસે છે. જે લોકો સગીર છે,
'તેમની બાબતમાં ધારાશાસ્ત્રીઓ એવું અનુમાન કરે છે કે-તેમના
'હિત મુજબ વર્તવાને તેઓ શક્તિવાન છે. અને જ્યારે સાંસારિક
'બાબતોમાં તેમના સામે કાંઈ પ્રતિરોધ કરવામાં આવતો નથી, તો
'નૈતિક અને ધાર્મિક કાર્યોમાં તેમના ઉપર શા માટે પ્રતિરોધ
'મૂકવો? તેનું કાંઇ કારણ નથી. લાયક ઉંમરના માણસની ઇચ્છામાં
'આવે, તો સારામાં સારો ખજાનો અને મિલ્કત આપી દે. સાંસા-
'રિક બાબતમાં સરકાર તરફથી કાંઇ પણ દરમ્યાનગીરી અગર ડખલ
'શિવાય પણ તેની તમામ મિલ્કત અને સર્વસ્વનો ભોગ આપી
'શકે, તો પછી તેના ધાર્મિક વર્તનમાં અટકાવ કરવાનું કાંઇ

'વ્યાજબી કારણ નથી. જો કોઇ સખ્સ માલમીલ્કતનો ત્યાગ કરી
'પવિત્ર ત્યાગનું જીવન સ્વીકારે અને જનસમાજ અને પરમાત્માની
'સેવા ગ્રહણ કરે, તો પછી તેની વિવેકબુદ્ધિ ઉપર પ્રતિરોધ કરવાનું
'કાંઈ પણ કારણ નથી. ફર્સ્ટ ક્લાસ માજીસ્ટ્રેટ અગર સબ ડીવીઝનલ
'માજીસ્ટ્રેટ પણ વિદ્વાન અને બહુશ્રુત હોય, પણ જૈનોના પવિત્ર
'વર્ગમાં દીક્ષા લેવા ઇચ્છનાર સખ્સના દૃષ્ટિબિંદુથી દીક્ષાના સવાલનો
'નિર્ણય કરવામાં તે કેવળ અસમર્થ પણ હોય. પાશ્ચાત્ય ભૂમિએ
'પૂર્વમાં ઘણી બાબતોમાં પ્રવેશ કરેલો છે, પરંતુ હિંદના આધ્યા-
'ત્મિક વિકાસક્રમમાં પાશ્ચાત્ય ભાવોને કદિ પણ પ્રધાનપદ આપવાનું
'નથી. આ ઠરાવમાં પ્રાંત ન્યાયાધીશની મંજુરી મેળવવાનું લખ્યું
'છે, તેનાથી ધાર્મિક બાબતમાં જે સ્વતંત્રતાપણું છે અને જેની
'ભારે મોટી ગણના કરવામાં આવે છે, તેનો ધ્વંશ થાય છે. અને
'હું આપને નમ્રતાપૂર્વક જણાવું છું કે—જે માણસ લાયક ઉંમરે
'પહોંચ્યો છે, તેના ઉપર આવા પ્રતિરોધની શરત નાંખવી તે
'બીલકુલ અનુચિત છે."

"'હવે બીજી રીતે જોતાં, આ ઠરાવથી જૈનોની ધાર્મિક સ્વ-
'તંત્રતા ઉપર મોટો હુમલો થાય છે. ત્યાગાશ્રમના પવિત્ર માર્ગમાં
'હિન્દુ, મુસલમાન, પારસી અને ખ્રીસ્તીઓની દીક્ષામાં કોઈ પણ
'કાયદો અગર કાનુન હોય તે મારી જાણમાં નથી, તો જ્યારે હિન્દુ
'કોમ પોતાની ધાર્મિક પ્રવૃત્તિમાં સ્વતંત્ર છે, તો તેમાંથી જૈનોને
'શા માટે ચુંટી પ્રતિરોધ કરવો જોઈએ?"

"'હવે ત્રીજી રીતે જોતાં આ ઠરાવથી જે પ્રગતિશીલ સરકાર
'તરફથી ધાર્મિક કાર્યોમાં દરમ્યાનગીરી નહિ કરવાનો સિદ્ધાંત કર્યો
'છે, તેમાં મોટો ભંગ થાય છે. જૈનોનું આધ્યાત્મિક કલ્યાણ શેમાં
'છે, તેનો વિચાર કરવાને જૈનો જ સારામાં સારા વિચારક છે,
'અને કાઉન્સીલ જૈનોની ધાર્મિક બાબતમાં વચમાં પડે અને કાયદા
'કાનુન ઘડે, તો તે જૈનોની મર્યાદાનો ભંગ કરે છે. જે સેંકડો

'વર્ષથી ધાર્મિક કાર્યમાં તટસ્થતા અને દરમ્યાનગીરી નહિ કરવાની
'પ્રથા ચાલતી આવે છે, તેમાં જો ભંગ કરવામાં આવે, તો લોકના
'મગજ ઉપર સરકાર સામે વૈમનસ્ય ઉત્પન્ન થાય અને તેમની
'લાગણી ઉશ્કેરાય. અને જો સરકાર એમ ધારતી હોય કે-ધાર્મિક
'બાબતોમાં આવા ઠરાવ કરવાથી અને લોકોની ધાર્મિક સ્વતંત્રતા
'ઉપર ત્રાપ મારવાથી તેને લાભ થશે, તો તેના ધારવા કરતાં તેને
'હાનિ વિશેષ છે. મનની અને વિચારની સ્વતંત્રતાને તોડી પાડવાને
'બદલે તેને વિશેષ છૂટ આપવી જોઇએ."

"હવે ચોથી રીતે જોતાં, મનુષ્યના જીવનનો અંતિમ હેતુ
'જડ વસ્તુ પ્રાપ્ત કરવી, અગર ધન, દોલત, વિદ્યા, વિજ્ઞાન પ્રાપ્ત
'કરવું તે નથી-પરંતુ આધ્યાત્મિક પ્રગતિમાં જે ખરૂં સુખ છે, તે
'તેનું પરમ કર્ત્તવ્ય અને અંતિમ આદર્શ છે. તેથી કોઈ પણ
'સંખ્સના આધ્યાત્મિક ઉન્નતિના કાર્યમાં પ્રતિરોધ કરવો જોઇએ નહિ.
'આત્મા ઉપર માયાએ ઘણું અને નહિ ઇચ્છવાયોગ્ય આરોહણ
'કર્યું છે. હવે તો તે માર્ગમાંથી અટકવાનો સમય છે. આધ્યા-
'ત્મિક નિર્વાણની પ્રાપ્તિ માટે ઐહિક સુખોનો ભોગ આપવાથી
'ઉન્નતિ સધાય છે. ઐહિક સુખો નાશવંત છે અને પારમાર્થિક
'સુખ ચિરકાળ ટકે તેવું અને સ્થાયી છે. સાંસારિક સુખ
'આત્માની મુક્તિના સાધનમાં અંતરાય રૂપ છે અને આધ્યાત્મિક
'જીવન તે ગતિમાં વિશેષ બળ આપી પરમગતિને પ્રાપ્ત કરાવે
'છે, તેથી પાશ્ચાત્ય ભાવોને મગજમાંથી કાઢી નાખવા કાઉન્સી-
'લને હું વિનંતિ કરૂં છું અને પૂર્વની સંસ્કૃતિના ભાવ ગ્રહણ
'કરી જે આર્યભૂમિએ અદ્યાપિ પર્યંત નામના કરી છે, તેને
'કર્ત્તવ્યતાના માર્ગે અન્ય દેશોને અનુકરણીય બને તેવી જ્યોતિરૂપ
'તેને બનાવો."

"હવે પાંચમી રીતે જોતાં, આ ઠરાવ દુનિઆની પ્રગતિમાં
'પણ એક અંતરાય રૂપ છે. જે મહાપુરૂષો થઈ ગયા છે, તેઓ

'તેમના દુધીયા દાંતમાંથી જ સાધુ થયા છે, પરન્તુ મોટી ઉંમરે
'તેમણે સંસારત્યાગ કર્યો નથી. જે વખતે સાંસારિક જીવનની
'કલુષિતતાથી જ મગજ મુક્ત હોય છે, તે વખતે નાનપણથી જ
'દીક્ષા લઇને ધાર્મિક ગુરૂઓનો પ્રાદુર્ભાવ થયો છે. જીવનના
'ક્લેશથી જેમનું મન દગ્ધ થયું નથી અને નિર્દોષ છે, ત્યાંથી જ
'ધર્મભાવના જાગૃત' થાય છે. આ કાઉન્સીલમાં જે ઠરાવ છે, તે
'જો અમલમાં આવીને પ્રતિરોધ કરવામાં આવ્યો હોત, તો દુનિયાના
'મહાન્ ગુરૂઓ જગતને મળ્યા ન હોત."

"'હવે છઠ્ઠી રીતે જોતાં, આ ઠરાવની હિંદમાં કોઈ જોડી
'અગર દાખલો નથી. બ્રિટીશ હિંદ અગર નેટીવ સ્ટેટમાં કોઈ
'પણ ભાગમાં ધાર્મિક માન્યતા અને કાર્યની સ્વતંત્રતામાં અટકાવ
'કરનાર આવો કોઈ પણ ઠરાવ નથી. તો આવી ધાર્મિક સ્વતંત્રતાને
'બેડીથી જકડી લેવા વડોદરા સ્ટેટને પહેલ કરવાનું કાંઈ કારણ
'નથી. આ ઠરાવથી એક વડોદરા રાજ્યની નહિ, પણ સમગ્ર
'હિંદની જૈન કોમમાં વૈમનસ્યની લાગણી ઉત્પન્ન થશે, તેના વડે
'વડોદરા રાજ્યની સુન્દર કીર્તિને ધોઈ નાંખી કલંકિત કરવાનું
'કાંઇ પણ કારણ નથી. આવા ઠરાવથી મનુષ્યની કૃત્રિમ સ્વતં-
'ત્રતા છીનવી લેવામાં આવે, તેમાંથી સ્ટેટની કીર્તિને શા માટે
'જોખમમાં નાખવી અને કલંકિત કરવી ?"

"'હવે સાતમી બાબતમાં જોતાં, એક ધર્મમાંથી બીજા ધર્મમાં
'જતાં સ્ટેટે કાંઇ જાતનો અટકાવ કરેલો નથી. હિન્દુ તે ખ્રિસ્તિ અને
'ખ્રિસ્તિ તે હિંદુ થઈ શકે છે, તેવી રીતે મુસલમાન પણ થાય.
'આવી રીતે થવાથી ધર્મનો સમૂલે ફેરફાર થાય છે, છતાં પણ
'કાંઇ અટકાવ થતો નથી, તો પછી એક સખ્સને તેના ધર્મમાં
'શા માટે પૂર્ણ છૂટ ન આપવી ? જૈન સાધુ તરીકેની દીક્ષા તે
'સાંસારિક ઉપાધિમાંથી મુક્તિ છે અને તે ત્યાગ અને આત્મ-
'ભોગનું જીવન છે અને તે મુક્તિપદને માટે છે. મનુષ્યજીવનને

'પાપવાસનામાંથી મુક્ત કરી, સેવાભાવ અને આત્મસમર્પણનું જીવન 'છે. પોતાની વાસનામાં રચ્યાપચ્યા રહેલા માણસો જોઈએ છીએ 'કે પરમાત્માની અને જનસમાજની સેવાભાવનાવાળા પવિત્ર પુરૂષો 'જોઇએ છીએ? આધ્યાત્મિક જીવનથીજ અને ઉન્નત ઉપચારથીજ '(એકલા વિચાર નહિ, પણ આચારથીજ) મનુષ્યોનું ઉંચ કલ્યાણ 'સધાય છે. આપણી પાસે પોતાના એકલા જીવનું કલ્યાણ ઇચ્છ- 'નાર આત્મત્યાગી, સર્વસ્વનો ભોગ આપનાર સાધુપુરૂષો હોય, 'તો દુનિયા ઘણીજ વિકાસક્રમમાં આગળ વધેલી, સુખી અને 'ફલપ્રદ હોત અને સેંકડો મનુષ્યો જીવનના કલહમાંથી ઉચ્ચ 'સુખની પ્રાપ્તિ કરત અને માયાની જાળમાંથી છૂટી જાત."

"છેવટે આ સભાને હું વિનંતિ કરૂં છું કે-કેટલાક ચળવળીયા 'અને અશાંતિકર પુરૂષોએ ધાંધલ મચાવી અને આપના મગજ 'ઉપર કાંઈ પણ જૈન દીક્ષા વિરોધી લાગણી ઉત્પન્ન કરી હોય, તો 'તેને મગજમાંથી કાઢી નાંખી, ધાર્મિક બાબતમાં તટસ્થતા સ્વી- 'કારી અને જનસમાજને આપ પૂરવાર કરી બતાવો કે-વડોદ- 'રાની કાઉન્સીલને હેયે ઐહિક સુખો કરતાં પારમાર્થિક સુખોની 'ગણના વિશેષ છે અને બીજી કોઈ પણ કાઉન્સીલ કરતાં આ 'કાઉન્સીલને મનુષ્યત્વનાં ઉંચામાં ઉંચા સુખોની વિશેષ કાળજી 'છે, એમ બતાવો. તેથી ધાર્મિક હિતને માટે તથા જનસમાજ 'તથા સ્ટેટના હિતને માટે, એટલુંજ નહિં પણ હિંદના ભાવિ 'હિતની ખાતર, સૌ કરતાં શ્રેષ્ઠ આધ્યાત્મિક ઉન્નતિને ખાતર 'પણ હું આ સભાને ખાસ વિનંતિ કરી તે ઠરાવ રદ કરવા 'જણાવું છું."

સગીરની દીક્ષાની પદ્ધતિ નથી તો શોચનીય, નથી તો અનર્થકારી!

લલ્લુભાઈ કીશોરદાસે ધારાસભાની બેઠકમાં ઠરાવ રજુ કર્યા બાદ, એવાં કોઈ પણ પ્રબળ કારણો બન્યાં નથી, કે જેથી

વાતને રૂપાંતરથી પણ અમલમાં લાવવાની આવશ્યકતા માની શકાય, કારણ કે–'સંન્યાસ દીક્ષા પ્રતિબંધ'ના મુસદ્દામાં એ સંબંધી ખાસ ઉલ્લેખ પણ નથી. એમાં જણાવવામાં આવ્યું છે કે—

"વળી કેટલેક પ્રસંગે કુમળી વયનાં જૈન બાળકોને લાગની
'દીક્ષા આપવામાં આવી સાધુ બનાવવામાં આવે છે, અને તેથી
'તે પદ્ધતિ શોચનીય હોઈ બંધ કરવા પાત્ર છે એમ શ્રીમંત–
'સરકારને પણ જણાયું છે."

તેમજ–

"સગીર વયનાં બાળકોને દીક્ષા આપવામાં અનેક અડચણો અને અનર્થો
'સમાએલાં હોય છે."

આ રીતે–'સગીર દીક્ષાની પદ્ધતિ શોચનીય છે' અને એમાં 'અનેક અડચણો અને અનર્થો સમાએલા હોય છે,–એમ મોઘમપણે જણાવ્યું છે, પરન્તુ તે સંબંધમાં કોઇ જાતની પદ્ધતિસર તપાસ કરવામાં આવી હોય, એવું જણાવવામાં આવ્યું નથી. આની સ્હામે આપણે જાહેર કરીએ છીએ કે:—

"સગીર વયની દીક્ષાપદ્ધતિ લેશ પણ શોચનીય નથી, કારણ કે–તેથી કોઈ પણ પ્રકારનો અનર્થ થયો નથી, થતો નથી અને થવાનો સંભવ પણ નથી. એટલું જ નહિ પણ અત્યાર સુધીમાં એ પદ્ધતિના પ્રતાપે ધર્મને, સમાજને, રાષ્ટ્રને અને રાજ્યને અનેકાનેક લાભ મળ્યા છે."

બીજી વાત. એ નિબંધમાં એમ જણાવવામાં આવે છે કે–આ મુસદ્દો વ્યાપક છે અને કોઈ પણ સંપ્રદાયના સાધુ, સંન્યાસી, યતિ, યોગી, વૈરાગી, ફકીર વિગેરેને માટે તૈયાર કર્યો છે, પણ પહેલો ઠરાવ જે લલ્લુભાઈ તરફથી લાવવામાં આવ્યો હતો, તે તો ખાસ જૈનોને માટે જ હતો અને આ મુસદ્દો લાવવામાં તેનું જ ઓઠું લેવામાં આવ્યું છે. આ વિષયમાં છાપાંઓ અને સુધારક માન્યતાવાળાના લેખોથી રાજ્યે દોરવાઈ જવું, એ કોઈ પણ રીતે યોગ્ય નથી, કેમકે–

છાપાંઓ આ સંબંધમાં જે લખે છે તે બધું તપાસ કરીને જ લખે છે, એ પૂરવાર થઈ શકે એમ નથી : અને સુધારકોને સંયમ એ કઠિન અને ક્રૂર લાગે છે, માટે એમનો વિરોધ ઘણા સમયનો છે, તેથી તેઓની વાતોથી દીક્ષાની પદ્ધતિ શોચનીય છે, એ કોઇ રીતે પૂરવાર થઈ શકે એમ નથી. અને તપાસ જ કરવાની હોય, તો તે આ વિષયના જાણકાર–દીક્ષા આપનાર, દીક્ષા લેનાર અને દીક્ષા અપાવનારની પાસે પહેલ કરવી જોઇએ, કેમકે–જેટલી તેઓને માહિતી હોય તેટલી બીજાને ન હોઇ શકે, તેથી તેવાઓની પાસે તપાસ કરવાથી પૂરેપૂરી બાતમી મળી જાય અને એ ઉપરથી જો અનર્થકારી સાબીત થાય, તો જે કાંઈ પગલાં લેવામાં આવે તેમાં વાંધાનું કારણ રહે નહિ.

'શ્રીમંત સરકારને આ પદ્ધતિ શોચનીય છે'–એમ જે રીતે જણાયું હોય, તે જાહેરમાં મૂકવું જોઈએ કે–કોના કોના દ્વારા એમને દીક્ષાની પદ્ધતિ અનર્થકારી છે, એમ જણાવવામાં આવ્યું છે : અગર દીક્ષા માટે ભોગ આપનારાઓ પાસે તપાસ કરવી જોઈએ અને એ તપાસમાં એ વાત પૂરવાર થાય તો પછી કાંઈ કહેવાપણું રહે છે કયાં? પણ આપણે કહીએ છીએ કે–નિબંધમાં જણાવવામાં આવ્યો છે તેવો અનર્થ સગીરોની દીક્ષાથી થતો નથી, કેમકે–જૈન શાસ્ત્રોમાં ૧૬ વર્ષની વય સુધીના સગીરોને તેનાં માબાપ અગર વાલીઓની સંમતિ વિના દીક્ષા અપાતી નથી અને ત્યાર પછીની વયના માણસો જૈન શાસ્ત્ર તેમજ નીતિશાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ પણ સ્વતંત્ર મનાય છે.

'સર્વ સંપ્રદાયો માટે આ કાયદો છે'–એમ જે જણાવવામાં આવ્યું છે, તે વિષે આપણે ધારીએ છીએ કે–કોઈ પણ સંપ્રદાયને આ વાત ઇષ્ટ હોઈ શકે નહિ, કેમકે–પોતાના ધર્મ અગર પંથમાં જીવન ગાળવાને ઇચ્છતા કોઇને પણ એ પાલવે તેવું છે નહિ.

મુસદ્દાની ચોથી કલમમાં જણાવવામાં આવ્યું છે કે–'ત્યાગની દીક્ષા એક ધાર્મિક સંસ્કાર ગણાય છે; તેની વચ્ચે શ્રીમંત સરકારે

પડવાનો આ મુસદ્દાનો હેતુ નથી; પરંતુ જો કોઈ સગીરને તેવી દીક્ષા આપવામાં આવે તો તે તેની સમજણ શિવાય અથવા રજામંદી શિવાય છે એમ ગણવું જોઈએ' વિગેરે. ત્યાગની દીક્ષા એક ધાર્મિક સંસ્કાર છે અને તેની વચ્ચે ન આવવાનો શ્રીમંત સરકારનો ઈરાદો છે, પણ સગીર બાળકોની થતી દીક્ષાને અટકાવવી તે કોઈ પણ ધર્મની વિરૂદ્ધ નથી, એમ શ્રીમંત સરકારને સમજાવવામાં આવ્યું છે. પૂર્વના સુસંસ્કારને લઈને જે બાળકને દીક્ષાની ભાવના થઈ છે અને તે ભાવનાને જે માબાપ પુષ્ટિ આપે છે અને પોતાની મેળે સદ્‌ગુરૂઓને સોંપવા જાય છે, એને અટકાયત કરવી એ ધર્મવિરૂદ્ધ નથી, એવી માન્યતા જેમ જૈનશાસનની દૃષ્ટિએ ભૂલભરેલી છે, તેમ દુનિયાનાં ઈતર શાસનોની દૃષ્ટિએ પણ ભૂલભરેલી જ ગણી શકાય.

ત્રીજી વાત સગીરના હિત સંબંધી જણાવવામાં આવે છે કે-સગીર દીક્ષા લઈને પાછો ઘેર આવે તો તેના વારસાના હક્કો ચાલ્યા જાય છે, તો એ વાત તો મોટી ઉંમરવાળાના માટે પણ સરખી જ લાગુ પડે છે અને એવો કોઈ પણ સગીર આજ સુધી ઘેર પાછો આવ્યો હોય, તેણે વારસો માગ્યો હોય અને ન મળ્યો હોય, એવો બનાવ બન્યો હોય એવું જાણવામાં પણ આવ્યું નથી, એટલે એ પ્રશ્ન ઉભો થવાનું કારણ રહેતું નથી : માટે તેવો કોઈ દાખલો બનવાના ભયથી અનેક આત્માઓને તેઓની કલ્યાણસાધનામાં વિઘ્ન કરવું, એ કોઈ પણ રીતે હિતકર નથી.

પવિત્ર દીક્ષાની અટકાયત માટે દંડ અને સજા જેવું જોખમ ઉભું કરવામાં આવે અને એવો કાયદો ઘડાઈ જાય અને જાહેરમાં તેને પાળવાની ફરજ પાડવામાં આવે, તો વડોદરા રાજ્યની તે પ્રજા કે જે ઉત્તમ અને પરમજ્ઞાની ધર્મગુરૂને ઈચ્છે છે, તેને મોટું વિઘ્ન થઈ જાય, એટલું જ નહિ પણ સારા સાધુપુરૂષો માટે આ વિહારભૂમિ પણ નકામી બની જાય.

ઉપસંહાર :

આની સામે શાસ્ત્રદૃષ્ટિએ કાયદેસર જેટલા ઉપાયો યોજવાની

જરૂર જણાય, તે ચારે પ્રકારના સંઘે યોજવા જ જોઈએ. આ સવાલ એકલા શ્રાવકોનો જ નથી કે એકલા સાધુઓનો જ નથી, પરન્તુ સઘળાનો છે. એકલા પાટણનો પણ નથી, પણ આખા હિન્દુસ્તાનને લાગતો–વળગતો છે. આવા પ્રશ્ન વખતે–' આપણને શું ?'–એમ કહેનાર પોતાની જાતને જૈનપણામાં રાખી શકતો નથી. આ ઠરાવનો સામનો કરવાને બદલે જેઓ તરફેણ કરતા હોય, તેઓ પણ પોતાના જૈન-પણાનું પોતાની મેળે જ રાજીનામું આપે છે. જે વખતે મૂળભૂત વસ્તુના લોપનો સવાલ ઉભો થાય અને તેમાં જે સામેલ થાય, એનો અર્થ જ એ છે કે–તે પોતે જૈનપણાનો ત્યાગ કરે છે. અત્યાર સુધી જેઓએ આ ઠરાવની તરફેણ કરી છે, તેને ટેકો આપ્યો છે અને જાહેરમાં તેની પુષ્ટિ કરી છે, તેઓ શાસ્ત્રદૃષ્ટિએ જૈનપણામાંથી આપોઆપ બહાર થઈ જાય છે. દીક્ષા હોય તો જ જૈનશાસન રહે, નહિ તો લોપ થઈ જાય. સાધુ શિવાય જૈનશાસન રહી શકતું નથી. જેથી સાધુમાર્ગનો લોપ થઈ જાય એવા મુસદ્દાના ઉદ્દેશનો સ્વીકાર જે કોઈ કરતું હોય, પછી તે એક વ્યક્તિ હોય કે અનેક હોય, સભા હોય કે સંસ્થા હોય, નાની યા મોટી જે કોઈ હોય–તે પોતે આપોઆપ જૈનપણામાંથી બાતલ થઈ જાય છે. જૈન ગણાતી કોઈ પણ વ્યક્તિથી આ મુસદ્દામાં સામેલગીરી થઈ શકે એમ નથી. આપણે વડોદરા નરેશને જણાવવા માગીએ છીએ કે–આ મુસદ્દાથી જે લોકોનું હૃદય ઘવાયું છે–જેઓને દુઃખ થયું છે, તેમને પૂરતી રીતે સાંભળવા એ રાજ્યની ફરજ છે. ધર્મી અને શાંત પ્રજાના સમૂહના ધાર્મિક છુટાપણા ઉપર ત્રાપ મારવાને બદલે તેને પૂરેપૂરૂં રક્ષણ આપવું જોઈએ. રાજ્ય ઉપર ખોટી અસર નીપજાવવા માટે આ ઠરાવ માટે ધન્યવાદના સંદેશાઓ મોકલનાર વસ્તુતઃ નામના જૈનો છે, પણ સાચા જૈનો નથી. શુદ્ધ શાસ્ત્રાજ્ઞાની આડે આવનાર આવા મુસદ્દાની તરફેણ કરનાર બધા જ જૈનસંઘથી આપોઆપ બહાર થાય છે, કેમકે–શાસ્ત્રોને નહિ માનનારાઓને શ્રી જૈનસંઘમાં સ્થાન હતું પણ નહિ, હોય પણ નહિ અને છે પણ નહિ.

જૈનપણું શું અને શા માટે ?

[વિ. સં. ૧૯૮૭ના વૈશાખ મહિનામાં પોતાના પૂ. પરમારાધ્ય ગુરૂદેવ પૂ. સિદ્ધાન્તમહોદધિ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજયપ્રેમસૂરીશ્વરજી મહારાજાની સાથે-બાલબ્રહ્મચારી, સમર્થ વિદ્વાન્, વ્યાખ્યાનવાચસ્પતિ, પંન્યાસપ્રવર શ્રીમદ્ રામવિજયજી ગણિવર (હાલ પૂ. આ. શ્રીમદ્ વિજયરામચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મ) અમદાવાદમાં પધારતાં, જૂદી જૂદી પોળોના જૈનોની આગ્રહભરી વિનંતિથી રોજ પ્રાયઃ જૂદે જૂદે સ્થલે તેઓ શ્રીમદ્દનાં જાહેર પ્રવચન થયાં હતાં. તેજ રીતિએ પ્રસ્તુત જાહેર પ્રવચન પાછીયાની પોળમાં ખાસ બાંધેલા મંડપમાં તા. ૨ : ૫ : '૩૧ શુક્રવારે સવારે થયું હતું અને સેંકડો જૈન-જૈનેતર સ્ત્રી-પુરૂષોએ ભાગ લીધો હતો. પૂ. મુનિવરો પણ સારી સંખ્યામાં હાજર હતા.

આચાર્યમહારાજ શ્રીમત્ સાગરાનન્દસૂરિજી મહારાજનાં આગ્રહભર્યાં ઉત્સૂત્રપ્રરૂપણો અંગે હાલમાં તેઓ સાથે મેળ નથી, પણ તે કાળે તો સારો મેળ હતો. આથી પ્રસ્તુત વ્યાખ્યાન વખતે તેઓ તથા પૂ. સ્વ. પરમ શાન્તમૂર્તિ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજયમેઘસૂરિજી મહારાજા વિગેરે પણ બીરાજમાન હતા. શરૂમાં મંગલાચરણ રૂપે શ્રી સાગરાનંદસૂરિવરે મંગલ પ્રવચન કર્યું હતું અને ત્યાર બાદ પૂ. પંન્યાસપ્રવરશ્રીએ વિવેચન કર્યું હતું. બન્નેનાં સારભૂત અવતરણો અત્રે અપાય છે—પ્ર૦]

[આ. મ. શ્રીમત્ સાગરાનન્દસૂરિજીએ
મંગલાચરણ રૂપે કરેલ વ્યાખ્યાન]

ભવિતવ્યતા કયાં ?

" सम्यग्दर्शन शुद्धं यो ज्ञानं विरतिमेव चाप्नोति ।
:दुखनिमित्तमपीदं, तेन सुलब्धं भवति जन्म ॥ १ ॥ "

શાસ્ત્રકાર મહારાજા ભગવાન શ્રી ઉમાસ્વાતિ વાચકવર, ભવ્ય જીવોના ઉપકાર માટે જણાવે છે કે–' આ સંસારમાં દરેક આત્મા અનાદિકાળથી રખડી રહ્યો છે: રખડતાં રખડતાં કોઇ ભાગ્યયોગે મનુષ્યજન્મ પ્રાપ્ત થયો છે. ' અનાદિ સૂક્ષ્મ નિગોદમાં આત્મા અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગ જેટલા શરીરમાં અનંત જીવોની સાથે રહ્યો છે. અનંતા જીવો એકઠા થાય ત્યારે અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગ જેટલું સૂક્ષ્મ શરીર બનાવી શકે. સાથે ઉપજવાનું, સાથે આહાર અને સાથે જ શ્વાસોશ્વાસ : એમાંથી અમૂક સંખ્યાવાળા આગળ વધી શકયા, બાકી બધા એમ જ રહ્યા. એક કંપની એક લાખ ભાગીદારની : એમાંથી ૯૯૯૯૯ દેવાળું કાઢે અને એક જ શાહુકાર રહે : એટલી નસીબદારી હોય ત્યારે બને. જે વખતે આપણે અનંતકાયમાં હતા, ત્યારે મનુષ્યપણું, ત્રસપણું કે બાદરપણું શી ચીજ હતી એનો ખ્યાલ નહોતો. ત્રસ, બાદર કે મનુષ્યપણાને જાણ્યા વિના એનો વિચાર શી રીતે આવે? અને વિચાર આવ્યા વિના મેળવવાની ઇચ્છા તો થાય જ કયાંથી ! કાર્ય માલૂમ ન હોય તો એનાં કારણોની ઇચ્છા ન હોય અને કારણ અમલમાં ન મૂકાય ત્યાં સુધી કાર્ય ન થાય. સામાન્ય નીતિ–કારોનો પણ એ નિયમ છે કે–કારણ શિવાય કાર્ય થતું નથી. અનાદિ નિગોદમાં અજ્ઞાનપણું હતું, કાર્યકારણ જાણતા નહોતા, એની ઇચ્છા નહોતી, છતાં મનુષ્યપણું મળ્યું કેમ? શાસ્ત્રકારો કહે છે કે–એનું જ નામ ભવિતવ્યતા. એ ભવિતવ્યતાના જોરે એકની કાર્યસિદ્ધિ થઇ, બાકીના પડયા રહ્યા. ભવિતવ્યના શાસ્ત્રકારોએ કયાં રાખી ? લાકડીના ટેકાથી ચાલવાનું કોને? આંધળો હોય અગર કેડ ભાંગેલો હોય એને ! યુવાન મનુષ્ય લાકડીને ટેકીને ચાલે તો હાંસી થાય. જેને કારણની સામગ્રીનથી, એવાને માટે જે ભવિતવ્યતા રાખી છે, તે મનુષ્યભવ, આર્યક્ષેત્ર, ઉત્તમકુળ, ઉત્તમજાતિ, પંચેંદ્રિય-પરિપૂર્ણતા, અને દેવ–ગુરૂની જોગવાઈ પામ્યા છતાં, ભવિતવ્યતાને

વળગે એ હાંસિપાત્ર છે. નિગોદમાં ભવિતવ્યતા શિવાય બીજો આધાર નહોતો, પણ ઉદ્યમ કરવાને લાયક થયા પછી ભવિતવ્યતા પર બેસી ન જવાય.

ભવિતવ્યતા કેવી છે ?

એક મનુષ્ય જંગલમાં ભૂલો પડ્યો, આંખો ગઈ, પાણી પીવા જતાં ઘેનની ચીજ પીવાઈ ગઈ, આગળ ચાલતાં પડી જવાથી ઢીંચણ ભાંગી ગયા : આવો મનુષ્ય માર્ગ પર કયી રીતે આવે ? બીચારો જંગલમાં જ મરી જવાનો એમ જ કહી શકાય. એવામાં કોઈ એવો વિદ્યાધર કે દેવતા આકાશમાં જતો હોય. એને દયા આવે અને માર્ગ પર મૂકી દે તો કાંઈ અસંભવિત નથી. આ સાંભળીને ઇરાદાપૂર્વક, જાણી જોઈને તમે જંગલમાં જાઓ, આંખો ફોડો, ઘેનની ચીજ પીઓ અને પગ ભાંગો ? નહિ જ. કેઈ દરદીઓના રોગો મટે છે એ ધારીને રોગ ઉભા કર્યા ? રોગોને મટતા દેખવા છતાં રોગ ઉભો કરવાને કોઈ તૈયાર નથી. આંધળા, લૂલા અને બેભાનનું માર્ગમાં આવવું થયું, તો પણ આપણે આંધળા, લૂલા કે બેભાન થવા તૈયાર નથી. એ તો કદાચ થાય, પણ આ ભવિતવ્યતા તો કાલાંતરે બની, ન બની એવી છે.

ચૂકયા એટલે હતા ત્યાંના ત્યાં !

બીજી વાત. સૂક્ષ્મ એકેંદ્રિય-નિગોદમાં ફરીને આ જીવ નહિ જ જાય, એવું કોઈએ લખી આપ્યું નથી. પ્રમાદી બન્યા, દેવ-ગુરૂ-ધર્મની જોગવાઈ છતાં તેને હારી ગયા, તો આપણે માટે પણ ત્યાં જવાનું બંધ થઈ ગયું નથી. અહીં આવીને પણ ધર્મ, ઉત્તમ માર્ગ કે આત્મકલ્યાણની દિશા ચૂક્યા ને પાછા પડ્યા તો દશા શી ? ભગવાન શ્રી મહાવીરદેવ જેવા કથક અને ગણધરદેવ શ્રી ગૌતમસ્વામિજી મહારાજ જેવા સાંભળનાર : એમને પણ ભગવાન કહે છે

કે:-'સમય માત્ર પ્રમાદ કરીશ નહિ.' એમને માટે તો નિર્ગ્રંથપણું પણ હતું. જેમ શ્રી તીર્થંકરદેવ તે ભવે મોક્ષે જાય, તેમ શ્રી ગણધરભગવાન પણ તે જ ભવે મોક્ષે જાય: છતાં આવી આવી રીતે રખડી જવાય, એમ એમનેય કહ્યું તો આપણા માટે તો શું કહેવું? દેવ-ગુરૂ-ધર્મની આરાધનાથી જે અહીં ચૂક્યા તેને ગબડતાં વાર નથી.

નરકનિર્દેશકો !

મનુષ્યભવ પામીને દેવ-ગુરૂ-ધર્મની આરાધના ન કરે, ઉલ્ટી વિરાધના કરે, તે નરક અને નિગોદમાં જાય, એમ કહેનારને-'નરકનિર્દેશકો છે'-એમ કહીને મશ્કરી ન થાય. ચોરી કરે તે કેદમાં પડે, ચોરી કરનારને જેલની સજા થાય, એ શબ્દોનું દુ:ખ કોને થાય? શાહુકારને નથી થતું પણ ચોરને થાય છે. શાસ્ત્રવિરૂદ્ધ બોલનાર, તીર્થોની આશાતના કરનાર, ગુરૂઓની નિંદા કરનાર નરકે જાય, એમ કહેનારને 'નરકના પાસ ફાડનાર'-કોણ બોલે? જે એ ટોળીમાંના હોય તે! જે એ ટોળીમાં ન હોય, તેને તો જરૂર એમ થાય કે-જે ચોરી કરે તેને જેલ થાય જ. તેવી જ રીતે આત્મકલ્યાણના માર્ગની શ્રદ્ધાવાળો તો કદિ જ એમ નહિ કહે કે-નરક નિગોદનું કહેવું-એ હાંસિપાત્ર છે! આ જીવને નરક-નિગોદનું દ્વાર બંધ નથી: આરાધનામાં ચૂક્યા અને વિરાધનામાં પડ્યા તે એજ વલે છે.

ભવિતવ્યતા ક્યાં સુધી?

અનંતાનંત પુદ્ગલપરાવર્ત ગયા ત્યારે ભવિતવ્યતા પાકી. કાર્ય કે કારણનું જ્ઞાન, ઈચ્છા કે તત્પરતા નહોતી, છતાં પણ ભવિતવ્યતાના યોગે બધું બની ગયું: બાદરપણામાં આવ્યા: છતાં પણ પાછળનું દ્વાર ખૂલ્લું હતું તેથી કંઈ વખત પાછા ગયા અ

આવ્યા : એમ કરતાં પંચેંદ્રિય મનુષ્યપણામાં ભવિતવ્યતા લાવી. એકેંદ્રિયથી ઠેઠ મનુષ્યપણા સુધી લાવવામાં ભવિતવ્યતા શિવાય આપણને સહાયક નહોતું. પરન્તુ જેમ આંધળાને બીજો દોરે ત્યાં સુધી શોભા, પણ દેખતાને દોરે તો અપમાન અને તિરસ્કાર જ થાય, તેમ મનુષ્યપણું પામ્યા પછી ભવિતવ્યતા રૂપ લાકડી પકડવા જઈએ તો બેવકૂફ જ બનીએ : માટે મનુષ્યભવનો સદુપયોગ કરવાની જરૂર છે.

જાનવરનું પાપ ખવાય, મનુષ્યનું પુણ્ય !

શાસ્ત્રકાર કહે છે કે–આ મનુષ્યજન્મ કેવા ? દુઃખનુંય કારણ : આરાધના નહિ કરતાં વિરાધના કરનારને આ મનુષ્યભવ જ દુઃખનું કારણ છે. વધારે પાપકર્મ કોણ બાંધે ? એકી સાથે અનંતો સંસાર ભેળો કરવો, એવા તીવ્ર પરિણામો પશુ કે તિર્યંચોને નથી : નર્ક–નિગોદાદિ અપાવનાર તીવ્ર કર્મબંધો મનુષ્યભવને લીધે બને છે. મનુષ્યભવનો સદુપયોગ ન થાય તો તે ખરેખર ખરાબ છે. એ દૃષ્ટિએ શાસ્ત્રકારો કહે છે કે–"ધર્મની આરાધના નહિ કરનાર મનુષ્ય કરતાં તિર્યંચ થયો હોત તો સારો હતો." તિર્યંચપણામાં અકામ નિર્જરાથી પાપ ભોગવ્યું અને અહીં મનુષ્યપણું પુણ્યયોગે મળ્યું તે ખવાયું : જાનવરને પાપ ખવાય, મનુષ્યને પુણ્ય ખવાય : પશુને અકામ નિર્જરાથી દેવલોક મળે, મનુષ્યને દુરૂપયોગથી નર્કાદિ મળે. મનુષ્યપણાનો દુરૂપયોગ કર્યો તો પુણ્યનો ક્ષય છે અને પાપનું ઉપાર્જન છે. એટલા માટે નવ ગ્રૈવેયક, સર્વાર્થ સિદ્ધ કે મુક્તિ પર્યંતના સુખને અપાવનાર મનુષ્યભવને દુઃખ કારણનું પણ શાસ્ત્ર કહે છે. તલવાર પણ શત્રુ કે ચોરને ભગાડનારી અને પોતાનું રક્ષણ કરનારી ક્યારે બને ? મુઠથી પકડે ત્યારે ! અણીએથી પકડેલી તલવાર હાથ કપાવે, ગળું કપાવે અને માર ખવડાવે ! તલવાર એજ પણ યથાયોગ્ય ઉપયોગ ન કર્યો તો રક્ષકને બદલે ભક્ષક થઇ. તે રીતે આજ મનુષ્યભવ આરાધનામાં ઉપયોગમાં ન આવે, તો આપણને લુંટાવનાર ને કપાવનાર થાય.

મોક્ષમાર્ગે ઉંટ સમાન!

ગર્ભની સ્થિતિ જૂઓ તો પણ બીલાડા, ઉંદર, કુતરા આદિની સ્થિતિ ટુંકી અને મનુષ્યને નવ મહિના : બીજાને તીર્છું રહેવાનું અને મનુષ્યને રહેવાનું ઉંધે માથે. ઉંધે મસ્તકે નવ મહિના લટક્યા, અંધારી-ગંધાતી કોટડીમાં રહ્યા, ત્યારે મનુષ્યપણું મળ્યું : આ રીતે દુઃખે મળેલો છતાં જરૂરી કેમ? ઉંટનાં અઢારે વાંકાં છતાં રણની મુસાફરીમાં ઉંટનું જ કામ પડે : બીજું વાહન કામ ન આવે. તે રીતે મોક્ષ માટે ભવારણ્યની મુસાફરીમાં મનુષ્યભવ શિવાય કાંઈ પણ કામ લાગે એમ નથી. સામાન્ય રીતે દેવભવ સારો, પણ જેમ રણમાં હાથી-ઘોડા કામના નહિ, ઉંટ જ જોઈએ, તેમ મોક્ષ માટે મનુષ્યભવ વિના ચાલે નહિ. માટે કહ્યું : **सुलब्धम्**,-સારો મળ્યો.

પશુથી પણ અધમ :

કસાઈની જાતિમાં જન્મવાથી દુર્ગતિનાં કામ કરવાં પડે, અનાર્યજાતિમાં જન્મ પામવાથી જીંદગી સુધી ધર્મનું નામ સાંભળવા ન મળે, ખરાબ કુળ કે જાતિમાં ઉપજેલો જેમ ધર્મ ન પામે, તેમ જૈન જાતિમાં ઉપજ્યા છતાં જેને નથી દેવ, ગુરૂ કે ધર્મની આરાધનાની પડી કે નથી તીર્થની ભક્તિની પડી કે નથી સાધર્મિકવાત્સલ્યની પડી-એ બધા મનુષ્ય છતાં પશુથી પણ અધમ કોટિના છે.

એ કહે છે કે-તીર્થ જાય તો જવા દેવું, પણ પૈસા વડે રક્ષણ ન કરવું. એમ કહેનાર પૈસાનો પૂજારી છે, પણ ધર્મનો દ્વેષી છે : તીર્થનો વિરોધી છે. મા કે બાયડી ખોટા કેસમાં હોય એને બચાવવા માટે પૈસા ખર્ચીને માબાપની આબરૂને ન બચાવવી એમ એ બોલશે? નહિ જ. પૈસાથી તીર્થનો બચાવ કરવા કરતાં જવા દેવું બહેતર : એ કહેનારના કે એના સાથીઓના પૈસા તીર્થમાં નથી : ત્યાં અપાયેલા પૈસા તીર્થનો બચાવ કરવા માટે અપાયા છે અને

એ રીતે અપાયેલા પૈસાથી બચાવ થાય, છતાં એમ બોલાય છે એનું કારણ? પણ એ બોલાય એમાં નવાઈ પણ નથી. એમને તો તીર્થ કે દેવ કાંઈ જોઈતું નથી. તીર્થ કે દેવ પ્રત્યે રાગ હોય તો શ્રી તીર્થંકરદેવો માટે બળવાખોર કે એવા એલફેલ શબ્દો બોલાય કે સંભળાય? શ્રી તીર્થંકરદેવોને કોઈની સામે બળવો નહોતો કરવો: એમને તો આત્માની ઋદ્ધિ આત્મામાંથી પ્રગટ કરવી હતી: છતાં એમને બળવાખોર કહેવાનું કારણ એક જ કે–પોતાને બળવો કરવો છે. નહિ તો જીભ કે કલમ ન ચાલે. પંચ મહાવ્રતધારી સાધુઓને પડાણ શબ્દ કેમ લગાડાય? કારણ એક જ. સીપાઈને ગાળ કોણ દે? કોટવાળને કુટિલ કોણ કહે? કહો કે–ચોરની ટોળીના હોય તે! પંચ મહાવ્રતધારિઓને પઠાણ કહીને નિંદવા કોણ આવે? જેને પંચ મહાવ્રતની શ્રદ્ધા ન હોય એ જ!

એક દૃષ્ટાન્ત:

એક શેઠ હતો. તે બજારથી ઘેર આવ્યો. સ્ત્રીએ મુખ કરમાયેલું દેખ્યું: પૂછે છે–'તમારું મુખ મલિન કેમ છે?' ઉત્તરમાં કહે છે–'ગાંઠેથી પડ્યું નથી કે કોઈને દીધું નથી, પણ હું આવતો હતો ત્યારે ફલાણા શેઠે ફલાણાના બે રૂપિઆ આપી દીધા. માથાનો પસીનો પગે જાય ત્યારે એક પાઈ પેદા થાય છે, ત્યારે આ તો બે રૂપિયા પારકાને આપી દીધા: માટે મારું મોઢું મલિન થયું છે.'

મનુષ્યપણું સારું કોને?

તે રીતે જે જીવો ધર્મને માનતા નથી, તે પોતે તો ધર્મ કરવા કોઈ દિવસ તૈયાર નથી, પણ તોડવા જ તૈયાર છે. ગુરૂઓને કહે છે–મફતનું ખાય છે. રોટલા લઈ ગુલામી કરનાર સાધુઓનો એમને ખપ છે, પણ શાસ્ત્રે ફોકટીયું લેવાનું અને ફોકટનું દેવાનું કહ્યું છે: સાટે લેવાથી કે સાટે આપવાથી સાધુપણું અથવા શ્રાવ-

કપણું રહેતું નથી : સાધુઓએ ભિક્ષા કોઈ પણ સાટા તરીકે લેવાની નથી. સાટાખત કરવાનું કામ જૈનશાસનના સાધુઓનું નથી. સાધુને દેવાવાળા '**મુધાદાયી**' છે અને લેવાવાળા '**મુધાજીવી**' છે; પણ એ પરમાર્થ વૃત્તિ, નિરાશ્રવ સ્થિતિ અને નિર્બંધ અવસ્થા રૂચતી નથી, તેથી કહે છે-'મફતનું ખાય છે.' ઓચ્છવ, મહોત્સવ, સેવા, પૂજા, પ્રભાવના, એ આડંબર રૂપ સૂઝે છે : એમ માનીને પોતે નથી કરતા એટલુંજ નહિ, પણ બીજાય જો તીર્થની ભક્તિ કરે, સાધુપણું લે, ઓચ્છવ-મહોત્સવ કરે, એમાં પણ એમનાં મુખ મલિન થાય છે. પોતાને ધર્મ સૂઝે નહિ, બીજા કરે એ ગમે નહિ, એવાને મનુષ્યપણું સારૂં મળ્યું કહેવાય નહિ. મનુષ્યપણું એનું જ સારૂં કે જે સમ્યગ્દર્શને શુદ્ધ એવું સમ્યગ્જ્ઞાન પામે અને એ બંનેથી શુદ્ધ એવી વિરતિ પામે ! એ ત્રણે રત્નોને પામનાર જે આત્મા હોય, તેને જ મળેલું મનુષ્યપણું સારૂં પામેલું કહેવાય. એ સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યક્ચારિત્ર શું છે ?, એની ઓળખાણ હવે પછી—

[આટલા વિવેચન બાદ, પોરિસી ભણાવવાનો વખત થતાં તે ભણાવાયા બાદ, પૂ. પ્રવચનકારશ્રીએ કરેલા મનનીય પ્રવચનનું સારભૂત અવતરણ:—]

માનવજીવન ક્યારે મહત્ત્વનું ?

અત્યાર સુધીમાં મનુષ્યજન્મની પ્રાપ્તિ એ જીવોને કેટલી દુર્લભ છે તે અને એ દુર્લભ એવા માનવજીવનની પ્રાપ્તિ પછી તેની સફળતા માટે શું શું કરવું જોઈએ, એ સામાન્ય રીતિએ (શ્રી સાગરાનંદસૂરીશ્વરજી) મહારાજ તરફથી બતાવવામાં આવ્યું. એ ઉપરથી વિચારવાનું એ જ હોય કે-જ્યારે આપણને મળેલા મનુષ્યભવની આટલી બધી મહત્તા અનંતજ્ઞાની મહાપુરૂષો ફરમાવે છે, ત્યારે તેવી મહત્ત્વની વસ્તુને પામીને, જેમ કહેવામાં આવ્યું તેમ

પ્રમાદી બનીને નિષ્ફળ કરી નાખીએ, તો એ ખરેખર આપણું દુર્ભાગ્ય ગણાય : માટે કોઈ પણ રીતિએ આવું કિંમતી માનવપણું કે જેને અનંતજ્ઞાનિઓએ પણ પ્રશંસ્યું છે અને સંસાર રૂપ અટવી પાર ઉતારવા તે જ એક સમર્થ છે, તેને પામીને પ્રમાદી નહિ બનતાં, જ્ઞાનિઓની આજ્ઞા મુજબ જીવનને જીવીને, તેની સફળતા સાધી લેવી રહી. જો એ ન સધાય તો જેને આવી ઉત્તમ સામગ્રી નથી મળી, તેના કરતાં આપણી સ્થિતિ કફોડી થઈ જાય.

જીવન સફલ ક્યારે ?

એમ પણ ફરમાવવામાં આવ્યું કે–આ જીવનમાં ધર્મની આરાધના ન થઈ, તો પછી એ માનવપણા કરતાં તિર્યંચપણું સારૂં. એ શબ્દો પણ જેઓને હૃદયમાં ન ખૂંચે અને કોઈ પણ જાતિની ચાનક ન લાગે, તો તો કહેવું જોઈએ કે–માણસ થવા છતાં માણસાઈ હજી સુધી આવી નથી. અહીં જે ભાર દઈને કહેવાય છે, તે સાંભળનારનું અહિત કરવા માટે, ઉતારી પાડવા માટે કે દુઃખી કરવા માટે કહેવામાં નથી આવતું : પરન્તુ આત્મા પ્રમાદમાં પડ્યો હોય, કર્ત્તવ્ય વિસરી ગયો હોય, તો જાગૃત થાય અને જીવનને સફળ કરવા પ્રયત્નશીલ બને, એ જ એક હેતુ છે. એ હેતુને પાર પાડવા માટે રત્નત્રયીની પ્રાપ્તિ જરૂરી છે. એની પ્રાપ્તિ વિના જે માનવભવ ખપી જાય, એની કશી જ કિંમત નથી : એટલું જ નહિ, પણ એ આત્મા ઘણો જ અધોગતિને પામી જાય, એવો મોટો સંભવ છે. ઉંચામાં ઉંચું સાધન પામ્યા છતાં પણ, આત્માની ઉન્નતિ થાય એવી કાર્યવાહીને બદલે અધઃપતનની કાર્યવાહી થાય, તો ઘણું જ શરમાવનારૂં ગણાય. એ સ્થિતિ ન આવે માટે પૂર્વના કે વર્ત્તમાનકાળના ઉપકારિઓ એ જ ફરમાવે છે કે–' મનુષ્યજીવનને નિષ્ફળ અને નુકશાનકારક ન બનાવવું હોય, તો સમ્યગ્દર્શનથી શુદ્ધ બનેલું જ્ઞાન અને એ ઉભયથી અનુપમ બનેલું એવું ચારિત્ર,

તેની પ્રાપ્તિ માટે અવિરત પ્રયત્નશીલ બનવું જોઈએ. '

સમ્યગ્દર્શનનો પ્રભાવ :

સમ્યગ્દર્શન એ પાયો છે. એના પર શ્રી જિનેશ્વરદેવના ધર્મપ્રાસાદનું મંડાણ છે. જેઓ એ પાયાને મજબૂત નથી બનાવતા, તેઓ ધર્મપ્રાસાદને સ્થિર કરી શકતા નથી અથવા ધર્મપ્રાસાદમાં જીવન ગુજારી શકતા નથી : એને માટે જ સૌથી પ્રથમ સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિ માટે અખંડ પ્રયત્ન આરંભવા જોઈએ. એ પ્રયત્ન અખંડ ચાલુ રહે તો સમ્યક્ત્વ કોને કહેવાય, સમ્યગ્જ્ઞાન ક્યારે થાય અને સમ્યક્ચારિત્ર પામ્યા પછી આત્માની કેવી દશા થાય, એ સમજાય : એ પામ્યા પછી ભયંકર સંસારને પણ કયી રીતિએ આત્મા સુખમય બનાવી શકે છે અને આત્માનું દબાઈ ગયેલું અનંત સુખ કયી રીતે પેદા કરી શકે છે, એ બધું સહેલાઇથી સમજી શકાય : અનુભવી શકાય ! જે સમ્યગ્દર્શનને શ્રી જિનશાસનનો પાયો માન્યો, આધાર કલ્પ્યો, તેની પ્રાપ્તિ માટે, એના સ્વરૂપને સમજવા માટે અગર એના મર્મને જાણવા માટે કોઈ પણ જાતિના પ્રયત્ન ન થાય, તો જૈનપણું આવે જ ક્યાંથી ? અને ' જૈન ' તરીકે પિછાનાતા સમાજનો વાસ્તવિક અભ્યુદય પણ શી રીતે થાય ? જૈનપણું, એ જાતિ કરતાંયે ગુણને વધુ અવલંબે છે. આપણે જૈન તેને જ કહીએ છીએ કે–જે આત્મા શ્રી જિનેશ્વરદેવ અથવા વીતરાગ પરમાત્માના શાસનનો અનુયાયી બને : જેને વીતરાગ પ્રત્યે સદ્ભાવ ન જાગે, વીતરાગની આજ્ઞા પ્રત્યે પ્રેમ ન જન્મે અને વીતરાગની આજ્ઞા ખાતર સર્વસ્વ તજી દેવું જોઈએ એવી ભાવના ન જન્મે, તે આત્મા વાસ્તવિક રીતિએ જૈનપણાને પામી શકતો નથી.

ભયંકર કમનશિબી :

દુનિયામાં જૈન તરીકે જીવવું હોય, જૈન તરીકે જીવવાની

ભાવના જન્મી હોય અને એમાં જ આત્માની સાચી મહત્તા સમજાઈ હોય, તો આપણે કયી ભાવનાના પૂજારી બનવું જોઈએ? કોની પૂંઠે પ્રયાણ કરવું જોઈએ? અને જીવનને કયી રીતે જીવવું જોઈએ?—એ નક્કી કરવું પડશે. ક્રોડો યા અબ્જોની મિલ્કત કે મોટી શહેનશાહત મેળવી લેવાથી જૈન છીએ, એવું કોઈ જ નહિ માને: જૈન જાતિમાં જન્મેલા અને જૈનધર્મને પાળનારા જૈનો જેમ બંગલાઓમાં વસે છે, તેમ એ ધર્મને નહિ પામેલા પણ વસે છે: દુનિયાના પદાર્થોની પ્રાપ્તિ ઈતરો પાસે પણ છે: અમે વસીએ છીએ તે શહેર બહુ મોટું છે, એનું નામ પણ સુંદર છે, ત્યાં અમારા બંગલા–પેઢીઓ વિગેરે ઘણું છે, સેંકડો માણસો અમારે ત્યાં નોકરી કરે છે અને જ્યાં જઈએ ત્યાં અમે માનપાન મેળવીએ છીએ,—એમ કહેવાથી કોઈ જૈન તરીકે ઓળખી લે એમ માનો છો? શું બતાવીએ તો સામા આપણને જૈન તરીકે સ્વીકારે? જૈન તરીકેની છાપ પાડવા માટે ચોવીસે કલાક કયી જાતિના વિચારો અને કયી જાતિની પ્રવૃત્તિ હોવી ઘટે? એવા વિચારો જરૂરી ન મનાય, ત્યાં સુધી ઉપકારિઓ ઉપકાર કરવા મથે તો પણ ન જ થાય ને? જૈન તરીકે જીવવા માટે–જૈન બનવા માટે જરૂર દુનિયા કરતાં કાંઈક નવું કરવું પડશે: એ ન કરી શકીએ તો કદિ જ જૈનશાસનને સમજી શકીએ નહિ, પામી શકીએ નહિ કે તેને આરાધી શકીએ નહિ. એટલા માટે પૂર્વના મહાપુરૂષોના જીવનનો સારામાં સારી રીતિએ અભ્યાસ કરવો જોઈએ: જ્ઞાનિઓનો પૂરો પરિચય કરવો જોઈએ: અને એને સમજવા બધી શક્તિઓ ખર્ચવી જોઈએ; અને જો એ રીતે જૈનપણું સમજાઈ જાય, જીવનમાં ઉતારવા થોડાય પ્રયત્નો થઈ જાય, તો પણ મનુષ્યભવ સફળ થઈ ગયો: એ આત્મા નિયમા મુક્તિગામી તરીકે જ્ઞાનિઓની દૃષ્ટિએ નિશ્ચિત થઈ ગયો: જે આત્માની અત્યાર સુધી ગણના કે કિંમત નહોતી તે ગણના થઈ ગઈ. જૈનપણું પામેલા અનંત

આત્માઓ નિગોદમાં પણ પડયા છે, છતાં જ્ઞાનિઓ કહે છે કે-એમની ગણુના થઈ ગઈ છે: સંસારથી એ આત્માઓ તરવાના છે : અર્ધ પુદ્‌ગલ પરાવર્ત્તમાં નિયમા મુક્તિ પામી જવાના છે. એક વાર પામી ગયા પછી નિગોદમાં ચાલી ગયેલા આત્માઓને પણ અનંતજ્ઞાનિઓએ મહોરછાપ મારી આપી છે: એક વાર જે વસ્તુ પામી જવાથી અનંતજ્ઞાનિઓ જેની ગણુના કરી લે-મહત્તાને સ્વીકારે, પછીથી સંસારમાં કોઈ એવી વસ્તુ નથી કે જે અધિક કાળ સુધી એ આત્માને દુ:ખી કરી શકે : નિગોદ કે સંસાર વધારે કાળ હવે તને સંગ્રહે નહિ. અર્ધ પુદ્‌ગલ પરાવર્ત્તમાં અવશ્ય છૂટો થઈ જાય : આટલી ખાત્રી જ્ઞાનિઓ જે જૈનત્વની પ્રાપ્તિ થવા માત્રથી આપે, એ કેટલી મહત્ત્વની ચીજ છે? જૈનકુળમાં જન્મ્યા છતાં અને-'અમે જૈન છીએ'-એમ જાતે કહેવડાવવા છતાં,-'જૈનપણું શું છે?' એ સમજાય નહિ કે સમજવાની ભાવના સરખી ન જાગે, એ ભયંકર કમનશિબી જ છે! કુલિન કોણ કહેવાય? કુલવટ કોનું નામ? ઉત્તમ જાતિ કે ઉત્તમ કુળ કોને ફળે? વિચારહીનને નહિ જ.

<u>ફળ્યું કે ફુટ્યું ?</u>

આજે તો શ્રી જિનેશ્વરદેવના શાસનના આચારથી વિપરીત વર્તન કરતો જોઈને કોઈને સ્હેજે શીખામણના એ શબ્દો કહી દઈએ, તો કહે-'એ ટાયલાં જવા દો! એવી રીતે કહેવાના જમાના વહી ગયા!!' જૈનપણાનું ભાન કરાવનારી ક્રિયાઓ, જૈનપણાનો ખ્યાલ કરાવનારી પ્રવૃત્તિઓ અને હૃદયમાં જૈનત્વને જાગૃત કરનારી વસ્તુઓ તેમજ જૈનત્વની ખીલવટ કરનારી સામગ્રીઓ વિગેરેને જોઈને, જે આત્મા આનંદ પામવાને બદલે બળી ઉઠે અને ઉલ્ટો પૂર્વપુરૂષ ઉપર કટાક્ષ કરવા તૈયાર થઈ જાય, એને જૈન જાતિપણું ફળ્યું કહેવાય કે ફુટી નીકળ્યું કહેવાય? આબુજીની કોરણી જોવા જેને અનાર્યો માનો તે આવે : અનિમેષ નયણે જૂએ : સ્તબ્ધપણે

જોયા કરે : પૂછે કે–' કોણે કરાવ્યું ? શા માટે કરાવ્યું ?' સાંભળે કે– 'દેવની ભક્તિ માટે !' ત્યારે એને સ્હેજે થાય કે–' કયા દેવ ?' અંદર જાય છે : પ્રભુની અલૌકિક મૂર્તિ જોઈને ટોપો ઉતારે છે : અને પોતાના દેશમાં જઇને કહે છે કે–'જૈનો જેવી દેવભક્તિ ક્યાંઈ ન જોઈ. ભક્તિ માટે કેટલા ઉદાર !'

મળ્યું ખરૂં પણ ફળ્યું નહિ ને ?

શ્રી જિનેશ્વરદેવના ભક્તોને મન લક્ષ્મી અસાર છે : તુચ્છ છે : એના ભોગે એ પોતાના તારકની ભક્તિ કરવામાં જીવનની સફળતા સમજે છે. 'એક મંદિરમાં મૂર્તિ બેસાડતાં અઢળક લક્ષ્મી ખર્ચે છે.'–એ જાતિની અસર એ લઈ જાય. જ્યારે જૈન જાતિમાં જન્મેલા પણ ઉચ્છૃંખલ બનેલા પૈકીના કોઇને, કદાચ પકડીને પણ એ સ્થળે લઈ જવામાં આવ્યો હોય, તો જેમ જેમ એની દૃષ્ટિએ કોરણી દેખાય, તેમ તેમ આંખોમાં મરચાં ખરે ! ઝટ બોલી ઉઠે કે–' આ રીતે જૈનોએ પૈસાનું ઘણું પાણી કર્યું ! ?' આ આત્મા જૈનપણું પામશે ? નાટકચેટકમાં કલાકો ગાળનારા અહીં પાંચ મીનીટ નહિ ગાળે અને બોલી ઉઠે છે કે–' નિર્જીવ વસ્તુની સેવાથી લાભ શો ?' બનાવટી વસ્તુને માની લે, નાટકમાં પચીસ રૂપિઆના પગારદારને રાજા માની લે : અને શ્રી જિનેશ્વરદેવનો સાક્ષાત્ ખ્યાલ કરાવતી, અંગેઅંગમાંથી વીતરાગતા ઝરાવનારી અને દેખતાં જ શાંતરસમાં ઝીલાવનારી એવી પ્રભુપ્રતિમા પાસે જેની આંખ ન ચોંટે, એને ઉત્તમ દેશ, જાતિ કે કુલ ફળ્યું એમ શી રીતે કહેશો ?

શું બતાવવું છે ?

જે પામવાથી સંસાર નિયત થાય છે, ભયંકર છતાં મનોહર બને છે અને દુઃખમય છતાં સુખમય બની જાય છે, તે જૈનપણું પામવા અને પમાડવા કયી જાતિના પ્રયત્ન કરવા જોઇએ, તે હું

બતાવવા માગું છું. શ્રી શ્રેણિક રાજાના પુત્ર અને મંત્રી શ્રી અભયકુમાર સાથે મૈત્રી બાંધવા માટે, અનાર્ય દેશના આર્દ્રકુમારે હીરા, માણેક અને પન્નાની ભેટ મોકલી અને અભયકુમારે શું કર્યું? જ્ઞાનિઓ કહે છે કે–'દુઃખ શાનું છે? બેકારીની બૂમ શાથી છે? પાપ, અન્યાય, અનીતિ, પ્રપંચ, લોભ, ઈર્ષ્યા વધ્યાં એ જ કારણે ને?' અને–'જગતમાં પારકાનું લૂંટી લેવાની વૃત્તિ જાગી એથી જ ને?' 'દુઃખી છીએ'–એમ બૂમ ન મારો, સુખના ઉપાય લો. લૂંટ પાડ્યે સુખ નહિ મળે: લુંટ પાડ્યે આવેલી લક્ષ્મી તો હાથમાં કડી પહેરાવશે. એવી લક્ષ્મી મેળવવાનું પ્રયોજન શું છે? એના કરતાં પરિણામે અનંતા સુખને પમાડનાર જૈનપણાને પામવા પ્રયત્ન કરવો, એમાં શી હાનિ છે?

'સમજું નહિ'–કહે ને ટીકા કરવા તૈયાર !

જૈન બનવું હોય,–ઉત્તમ દેશ, ઉત્તમ જાતિ અને ઉત્તમ કુળની સાર્થકતા સાધવી હોય, તો ક્ષણવાર–થોડો સમય, તમારી દૃષ્ટિ બાજૂએ મૂકી અનંતજ્ઞાનિની દૃષ્ટિએ જૂઓ, સાંભળો, વિચારો અને મનન કરો. દુનિયાની દૃષ્ટિનો વર્ષો સુધી અભ્યાસ કરનારા અને એમાં જીંદગીનો મોટો ભાગ ખર્ચી નાખનારા તમે જૈનદર્શન શું છે?, અને જગતને એ ફરમાવે છે શું?,–એનો અભ્યાસ કરવા માટે કેટલાંક વર્ષ ગાળ્યાં? કેટલાક મહિના ગાળ્યા?? અરે, કેટલાક દિવસ ગાળ્યા??? હજારો જૈન જે અમદાવાદમાં વસતા હોય, ત્યાં એનાં બાળકોમાં આ સંસ્કારો ન જોવામાં આવે, એમાં નામના છે કે કલંક છે? જન્મના જૈન હોવા છતાં, જૈન માતાપિતાનાં દૂધ પી મોટા થવા છતાં, શ્રી જિનેશ્વરનાં ભક્ત માતાપિતાની ગોદમાં ખેલેલાં છતાં,–જૈનપણું શું છે અને શા માટે છે?, એનો ખ્યાલ ન હોય તો કોને કલંક? કહેજો કે–ધર્મગુરૂઓને ! નાપાસ થયેલો છોકરો પૂરવાર કરી શકે કે–ત્રીસે દિવસની હાજરી હતી, માસ્તરે

કહેલું પ્રેમથી સાંભળતો હતો, મહેનત કરી હતી, છતાં નાપાસ થયો : તો કહેજો કે–માસ્તરનો વાંક! પણ ત્રીસ દિવસમાં ત્રણ કલાકની પૂરી હાજરી નહિ, સાંભળ્યું નહિ અને મહેનત કરી નહિ, ત્યાં શિક્ષક શું કરે ? નિરંતર જિનવાણી કેટલા વૃદ્ધો, યુવાનો અને બાળકો સાંભળે છે ? પોતાની ભૂલનો આરોપ ધર્મગુરૂઓ પર મૂકો, એ ચાલે ? જૈનશાસનને સમજતા હોય તે દેવ–ગુરૂ–ધર્મનું અપમાન સહે ? આટલી મોટી સમાજ જ્યાં વસે, જૈનોનું સામ્રાજ્ય મનાય. રસ્તે ચાલતાંય જૈન તો દૃષ્ટિએ ચઢી જ જાય, ત્યાં–' જૈનપણું શું અને શા માટે ?'–એનો ઉત્તર આપનાર ગણ્યાગાંઠયા ય ન મળે હોં! પણ કહો કે–જાતિમાં જન્મ્યા છે, પણ જૈનપણું સમજવા માટે કદિ જ મહેનત કરવામાં આવી નથી : માબાપોએ અભ્યાસ કરાવવા કાળજી કરી નથી. જે જૈનશાસનના–દર્શનના ઉપલક શ્રવણ માત્રથી દુનિયા શિર ઝુકાવે, જેની કાર્યવાહી કેવલ સ્વ અને પરનું કલ્યાણ કરનારી અને જેના સિદ્ધાંતો અનુપમ–સાંભળનારને ઘડીભર થોભાવે, એવાને પામેલા પણ વિચારહીનપણે, ભક્ષ્યાભક્ષ્યના વિવેક વિના વર્તતા દેખાય, તો એ ભયંકર નામોશી છે ! સવારમાં મંદિર આગળ જૂઓ તો કોણ આવે ? ઘરડા, ખવાઇ ગયેલા શરીરવાળા : ઘણી તો સ્ત્રીઓ ! જુવાનીઆઓ અને બળવાન શરીરવાળા તેમજ રોજ શરીરનું માપ કાઢનારાઓનાં દર્શન ત્યાં કેમ નહિ ? નવકારશીમાં નંબર પહેલો અને અહીં શાથી નહિ ? એ કહે છે કે–' હું સમજ્યો નથી. ' અને એ જ માણસ પ્રસંગ આવ્યે સાધુ પર ટીકા કરે છે ! જૈનધર્મના ઉત્તમોત્તમ આચારો સામે ટીકાઓ કરે છે !! આ દશામાં રહેલા માણસો જીવનને કયી રીતે સફળ કરશે એ સમજાવો !

ઘોંઘાટોનું કારણ:

આવા માણસોની ફરીયાદ છે કે–' અમને નરકગામી કહ્યા,

દુર્ગતિગામી કહ્યા, અમારી ટીકા કરી !' પરન્તુ એટલુંય ન વિચારે કે–' ટીકા શા માટે થઈ અને એ ટીકા કરીને ટીકાકાર કયું ફળ ઉપાર્જન કરવાની ઈચ્છા રાખે છે?' એવો વિચાર કદિ કર્યો છે? તમારા ધર્મગુરૂઓ હિંસકને, આરંભિને, પરિગ્રહિને, દુનિયાની મમતામાં ફસેલાને, વિષયકષાયમાં રક્તને–એવાને સ્વર્ગગતિ મળે એવું બોલે? જૈન જાતિમાં જન્મ્યા છતાં, જૈનપણાને કલંકિત કરે તેવું વર્તન કરે એને પરમેશ્વરે ન પૂછે, એવું બોલે? નાટક–ચેટક–સીનેમા જૂએ, હૉટેલમાં જે–તે ખાય, અભક્ષ્ય ખાય, એને માટે સદ્ગતિ સર્જાયેલી છે, એમ બોલે? અન્યાય–કૂડકપટ–પ્રપંચ સેવે, છતાં જો એ જાતિએ જૈન છે, તો એની જરૂર મુક્તિ થવાની, એમ કહે? શું બોલે, એ તમે કહો ને? બહુ આરંભી અને બહુ પરિગ્રહિને માટે શ્રી જિનેશ્વરદેવે કયી ગતિ કહી છે? નરક! તો પણ વર્તમાનકાળના ગીતાર્થો સ્વર્ગ કહે, એમ? શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ કહ્યું એ જ ગીતાર્થો કહે, એમાં આશ્ચર્ય કે નવાઈ શી? 'જૈનશાસન શું છે અને શા માટે છે?'–એ વિચારવા અવસર નથી લીધો. મહેનત નથી કરી: નહિ તો આજે ચાલી રહ્યા છે તેવી જાતિના ધાંધાટો જૈનશાસનમાં કોઈ કાળે પણ હોત નહિ જ.

અભ્યાસ કરો:

જૈનપણું, એ કેટલી મહત્ત્વની ચીજ છે, એ વિચારવા માટે રાજા શ્રેણિકના પુત્ર અને મંત્રી અભયકુમારને આપણે યાદ કર્યા છે. જ્ઞાનિઓએ જે દૃષ્ટિએ જીવન જીવવાનું બતાવ્યું છે, એ દૃષ્ટિએ વિચારો અને અત્યારે જીવી રહેલ જીવન વચ્ચેના અંતરનું માપ કાઢો. પૂર્વપુરૂષો જેમ શ્રી જિનેશ્વરદેવની આજ્ઞાના પાલક અને આરાધક બન્યા, તેમ બનવા પ્રયત્ન કરો. જૈનશાસનમાં સમ્યગ્-દર્શન, સમ્યગ્‌જ્ઞાન અને સમ્યક્ ચારિત્રની આરાધના આત્માપર કયી જાતની છાયા નાખે છે, આત્માને કયી દશાનો બનાવે છે અને ક્રમે ક્રમે

ઉન્નત બનાવતે બનાવતે અનંતા સુખને પામવાની ઇચ્છાને કયી રીતિએ સફળ કરે છે, એનો અભ્યાસ કરો.

હીરા, માણેક ને પન્નાની ભેટમાં શું?

મૈત્રી બાંધવા હીરા, માણેક અને પન્ના ભેટ તરીકે મોકલાવીને, આર્દ્રકુમાર શ્રી અભયકુમારને કહેવડાવે છે કે–'અનાર્ય દેશનો પાટવી આપની સાથે મૈત્રી ચાહે છે.' એ મૈત્રી સાચવવા શ્રી અભયકુમારે તે જ ભેટ મોકલી આપી હોત, તો એ પ્રસંગને આજે આપણે સંભારત ખરા? નહિ જ; પણ એ કહે છે કે–'મારી જે મૈત્રી ચાહે એ મારા જેવો કેમ ન બને? હું જેને પામ્યો તેને તે કેમ ન પામે?' શું? રાજ્યમંત્રિપણું કે સાહ્યબી? નહિ, પણ કાંઈક બીજું અને તે પણ અનુપમ! 'એવું જો મારી મૈત્રીનું ફળ એને મારે આપવું હોય, તો મારે શું કરવું જોઈએ? હીરા, માણેક, પન્ના તો સૌ મોકલે. શ્રી મહાવીરદેવના સેવક અને શ્રેણિકના પુત્ર તરિકે મારી વિશેષતા શી? હું તો પ્રભુ શ્રી મહાવીરદેવનો ભકત અને ક્ષાયિક સમકિતના ધણી શ્રેણિકનો પુત્ર છું!"

શ્રી અભયકુમારને આવા વિચારો આવે છે, એનું કાણ સમજાય છે? દૃષ્ટાન્ત તો ઘણીય વાર સાંભળ્યું હશે, પરન્તુ કદિ સાર શોધ્યો છે? આજે તમે શી ભેટ મોકલો છો? અને તેમાંય શ્રી જિનેશ્વરદેવની મૂર્તિ જેને જડ દેખાય, નિર્ગ્રન્થ ગુરૂઓ જેને મફતનું ખાનારા દેખાય અને ધર્મ જેમાં લખાયો છે તે આગમ જૂના કાળનાં જણાય, એટલે કે–તે વખતને માટે લખાએલાં જણાય, એને ભેટ મોકલવા શું મળે?

શ્રી સાગરાનંદસૂરિજી—ચીભડાં!

મહારાજ કહે છે કે–ચીભડાં, અર્થાત્–ફળના કરંડીયા મોકલવા ઇચ્છે! જૈન છીએ એમ ખાલી બરાડા પાડયે નહિ ચાલે:

સાધુઓની ટીકા કરી શકીએ છીએ, એમ કહ્યે પણ નહિ ચાલે; બધી છૂટ ભોગવાય, પણ પહેલાં જૈન બનો. પછી તો તમે એ છૂટ માગશો જ નહિ. નાનો છોકરો બાપાજી પાસે પૈસા ક્યાં સુધી માગે? સમજણો ન થાય અને બાપાજી કેમ નિભાવે છે એની ખબર ન હોય ત્યાં સુધી ને? સમજ્યા પછી વારંવાર પૈસા માગવા માટે નહિ દોડે! જે દિવસે જૈનપણું આવી જશે, એ દિવસે જીભપર લગામ મૂકાઇ જશે! લેખણ પણ અંકુશમાં આવી જશે!! લખતાં છાકટા નહિ બની જવાય અને બોલતાં બેફામ નહિ બની જવાય!!!–'શું પડ્યું છે આપણા ધર્મમાં?'–'અમારામાં કાંઇ નથી'–'આટલા બધા ફીરકા શા?'–પણ એ કહેનાર શ્રી જૈનશાસનને સમજ્યો કે દિ'? દુનિયામાં કયું એવું સ્થાન છે, કે જ્યાં તે તે વિષયનો પરિચય કે અભ્યાસ જેણે ન કર્યો હોય એવાને બોલવા ઊભો કરે? આજે જે જૈનો જેમ–તેમ લખે છે અને બોલે છે, એ જૈનપણું સમજ્યા જ નથી. બોલવું હોય તો બોલવાની અને લખવું હોય તો લખવાની છૂટ છે, પણ તે ક્યારે? જૈન બન્યા પછી!

પોતાની મૈત્રી ચાહનાર વ્યક્તિ એવી ને એવી ન રહી જાય, એની કાળજી પ્રભુધર્મને પામેલા અભયકુમાર કરી રહ્યા છે. સ્નેહી નથી: એક ગામ, દેશ કે જાતિનો નથી: અને આર્ય પણ નથી: એવાનો પણ અભયકુમાર વિચાર કરે છે અને તમે તમારા સગા બચ્ચા માટે પણ શું પ્રયત્ન કરો છો? જ્યારે અનાર્ય દેશમાં ઉત્પન્ન થયેલા માટે અભયકુમાર વિચાર કરી રહ્યા છે કે–'હું શું મોકલું?' ત્યારે તમે તમારા પોતાના દિકરા માટે પણ એ વિચાર નથી કરતા! તમોને શું કહેવું?

પરન્તુ ખરી વાત તો એ લાગે છે કે–આજના એવાઓનો વિરોધ બીજી જગ્યાએ છે. એમને શ્રી જૈનશાસનની ચિંતા નથી, એમના પેટની છે: વિષયવિલાસ અને મોજશોખની છે. એમને મતિકલ્પનાએ ધર્મ કરવાની છૂટ આપો, તો ધર્મનો ક્યાં વિરોધ

છે? ‘જે વખતે જે તમને ઠીક લાગે એ વખતે એ ધર્મ!’ એવી જાતિના ધર્મના તો એ અઠંગ પૂજારી બની જાય, પણ શાસ્ત્રે એની સામે એક મોટી આડ મૂકી છે: ધર્મ ત્યારે જ કહેવાય, કે જ્યારે તે ક્રિયામાં શાસ્ત્રની સમ્મતિ હોય. એ શાસ્ત્ર જાત કે કજાત, યોગ્ય કે અયોગ્ય, લાયક કે નાલાયક અને સાચા કે ખોટાને ખૂલ્લા પાડે છે: સાચા ધર્મી અને ઢોંગી ધર્મીને ઉઘાડા કરે છે: છૂપાં રહેલાં પાપને ખૂલ્લાં કરે છે! ગુન્હો છૂપાવ્યો છૂપાય નહિ–ગમે તે કરણીને ધર્મ મનાવવા માગે તો મનાવાય નહિ,–એ બધું શાસ્ત્રો તદ્દન સ્પષ્ટ રીતિએ જગતને દર્શાવે છે. એવા શાસ્ત્રને જો કોઇ સંભાળનાર, સાચવનાર કે જગતમાં ફેલાવનાર હોય, તો તે સાધુઓ જ છે: એ સાધુઓને સીધો ઇલ્કાબ આપી દેવો ‘પઠાણો’ કારણ કે–એઓ શાસ્ત્રનાં પ્રદર્શન કરાવનાર, વરઘોડા કઢાવનાર, હાથીપર ચઢાવીને દુનિયામાં ન જાણતા હોય તેને પણ જણાવનાર! એણે કહ્યું એ જ ધર્મ છે, એમ કહેનાર કોઇ હોય તો તે સાધુઓ જ છે: માટે તેમની હયાતિ જ ન જોઇએ, એ એમના મનોરથ! પણ રાજ્યસત્તા નથી કે–સાધુઓને ઉખેડીને કોઈ જગ્યાએ મૂકી આવે: મારી શકે એમ પણ નથી, કારણ કે–રાજસત્તા બીજી છે. એટલે મોંઢે બોલવા સિવાય કે કાગળીયાં કાળાં કરવા સિવાય યા બળાપો કાઢવા સિવાય બીજી શક્તિ છે નહિ, માટે પૉલીસી વાપરે છે કે–તે સાધુઓને તો રહેવા દો. મનમાં સમજે કે–કેટલો વખત રહેશે? બહુ બહુ તો આયુષ્ય હોય એટલું જીવવાના છે,–પણ તેટલો વખત પણ એમને હલકા પડાય એટલા પાડો: ભયંકર બદમાશી કરનારા છે, સમાજમાં લાહ્ય સળગાવનારા છે, કજીયાખોર છે, એવા ઇલ્કાબ તૈયાર કરો: એમનું કાંઈપણ સાંભળ્યા વિના આંખો મીંચીને જેટલાં સાધનો હોય એટલાં ઉપયોગમાં લ્યો: લખ્યે રાખો.–એ બધી એમની મનઃસૃષ્ટિ: અને એમ કરવાનું કારણ એ છે કે–એમણે બરાબર જોયું છે કે આપણે અજ્ઞાન દુનિયાને જે દિશાએ ઝુકાવીશું તે દિશાએ ઝુકનેવાલી છે, માટે ઝુકાવ્યે રાખો!

સાધુઓ કહે એને માનો નહિ અને ચેલેન્જ કરે તો અભિમાની કહો!! ઝઘડાખોર, પડાણુ, ઉડાઉગીર, બાળકોને ઉડાવી જનાર, એમ બોલ્યા કરો!!! દુનિયા કહેશે કે-એકને પણ ન ઉપાડયો હોય તો લખે કેમ? પણ હું પૂછું છું કે-ઉપાડયો હોય તે ફરતા કેમ રહ્યા હોય? મૂર્ખ દુનિયાનો ગુણ છે કે-વાંચે એને માની લે. ધર્મના અર્થી પણ પરિચયમાં આવે નહિ, સમજી જાય નહિ, માટે એમને પણ હલકા પાડો. સમજી ગયા હોય એમને અજ્ઞાની, અંધ-શ્રદ્ધાળુ, બેવકૂફ અને ભણેલા-ગણેલા નથી એમ કહો: વધુમાં જમાનાના અજાણુ, અણઘડ, વરઘોડા તથા ઉજમણામાં સમય ને શક્તિ વેડફી નાખનારા, સાધુઓની પૂંઠે ફર્યા કરનારા અને માલ ઉડાવ્યે જનારા કહી દેવા: એ ઉપરાન્ત, નવા સાધુઓ ન જન્મે એની કાળજી રાખવી. બાલ્યવય અજ્ઞાન કાળની જ કહી દેવી. આત્મા ભાવુક દ્રવ્ય રહ્યું એટલે તેના ઉપર સંયોગ તેવી અસર થાય! ઉંમર લાયક થાય એટલે ભૂત વળગાડી દેવું-વળગ્યું, હવે જાય ક્યાં? જાય તો ફાવટ થઇ જાય-મરજી આવે તેમ લખાય-દુનિયાને પક્ષમાં ખેંચાય! સાધુઓ છે એ મરી ખૂટે-હોય તેમની ત્યાં સુધી આબરૂ બગાડીએ અને નવા થાય નહિ તેની પેરવી રાખીએ! ઈરાદા પૂર્વક, યોજના પૂર્વક, સમજપૂર્વક આવી રીતનું પ્રચારકાર્ય થયા કરે છે.

રાગ માટેનો ત્યાગ, એ ત્યાગ નથી!

શ્રી જૈનશાસનની માન્યતા તરફ શિથિલતા આવતી જાય છે અને એને આચરવામાં પ્રમાદ વધતો જાય છે: એનું કારણ જૈનપણું સમજવાના પ્રયત્નની ખામી છે. મૂડીને ખરાબ કરનાર દીકરા માટે નોટીસ આપનારા જૈનો જૈનપણું વેચી ખાનારા માટે નોટીસ કેમ નથી આપતા? રક્ષા માટે પ્રયત્ન કરે એને ઝઘડાખોર કેમ કહે છે? એમના જૈનપણાના વિચારોનું દેવાળું નીકળ્યું છે છે એથી જ ને? આ દશામાં સમ્યગ્ દર્શન, સમ્યગ જ્ઞાન અને

સમ્યક્ ચારિત્રની આરાધનાની વાતો સાંભળવાનું જેવું સુન્દર ફળ આવવું જોઈએ, તેવું સુન્દર ફલ શી રીતે આવે ? ભગવાન્ શ્રી હરિભદ્રસૂરિજી મહારાજ ફરમાવે છે કે-' જે આત્મા સમ્યગ્ દર્શનથી પાવન બની જાય, તે આત્મા ભવોદધિમાં રમે નહિ.' કદાચ ન નિકળાય તો રહે એ વાત જૂદી, પણ રમે નહિ. તમે રહેલા છો કે રમતા છો ? તમે જૈન છો કે નહિ ? તમે સમ્યગ્દૃષ્ટિ છો કે મિથ્યાદૃષ્ટિ ? અહીં તો ભવોદધિમાં રમવાની નહિ, પણ ગાંડા થઇને નાચવાની ચેષ્ટા ચાલી રહી છે. સમ્યગ્ દૃષ્ટિને રહેવાનું પણ દુઃખિત હૃદયે, ન રહેવાય એ સારૂં એમ માનીને છે; ત્યાં ગાંડા થઇને નાચનારા આગળ સમ્યગ્ દર્શનનાં વર્ણન કરવાં શાં ? કારણ કે—જે પોતાને જૈન મનાવે છતાં સંસારમાં આસક્ત રહે, ગાંડો-ઘેલો બની રમે, તે આત્મા શી રીતે એને પચાવે ? એને તો એના મહાત્મ્યાદિનું વર્ણન પણ ન ગમે : એને તો દીક્ષા, ત્યાગ, સંયમ એ શબ્દો પણ ખટકે. જેને રાગ માટે ત્યાગ રૂચે, એને ત્યાગ રૂચ્યો ન ગણાય. દુનિયાની સંપત્તિ મેળવવા માટે જરૂરી ત્યાગ રૂચે, એ ત્યાગની રૂચિ નહિ પણ ભયંકર રાગની રૂચિ છે : એ ત્યાગમાંથી સન્નિપાત પ્રગટ્યા વિના રહેવાનો નથી. એ સન્નિપાતમાંથી ઘરે ઘરે દાવાનળ સળગશે. સાવધાન નહિ રહે એ બધા સળગી મરવાના છે. કોઇના ખીસ્સામાંથી પૈસા કઢાવી લેવા નમ્ર બનાય, શાંતિ રખાય એ ગુણ છે, કેમ ? રૂપિયાના ચાર લેવા ગરમાગરમ દુધના પ્યાલા પાઇ દીધા એ ઉદારતા છે, કેમ ? માટે આંધળુકીયા નહિ બનતાં ગુણાવગુણનો વિવેક કરો.

ઉત્તમ કોટિની ફરજ

અભયકુમારને અનાર્યને પણ સુધારવાના વિચાર આવતા હતા. તમે તમારાં બાળ અને બચ્ચાં, આશ્રિત, કુટુંબપરિવાર, સ્નેહી, સંબંધી માટેય આ વિચાર ન કરો, એ કેટલી નીચી પાયરીએ આવી ગયા છો તે વિચારો ! તમારાં બાળકોમાં જૈનપણાના સંસ્કાર નાખવાનો

પ્રયત્ન ન કરતા હો, તો તમને મારે શું કહેવું એ તો કહો! જરા કઠિન શબ્દ આવે, એ ભારે પડવાનો ને! જૂઠું બોલવું અને જૂઠા છો એમ કહે એ ખમવું નહિ!! ગૂન્હો કરવો અને દંડથી છટવા ફાં-ફાં મારવાં, એ વિષને વધારવા જેવું છે: અહીં છૂટી ગય, એનું ફળ ચક્રવર્તી બ્યાજ સાથે ભોગવવું પડશે: બ્યાજ ગણાય, પણ પાપના ફળને ગણત્રી વિનાનાં કહ્યાં છે. એને માન્યા સિવાય છૂટકો નથી. એ માનીને ઝટ સમજી લેવું અને સમજીને આચારમાં મૂકવું. એ ઉત્તમ કોટિની ફરજ છે. અભયકુમારને મૈત્રી સફળ કરવા માટે મોકલવા યોગ્ય એક જ વસ્તુ દેખાણી: શાસ્ત્રને તો સમજનવનાર જોઈએ, પણ કેવળ દર્શનમાત્રથી,-યોગ્યતા હોય તો,-વસ્તુનું ભાન કરાવનાર ચીજ એક છે, અને તે શ્રી જિનેશ્વરદેવની મૂર્તિ! જંગલોમાં, પહાડો પર અબ્જો ખર્ચીને તમારા પૂર્વજોએ પ્રતિમાઓ કેમ બેસાડી છે? નિવૃત્તિ લઈને આવશે તો પરિણામે તારકની મૂર્તિ પર દૃષ્ટિ ચોંટશે-મૂર્તિની છાપ પડશે: પુણ્યાત્મા હશે તો જરૂર પામશે. આ એમનો આદર્શ છે. તીર્થયાત્રાએ જાય ત્યાં પણ આજના જુવાનીયાઓમાંના કહે છે કે-'પેટની પૂજા વિના પ્રભુની પૂજા શાંતિથી થાય નહિ.' આવાઓને તપશ્ચર્યા રૂચી નથી અને અસંયમ રોમ રોમ વ્યાપ્યો છે કે કાંઈ બીજું છે? 'તીર્થનું શું છે?' —આ ભાવના શાથી આવી? શ્રી સિદ્ધગિરિની યાત્રા બંધ થઇ તે વખતે કલિયુગના એક ભાગ્યશાળીએ (?) હિસાબ કાઢ્યો હતો કે-બાર મહિને ઓછામાં ઓછા ૫૦ હજાર યાત્રાળુઓ શ્રી સિદ્ધગિરિજી જાય: એકની પાછળ દશ રૂપીયાનો ખર્ચ ગણીએ તો બારે મહિને જે તીર્થ પાંચ લાખ રૂપીઆ ખાઈ જાય, એ તીર્થ બંધ પડે એના શોક શા? એવા હિસાબોથી જૈનોનો ઉદય કરવાનો દાવો કરનાર કુળદીપકો (?) જૈન જાતિમાં જીવે છે. એ પોતાના 'દીપક' નામ ધરાવનારા પણ 'અંગારા' હોવાના પ્રતાપે અધોગતિ ચાલી રહી છે. હજુ ન ચેતાય તો અવનતિ કપાળમાં લખાયેલી છે.

પ્રભુમૂર્તિનો પ્રભાવ :

જાણો છો ને કે–શ્રી અભયકુમારે આર્દ્રકુમાર માટે કયી ભેટ તૈયાર કરાવી? શ્રી વીતરાગ પરમાત્માની સુંદર મૂર્તિ ભરાવી: એ પ્રતિષ્ટા કરાવી : એને અલંકારો સજ્યા : અને પછી એને ઉત્તમ પેટીમાં મૂકી : આ ભેટ, કહેજો કે–અભયકુમારે બહુ સાવધાની પૂર્વક જોવા આપી છે–એકાંતે જોજો, વારંવાર જોજો, ઉપેક્ષા નહિ કરતા! મૂર્તિ ગઈ : પાટવીના હાથમાં આવી : ધારી ધારીને જોઈ: આર્યદેશનો કોઇ અલંકાર તો ન હોય!, –એમ ધારી માથે મૂકીને જોઇ, ભે લટકાવીને જોઈ, પણ બંધબેસતું આવતું નથી. પછી સામે મૂકી આંખોથી નિર્નિમેષપણે જૂએ છે. જોતે જોતે કાંઇક છે, અનુપમ છે, નહિ જોયેલું છે, સુંદર છે એમ લાગ્યું. કર્મનો ક્ષયોપશમ થયો : જાતિસ્મરણ જ્ઞાન થયું: પૂર્વની જાતિ યાદ આવી : ઓળખાણ થઈ: આ તો ભગ–શ્રી જિનેશ્વરદેવ છે. પૂર્વે આરાધેલો ધર્મ યાદ આવ્યો. વિરાધના પણ યાદ આવી. હૃદયમાં એમ થયું કે–આ મૂર્તિ જેણે પમાડી તે ગુરૂ : એના દર્શન વિના કેમ રહેવાય? માતા–પિતા–દેશ–જાતિ ભૂલાઈ ગયું. શું યાદ રહ્યું? એક ધર્મ. તમે મૂર્તિ જોઈ: એના ગુણો સાંભળ્યા : એનું વર્ણન, એનો મહિમા સાંભળ્યો : એને પૂંજી: અને જેની મૂર્તિ એના મહિનાને પણ સાંભળ્યો : સાંભળતાં સાંભળતાં વર્ષો થયાં, છતાં હજી અડધો કલાક મૂર્તિ સામે રીતસર બેસીને, તેની ઉત્તમતા અને પોતાની અધમતા વિચારવાની ફુરસદ મળી નહિ!? કહે છે કે–'મન ચોટતું નથી!' પણ મન ચોંટાડવાનો યોગ્ય પ્રયત્ન કર્યો?

અહીં ધર્મની ફુરસદ નહિ તો ભવાંતરે સુખમાં નહિ!

જન્મના જૈન, જૈન મા–બાપના દીકરા, 'અમે જૈન'–'અમે જૈન' એવો દાવો કરનારા, અમદાવાદ શહેરમાં જિનમૂર્તિઓ જેવી છે એવી કોઇ અપરિચિત દેશમાં જાય અને ત્યાંના લોકો જૂએ તો

કલાકોભર જૂએ, એને તમે મજૂર પાસે લોટે પાણીએ નવડાવી દેનારા છો ને? જાતે અભિષેક કરનારા કેટલા? છોકરાને સાબુ દઈને નવડાવનારા અને શરીર માટે ઉંચી જાતિનો સાબુ મંગાવી ઘસનારા તમે, તારકની મૂર્તિના અભિષેક કોની પાસે કરાવો? ઇંદ્રો કરતાંયે સાહ્યબીમાં વધ્યા એમ? એ ફુરસદ નથી મળતી તો ભવાંતરમાં સુખ ભોગવવાની ફુરસદ પણ મળવાની નથી. ભક્તિની કે ધર્મની ફુરસદ નહિ મેળવીને સુખની આશા રાખો છો? સાંભળવા માટે નાલાયક બની જવાના. ઉદ્ધારકને હાથ ખેંખેરવા પડવાના. એવી હાલત આવ્યા પહેલાં ચેતો. શ્રી જિનેશ્વરદેવો સંપૂર્ણ જ્ઞાની હતા. એ અનન્તજ્ઞાનિઓએ શ્રી જિનેશ્વરદેવની મૂર્તિ અને મંદિરની પૂજા–ભક્તિ–સેવા–ઉપાસનાનાં વિધાન કીધાં છે: બાળ જીવો માટે–ઉંચામાં ઉંચી કોટિનો ત્યાગ નહિ સ્વીકારી શકનારાઓ માટે–તરવાનું, જગાડનારૂં, મન–વચન–કાયાને પવિત્ર કરનારૂં સાધન શ્રી જિનમૂર્તિ જેવું એક પણ નથી. જ્યાં દોષ નહિ, દુષ્ટ વાતાવરણ નહિ, ખરાબ વાસના પેદા કરાવનાર વસ્તુ નહિ અને ઉત્તમોત્તમ સામગ્રીઓ, જ્ઞાનિઓએ ભલા માટે યોજી આપેલી છે, ત્યાં ચિત્ત ન ચોંટે અને તેમ છતાં પણ એમના સિદ્ધાંત ઉપર ચર્ચા કરવા તૈયાર થાઓ, એ કયી લાયકાત? જાતિએ જૈન છીએ માટે બેડો પાર, એમ નહિ માનતા. જૈનત્વ કેળવવા જે પ્રયત્નો કરવા યોગ્ય છે તે કરવા પડશે. એક વાર જૈનપણું આવી જાય, પછી સમ્યગ્દર્શન–સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યક્ ચારિત્રનાં વર્ણન કોઇ કરશે, ત્યારે ઉલ્લાસથી સાંભળવાનું મન થશે: આચારની ભાવના જાગશે.

રત્નત્રયીની પ્રાપ્તિ ક્યારે થાય?

'અમે દેવ-ગુરૂને માનીએ છીએ'–એમ કહ્યે નહિ ચાલે: માનતા હો તો એમણે કહેલો ધર્મ ગમે કે બીજો? ધર્મ તો મરજી મુજબ, ફાવટ આવે, ઠીક પડે તો કરીએ,–એ ન ચાલે! દેવ–

ગુરૂને માનવાનો અર્થ એ છે કે-માન્યા પછી અંતરમાં લખાઈ જાય કે-એમની આજ્ઞાની આરાધના નહિ થાય, ત્યાં સુધી મારા આત્માનો આ સંસારમાંથી ઉદ્ધાર થવાનો નથી. આજ્ઞા માનવા આતુરતા વધે ત્યારે સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિ થાય: સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિ થાય ત્યારે સમ્યગ્જ્ઞાન થાય: અને એ બે ખીલે એટલે સમ્યક્ ચારિત્રની પ્રાપ્તિ સ્હેજે થાય.

ઉપસંહાર:

એટલા માટે ઉપકારી મહાપુરૂષો ફરમાવે છે કે-'તેનો જ મનુષ્યભવ સુલબ્ધ છે કે-જે સમ્યગદર્શનથી શુદ્ધ જ્ઞાન અને ચારિત્ર પામ્યો હોય.' બીજાના જન્મ તો એળે-નિષ્ફળ ગયા: ઉલ્ટા અધોગતિમાં લઇ જનારા થયા. તેનો જ નરજન્મ સફળ થયો કે-જેણે આ રત્નત્રયીને લીધી: તરવાનો માર્ગ આ જ એવી ખાત્રી થઇ. એના વિના, એના પ્રેમ વિનાના આત્માઓ આ સંસારમાં એક નહિ, અનંતાનંત રખડી રહ્યા છે. કોઇનો ઉદય આના વિના થયો નથી, થતો નથી અને થવાનોયે નથી. ન મળ્યાં હોય તો મેળવું, મળ્યાં હોય તો ઓળખી લઉં, ખસી ન જાય-બગાડનારા બગાડી ન જાય એટલી સાવધાની રાખું, અને જો કોઈ આવે તો એને દાન દઉં! જ્યાં સુધી કર્મબંધનોથી મુક્ત થઈ સિદ્ધપદે ન પહોંચે, ત્યાં સુધી દરેક આત્માને એની જરૂર છે: તે માટે પામેલા આત્મા લ્હાણી કરે, પ્રભાવના કરે. સાધુઓ પોતાને ભવાંતરમાં મળે એ માટે રત્નત્રયીની લ્હાણી કરે છે. ન ગમે એ નાચે કૂદે-ભૂમરાણ કરે, એમાં નવાઈ શી? જેને એની મહત્તા સમજાઈ તે જગતને આપવા પ્રયત્ન કરે. પોતાના નરજન્મને સફળ કરવા જેમ પોતે પ્રયત્ન કરે છે, તેમ અન્ય પણ આત્મકલ્યાણ સાધી શકે એવા પ્રયત્ન કરે. એને જે ઝીલશે તે અને ઝીલાવશે તે આત્મકલ્યાણ સાધી શકશે.

——(૦)——